T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

SOVYET DÖNEMİ ÖZBEKİSTAN'I LİDERİ ŞEREF REŞİDOV (1917-1983): HAYATI, FAALİYETLERİ VE ESERLERİ

DOKTORA TEZİ

FERUZA SHOKIROVA

İSTANBUL 2023

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

SOVYET DÖNEMİ ÖZBEKİSTAN'I LİDERİ ŞEREF REŞİDOV (1917-1983): HAYATI, FAALİYETLERİ VE ESERLERİ

DOKTORA TEZİ

FERUZA SHOKIROVA

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. AHMET KANLIDERE

İSTANBUL 2023

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ..... **I**
ÖNSÖZ ..... **IV**
ÖZET ..... **VII**
ABSTRACT ..... **VIII**
KISALTMALAR ..... **IX**

GİRİŞ **1**
Çalışmalar ve Yaklaşımlar 2
Kaynakların Analizi ve Çalışmanın Planı 4

BİRİNCİ BÖLÜM
ŞEREF REŞİDOV'UN ÇOCUKLUĞU VE İLK GENÇLİK YILLARI
1.1. XX. Yüzyılın İlk Yarısında Özbekistan 8
1.2. Şeref Reşidov'un Çocukluğu ve İlk Gençlik Yılları 15
1.3. Savaş Yılları 18
1.4. Edebi ve Siyasi Gelişme 21
1.5. De-Stalinizasyon 23
1.6. Özbekistan'da De-Stalinizasyon 26

İKİNCİ BÖLÜM
ŞEREF REŞİDOV'UN YÖNETİM YILLARI
2.1. Özbekistan'da Yerel Yönetim Özellikleri 30
2.2. Reşidov'un Asya Seferi 33
2.3. Yeni Kuşak Siyasetçileri: Nurettin Muhitdinov'un Hızlı Yükselişi 34
2.4. Şeref Reşidov'un Yönetim Başına Gelmesi 38
2.5. Yönetimin İlk Yılları 40
2.6. Küba Füze Krizi ve Reşidov'un Rolü 43
2.7. Moskova'da Yönetim Değişiyor 46
2.8. Taşkent Depremi 48
2.9. 1969 "Pahtakor" Olayı 50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REŞİDOV DEVRİ ÖZBEKİSTAN'INDAKİ GELİŞMELER

3.1. İmar Faaliyetleri 52
3.2. Ekonomi Sahasındaki Gelişmeler 55
3.3. Tarım Alanındaki Gelişmeler 56
3.4. Eğitim ve Bilim Sahalarındaki Başarılar 61
3.5. Dil ve Edebiyat 64
3.6. Sanat ve Kültür 66
3.7. Basın ve Yayın 69
3.8. Din 70
3.9. Millileştirme mi Enternasyonalizm mi? 75
3.10. Dış Devletler ile İlişkiler 79
3.11. Sovyet Basınının Muhacirlere Karşı Tavrı 84

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

REŞİDOV'UN SON YILLARI VE ÖLÜMÜNDEN SONRAKİ OLAYLAR

4.1. Brejnev Döneminin Son Yılları 99
4.2. Merkezde Hükümet Değişikliği 101
4.3. Reşidov'un Vefatı 103
4.4. Pamuk İşi 106
4.5. Reşidov'a Yöneltilen Suçlamalar 114
4.6. Reşidov'un Aklanması 121
4.7. Komşu Cumhuriyetler: Güçlü Liderler Dönemi 125
4.8. Bugünkü Özbekistan'da Reşidov'un Yeri 128
4.9. Reşidov'un Kişiliği 129
4.10. Reşidov'un Ailesi 132

BEŞİNCİ BÖLÜM

ŞEREF REŞİDOV'UN ESERLERİ

5.1. Şiirleri 136
5.2. Drama Yazarlığı 137
5.3. Hikaye ve Romanları 138
5.3.1. Galipler 138

5.3.2. Fırtınadan Güçlü 139
5.3.3. Kudretli Dalga 140
5.3.4. Kaşmir Şarkısı 141
5.3.5. İki Kalp Destanı 142
5.3.6. Kemâlet 142
5.3.7. Kalp Emri 143
5.4. Makaleleri 144
5.4.1. Edebi Tenkit 144
5.4.2. Diğer Konularda Makaleleri 145

ALTINCI BÖLÜM

ÇAĞDAŞLARININ GÖZÜYLE REŞİDOV DEVRİ

6.1. Zamira Kasımova 148
6.2. Abduraim Sohibov 155
6.3. Dilara Yıldırımoğlu (Dildora Umarova) 158
6.4. Mecid Feyziyev 166
6.5. Mevlüde Nasırova 168
6.6. Halide Alimova 173
6.7. Çağatay Koçar 177
6.8. Şeref Ubaydullayev 185
6.9. Değerlendirme 192

SONUÇ 197
BİBLİYOGRAFYA 204
EKLER 213

ÖNSÖZ

Yüksek lisansta olduğunun aksine doktora tezimin konusunu seçmek kolay olmadı. Yüksek lisansa başlarken araştırmaya karar verdiğim konu belliydi. Doktora konusuna gelince, tez dönemine dek aklıma belirgin bir konu gelmedi. Tez için çeşitli konuları düşünürken Şeref Reşidov'un hayatını araştırmak beklenmedik bir şekilde oluşuverdi. Danışman hocamın onayını alınca aynı gün sosyal medyada Şeref Reşidov hakkında çeşitli bilgilerin karşıma çıkması ilginç oldu. İlginç bir tesadüf olarak, kararı aldığım gün onun doğum gününe denk gelmişti.

Çocukluğunu Sovyet dönemi Özbekistan'ında geçirmiş biri olarak Şeref Reşidov benim tanıdığım ilk Özbekistan yöneticisi oldu. Onun uzun bir süre ülkeyi yönettiği dönemde doğdum, hayatının son yılında ilkokula başladım. Henüz okula başlamadığım yıllarda, annemle 1 Mayıs Emekçiler Bayramı için hazırlanan geleneksel geçit törenine gittiğim, o zamanlar Lenin adını taşıyan meydandaki yüksek bir kürsüde Reşidov'un halkı selamladığı gün aklımda berrak bir yer edinmişti. Ölümünden sonra annemin beni yine aynı meydanın yan tarafındaki alanda yer alan Reşidov'un kabrine götürdüğünü, onun vatanımız için iyi işler yaptığını anlattığını hatırlıyorum. Mezarındaki kalabalık ilgimi çekmişti. O zaman da şimdiki gibi ortada Reşidov'un bir büstü vardı. Birkaç yıl geçince evde Reşidov'un mezarının taşındığının hüzünlü bir biçimde muhakeme edildiği de aklımda kalmıştı. Talebelik yıllarımda artık Müstakillik Meydanı olarak anılan meydana gittiğimde Reşidov'un eski mezarının yer aldığı o boş alandan geçerken, annemin burada onun hakkında yaptığı içten konuşma aklıma gelirdi.

Sovyetler Birliğinin son yıllarından hatırımda kalan ardı ardına gerçekleşen Genel Sekreterlerin cenazeleri ve Gorbaçev'in gelişiyle okulumuzda dahi belirgin olan bir glastnost ve perestroyka (açıklık ve yeniden yapılandırma) havasıydı Evde anne ve babamın siyasete yönelik ilgi ve katılımıyla da birlikte o dönemde olup bitene ilgim uyanmıştı. Tam o sıralarda "Pamuk İşi"nin Özbek halkına yapılan en büyük haksızlık olduğu dile getirilmeye başlanmıştı. Derslerde bu konular açıkça muhakeme edilir, dilbilimi derslerinde yazdığımız kompozisyonlarda da bu konuları ele almak değişik bir hava yaratırdı.

Özbekistan'ın bağımsızlığı elde ettiği yıllarda yine Reşidov'un adı gündeme gelmiş, kendisi ve "Pamuk İşi" ile suçlananlar aklanmıştı. Bir ismin önce karalanıp yerle bir edildikten sonra tekrar öne çıkarıldığını, bundan da öte, yüceltildiğini adeta

kendi gözlerimle görmüş oldum. Daha o zamanlarda aklımda bazı sorular oluşmuştu. Gerçekte neler olmuştu? Reşidov birilerinin hâlâ dediği gibi ülkesinde yolsuzluklara göz yuman, dahası, usulsüzlüklere zemin yaradan bir yönetici miydi, yoksa şimdilerde söylemeyi sevdikleri gibi milliyetperver, halkını düşünen bir başkan mıydı? Ona yapılanları gerçekten hakketmiş miydi? Sonraki yüceltilmeyi hak ediyor mu? Bu çalışma daha o zamanlarda aklımda oluşan bu sorulara cevap arama çabası oldu.

Çalışmaya devam ederken tezimin konusunu öğrenen bir yakınımın konunun önemsizliğini ifade eden bir konuşma yaptığını hatırlıyorum. Ona göre araştırmanın konusu olan Şeref Reşidov önemli bir yönetici değildi ve bugün siyasi rüzgâra kapılarak Reşidov'u övmekle tarih dalında bir iz bırakmanın imkânı yoktu. Diğer yandan muhatabıma göre Reşidov'un yaşadığı dönem de önemini yitirmiş, araştırılma değerine sahip omayan bir devirdi. Bu konuşma bende motivasyon kaybı yaratmanın tam tersine araştırmaya daha sıkı sarılmama, daha çok motive olmama sebep oldu. Şeref Reşidov'un yönetim serüvenini, uzun diyebileceğimiz bir sürede Özbekistan'da yapılanları, o yıllarda olup bitenleri önemsiz görmek pek de mantıklı değil. Ölümünden sonra Reşidov'un şahsiyetinden siyasi amaçlarla hep faydalanıldı. Hatta bugünlerde bile, isminin aklanmasına ve hatırasının ebedileştirilmesine rağmen onunla ilgili fazlasıyla spekülatif görüşler mevcut. Aynı zamanda, Reşidov'un şahsını aşırı öven yazılar, onu kahramana dönüştüren bakışlar da var. İki kutuplu görüşlere sahip bir şahsiyetin hayatını, yaptığı işleri öğrenmek nasıl önemli olmayabilir? Diğer yandan Reşidov'u yaşadığı devirle, o dönemdeki Sovyet rejimiyle ilişkilendirmeden öğrenmek mümkün değil. Üstelik Reşidov'un yönetim deneyimi bugün de Özbekistan yöneticileri için bir tecrübe ekolüdür. Yani Reşidov'dan sonra yönetime gelen tüm yöneticiler Sovyet sisteminde yetişmiştir. Şu anda da Özbekistan'ın yönetim biçiminde Sovyet yönetiminin örneklerini görmek mumkündür.

Araştırmalarım devam ederken, tam da pandemi sürecinin araya girmesi çalışmayı zorlaştırdı. Özbekistan'daki kütüphane çalışmalarım hastalığın yaygın olduğu döneme denk geldi. Yolların kapanması sebebiyle Reşidov'un ana vatanı olan Cizzah'a seyahatimi iptal etmek zorunda kaldım. Bu sebeple elde ettiğim kitabî kaynakların yanı sıra zamanımızın teknolojik olanaklarından fazlasıyla faydalanma, internet kaynaklarından yararlanma yolunda gittim.

Çalışmanın belki de en keyifli fakat en zor kısmı da Reşidov döneminde yaşayan kişilerle mülakatlar yapmak oldu. O dönemde yaşayan çoğu kişinin epey ileri yaşta olması, uzak mesafede nedeniyle onlara ulaşmanın kolay zorluğu ve çeşitli sosyal

statüdeki insanların bulunması zorluk yarattı. Tüm bu zorluklara rağmen danışman hocam Prof. Dr. Ahmet Kanlıdere'nin desteği, yönlendirmesi, yorumları ve teşvikiyle araştırmamı bitirebildim. Hocama bu vesile ile saygı ve teşekkürlerimi iletiyorum.

Bu çalışma, beni her koşulda motive eden, zorlukları aşmamda yardımcı olan, kaynak temin etmede desteğini esirgemeyen, o dönemde yaşadığı için anlamadığım konuları bana açıklayan babam İzzetüllah Nuritdinov'suz gün yüzünü göremezdi. Babama sınırsız minnetlerimi sunuyorum. Bunun yanı sıra tez döneminde başka bir şehirde bulunduğum için gerekli prosedürleri tamamlamama yardımcı olan doktora sınıf arkadaşım Hami Demir'e ve tezimi baştan sona okuyarak önemli öneri ve izlenimlerini paylaşan Ozan Karabulak'a ve Sevim Kılıç'a şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca, Reşidov'un eserlerinden oluşan beş kitabı hediye eden Taşkent'li Aziza Ahmedova'ya, Reşidov döneminde yaşayan insanları bulma ve mülakat yapmama yardımcı olan Zuhriddin Kasimov'a ve söyleşiye katılan değerli insanlara teşekkür ediyorum.

Feruza SHOKIROVA

Antalya, 2023

ÖZET

Özbekistan'ın Sovyetler Birliği'nin bir parçası olarak varlığını sürdürdüğü yıllarda ülkeyi yöneten Şeref Reşidov, belli başlı bir dönemin kendi adıyla anılmasını sağlayan yöneticidir. Yoksul bir çiftçi ailesinde doğan Şeref Reşidov'un çocukluğu Sovyetlerin oluşum devrine denk geldi. Cizzak Pedagoji Meslek Okulu ve Semerkant Devlet Üniversitesi'ndeki tahsili sonrasında iş kariyerine önce öğretmen ve muhabirlikle başlayan Reşidov, 1959'da Özbekistan SSC Komünist Partisi'nin Birinci Sekreterliğine kadar yükseldi. Ülkeyi yönettiği 24 yıl boyunca, depremden viraneye dönüşen Taşkent'in kısa sürede onarılması, bilim ve kültürün gelişimi, başkentte metro inşası, insanların yaşam şartlarının iyileştirilmesi gibi önemli işlere öncülük etti. Bununla birlikte Reşidov dönemi nepotizm ve rüşvetçiliğin devlet düzeyinde yayılması ile de akıllarda kalmıştır. Bugün vatanında Reşidov tartışılan bir şahsiyettir. Onu Özbekistan'ın bağımsızlığına zemin hazırlayan milli kahraman olarak görenler olduğu gibi, Moskova siyasetine aşırı uyum gösteren, milletin başını belaya sokan Pamuk İşine sebep olan bir yönetici olarak değerlendirenler de bulunmaktadır. Reşidov'un sırlı ölümü de kafalarda soru işareti bırakmaktadır. Özbekistan'ın önemli yerlerinde görev alan çocukları tarafından çıkarılan, babalarının hayat yolunu anlatan kitap dışında Reşidov'un hayatı ve yaşadığı dönemi ayrıntılarıyla anlatan, bilimsel usulle yazılmış, kapsamlı belli başlı bir eser henüz yoktur. Türkiye'de gerek Sovyet Özbekistan'ı konusu gerek Reşidov dönemi tarihçiler tarafından yeteri kadar araştırılmamıştır. Bu çalışma Reşidov simasında Özbekistan için önemli bir devri analiz etmeyi, dolayısıyla Reşidov'un kendi eserleri, çocukları ve çağdaşlarının hatıraları, süreli yayınlarda çıkan yazılar ve arşiv belgelerinin yardımıyla sistematik bir biyografi ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Özbekistan, SSCB, Özbekistan SSC, Komünist Parti, Reşidov, Pamuk İşi.

ABSTRACT

SHAROF RASHIDOV, THE LEADER OF SOVIET UZBEKISTAN (1917-1983): HIS LIFE, ACTIVITES AND WORKS

Sharof Rashidov, who ruled Uzbekistan during the years, when it was a part of the Soviet Union, was the ruler whose name represents a whole era in the history of the country. Born in a poor family of farmers, Sharof Rashidov's childhood coincided with the formation of the Soviet Union, and he grew up as the state started to form and develop. Following his education at Jizzak Pedagogical Technicum and Samarkand State University, Rashidov first started his career as a teacher and a reporter, eventually rising to become the Fırst Secretary of the Communist Party of the Uzbek Soviet Socialistic Republic in 1959. During his 24 years rule of the country, he made enormous contributions such as re-building the capital Tashkent which was ruined by the earthquake, development of sience and culture, building of underground metro in capital, and improving the every day living conditions of the people. Nevertheless, the Rashidov era also remembered for the spread of nepotism and bribery at the state level. Today Rashidov is a controversial figure in his homeland. There are those who see him as the national hero who prepared the ground for the independence of Uzbekistan, as well as those who blame him of excessive alligence to Moscow politics and causing the Cotton Scandal that put the nation in grieve and trouble. The mysterious death of Rashidov leaves a lot of question marks. Apart from the book about his life published by his children who take important positions within the government and other institutions, there is no comprehensive work written in scientific way, describing Rashidov's life and his work in detail. In Turkey, neither Soviet era Uzbekistan, nor Rashidov period has been studied sufficiently by historians. This study aims to fill this gap and analyze an important era in Uzbekistan through Rashidov's life. A systematic biography will be written using Rashidov's own works, the memories of his children and contemporaries, the articles published in periodicals and archival documents.

Key Words: Uzbekistan, USSR, Uzbek SSR, Communist Party, Sharof Rashidov, Cotton Case

KISALTMALAR

a.g.e.	**:**	adı geçen eser
a.g.m.	**:**	adı geçen makale
bkz.	**:**	bakınız
BM	**:**	Birleşmiş Milletler
C.	**:**	cilt
ed.	**:**	editör
KGB	**:**	Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti (Devlet Güvenlik Komitesi)
Kolhoz	**:**	Kollektivnoe hozyaysto (kolektif çiftlik)
Komsomol	**:**	Kommunistiçeskiy Soyuz Molodyoji (Komünist Parti Gençlik Kolu)
KP	**:**	Komünist Partisi
MK	**:**	Merkezi Komite
ÖSSC	**:**	Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyet
ÖzSSC	**:**	Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
s.	**:**	sayfa
SADUM	**:**	Sredne Aziatskoe Duhovnoe Upravlenie Musulman (Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dinî İdaresi)
Sovhoz	**:**	Sovetskoe hozyaystvo (Sovyet çiftliği)
SSC	**:**	Sovyet Sosyalist Cumhuriyet
SSCB	**:**	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

GİRİŞ

XX. yüzyıl Özbekistan tarihi için önemli bir devirdir. Türkistan'ın bir kısmı olarak Çarlık Rusyası egemenliği altında varlığını sürdüren hudut, 1917 devriminden sonra kademeli bir şekilde Bolşeviklerin eline geçti. 1924'te bölgede milli kimliklere göre cumhuriyetler kurulmaya başladı. Orta Asya'nın merkezi konumunda yer alan Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği adı altında dev bir coğrafyaya sahip devletin bir parçasına dönüştü.

Sovyetler Birliği'ndeki 15 cumhuriyetin biri olarak 70 yıl yaşamını sürdüren Özbekistan'ın tarihi dönemlerini adlandıracak olursak: Oluşum Yılları (1918-1929), Baskı Yılları (1930-1940), Savaş Yılları (1941-1945), Savaştan Sonra Yaraları Sarma Yılları (1946-1958), Reşidov Dönemi (1959-1983) ve sonrası (1984-1991) diyebiliriz. Bu isimlendirmelerin kendisi Reşidov'un Özbekistan tarihindeki önemini vurgulamaktadır.

1917 devriminin bir önceki gününde Türkistan vilayetinin Cizzah iline bağlı bir köyde yoksul bir çiftçi ailesinde dünyaya gelen Şeref Reşidov, ortaokulunu bitirdikten sonra 1934'te Cizzah Pedagoji Meslek Okulunda okumaya devam etti. 1941'de Semerkant Devlet Üniversitesinden mezun olduktan sonra öğretmen olarak çalışan Reşidov, gazetecilik de yaptı. 1947-49 yılları arasında *Kızıl Özbekistan* gazetesinde başmuharrir, 1949-50 yıllarında Özbekistan Yazarlar Birliği reisi olarak görev yapan Reşidov, 1950-59 yıllarında Özbekistan Yüksek Kurul Başkanı, 1959'dan itibaren ise Özbekistan SSC KP Birinci Sekreteri görevlerini üstlendi.

Reşidov öğretmenlik, muharrirlik, çeşitli yönetim görevlerinin yanı sıra ediplik de yaptı. Onun iki şiir kitabı ve birkaç romanı vardır. Hayatinin son yıllarına kadar yazarlığı bırakmayan Reşidov'un hikayeleri ve edebi kritikleri dönemin gazetelerinde basılmıştır.

Reşidov kimdir? Neden Özbekistan tarihinde 24 yıllık bir dönem onun ismiyle özdeşleşmektedir? Ölümünden 37 yıl geçmesine rağmen neden onun adı hala tartışmalara sebep oluyor? Bu soruların cevaplarına yaptığımız araştırma sonunda ulaşabiliriz.

Bir insanı öğrenmek onun yaşadığı dönemi öğrenmektir. Şeref Reşidov'un hayatını anlamak Sovyetler Birliğinin zirveye çıktığı dönemi anlamak, Özbekistan'ın kocaman bir devletin bileşeni olarak kimliğini koruma mücadelesini kavramak

demektir. Bu çalışmada sadece önemli bir yönetici olan Şeref Reşidov'un biyografisini inşa etmedik, onun yaşadığı dönemi de analiz ettik. Yaptığı işlerin Özbekistan için, milli kimliğin korunması için ne kadar önemli olduğunu ve ne kadar işe yaradığını tartıştık. Hayatının bazı karanlık safhalarına aydınlık getirmeye çalıştık.

Çalışmalar ve Yaklaşımlar

Reşidov yirmi dört yıl Moskova'ya bağlı halde Özbekistan'ı yöneten bir Özbekti. Yönetimi tam Sovyetlerin gelişim ve istikrar dönemine denk gelmekteydi. Sovyetler Birliği ve Orta Asya cumhuriyetlerini araştıran tarihçilerin cumhuriyetlerdeki yönetim stili ve kadrosu hakkında çeşitli görüşleri vardır. İlk başta Sovyet görüşüne bakacak olsak, enternasyonal bir devlette varlığını sürdüren on beş cumhuriyetin tümü kendi haklarına sahip olduğu, her milliyetin kendi dili, edebiyatı ve kültürünü geliştirme imkanının olduğu, sadece bu hakları onlara tanıyan Moskova'ya karşı minnettarlık hissettikleri iddia edilmekteydi. Her cumhuriyetin yönetim kadrosunda hem yerel hem merkezden tayin edilen idarecilerin olmasına dikkat edildiği ve onların eşit haklara sahip olduğu ileri sürülmekteydi.

Sovyetler Birliği hakkında Soğuk Savaş zamanında araştırmalar yapan Batılı tarihçilere göre SSCB bir Moskova projesi idi, dolayısıyla devleti teşkil eden cumhuriyetler merkezin böl-yönet siyasetinin mahsulüydü. Amaç çeşitli milliyetlerin haklarını sağlamak görünümü altında onları bir potada eritmek ve Ruslaştırmaktı. Cumhuriyetlerin başına getirilen yerli yöneticiler hiçbir söz hakkına sahip olmayan, dizgini merkezin elinde olan insanlardı. Bu görüşlere Sovyetler Birliğinden çıkıp, Batı'da yazan muhacirlerin büyük katkısı olmuştu. Devletin demir perde ardında kapalı olması, oralara gidip araştırma yapılmasını engellemekte, Soğuk Savaşın verdiği hava araştırmacıları ister istemez propagandaya maruz kalmaya mecbur bırakmaktaydı.

Yeni nesil Batı tarihçilerinin arasında bir nevi Sovyet görüşünü benimseyenlerle birlikte, Sovyetler Birliği inşa edilirken, milli esasın öncelik taşıdığını, hatta bazı halkların Sovyetlerin sayesinde, fakat kendi yerel aydınlarının katkısı ile milliliğini geliştirdiğini ve devlete sahip olduğunu ileri sürenler de vardır. Türkmenistan üzerine çalışmaları ile tanınan Amerikalı Orta Asya araştırmacısı Adrienne Edgar, yeni cumhuriyetlerin oluşumu ve gelişiminde yerel elitin rolünün büyük olduğunun altına

çizmektedir[1]. Diğer bir tarihçi Adeeb Khalid de Orta Asya'da, özellikle Özbekistan'da cumhuriyetin oluşumunda siyasi yönü, en azından başlangıç aşamasında, yerel aydınların verdiğini ileri sürmektedir.[2]

Reşidov'un kendisine gelince, diktator Stalin'in ölümünden sonra Moskova'da başlatılıp Özbekistan'da da sürdürülen de-Stalinizasyon sürecinin devam ettiği bir dönemde, arkası pek sağlam olmadığı düşünülen bir politikacı olarak ortaya çıkan yazar, Özbekistan SSC'de kendisinden önce ülke yönetenlerden daha uzun süre görevinde kalabildi. Sovyet Özbekistan'ında siyasi elit konusunda araştırma yapan Amerikalı araştırmacı Donald S. Carlisle'ye göre, Özbekistan'ın siyaseti bölgesel oluşumların etkisi altındadır. Semerkant grubundan gelen Reşidov'un menşei onun yürüttüğü siyasetinde tesirli olmuştur. Semerkant grubunun Moskova'ya daha yakın, vefalı olan Taşkent ve Fergana grubuna nazaran milli prensiplere daha çok önem verdiğini söyleyen Carlisle, Reşidov'dan sonra hükümete gelen Taşkent grubu vekili Osmanhocaev ile ülkede işlerin daha değişik yolda ilerlediğini ifade etmektedir.[3]

Diğer bir Amerikalı araştırmacı Gregory Gleason'un da Orta Asya liderleri hakkında ilginç fikirleri vardır. Ona göre Sovyet Orta Asya'sının liderleri sadece sembolik törensel rolü üstenmiyorlardı. Reşidov da gerçek bir halk lideriydi. Lenin'in milliyetler teorilerinden mahirane faydalanabilmekle halkına fayda sağladı. Fakat bununla birlikte bölgeye sosyalizmi getiren Rus ağabeye her daim minnettarlığını izhar etmeyi de eksik etmedi.[4]

Bu çalışmada güttüğümüz amaç, Reşidov'u övmek veya yermek değil, hayatını olduğu gibi ele almak, Reşidov devrini incelemektir. Diğer taraftan, Reşidov'un şahsında dünyaya yön veren Sovyetler Birliği'nin dinamiklerini, iç ve dış cephede olup biten faaliyetleri analiz etmektir. Aslında Reşidov hayatı Sovyetler Devletinin doğuşu ile aynı zamanda başlamış, Sovyetlerin zirveye çıktığı yıllar Reşidov'un kariyerinin de doruğu olmuş, vefatı devletin çöküşe doğru ilerlediği yıllara denk gelmiştir. Vefatından sonra da onunla alakalı olaylar devam etmiştir. Reşidov, bağımsız Özbekistan tarihinde de özel yere sahip önemli bir yöneticidir. Dolayısıyla, Reşidov'un hayatını öğrenmek,

---

[1] Adrienne Edgar, *Tribal Nation, the Making of Soviet Turkmenistan,* Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2004.

[2] Adeeb Khalid, *Making Uzbekistan: Nation, Empire and Revolution in the Early USSR,* Cornell University Press, Ithaca and London, 2015.

[3] Donald S. Carlisle, "The Uzbek Power Elite: Politbyuro and secretariat (1938-83)", *Central Asian Survey,* Vol. 5, No ¾ (1986), s. 91-132.

[4] Gregory Gleason, "Sharaf Rashidov and the Dilemmas of National Leadership", *Central Asian Survey,* Vol. 5, No 3-4 (1986), s. 133-160.

Sovyetler Birliğini incelemek, Sovyet cumhuriyetlerindeki Moskova siyasetini analiz etmek demektir.

Kaynakların Analizi ve Çalışmanın Planı

Çalışmamız bir biyografi olduğundan ilk başta Şeref Reşidov'un kendi eserlerinden faydalandık. 20. yüzyılın 30'lu yıllarından itibaren yazmakla uğraşan edibin ilk olarak şiir kitapları, sonra hikaye ve romanları neşredildi. Şiir ve hikayeleri biyografik olması ile birlikte edebi kurgu da içerir. Dolayısıyla eserlerinde gerçekle kurguyu ayırt etmek zordur. Fakat bununla birlikte savaş ve sonrası Özbekistan'ı hakkında bilgi edinmede Reşidov eserlerinin faydası çoktur.

Daha kendisi hükümet başındayken Reşidov'un eserleri 1981 yılında 5 cilt olarak neşredildi. Birinci cildi *Ğoliblar*[5] [Galipler] romanını içermektedir. Reşidov, 1951'de hikaye olarak yayınladığı bu ilk eserini 1972'de romana dönüştürmüştür. İkinci cilt *Börondan Kuçli* [6] [Fırtınadan Güçlü] romanını içerir. Eserler toplamının üçüncüsünde yine bir roman *Qudratli Tölqin* [7] [Kudretli Dalga] yer almaktadır. Dördüncü cilt *Adabiy-Tanqidiy Maqolalar, Xotiralar, Kamolot* [8] [Edebî-Tenkidî Makaleler, Hatıralar, Kemâlet] adıyla neşredilmiş olup adından da göründüğü gibi Reşidov'un edebî tenkitçiliğini yansıtan makaleleri, bazı edebiyatçılar hakkında hatıraları ve bir hikayeyi içermektedir. Beşinci cilt olan *Publitsistik Maqolalar* [9] [Makaleler]'de o güne kadar gazetelerde yayınlanan yazıları sunulmaktadır.

Araştırmamızda faydalandığımız diğer önemli kaynak Reşidov'un ikinci kızı ve torunu tarafından hazırlanan *Şarof Raşidov: Inson Davr Közgusida va Davr Inson Taqdirida*[10] [Şeref Reşidov: İnsan Devir Aynasında ve Devir İnsan Kaderinde] eseridir. Eser Raşidov'un hayatının aile gözüyle değerlendirilmesidir. Eserdeki Reşidov çağdaşlarının onun hakkındaki hatıraları araştırmamıza önemli ipuçları sağladı.

Özbekistan'da özellikle 100. yıldönümü sırasında Şeref Reşidov'un hayatını ele alan çok sayıda eser neşredildi. Bunlardan Saydakbar Rizayev'in ele aldığı *Şarof*

---

5 Şeref Reşidov, *Eserler I cilt Galipler,* Gafur Gulam Neşriyatı, Taşkent, 1981.
6 Şeref Reşidov, *Eserler II cilt Börondan Kuçli,* Gafur Gulam Neşriyatı, Taşkent, 1981.
7 Şeref Reşidov, *Eserler III cilt Qudratli Tölqin,* Gafur Gulam Neşriyatı, Taşkent, 1982.
8 Şeref Reşidov, *Eserler IV cilt, Adabiy-Tanqidiy Maqolalar, Xotiralar, Kamolot,* Gafur Gulam Neşriyatı, Taşkent, 1982.
9 Şeref Reşidov, *Eserler V cilt Publitsistik Maqolalar,* Gafur Gulam Neşriyatı, Taşkent, 1983.
10 Gulnara Reşidova, Doniyor Komilov, *Şarof Raşidov: Inson Davr Közgusida va Davr Inson Taqdirida,* Tasvir, Taşkent, 2017.

Raşidov Portretiga Çizgilar[11] [Şeref Reşidov Portresine Çizgiler] eseri Reşidov şahsiyetine objektif yaklaşım göstermeye çalışılan bir çalışmadır.

Rus araştırmacı yazar Fyodor Razzakov Reşidov devrini ele alan *Korruptsiya v Politbyuro: Delo Krasnogo Uzbeka*[12] [Politbüro'daki Yolsuzluk: Kızıl Özbek İşi] eseri Reşidov'un son yıllarında başlatılan ve ölümünden sonra devam eden Pamuk İşini ele almaktadır. Eser bilimsellikten daha çok popüler olması ile dikkat çekiyorsa da konu hakkında bazı bilgileri vermektedir.

Batı'da Reşidov dönemini ele alan müstakil esere rastlamamakla birlikte önemli araştırmaları içeren makaleler bulunmaktadır. Bunlardan Amerikalı araştırmacı Donald S. Carlisle "The Uzbek Power Elite: Politbyuro and Secretariat (1938-83)" [13] makalesinde Özbek yönetim stili, bölgesel siyasi elit oluşumu hakkında analitik görüşünü yansıtmaktadır. Makalede Reşidov'un öncesi, onun siyasi sahneye çıkma süreci ve yönetim yılları ve sonrası ele alınmaktadır.

Diğer bir önemli makale New York Devlet Üniversitesinde görev yapan araştırmacı Gregory Gleason'a aittir: "Sharaf Rashidov and the Dilemmas of National Leadership"[14]. Makale Şeref Raşidov kimliğinde Orta Asya Sovyet cumhuriyetlerinin liderlerinin kimliklerini anlamayı amaçlamaktadır.

Batı'da yapılan diğer bir önemli araştırma İtalyan araştırmacı Ricardo Mario Gucciolla'nın "The Crisis of Sovyet Power in Central Asia: 'the Uzbek Cotton Affair' (1975-1991)" [15] adındaki doktora tezidir. Siyaset Tarihi bilim dalında yapılan bu araştırma genel olarak Orta Asya'da Sovyet iktidarının yaptığı uygulamaların yanı sıra özellikle Özbekistan'da Reşidov devri ve sonrasında olup bitenleri incelemektedir. Araştırmacının Şeref Reşidov'un yaptığı bazı faaliyetlerini ele alan birkaç makalesi de bulunmaktadır.

Çalışmamızın yukarıda belirttiğimiz çalışmalardan ne gibi farkı oldu? Reşidov'un biyografisi yazılırken, daha önce yazılanlar, hatıralar, dönemin süreli yayınlarında neşredilenlerden geniş çapta faydalanmanın yanı sıra eserleri daha ayrıntılı bir şekilde incelendi. Ailesinden insanlarla mülakatlar yapıldı. Bunun yanı sıra o dönemde yaşayan insanlarla sohbetler düzenlendi.

---

11 Saydakbar Rizayev, *Şarof Raşidov Portretiga Çizgilar,* Şarq Neşriyatı, Taşkent, 2021.

12 Fyodor Razzakov, *Korruptsiya v Politbyuro: Delo Krasnogo Uzbeka,* Algoritm, 2009.

13 Donald S. Carlisle, "The Uzbek Power Elite: Politbyuro and secretariat (1938-83)", *Central Asian Survey*, Vol. 5, No. 3-4 (1986), s. 91-132.

14 Gregory Gleason, "Sharaf Rashidov and the Dilemmas of National Leadership", *Central Asian Survey*, Vol. 5, No. 3-4 (1986), s. 133-160.

15 Ricardo Mario Gucciolla, "The Crisis of Sovyet Power in Central Asia: 'the Uzbek Cotton Affair' (1975-1991)", doktora tezi, IMT School for Advanced Studies, Lucca, Italy, 2017.

Çalışma ağırlıklı olarak siyasi bir biyografi olduğu için Reşidov'un kişiliği, ailesi ve edebî mirası hakkındaki bilgiler kısa tutuldu. Tek cümlede söyleyecek olursak, ayrıntılı, sistematik ve analitik bir biyografi inşa edilmeye çalışıldı. Sadece Reşidov değil, onun yönetim yıllarında Özbekistan'ın tanıklık ettiği gelişmeler anlatıldı, ölümünden sonrasına da değinildi.

Şeref Reşidov'un hayatı, faaliyetleri ve eserlerini incelemeyi amaçlayan çalışmamızın temel tezi onun hayatı ve döneminin yeteri kadar araştırılmadığıdır. Genel olarak bakıldığında da günümüzde Özbekistan'ı kendi başına araştıran iyi tarihçilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bölge tarihi her safhasıyla derinine kadar araştırılmamış ve iyi analitik eserler yok denecek kadar azdır. Çalışmamızın bu eksiği tamamlama yolunda küçük bir adım olduğuna umut ediyoruz.

Çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, Şeref Reşidov'un çocukluğu, eğitim süreci, yetiştiği çevre hakkında bilgi vermektedir. Onun gelişiminde etkili olan olay ve şahıslar incelenmiştir. Reşidov'un muharrirlik yılları, Özbekistan Yazarlar Cemiyetindeki reislik faaliyetlerine değinilmiştir.

İkinci bölüm, Reşidov'un devlet yönetimi yıllarını ele almaktadır. O dönemin Moskova siyaseti ve Özbekistan'ın SSCB'deki yeri tahlil edilmiştir. Reşidov döneminde cumhuriyette olup biten mühim işler anlatılmış, bunların ardından gelen sonuçlar analiz edilmiştir. Tüm bunlar anlatılırken genel olarak Sovyetler Birliğinde olanlarla arasındaki bağıntılara dikkat çekilmiştir.

Üçüncü bölümde Reşidov devri Özbekistan'ında yaşanan gelişmeler anlatıldı. İmar ve tarımdan başlayıp din ve dile kadar toplumun çeşitli sahalarında yapılanlar ele alındı. Özbekistan'ı pamuk ülkesine dönüştürme ve düzensiz sulamanın getirdiği problemler açıklandı. Bunun yanı sıra dış ülkelerde yaşayan Özbeklere yönelik Sovyet propagandası ve muhacirlerin cevap hareketlerine de ışık tutuldu. Yani Özbekistan'ın 24 yıllık süre içinde kat ettiği yol bu bölümde değerlendirildi.

Reşidov'un hayatının son yılları, o yıllarda başlatılan ve vefatından sonra bütün Özbekistan'ı etkileyen "Pamuk İşi" olayı dördüncü bölümde yer aldı. Ölümünden sonra Özbekistan'ın idari kurumlarında Reşidovcular adı ile yapılan tasfiye işleri, Reşidov'u karalama operasyonu ve aklanma süreci hakkındaki bilgiler bu bölümde yer almaktadır.

Beşinci bölümde Şeref Reşidov'un eserleri ve onların incelemeleri yer almaktadır. Eserlerini incelerken, Sovyet dönemi edebiyatı, edebiyattaki propaganda, milli bilinç gayelerinin ne kadar işlendiği tespit edildi. Reşidov'un eserlerinde yansıttığı fikirler analiz edildi.

Altıncı bölüm Reşidov döneminde Özbekistan'da eğitim gören ve kariyerine başlayan insanlarla mülakatları içermektedir. Mülakat yapılanlar özellikle toplumun çeşitli düzeylerinden seçilmiştir. Bu insanlara Reşidov döneminde eğitim ve iş deneyimleri, diğer cumhuriyetlere seyahat deneyimleri, Reşidov'un şahsiyeti hakkındaki düşünceleri ve dönemin değerlendirilmesi soruldu. Özbekistan'daki insanların yanı sıra o dönemde yurtdışında yaşayan ve anti Sovyet faaliyetler yürüten Özbek muhaciri ile yapılan söyleşi de bu bölümde yer almaktadır.

.

BİRİNCİ BÖLÜM
ŞEREF REŞİDOV'UN ÇOCUKLUĞU VE İLK GENÇLİK YILLARI

1.1. XX. Yüzyılın İlk Yarısında Özbekistan

Araştırmamızın konusuna geçmeden önce o dönemi daha iyi anlamak, Özbekistan'da o devirde olup biten olaylar hakkında fikre sahip olmak için Reşidov'un Özbekistan'ın yönetimine gelmesinin öncesini kaleme almakta fayda olduğu kanaatine vardık.

Sovyet yönetimi Özbekistan'a gelmeden önce Çarlık Rusyası bu toprakların yönetimini ele geçirmişti.[16] XX. yüzyılın birinci yarısında Rusya'da yaşanan siyasi olayların tesiri Türkistan topraklarında da yankı bulmuştu. 1917 ihtilali sonrası yönetime geçen Bolşevikler Türkistan'da da yönetim kurma çabalarını sergilemekteydiler. İhtilalden hemen sonra Taşkent'i ele geçiren Bolşevikler 1918 yılının ilkbaharında Sovyet Rusya Federasyonuna giren Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini kurdular. Hive ve Buhara'da devam eden hanlıklar 1920'ye gelince Bolşevikler ve aydın gençlerin işbirliği ile yok edildi ve yerlerine önce Harezm ve Buhara Halk Cumhuriyetleri kuruldu. 1924'te bu iki cumhuriyet kısa bir süre Sovyet Sosyalist cumhuriyeti statüsünü aldıktan sonra Türkistan ÖSSC ile birlikte Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine dahil edildi. [17]

Yeni cumhuriyetlerin inşa edilmesi ve yeni sınırların çizilmesi ilginç, karışık ve araştırmaya değer bir olaydır. 12 Haziran 1924'de Rus Komünist Partisi, Stalin'in[18] teklifi ile "Orta Asya cumhuriyetlerini milli-hududi sınırlama hakkında" kararını kabul etti. Aynı yıl 16 Eylül'de Türkistan ÖSSC'de, 20 Eylül'de Buhara SSC'de, 29 Ekim'de ise Harezm SSC'de milli-hududi sınırlama yapma hakkında kararlar kabul edildi. Sonuç itibarı ile Orta Asya topraklarında Türkistan ÖSSC, Buhara SSC ve Harezm SSC'nin yerine altı milli cumhuriyet kuruldu. Bunlar Özbekistan SSC, Türkmenistan SSC, 1929'a kadar Özbekistan terkibine giren Tacikistan ÖSSC[19], Rusya Federasyonu terkibinde olan Karakırgız Özerk Vilayeti[20], Kazakistan ÖSSC[21] ve 1936'yılına kadar

---

16 1864'te Çimkent, 1865 yılında Taşkent'in alınması ile başlayan işgal süreci 1880 yılında Türkmenistan'ın Merv kalesinin alınması ile son buldu. Ele geçirilen topraklarda Türkistan Genel Valiliği kuruldu. Buhara ve Hive hanlıkları Çarlığın vasalı olarak varlığını devam ettirdi.

17 K. A. Zufarov (ed.), *Uzbekskaya Sovetskaya Sotsialistiçeskaya Respuplika*, Özbek Sovyet Ansiklopedisi Neşriyatı, Taşkent, 1981, s. 92-105.

18 İosif Cugaşvilli Stalin (1878-1953), SSCB Komünist Partisi Genel Sekreteri. 1922-53 yılları arasında Sovyetler ülkesini yöneten, sertliği ile tanınan liderdir.

19 1929'de Tacikistan'a SSC statüsü verildi.

20 1936'da Kırgızistan SSC oldu.

Kazakistan terkibinde kalan Karakalpak Özerk Bölgesi[22]. Görüldüğü gibi yeni sınırların çizilmesinde hudut halklarının milli kimlikleri esas oldu.

Milli gaye o yıllarda sadece Sovyetlerin değil, yerli aydınların da tutkusuydu. Sovyetler gelmeden önce bir grup aydın bölgedeki problemler ve yeçimler hakkında kafa yormaya başlamıştılar. Kazan, Bahçesaray ve İstanbul'dan Türkistan topraklarına gelen gayeler, bugün Ceditçiler olarak bilinen grubu harekete geçirmişti. Kadimci gruplardan karşılıklar ve baskıdan dolayı Özbekistan ceditleri ülkeye Sovyetlerin gelmesini bir fırsat olarak görüyorlardı. Söylendiği gibi Bolşevikler ve Ceditçiler milli gayeyi benimsemişlerdi. Tek fark, Cetitçilerin Bolşevikler gibi sınıfî ayrıcılıklara dikkat etmemeleriydi.[23] Ülkenin yeni oluşumunda ve sınırların çizilmesinde sadece Moskovalı yöneticiler etkili olmadı. Yerli aydınlar, eski ceditçiler de bu süreçte aktif rol aldılar. Bunlardan belki en önemlisi Yaş Buharalılar teşkilatının önemli üyelerinden Abdurauf Fitrat[24] ve Feyzullah Hocayev[25] idi. Özellikle, Özbekistan'ı Buhara'yı esas alarak inşa etmek F. Hocayev'in teklifiydi.[26] Belki de Hocayev'in teklifi Özbekistan SSC teşkil edildiği yıl başkentin kısa süreliğe olsa bile Buhara oluşunda etkili olmuştur[27].

Yeni cumhuriyetlerin oluşumu yerli halkları fazlasıyla etkiledi. Sovyetler değişik bölgelerde hükümet teşkil ettikten hemen sonra hızlı ve taviz vermeyecek bir şekilde siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel ıslahatlara başladılar. Bunlardan *korenizatsiya* (yerlileştirme) adında gerçekleştirilmesi amaçlanan reform ilginçtir. Bu siyaset Çarlık Rusyası'nın Rus olmayan bölgelerinde Bolşevik hükümranlığının önceki Çarlık yönetiminden tamamıyla farklı olduğunu göstermek için gerekliydi. Sovyetler devleti çok sayıda gayrı Rus unsura sahipti. Rus olmayanların bu yeni kurulan devleti benimsemeleri, kendi vatanı olarak görmeleri önemliydi. Korenizatsiya, devletin Rus olmayan kısımlarında millî elit ve bölge dillerinin değer kazanmasına resmen yol açan

---

[21] İlk başta Kırgızistan ÖSSC olarak adlandırılan bölgenin adı 1925'te Kazakistan olarak değiştirildi. 1936'da Kazakistan SSC oldu.

[22] 1936'da Özbekistan SSC terkibindeki Özerk Sovyet Cumhuriyeti statüsünü aldı.

[23] Adeeb Khalid, *Making Uzbekistan: Nation, Empire and Revolution in the Early USSR,* Cornell University Press, Ithaca and London, 2015, s. 3.

[24] Abdurauf Fitrat (1886-1938), 1909 yılında İstanbul'a tahsil için geldi. Milliyetçi görüşlerden etkilenerek Buhara'da Yaş Buharalılar cemiyetine katıldı. Sovyet döneminde Özbekistan'da Eğitim Bakanı olarak görev aldı. Çok sayıda şiir ve nesir işi müellifidir. Stalin baskısına maruz kalarak idam edildi.

[25] Feyzullah Hocayev (1896-1938), zengin bir tüccarın oğlu, babasının bıraktığı serveti Buhara'da cedit okullarını açmaya sarf etti. Özbekistan SSC kurulduğu ilk yıllarda 12 yıldan fazla süre içinde çeşitli üst düzey görevleri üstlendi. Stalin baskısına maruz kalarak idam edildi.

[26] Adeeb Khalid, *Making Uzbekistan: Nation, Empire and Revolution in the Early USSR,* Cornell University Press, Ithaca and London, 2015, s. 273.

[27] 1925 yılının Şubatından Nisanına kadar Özbekistan başkenti Buhara şehriydi. Nisan 1925'ten Eylül 1930'a kadar Semerkant başkent olarak belirlendi. 20 Eylül 1930'dan itibaren başkent Taşkent şehrine taşındı.

bir reformdu.[28] Bu siyaset kapsamında yerli halk temsilcilerinin devlet işlerine dahil edilmesi, işlerin de yerli dillerde yürütülmesi amaçlanmaktaydı.

"Türkî" dil, daha 1918'de Türkistan'da devlet dili olarak ilan edilmişti. 1923'te idarî işleri yerel dillerde yürütmeye yönelik hareketler görünmeye başladı. Bölge komiserlerinin resmî işlemleri o bölgede çoğunluğu teşkil eden halkın dilinde yürütmeleri hakkındaki karar kabul edildi. Her devlet kurumuna işlemleri yerel dilde yürütebilen, yazıp çizmeyi bilen kişilerin göreve alınmaları emredildi. Böylece yerel halkın dillerini Ruslara öğreten eğitim kurumları için bütçeden para ayrıldı.[29]

Bu girişim yerel aydınlar için iyi bir fırsat olsa da bölgelerdeki Rus ahalinin hoşnutsuzluğuna sebep oldu. Yerel basında korenizatsiya kapsamındaki kararların çoğu zaman göz ardı edildiğin birçok Rus memurun yerel halktan işçileri küçük gördükleri yönünde yazılar çıkmaktaydı. Diğer yandan korenizatsiya masraflı bir girişimdi. Yerel yetkilileri eğitmek, yerel dilleri öğretmek ve tercüme işleri ciddi bir meblağa ihtiyaç duymaktaydı.[30] Bu da millileştirme siyasetine karşıtlığın diğer bir sebebiydi.

Hem Rus hem yerel ahali arasında gitgide artan hoşnutsuzluk eninde sonunda çatışmalara sebep oldu. Sovyet yönetimi Avrupalı (SSCB'nin batı taraflarından gelen, Rus, Ukraynalı, vs.) vatandaşların hoşnutsuzluğu ile yerel halkın hoşnutsuzluğu arasında bir seçim yapmaya mecbur kaldı. Sovyetlerin uyguladığı çözüm oldukça ilginçti: dille ilgili yaklaşımdan vazgeçildi fakat yerlileri sanayi ve diğer Sovyet kurumlarına yerleştirme -önceki gibi gösterişli olmasa da- sessizce devam etti. Dahası, yerel halkların hak talep etmeleri tehlikeli bir hal aldı. Stalin'in "mahallî milliyetçilik büyük milliyetler şovenizmi gibi tehlikelidir" demesinden sonra her türlü milliyetçi gayeleri önemseyenler takip edilmeye başlandı.[31]

13 Şubat 1925'te Özbekistan'ın Sovyetler ülkesinde var oluşunu tamamıyla etkileyen diğer bir önemli vaka gerçekleşti. Buhara'daki Özbekistan SSR 1. Tesis Kurultayında konuşan Mikail Kalinin[32], yeni cumhuriyetlerin kuruluşunu ilan ettikten sonra, Özbekistan Komünist Partisi'nin kuruluşu için teklif verdi. Bu kurultayda bundan sonraki 66 yıl boyunca Özbekistan'ın siyasi hayatında en etkili oluşum olan Özbekistan Komünist Partisi teşkil edildi.[33] Bundan böyle ülkede olacak herhangi bir önemli olay

---

28 Adeeb Khaid, a.g.e., s. 166.
29 Adeeb Khalid, a.g.e., s. 167.
30 Adeeb Khalid, a.g.e., s. 167.
31 Adeeb Khalid, a.g.e., s. 169.
32 Mikail Kalinin (1875-1946), Şubat ve Ekim İhtilalleri katılımcısı. SSCB Yüksek Prezidyum reisi.
33 Abdulla Şaropov (ed.), *Özbekistan Tarihinden Üniversal Kullanma,* Akademnaşr, Taşkent, 2019, s. 334.

parti onayı ve iştiraki olmadan gerçekleşemezdi. Memlekette tüm sahalardaki yönetim parti eline geçmişti.

Özbekistan'ın Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinden birine dönüştüğü yıllardan itibaren ülkede gerçekleştirilen çeşitli reformlar arasında belki de halkı en çok etkileyeni toprak reformu oldu. Biliyoruz ki Özbekistan'da o yıllarda yaşayan halkın büyük bir kısmı tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktaydı. 2 Aralık 1925 tarihli Özbekistan Komünist Partisi Merkezi İcra Komitesinin "Suyu Millileştirme" ve "Toprak ve Su Islahatı Hakkında" diye adlandırılan iki kararı ile birlikte varlıklı yer sahiplerinin yerleri, hayvanları ve toprak aletleri devlete geçirildi. 1929 yılına kadar Özbekistan'ın tüm vilayetlerinde ıslahat neticesinde 5000 küsur zenginin yerleri devlete geçti. Islahat, sadece zengin olan toprak sahiplerini değil, ortadan daha iyi halde olanları da etkiledi. Bunun gibi 23 binden fazla insanın toprağı elinden alındı ve sahiplerinin çoğu sürgüne gönderildi.[34] Islahatlara karşı çıkanlar hapis ve idam cezasına mahkum edildi. Ele geçirilen topraklar Sovyet usulü tarım kooperatifleri olan Kolhoz ve Sovhozlara dönüştürüldü.

Topraklar tek elin altında toplandıktan sonra onlardan olabildiğince faydalanmak, çorak toprakları da tarıma elverişli yapmak için sulama sahasında da ıslahatlara ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu ihtiyacı gidermek için ülkede kanallar kazılmaya başlandı. Bunlardan en meşhuru 1940'da 160 bin kişinin katılımı ile kırk beş günde tamamlanan Büyük Fergana Kanalıdır.[35] Sovyetler döneminde Özbekistan'da kurulan 17 kanalın umumi uzunluğu 156 bin km.yi teşkil etmekteydi. Bir yıl boyunca Aral Gölü'ne dökülen suyun %50'si kanallar vasıtasıyla sulama için kullanılmaktaydı.[36]

Bir taraftan toprak ıslahatı, diğer taraftan Sovyetlere karşı mücadele eden Basmacı hareketinin mağlubiyeti büyük bir göç dalgasına sebep oldu. Haksızlığa gelemeyen çok sayıda varlıklı aile sürgüne gönderilmektense memleket dışına çıkmayı tercih etti. Eğer ülkede kalacaklarsa, Basmacıları da ölümün beklediği belliydi. Bu nedenlerle 1925-30 yıllarında Doğu Türkistan ve Afganistan'a çok sayıda göç gerçekleşti.[37]

Islahatlar sadece tarımda yürütülmüyordu. Özbekistan'ı sanayileştirmek de Sovyetlerin gündemindeydi. 1928'den itibaren memleketin sanayileşme sürecinin beş

---

34 Abdulla Şaropov (ed.), *Özbekistan Tarihinden Üniversal Kullanma,* s. 336.

35 Asıl ismi Osman Yusupov adındaki Büyük Fergana Kanalı. 162 km uzunlukta olan kanala, kuruluşuna başçılık eden o dönemin Özbekistan KP I. Sekreteri Osman Yusupov'un adı verilmişti.

36 K. A. Zufarov (ed.), *Uzbekskaya Sovetskaya Sotsialistiçerkaya Respublika*, s. 39.

37 Türkistan'dan göç hareketi hakkında daha fazla bilgi için bkz, Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi,* Emre Yayınevi, İstanbul, 2003.

yıllık planlara göre gerçekleştirilmesi kararlaştırıldı. Birinci beş yıllık devrinde Özbekistan'da 289 yeni sanayi işyeri açıldı, 79'u yenilendi. Bu ve sonraki beş yıllıklarda ülkede Orta Asya'nın ilk traktör, tekstil ve kimya fabrikaları inşa edildi. Çok sayıda su elektrik istasyonları kuruldu.[38]

Islahatların diğer kolu kadınlara yönelikti. Sanayi gelişimi işçi gücüne ihtiyacı artırmıştı. Orta Asya toplulukları arasında yer alan Özbek ve Tacik kadınları diğer topluluklara nazaran hem giyim kuşamda hem cemiyet hayatında en kapalı durumda olanlardı. Kadın fazla dışarıya çıkmaz, çıktığı zaman da perenci adında her yerini kapatan kalın bir örtüyle çıkardı. Kadının cemiyete daha fazla karışmasını sağlamak kadını perenciden vazgeçirmekle mümkündü. Bu amaçla 1926 yılın Eylülünde gerçekleşen Kadın-Kızlar Konseyi'nde kadınları özgürlüğe kavuşturmak adına *Hücum* diye adlandırılan bir hareket başlatıldı. Bolşevikler bu hareketi hızlı, gösterişli ve taviz vermeyecek şekilde yürüttü. Kalabalık toplantılarda ortada yakılan ateşte perenciler yakılıyordu. Gelenekselliğe önem veren topluluk içinde bu meseleye namus meselesi olarak bakan erkekler çoktu. Hareketin ilk etabında örtüyü bırakan kadınların çoğu öldürüldü. 1927-28 yılları arasında Özbekistan'da 2500'den fazla sayıda köy sovyet meclisi üyesi, kadın-kızlar kulüpleri reisi, kütüphane müdürü ve muallim kurban oldu.[39]

Hücum hareketinin amacı sadece kadını örtüsünden çıkarmak değildi. Onları geliştirmek, eğitmek, sağlığına kavuşturmak ve iş temin etmekti. Değişik yerlerde kadınlar için kulüpler, kütüphaneler, kooperatifler ve çocuk kreşleri açıldı. Hareketin meyveleri kısa sürede toplanmaya başladı. 1926'da memleket boyunca 16 büyük artelde[40] 814 kadın çalışmışırken, 1930'da artellerin sayısı 50'yi geçti ve çalışan sayısı 5000'e ulaştı. Kadınlar cemiyetin her sahasına giriş yaptılar. Traktörcü, kolhoz reisi gibi erkek işi sanılan işlerde de kadınlar görülmeye başladı. 1927'de Özbekistan'daki ilçe icra kurulu üyelerinin % 20'si, bölge icra kurulu üyelerinin %17'si kadınlardı.[41]

Halkın okuryazarlığının artırılması ve eğitim düzeyinin yükseltilmesi Sovyetler ülkesinin kurulduğu ilk yıllarda birincil önem taşıyan meselelerden biriydi. 1918 yılının Ağustos ayında Türkistan ÖSSC Merkez İcra Komitesi "Türkistan vilayetinde halk talimini teşkilleştirme" yönündeki kararı kabul etti.[42] Bu karara göre daha önce faaliyet yürüten Çarlık okulları ve gitgide popülerliği artan cedit okulları kapatılarak, yerine

---

38 Abdulla Şaropov, a.g.e., s. 340.

39 Abdulla Şaropov (ed.), *Özbekistan Tarihinden Üniversal Kullanma,* s. 343.

40 Artel-Sovyetler döneminde ağırlıklı olarak sanai ürünler çıkarmakla meşgul olan işçiler birliği.

41 Abdulla Şaropov, a.g.e., s. 344. Özbekistan'da kadın meselesi ve Hücum Hareketi için bkz: Marianne Kamp, *The New Woman in Uzbekistan: Islam, Modernity, and Unveiling under Communism,* University of Washington Press, Seatle, 2006.

42 K. A. Zufarov (ed.), *Uzbekskaya Sovetskaya Sotsialistiçeskaya Respublika*, s. 258.

Sovyet usulü okul ve meslek okulları-teknikumlar açıldı. Bunun yanı sıra enstitü ve üniversiteler faaliyet göstermeye başladı. 1932'de araştırma müesseselerini denetleyen Fenler Komitesi kuruldu. 1935 yılında Taşkent'te gerçekleşen V. Kurultayda 8-15 yaş arası tüm çocukların mecburi 7 yıllık okullarda talim almaları kararlaştırıldı. Merkezden bu sahanın geliştirilmesi için büyük miktarda para gönderildi. Uzak köylerde bile okullar kurulmaya başlandı. 1940 yılına gelindiğinde Özbekistan'da 30 yüksek talim müessesesi, 100'e yakın orta talim müessesesi faaliyet yürütmekteydi.[43]

Kuruluşunun ilk yıllarında Özbekistan kısa bir süre içinde iki kez alfabe değişikliğine tanıklık etti. Daha önce kullanılan Arap alfabesi 1928'da Latin alfabesiyle değiştirildi. Aynı sıralarda Türkiye'nin de Latin alfabesine geçmesinin ardından Latin alfabesi, Sovyet hükümeti tarafından lehçeler arasındaki farkı daha çok hissedilir hale getirmek için kullanıldı.[44] 8 Mayıs 1940 yılına gelindiğinde Özbekistan SSC Yüksek Kurulu III. Oturumunda Kiril alfabesine geçiş kararı alındı.[45] Fikrimce bu karar, bu defa bir olan halkları bölmektense merkezin başka halkların yazıp çizdiğini denetlemesi başka halkların da Rusçayı daha kolay öğrenmesi için alınan bir karardı. Tam bu yıllarda Özbek diline esas oluşturduğu düşünülen "Çağataycılık" gayesine karşı hareketler başlatıldı. Bu gayeyi savunan ceditçi aydın Fitret'e karşı basında saldırılar görüldü.[46] 1932'de MK Orta Asya Bürosu tüm Orta Asya cumhuriyetlerinde Yazarlar Dernekleri kurma kararı aldı. "Edebiyat Orta Asya'nın geri kalmış, ezilmiş milletleri için en etkili vasıta olduğu için" edebiyatta parti rehberliğini daha ciddi bir biçimde uygulamak derneklerin kurulma amacı olarak sunulmaktaydı. [47] Bu dernekler daha sonra cumhuriyetlerdeki yazarları tek çatı altına toplayan Yazarlar Birliklerine dönüştürüldü.[48]

Görüldüğü kadarıyla, Özbekistan'ın kurulduğu ilk yıllarda alışılan fikrin tersine Ruslaştırma değil, millileştirme gayesi üstündü. Yerli halktan uzmanlar yetişmiyordu. Bunun önüne geçmek için Özbekistan SSC Halk Komiserleri Kurulu reisi Feyzullah Hocayev'in teşebbüsü ile 3 Mart 1925'te Mahallileştiriş Merkezî Komisyonu kuruldu. Bu mesele parti kurultaylarının da gündemindeydi. 1927'de komisyon adı Özbekleştiriş

---

43 Abdulla Şaropov, a.g.e., s. 345.

44 Ahmet Kanlıdere (ed), *Orta Asya Türk Tarihi,* Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2011, s. 203.

45 Sovyetlerde alfabe değişiklikleri hakkında bkz: Betül Aslan, "Sovyet Rusya Hakimiyetinde Yaşayan Türklerin Ortak "Birleştirilmiş Türk Alfabesi"nden "Rus Kiril" Alfabesine Geçirilmesi", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* Sayı 40, Erzurum, 2009, s. 352-374.

46 Adeeb Khalid, *Making Uzbekistan,* s. 379.

47 Adeeb Khalid, a.g.e., s. 380.

48 Özbekistan'da Ceditler ve basın faaliyetleri için bkz: Dilorom Alimova, *Cadidçilik Fenomeni,* Akademnaşr, Taşkent, 2022; Zaynobiddin Abduraşidov, Nigora Egamqulova, *Borar Joying Turkistondir,* Akademnaşr, Taşkent, 2023.

Merkezî Komisyonu olarak değiştirildi. Komisyon nizamına göre ülkenin Özbeklerin çok yaşadığı hudutlarında tüm işlerin Özbekçe yürütülmesi lazımdı. 1931'de daha önce alınan kararlar iptal edildi ve tüm SSCB'de millileştirme adına yapılan herhangi bir faaliyet burjuva milliyetçiliği olarak görülmeye başlandı.[49]

Anlaşıldığı gibi, Özbekistan'ın kuruluşundan sonraki yıllar çeşitli sahalardaki hızlı ve coşkun reformlarla doludur. Reformlar her devlet için kendi başına kolay olmayan, stresli bir süreçtir. Reformların hemen hemen cemiyetin her cephesinde oluşu ve alışık sistemin değişmesi bu süreci daha da sancılı bir hale getirmiştir. Özbekistan, yeni sisteme henüz ayak uydurmaya ve söz konusu reformların meyvelerini almaya başlamıştı ki yeni bir zorlukla karşı karşıya kaldı. Sovyet hakimiyetini her cumhuriyete iyice yerleştiren ve güçlendiren Stalin, tüm Sovyetler ülkesinde bir temizleme hareketi başlattı. Özbekistan da bunun dışında kalmadı. Devletin yöneticileri, maarif, hukuk, ilim ve başka sahaların önde gelenleri partiden çıkarılmaya, hapse atılmaya, sürgüne gönderilmeye, hatta idam edilmeye başlandı. Kendilerine Sovyet sistemine karşı çıkma, inkılap karşıtı teşkilat oluşturma veya böyle teşkilatlarla alakada olma, basmacıları destekleme, casusluk, milliyetçilik yapma gibi ekseri esassız suçlamalar yöneltildi. Suçlamalar dönemin güvenlik teşkilatları tarafından koyulup ceza uygulaması da bu kurumlar tarafından gerçekleştirildi.

Sovyetler ülkesinde güvenlik kurumları büyük bir güce sahipti. Sovyetler Birliği'nin çöküşüne kadar çeşitli isimlerle bilinen kurum, 20 Aralık 1917 Halk Komiserleri Konseyi'nin bir kararnamesi ile karşı-devrim ve sabotajla mücadele etmek için VÇK[50] adında bir komisyon olarak kuruldu. Komisyon daha sonra GPU[51], OGPU[52] gibi müdürlüklere dönüştürüldü. 1934'te SSCB Merkez Yürütme Komitesi'nin kararına göre, devlet güvenlik organları NKVD'ye[53] dahil edildi. NKVD birkaç kez isim değişikliği yaptıktan sonra 1953'te İçişleri Bakanlığı (MVD[54]) ile birleştirilmesine karar verildi. 1954'te SSCB Bakanlar Kurulu'na bağlı KGB[55] kuruldu.[56]

Bu kurumların görevi devletteki güveni sağlamak ve istihbarat işlerini yürütmekti. Özellikle 1920-1940 yılları arasında tüm Sovyetler ülkesinde Stalin baskısı olarak bilinen olaylar bu kurulların eliyle yapılmıştı. 1937'de kıyımların doruğa çıktığı

---

49 Abdulla Şaropov, a.g.e., s. 342.
50 Vserossiyskaya Çrezvıçaynaya Komissiya (Tüm Rusya Olağanüstü Komisyonu)
51 Gosudarstvennoe Politiçeskoe Upravlenie (Devlet Siyasi Müdürlüğü)
52 Obyedenyonnoe Gosudarstvennoe Politiçeskoe Upravlenie (Birleşik Devlet Siyasi İdaresi)
53 Narodnıy Komissariat Vnutrennih Del SSSR (SSCB Halk İçişleri Komiserliği)
54 Ministerstvo Vnutrennih Del (İçişleri Bakanlığı)
55 Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti (Devlet Güvenlik Komitesi)
56 "İstoriya Sozdaniya", *Federalnaya Slujba Bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii,* http://www.fsb.ru/fsb/history.htm, (erişim tarihi: 28.11.2022)

zamanlarda NKVD üçlüsü olarak bilinen gruplar, cumhuriyet ve vilayetlerde tasfiye işlerini yürüttüler. Üç kişiden oluşan böyle gruplar NKVD'nin yerel vekili, Komünist Partinin İl Komitesi (Obkom) başkanı ve Başsavcıdan oluşuyordu. Bu üçlü, faaliyetlerini SSCB Halk İçişleri Komiseri'nin 1937'de belirlenen "eski kulaklar, suçlular ve diğer anti-Sovyet unsurları bastırma operasyonu hakkında"ki kararına göre yürüttüler. Bu kurulların tutuklanan kişileri herhangi bir mahkeme olmadan kurşuna dizme, kamplara gönderme veya 8 ila 10 yıl arasında hapis cezasına çarptırma hakları vardı. İlginç olanı, Sovyet Özbekistan'ının kuruluşunda etkili olan ve ilk üçlüde yer alan Feyzullah Hocayev'in kendisi de 1937'de kurşuna dizilmiştir.[57] Sadece Hocayev değil, onunla birlikte Özbekistan SSC yönetiminde yer alan Ekmel İkramov, aydınlardan Abdullah Kadiri, Fitrat, Osman Nasır, Çolpan ve diğer çok sayıda önemli kişi de bu yıllarda yok edildi.

Daha önce Sovyetlerin kendi sistemini oturtmak için faydalandıkları aydınlar, milli gayeleri önemseyen kişiler Sovyetlere artık gerekmiyordu. İnsan kaynakları açığı geniş ölçüde kapatılmış, merkeze daha sadık olan kadro yetişmiş, öyleyken temizleme yapılıp, merkezin dediğinden çıkmayan kadroyla yola devam etmek Moskova için daha mantıklı gelmekteydi. Tüm SSCB'de bu yıllarda aynı uygulamanın olduğunu görebiliriz. 1920'lerin sonlarında başlayan baskının doruğu 1937-38'lere denk geldi. Bu yıllar içinde sadece Özbekistan'da 41000'den fazla kişi hapse alındı, onlardan 37000 kişiye çeşitli cezalar uygulandı, 6920 kişi kurşuna dizildi.[58]

Sovyetler Birliği'nin tarihinde, MVD ve KGB arasında sürekli bir rekabet vardı ve bu teşkilatlar, kapalı bir ülkede yaşayan insanların rejime olan sadakatini kontrol etmek için büyük bir çaba harcamıştı. Bu durum, fikirleri kontrol etme derecesine de ulaşmıştı. Özellikle KGB'nin kontrol gücü zaman zaman daha üstün gelebilmekteydi. İleride Özbekistan'la ilgili dramatik olaylarda da KGB'nin eli olacağı görülecektir.

1.2. Şeref Reşidov'un Çocukluğu ve İlk Gençlik Yılları

Böyle bir karışık bir dönemde doğan, bugünkü Özbekistan'ın tarih kitaplarında İstikrarlı Gelişim Devri olarak tanımlanan 24 yıl boyunca devleti yöneten Şeref Reşidov kimdi? Neden bu insan hakkında çeşitli olumlu ve olumsuz fikirler var? Reşidov ilk başta halkını düşünen bir yönetici mi yoksa Moskova'nın dizgininden çıkmayan sadık

[57] "Stalinskiy Plan Po Unichtojeniyu Naroda", *Almanah "Rossiya. XX Vek",* https://www.alexanderyakovlev.org/almanah/inside/almanah-doc/1007240, (erişim tarihi:28.11.2022)
[58] Abdulla Şaropov (ed.), *Özbekistan Tarihinden Üniversal Kullanma,* s. 350.

bir hizmetçisi miydi? Onun gelişiminde kimler ve neler etkili oldu? Bu soruların cevaplarını bulmak için Reşidov'un hayat yolunda ilerlemeyi amaçladık.

Şeref, 1917 yılının Kasım ayında Çarlık Rusya'sı tarafından yönetilen Türkistan Vilayeti'nin Cizzah[59] şehrine yakın bir köyde[60] Reşid isimli yoksul bir çiftçinin ailesinde, ailenin ikinci çocuğu olarak doğdu. Babası Reşid Halilov halk arasında doğru sözlülüğü, halk hikayelerini, şiirleri ve şarkılarını iyi bilmesi ile tanınan uzun boylu, hoş görünüşlü, saygıdeğer biriydi. Reşid Halilov, oğlu Şeref doğduktan bir gün sonra ortaya çıkan Bolşevik Devrimi sonrasın Türkistan'da yaşanan itibaren yönetim değiştiğinden 1924 yılına kadar Cizzah'ta polis olarak görev yaptı. Sonra 1929 yılına kadar Kızıl Kervan kooperatifinde sürücü oldu. Bu tarihten itibaren ömrünün sonuna kadar köyünde kurulan kolhozda[61] çeşitli görevlerde çalıştı, hatta kısa bir süre kolhoz reisliği de yaptı.[62]

Ailesi görünüşte yoksul olsa da okumaya önem veriyordu. Şeref'in annesi Köysinay Nesirova'nın kendisi de kız mektebinde okumuş, okuryazarlığı olan bir hanımdı. Halk arasında okur-yazarlık oranının düşük olduğu o yıllarda eğitim alarak kendini geliştiren aile, Kemal, Şeref, Sahap, İsam, Asil, Nasır isimli altı oğlunun hepsini okutmaya özen gösterdi[63]. Büyük oğulları Kemal'in genç yaşta hastalıktan vefat etmesinin ardından Şeref, ailenin büyük çocuğu olarak büyüdü.[64]

XX. yüzyılın 20. yıllarının sonlarında Şeref'in annesi vefat etti. Çocuklarıyla yalnız kalan Reşid'e yardım olsun diye anneanne ve dedesi Şeref'i birkaç yıl kendi evlerine aldılar. Şeref, Kamile teyzesinin oğlu Hamid Azimov[65] ile yaşamaya başladı. Hamid Azimov o devirde parlamaya başlayan bir şair idi. Birkaç sene geçtikten sonra Sovyet edebiyatında kendine has bir yere sahip olan Hamid Alimcan isminde bir şair olarak yetişecekti. Hamid Alimcan'ın Şeref'in hayat yolunu seçmesinde etkili olduğu

---

59 Cizzah (veya Cizzak) - bugünkü Özbekistan'ın orta kısmında bulunan, doğusunda Taşkent eyaleti, batısında Semerkant eyaleti yer alan eyalettir. Özbekistan'ın büyük çöllerinden Mirzaçöl ve Kızılkum'da bulunan vahanın batısında Nurata Dağ silsilesi vardır. Tarihî önem taşıyan Semerkant'a yakın olan eyalet, Büyük İpek Yolu üzerinde bulunan en eski yerleşkelerdendir. Timur başkentinin kapılarının yanında yer alan Cizzah, Nurata dağlarından Zerefşan vadisine en kolay geçiş noktası olmuştur.

60 Şeref Raşidov'un doğduğu köyün ismi bilinmemekle birlikte, Sovyet yıllarında Moskova Kolhozu olduğu ve günümüzde Cizzah şehri hudutlarında kaldığı bilinmektedir.

61 Kolhoz - Sovyet yönetiminin uyguladığı tarım üretim kooperatifi.

62 Gulnara Reşidova, Doniyor Komilov, *Şarof Raşidov: Inson Davr Közgusida va Davr Inson Taqdirida,* Tasvir, Taşkent, 2017, s. 55.

63 Sahap Reşidov, Moskova Devlet Üniversitesinin Hukuk fakültesinde okudu. Taşkent'te açılan Hukuk fakültesine geçiş yaparak buradan mezun oldu. İsam Reşidov ve Asil Reşidov Taşkent'teki Pedagoji Enstetüsünden mezun oldular. Nasır Reşidov Politeknik Üniveritesinden mezun oldu.

64 G. Reşidova, D. Komilov, *Şarof Raşidov: Inson Davr Közgusida va Davr Inson Taqdirida,* s. 59.

65 Umid Yoqubov, "Asil Raşidov: Akam Şarof Raşidov Hududlardagi Rahbarlar Kitob Öqiganini Bilsa, Yuz-Közi Yaşnab Ketardi", *Daryo,* 18.06.2017, https://daryo.uz/2017/06/18/asil-rashidov-akam-Şarof-rashidov-hududlardagi-rahbarlar-kitob-oqiganini-bilsa-yuz-kozi-yashnab-ketardi/, (erişim tarihi: 18.01.2023)

aşikardır. O da teyzeoğlu gibi edebiyata hevesli olacak, onunki ile aynı kariyer yolunu seçecekti.[66]

Şeref'in çocukluk yılları memlekette yeni bir düzenin oturtulmaya çalışıldığı karmaşık yıllara denk gelmiştir. Çarlık yıkıldıktan sonra yönetimi elde eden Kızıllar, yeni devlet kurmaya başlamışlardı. 1924'te yeni kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin bir üyesi olarak Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. 2 yıl sonra 1926'da Şeref Cizzah'taki Nerimanov adındaki 7 yıllık okulda[67] tahsiline başladı. Çocukluk yıllarından itibaren kuvvetli hafızası ile diğer çocuklardan farklı olan Şeref, bu özelliğini ömür boyu korumuştur.

Reşidov'un liderlik vasıfları onun okul yıllarında ortaya çıkmaya başlamıştır. Üç yıl boyunca okuldaki Pioner[68] teşkilatında önderlik yapması onun liderlik kariyerinin ilk basamağıydı.[69] Ayrıca Şeref daima sınıf başkanlığı ve okul gazetesi muharriri olmuştu. Sınıf arkadaşı Muhterem Nasırova'nın hatırasından Şeref'in daha öğrencilik yıllarında çok yardımsever olduğunu, kendinden güçsüz ve desteğe muhtaç olanlara hamilik gösterdiğini öğreniyoruz:

> O zamanlarda bile Şeref, kendine has dikkatli ve düşünceli yaklaşımıyla diğer arkadaşlarından ayrılıyordu. Fikirleriyle yaşından daha büyük görünüyordu. Öğretmenler de onunla sanki yaşıtları gibi konuşuyorlardı. O olmadan okulda hiçbir tören geçmezdi. Çocukların önderi olmanın çabasında değildi, fakat arkadaşları her zaman etrafındaydılar. Bir süre sonra onun şiir yazdığını öğrendik. Bunun üzerine okuldaki popülerliği ve sosyal etkinliklerdeki görevleri daha da arttı. Sınıf başkanlığıyla birlikte okul duvar gazetesi muharrirliğini de ona verdiler. Birine yardım gerektiğinde mutlaka yardım ederdi. Başkalarının derdi ile dertlenmek Şeref'e has bir huydu. Kendinden küçük sınıflardaki öğrenciler hep onun himayesindeydi.[70]

Yeni devlette, özellikle merkezden uzak cumhuriyetlerde insan kaynakları sıkıntısı yaşanıyordu. Memleket hayatında en çok ihtiyaç duyulan mesleklerin arasında öğretmenlik ilk sıralarda geliyordu. Halkın eğitim düzeyini arttırmak ve yerli halktan her sahada melekeli uzmanlar yetiştirmek birincil vazifeydi. Öğretmenlik prestijli meslekti. Öğretmenler kolhoz reisleri gibi saygın insanlardı. Şeref Reşidov'un okulu bitirdikten sonra öğretmenlik mesleğini seçmesinde bu faktörlerin etkisi olabilir. Ailesinden 3 kardeşin pedagoji sahasına yönelmesinin sebebi de yukarıdaki etkenler

---

66 Fyodor Razzakov, *Şarof Rashidov: Hayot va Mamot*, Özbekiston, Taşkent, 2020, s. 28.
67 Okula sonradan Şeref Reşidov adı verilmiştir.
68 Komünist Parti'nin çocuk kolu.
69 G. Reşidova, D. Komilov, a.g.e., s. 56.
70 G. Reşidova, D. Komilov, a.g.e., s. 63.

olmuştur belki. 1933'te Cizzah'taki Pedagoji Meslek Okuluna kaydolan Reşidov, burada da okul sendika başkanı ve Komsomol[71] teşkilatının katibi olarak görev yaptı.[72] Pedagoji Okulundan mezun olduktan sonra 1936 yılında Cizzah'taki Nerimanov köy okulunda bir yıl öğretmenlik yaptı.[73]

Reşidov, sadece öğretmen olarak yaşamını sürdürmek yerine tahsilini devam ettirmeyi gerekli gördü. 1937 yılında Semerkant'a giden Reşidov, Semerkant'taki Özbek Devlet Üniversitesinin Filoloji Fakültesinin Özbek Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne girdi. Aynı üniversitede okuyan Amanulla Törayev, Reşidov hakkındaki hatıralarında şöyle diyor:

> Bizim tahsil gördüğümüz fakültede Şeref isimli bir delikanlı birinci yılını okuyordu. O kıvırcık saçlı, zayıf, mütevazi ama bilgili biriydi. Çoğu zaman sınav öncesinde hazırlanmak için biz büyük öğrencilerden daha önce çıkan sınav sorularını isterdi. Konuşmasındaki kibarlığı ile dikkat çekerdi. Ona her zaman canıgönülden yardım etmek isterdik. 1938'de onunla aynı odada yaşamaya başladık. Çalışkanlığı, temizliği ile aklımda kaldı. Her meselede benimle istişare ederdi. Fakültede ve diğer sosyal işlerde hızla tanındı. Şeref büyük, küçük, farklı milliyetten olsun herkesle çok çabuk kaynaşabilirdi. Hafif utangaçlığı da ona çok yakışır, alçak gönüllü olduğunu gösterirdi. Her ne kadar başarı elde etse de hiç övünmez, kibirli davranmazdı.[74]

Üniversitede eğitimi sürerken, Reşidov hayatını etkileyen önemli bir karar aldı. Artık hayatını parti ile bağlamak istemişti. 1938'de Komünist Partisine üyelik için sınava girdi. 1939 yılında üyeliği onaylandı ve Moskova'daki Vısşaya Şkola Kommunistiçeskoy Partii'de[75] uzaktan eğitim[76] görme imkanını elde etti.[77]

1.3. Savaş Yılları

1941 yılı Reşidov için iki yönden önemliydi. Üniversitenin son yılında Cizzah'taki işçi gençler okulunda ders veren Şeref, öğrencilerinden Hursend isminde bir kızla tanışmış, iki genç arasında sevgi hâsıl olmuştur. Hursend Gafurova, kendisiyle

---

71 Komsomol (VLKSM), Komünist Parti Gençler Kolu. ÖzLKSM Nisan 1925'te Semerkant'ta gerçekleşen Parti Kurultayında teşkil edildi. Bu teşkilata üyelik etmek isteyen gençlerin kabiliyetli ve başarılı olmaları lazımdı.

72 G. Reşidova, D. Komilov, a.g.e., s. 64.

73 G. Reşidova, D. Komilov, a.g.e., s. 57.

74 B. O. Törayev, "Şarof Raşidov Özbek Halqi Milliy Himoyaçisi, Özbekistonda Millatlararo Munosabatlar Barqarorligi Asoschisi", *Şarof Raşidov-Buyuk Davlat va Jamoat Arbobi (Atoqli Davlat Arbobi, Yozuvchi Şarof Raşidov Tavalludining 100 yilligiga Bağişlangan İlmiy va Madaniy-Ma'rifiy Anjuman Materiallari),* s. 51.

75 Komünist Parti Yüksek Okulu

76 Sirtqi Ta'lim (Özbekçe) olarak bilinen bu eğitim türünde talebeler örgün eğitim yapılmaksızın okul dışında kendilerini geliştirerek sadece sınava katılıyorlardı.

77 G. Reşidova, D. Komilov, a.g.e., s. 60.

yapılan bir söyleşide, eşi ile aralarındaki muhabbeti samimi bir tarzda paylaşmıştır. 1937'de ailesinden Semerkant'ta yer alan Özbek Milli Üniversitesinin İşçiler Fakültesinde tahsilini devam ettirme izni alan Hursend, annesinin vefatından sonra da Semerkant'ta bulunan hocası ve destekçisi olan Şeref'e bağlanmıştır. Reşidov aynı yıllarda Semerkant'taki üniversitede tahsilinin yanı sıra *Lenin Yolu* gazetesinde çalışmış, Hursend'le beraber gelen 15 öğrencisine hem maddi hem manevi destekte bulunmuştur.[78]1941'de başlayan II. Dünya Savaşı[79] onları bir müddet için ayırmıştır. Şeref Reşidov mezuniyetine yaklaştığı sıralarda Sovyetler Birliğine savaş açıldığını öğrenmiş, Semerkant Üniversitesinin çok sayıdaki öğrencisi gibi Ağustos ayında Sovyet Ordusuna gönüllü katılarak savaşa gitmiştir.

Söylemek gerekir ki Hursend'in Semerkant'ta okumasına Reşidov'un önemli katkısı olmuştur. Ailede tek çocuk olan kızın evinden uzakta tahsil almasına ilk önce anne sıcak bakmamıştır. Hursend'in annesi ile görüşerek ona bu yetenekli kızın okumasında büyük fayda olacağını anlatan Şeref'e Hursend'in annesi: "Pekiyi, Şeref oğlum, kızımı size, sizi de Allah'a emanet ediyorum", diyerek ikna olmuştur. Annenin bu sözleri Reşidov'un Hursend'i diğer öğrencilerinden daha fazla önemsemesine sebep olmuştur. Şöyle ki savaşa giderken onu yolcu etmeye gelen babası ve dayısından Hursend'i Cizzah'a götürmelerini ve ona destek olmalarını rica etmiştir.[80] Savaşa Reşidov'lar ailesinden iki genç olan Şeref ve kardeşi Sahap gitmiştir.[81]

İlk başta Frunze şehrindeki askeri piyade okuluna gönderilen Şeref Reşidov, orada dört ay boyunca eğitim görecek, sonra savaş cephesine gönderilecekti. Fakat Almanların başkent Moskova'ya yaklaşmaları Reşidov ve onunla birlikte hazırlık görenlerin Ekim ayında, henüz eğitim bitmeden Moskova müdafaa hattına gönderilmelerine sebep oldu. Reşidov'un Kuzey-Batı cephedeki 191. Novgorod tüfekçiler alayına katıldığı bilinmektedir.[82]

I. Dünya Savaşı tüm SSCB gibi Özbekistan'ı da fazlasıyla etkiledi. 1941'de SSCB savaşa girdi ve tüm memleket dört sene boyunca savaş sürecini yaşadı. Partinin "her şey cephe için, her şey galebe için" çağrısına Özbekistan halkı da tüm imkanı ile

---

78 Şarof Ubaydullaev, "Raşidovlar Sulolasining Malikasi Yohud 28 Yil Avvalgi Suhbatga Sözboşi", *Zarnews*, 16.06.2020, https://zarnews.uz/uz/post/rashidovlar-sulolasining-malikasi-yoxud-28-yil-avvalgi-suhbatga-sozboshi, (erişim tarihi: 18.01.2023)

79 22 Temmuz 1941'de Almanya'nın SSCB'ye açtığı ve 9 Mayıs 1945'e kadar devam eden savaş Sovyet ülkesinde Büyük Vatan Savaşı olarak bilinir.

80 Şarof Ubaydullaev, a.g.m.

81 Umid Yoqubov, "Asil Raşidov: Akam Şarof Raşidov Hududlardagi Rahbarlar Kitob Öqiganini Bilsa, Yuz-Közi Yaşnab Ketardi", *Daryo*, 18.06.2017, https://daryo.uz/2017/06/18/asil-rashidov-akam-Şarof-rashidov-hududlardagi-rahbarlar-kitob-oqiganini-bilsa-yuz-kozi-yashnab-ketardi/, (erişim tarihi: 18.01.2023)

82 G. Reşidova, D. Komilov, a.g.e., s. 87.

icabet etti. Çok sayıda genç gönüllü olarak savaşa gitme isteğinde bulundu. 1,5 milyon Özbekistanlı cephede vatan için mücadele etti. Her dör Özbekistanlıdan biri savaşa gitti. Savaşın ilk günlerinde Özbek askeri bölükleri oluşturuldu. Özbekistan sadece kişisel kaynakla cepheye yardımda bulunmadı. Savaş yıllarında müdafaa fonuna Özbekistan halkından 649,9 milyon ruble para ve 22 kg altın yardımı gönderildi.[83] Savaş alanında kalan fabrikalar, üniversiteler, çeşitli teşkilatların yüzden fazlası Özbekistan'a taşındı. Savaşın ilk yıllarında nakledilen fabrika Taşkent Uçak Fabrikası olarak çalışmaya başladı. Burada üretilen savaş uçakları cepheye inanılmaz yardım sağladı. Bunun dışında silah ve cephanenin önemli bir kısmı Özbekistan'dan temin ediliyordu.

Sadece asker ve cephane teminatı değil, gıda desteğinin önemli bir kısmı da Özbekistan'dan geliyordu. Savaş yıllarında pamuk yetiştirme azaltılıp yerine buğday ve başka tarım ürünleri ekildi. İş yerleri de savaş cephesi olarak görülüyor, sıkı bir iş intizamı hükmediyordu. Özbekistan'a muharebe yerlerinden çok sayıda insan tahliye edildi. Ağır şartlarda yaşamalarına rağmen Özbek halki göç ettirilen diğer halklara eşi benzeri görülmemiş bir insanlık örneği sergiledi.[84]

Savaş yılları Özbekistan'ın etnik yapısını da değiştirdi. Savaş bölgelerinde kalan çeşitli millet vekilleri, yetimler, alimler, ediplerin yanı sıra Almanlarla işbirliği yapmakla suçlanan bazı halklar da sürgün edilerek buraya yerleştirildi. Bunlardan Kırım Tatarları, Ahıska Türkleri ve İdil boyu Almanları Batı, Sovyet Korelileri ise Kuzey taraftan getirildi.

SSCB savaşı kazansa da en çok zarar gören ülke oldu. Savaşta hayatını kaybeden sayısı 50 milyon kişiden 27 milyonu SSCB vatandaşıydı. 500 bin Özbekistanlı savaştan geri dönmedi.[85]

Reşidov'un liderlik vasfı savaş yıllarında da kendini belli etti. Kendisi, 38. Muhafız Birimi Taburunun Komsomol[86] bürosu sekreteri[87] seçildi. 1942 yılının Şubat aylarında, Eski Russa yönündeki muharebelerde Demyansk şehri yakınlarındaki çatışmada Pena ve Arino köylerini Almanlardan geri alma vazifesi verilmişti. Çatışmada vefat eden bölük komutanı yerine komutanlığı üstlenen Reşidov, bölüğü ile birlkte iki köyü kurtarmayı başardı. Bu çatışma Reşidov'un savaştaki en son ve şanlı çatışması olmuştu. Çatışmada aldığı yara sonucu uzun süre Sverdlov vilayetinin Revda

---

83 Abdulla Şaropov, a.g.e., s. 353.
84 K. A. Zufarov (ed.), *Uzbekskaya Sovetskaya Sotsialistiçerkaya Respublika*, s. 115-118.
85 Abdulla Şaropov, a.g.e., s. 358.
86 Genç Komünistler Birliği
87 Parti saflarında sekreterlik yapmak, sekreter kelimesinin alışılmış anlamından daha farklı anlam taşımaktadır. Parti sekreteri bir nevi başkan sayılmaktaydı.

şehrindeki hastanede kalan Reşidov, yedek asker olarak Cizzah'a geri gönderildi. Uzun müddet yaralanan kolunu kullanamayan Reşidov tek koluyla bisiklet sürerek işe gidip geldiğini kardeşi Asil Reşidov'un hatıralarından öğreniyoruz.[88] Bu çatışma Reşidov'a ilk devlet ödülünü de getirdi. 28 Ağustos 1942'de çıkan 306/n numaralı kararla[89] Moskova sınırlarındaki muharebede gösterdiği cesareti için kendisine Kızıl Yıldız nişanı verildi.

Savaştan döndüğü yıl Reşidov'ün hayatında sevinç veren bir vaka daha oldu. Savaş başlamadan kısa süre önce tanıştığı ve gönül verdiği talebesi Hursend'le evlendi. Yukarıda belirtildiği gibi, Hursend Gafurova 1920'de Cizzah'ın köylü bir ailesinde doğmuştu. Daha bebekken babasından, savaş yıllarında da annesinden ayrılan Hursend, Şeref Reşidov'un bir müddet çalıştığı Cizzah Pedagoji Kolejinde okumuştu. Reşidov Savaşa giderken vatanda kalan akrabalarına Hursend'e dikkat etmelerini, gerekirse yardımlarını esirgememelerini rica etmişti. Savaştan dönünce de hayatını talebesi ile bağlamıştı.[90] Düğününde Reşidov'un kendisi bir konuşma yaparak herkesi böylesine zor bir zamanda düşmana karşı tek yumruk olmaya çağırmıştı.[91]

1.4. Edebi ve Siyasi Gelişme

Cizzah'a geri dönen Reşidov yeniden daha önce çalıştığı okuldaki görevine döndü. Savaş yılları devam ettiğinden okullarda öğretmen kıtlığı hissedilmekteydi. Reşidov, okulda hem müdür, hem tarih, edebiyat ve Rus dili öğretmeni olarak görev aldı. Bu arada, o yıllarda yapılmaya başlayan Ferhat hidroelektrik santralinde kısa bir müddet Parti işlerinde çalışan Reşidov için önemli bir görüşme gerçekleşti. İnşaatin yanındaki kütüphanede de zamanını geçirmeyi seven Reşidov, kitap mütalaasıyla meşgulken HES'e ziyarete gelen o zamanın ÖzSSC Birinci Sekreteri Osman Yusupov'un dikkatini çekmiştir. Reşidov'la konuşan Yusupov, yanındaki yardımcısına genç parti çalışanının iletişim bilgilerini almasını ve Taşkent'e dönünce hatırlatmasını söylemiştir. Bu şekilde başlayan tanışıklıkları daha sonraki görüşmelerle derinleşti.[92] Bir sene bu görevde devam ettikten sonra, cephe ve gazetecilikteki tecrübelerini dikkate alarak Reşidov'a daha önce çalıştığı meşhur *Lenin Yolu*[93]gazetesinin başmuharrirliğini

---

88 Umid Yoqubov, "Asil Raşidov: Akam Şarof Raşidov Hududlardagi Rahbarlar Kitob Öqiganini Bilsa, Yuz-Közi Yaşnab Ketardi".

89 SSCB Müdafaa Bakanlığı arşivi Kalinin cephe komutanlığının 306/n numaralı kararı, 28 Ağustos, 1942.

90 18.08.2022'de Şeref Reşidov'un kardeşi Nasır Reşidov'un torunu Sevara Reşidova ile sohbetten.

91 Umid Yoqubov, a.g.m.

92 Şarof Ubaydullaev,"Raşidovlar Sulolasining Malikasi Yohud 28 Yil Avvalgi Suhbatga Sözboşi".

93 15 Nisan 1913'te Semerkant'ta *Semerkant* adıyla Mahmudhoca Behbudî tarafından çıkarılmaya başlanan gazete, 1917'de *Hürriyet* ismiyle basılmaya devam etti. 1918'de gazete *Kambağallar Tovuşi* [Fakirler Sesi], 1920'de ise

teklif ettiler. Teklifi kabul eden Reşidov Semerkant'ta faaliyetini devam ettirdi. Bir taraftan da parti faaliyetini sürdürdü. 1944'de Semerkant vilayet Komünist Parti komitesinin insan kaynakları (kadro) sorumlusu olarak seçildi. 1947 yılına kadar bu görevi sürdürdü.

Reşidov, 1946'da Osman Yusupov ile görüşmeye davet edildi. Birinci Sekreter Osman Yusupov tarafından kendisine Taşkent'teki Komsomol teşkilatının Birinci Sekreterliği teklif edildi. Bu Reşidov'un siyasi kariyer yapması için iyi bir fırsattı. Fakat parti işinde çalışmanın nasıl bir şey olduğunu deneyimleyen Reşidov, yazarlığın kendisi için daha cazip olduğu ve gazetede kalmayı tercih ettiğini söyledi. Yusupov'un Semerkant Vilayeti Parti Komitesinin Birinci Sekreteri Nasır Mahmudov'la görüşmesi de bir netice vermeyince Reşidov *Lenin Yolu'*ndaki görevine devam etti.[94] Yusupov'un teklifini kabul etmiş olsaydı Reşidov'un siyasi kariyeri başka türlü bir ilerleme gösterebilirdi. İleride anlatılacağı gibi Osman Yusupov ve onun yetiştirdiği insanlar de-Stalinizasyon süreci akıbetinde siyasetten dışarıya atılacaktılar.

Tam bu yıllarda Reşidov'un diğer edebi yönü de tanınmaya başladı. 1945'te *Kahrım*[95] isminde ilk şiir kitabı neşredildi. Reşidov'un savaş zamanında cephede yazdığı şiirleri içeren bu kitabı halk arasında kısa sürede çok popüler oldu.[96] Bunun yanı sıra Reşidov nesir yazıları için de materyal toplamaya başlamıştı. Bu materyaller ileride yazacağı hikaye ve romanlar için malzeme teşkil etti. Reşidov'un bıraktığı edebi mirası ileride daha detaylı bir şekilde inceleyeceğiz.

Savaş ve sonrası yıllarında Şeref Reşidov'un siyasi alandaki faaliyetleri öne çıkmaya başladı. 1944'de Semerkant vilayet parti komitesinin katibi olarak seçilen Reşidov, üç yıl boyunca bu görevi üstlendi. 1947-49 yılları arasında Taşkent'te *Kızıl Özbekistan*[97] gazetesinde başmuharrir olarak çalıştı. Edebi yönünü geliştirmeye devam eden Reşidov 1949 yılında Özbekistan Yazarlar Birliğine reis olarak seçildi. Bir yıl sonra 1950'de Özbekistan SSC Yüksek Kurul Başkanlığına atanan Reşidov, bu görevde

---

Mehnatkaşlar Tovuşi [Emektarlar Sesi] olarak isim değişikliği yaptı. 1922'de gazete *Zerefşan* adıyla çıktı. 1928'de iki yıl süreyle ara veren gazete 1930'dan itibaren faaliyetini devam ettirdi. Daha sonra *Lenin Yolu* olarak çıkan gazete Özbekistan'ın bağımsızlığını kazandığı 1991'den itibaren tekrar *Zerefşan* adıyla çıkmaktadır.

94 Ş. Ubaydullaev, a.g.m.

95 Şeref Reşidov, *Kahrım,* Özdevneşir, 1945.

96 G. Reşidova, D. Komilov, a.g.e., s. 89.

97 Komünist Parti'nin 21 Haziran 1918'de Özbekçede neşrettiği ilk gazetesi *İştirakiyun (Komünist)* , 1921-22'de *Kızıl Bayrak,* 1922-24 arası *Türkistan,* 1924-64 arası *Kızıl Özbekistan,* 1961-91'de *Sovyet Özbekistan'ı* isimleriyle basılmıştı. Gazete halen *Özbekistan Avazı* ismiyle Özbekistan Halk Demokratik Partisi'nin resmi neşri olarak faaliyet yürütmektedir.

dokuz sene kaldı. Özbekistan'daki görevinin yanı sıra SSCB Yüksek Kurul Başkan Yardımcılığını da yaptı.[98]

1.5. De-Stalinizasyon

1953 senesi tüm SSCB için bir kırılma noktası oldu. Memleketi 31 yıl yöneten Stalin vefat etti. Stalin dönemi sertlik, savaş yılları ve baskı ile akıllarda kaldı. Onun yönetiminde memleket tarım devletinden büyük endüstri devletine dönüştü. Tek bir sosyalist devlet olarak doğan SSCB Avrupa ve Asya'da müttefiklerine sahip oldu. Dünyada söz sahibi devletlerin birine dönüştü. Stalin ismi SSCB kurucusu olarak yüceltilen Lenin'in ismiyle yan yana zikrediliyordu. Memleketin her yerinde sosyalizmin kurucuları olarak Marks, Engels, Lenin ve Stalin'i bir arada gösteren pankartlar görülmekteydi. Vefatından sonra Stalin'i de memleket kalbi olarak bilinen Kızıl Meydan'daki mozoleye Lenin'in yanına koymaları onun şahsını ne kadar yücelttiklerini gösterir.

Araştırmamızın konusu olan Reşidov'un siyasi oluşumuna dolaylı olarak etki ettiği için Stalin'in ölümü ve sonrasındaki olaylar üzerinde de durmayı gerek bulduk. Stalin'in vefatından sonra yönetime gelen Kruşçev[99], Stalin kültüne karşı bir seferberlik başlattı. Bu hareket tarihe "De-Stalinizasyon" olarak geçti. İlginç olanı, de-Stalinizasyon süreci ilk başta Stalin'in kendisine karşı değil, genel olarak herhangi bir şahıs kültüne karşı başladı. Stalin'den sonra devletin yönetiminde üç kudret sahibi yönetici kalmıştı. Bunlar Parti Birinci Sekreteri Kruşçev, Bakanlar Kurulu Reisi Malenkov[100] ve Stalin'in sadık dostu ve müttefiki Beria[101]. Stalin gibi güçlü bir yöneticiden sonra devlet yönetimine gelen siyasetçi kim olursa olsun tüm memlekette Lenin'den sonra en önemli, belki de Lenin kadar mühim görülen önderin gölgesinde kalacaktı. Kruşçev için de-Stalinizasyonu başlatmak, bir yandan yönetim üçlüsünde ona karşı güçsüz taraf olarak yaklaşımları defetmek ve konumunu sabitlemek, diğer taraftan da kendinden daha güçlü görünen ve Stalin'e daha yakın olan yandaşlarından kurtulmaktı.

Aktif faaliyetleriyle ön plana çıkma ve Stalin etkisinden kurtulma isteği yönetim üçlüsündeki diğer şahsiyetlerde de görülmekteydi. Malenkov ve Beria da yönetimde

---

98 G. Reşidova, D. Komilov, a.g.e., s. 110.

99 Nikita Kruşçev (1894-1971), 1953-1964 yılları arasında SSCB Komünist Parti Birinci Sekreteri olarak görev yaptı.

100 Georgi Malenkov (1901-1988), 1953-1955 yılları arasında SSCB Bakanlar Kurulu başkanlığını yapmıştır.

101 Lavrentiy Beria (1899-1953), baskı yıllarının zirvesi olarak bilinen 1938'de NKVD-İç İşler Halk Komiserliği reisi olarak görev aldı. Savaş yılarında Kafkas ve Kırım halklarının sürgün edilmelerine başçılık etti.

radikal değişimler sergilemeyi gerekli bulmaktaydılar. Her birinin arkasında siyasi destekçiler bulunmaktaydı ve hükümet içinde adeta taht mücadelesi sürmekteydi. Beria'nın teşebbüsü ile 23 Mart 1953'te 5 seneden daha az süreyle hapis cezası alanlara af ilan edildi. Bunu bazı siyasi yargılama kurbanlarının serbest bırakılması izledi.[102] İlginç olanı, Beria'nın kendi isminin Stalin devri baskılarıyla özdeşleşmesiydi. Onun geçmişte yapılan bazı hataları açığa çıkarması ve dış siyasetle ilgili bazı görüşleri de daha önce görülmeyen cesur bir siyasi tavırdı.

Diğer yandan Malenkov'un da yönetimdeki ortak yandaşları gibi reform estiren ifadeleri duyulmaktaydı. Malenkov, daha çok tarım ve ekonomi sahalarında yenilikler getirmeye başladı. Devlet bütçesinin önemli kısmı askeri sektörden alınarak tarım sektörüne yönlendirildi. Malenkov'un girişimiyle tarımda vergilerin indirilmesi ve tarım ürünlerinin fiyatlarında önemli ölçüde ucuzlama görüldü.[103]

1953 sonbaharında Parti 1. Sekreteri olarak seçilen Kruşçev vekaletlerini genişleterek de-Stalinizasyon sürecine önce rakiplerinden kurtulmayla başladı. Kendisinin karşı olduğu Stalin metotlarından faydalanarak ilk başta Stalin'in sadık dostu ve müttefiki Beria'yı tutuklattı ve 23 Aralık 1953'te kurşuna dizerek idam ettirdi. Kudretli rakibin yok edilmesi Malenkov'u da güçsüzlendirdi. Beria ortadan kaldırılınca Malenkov'a karşı komplo başlatıldı. 1955 Ocak'ta toplanan Parti Genel Kurulunda söz alan Kruşçev, Malenkov aleyhine konuştu. Onu yetersizlik ve ucuz popülerlik peşinde koşmakla suçladı.[104] Bu kurul Malenkov'un istifası ile sonuçlandı. SSCB tarihinde ilk kez hükümette önemli makam sahibi olan biri görevden alınırken, daha önce olduğu gibi sonunu tutuklanmak ve idam edilmekte değil, daha önemsiz başka bir göreve alınmakta son buldu. Malenkov ömrünün sonuna kadar önce elektrik istasyonlar bakanı, sonra Ust Kamensk şehrindeki bir elektirik istasyonunun başkanı olarak kariyerini devam ettirdi.[105]

Siyasi rakiplerinden kurtulan Kruşçev, bu sefer ölümünden sonra da hala kudreti hissedilen Stalin'in gücünden arınmaya yöneldi. 1955'te onun emriyle 1930-1940 yılları arasında yargılanan parti görevlileri ve diğer kişilerin işlerini tekrar gözden geçirme kararı alındı. Aynı yılın 14-25 Şubat tarihlerinde Komünist Partinin XX. Kongresinde revizyon komisyonunun sonuçları esas alınarak bir rapor hazırlandı. Kongrenin son gününde söz alan Kruşçev, siyasi hayatına damga vuran meşhur gizli raporunu okudu.

---

[102] A. V. Filipov, *İstoriya Rossii 1945-2008,* Prosveşenie, Moskova, 2008, s. 99.
[103] A. V. Filipov, *İstoriya Rossii 1945-2008,* s. 101.
[104] K. B. Valiullin, R. K. Zaripova, *İstoriya Rossii XX vek,* BaşGU, Ufa, 2002, s. 161.
[105] V. A. Potseluev, *İstoriya Rossii XX Stoletiya,* VLADOS, Moskova, 1997, s. 357-359

"Kişilik Kültü ve Neticeleri" adındaki rapor Kongrenin sabahki kapalı oturumunda okundu. Raporda Stalin şahsının yüceltilmesi, baskılar, II. Dünya Savaşı'ndaki hatalar, son yılardaki ekonomik kriz tenkit edildi ve tüm bunların tek suçlusu Stalin'in kendisi olarak gösterildi. İşin ilginç tarafı, komünist sistem veya dönemin parti rehberlerinin izlediği gaye doğru olarak kabul edilmekte, Stalin'in yanlışlarının eleştirilmesinden ötesine geçilmemekteydi. Diğer yandan baskıların şimdiki devlet yöneticilerinin çoğunun kendi katılımları ile yapıldığı hakkında tek kelime bile söylenmedi.

Kruşçev'in mahfi raporu açık bir günde gök gürültüsü etkisi yarattı. Tanıklar rapor bitene kadar salonda çıt bile çıkmadığını, derin bir sükunetin hakim olduğunu söylemişlerdi. 1 milyon sayıda basılarak neşredilen rapor, ülkedeki tüm parti teşkilatlarına gönderildi ve parti toplantılarında okundu.[106] Bu rapor hakkında süreli yayınlarda hiçbir resmi haber verilmedi[107], raporun stenografi kaydı da alınmamıştı. Fakat rapor hakkında tüm Sovyetler Birliği ve Batı'da haber alındı.

Kruşçev raporu de-Stalinizasyon sürecini tüm hızıyla başlattı. İlk başta Stalin adının devlet teşkilatları, bazı yer isimleri ve süreli yayın adlarından kaldırılması, Stalin heykellerinin sökülmesi, kişilik kültüne karşı makalelerin devlet medyasında yayınlanması olarak çetin bir şekilde başlayan süreç halktan gelen bazı tepkilerden dolayı ara ara yumuşamalarla devam etti.[108] Zaman zaman Stalin'in adı komünizm kurucuları ile birlikte anılmaya devam etse de onun yanlışlarının da var olduğu vurgulanmaktaydı. Sonuç itibarıyla Stalin'in naaşı Anıt mezardaki Lenin'in yanından alınarak, Kremlin duvarları altındaki parti rehberleri ve hükümet adamların defnedildiği mezarlıkta toprağa verildi. Onun ismini taşıyan tüm büyük şehirler başka isimlerle adlandırıldı. Bu süreçten memnun olmayan SSCB'nin büyük müttefikleri Çin ve Arnavutluk'un Moskova ile araları açıldı.

Sonuç olarak De-Stalinizasyon süreci tüm memlekete ne verdi? Stalin döneminde yargılanan çok sayıda siyasi mahpuslar aklandı, serbest bırakıldı, çoğu ölümünden sonra aklandı. Birçok aydın ve siyasetçinin başını ağrıtan "halk düşmanı" suçlamasından vazgeçildi. Stalin döneminde sürgün edilen halkların hakları iade

[106] A. V. Filipov, *İstoriya Rossii 1945-2008*, s. 104.
[107] Rapor 1989 yılında *İzvestia* gazetesinin 16. sayısında resmi olarak neşredildi.
[108] Stalin'in ölümünün 3. yıldönümünde anılmaması Tiflis'te huzursuzluklara neden oldu. 1956'da Macaristan ve Polonya'da anti-Sovyet ayaklanmalar gerçekleşti.

edildi.[109] Yargılama sisteminde değişiklikler oldu.[110] En önemlisi, halk nispeten daha serbest yaşamaya başladı.[111]

1.6. Özbekistan'da De-Stalinizasyon

De-Stalinizasyon süreci tam da araştırmamızın konusu olan Reşidov'un siyasi oluşum ve hakimiyetinin ilk yıllarına denk gelmekteydi. Peki Özbekistan'da bu süreç nasıl geçti? Reşidov'un siyasi oluşumunda de-Stalinizasyonun ne gibi etkisi olduğunu anlamak için Reşidov'un hakimiyete gelmesinden önce Özbekistan'ı kimlerin yönettiğine bakmayı gerek bulduk.

Daha önce söylediğimiz gibi cumhuriyetin oluşumunda ceditlerden gelen aydınların rolü büyüktü. Cumhuriyet üç önemli yönetim kurumu tarafından yönetilir, bunlardan ikisi diğerinden daha önemli gibi görülürdü. En önemli olan kurum, Parti Birinci Sekreterliğiydi. Birinci Sekreter, memleketi yöneten liderdi İkincisi, Bakanlar Kuruluydu. Bakanlar Kurulu Başkanı için bu makam, cumhuriyet yönetiminin en önemli organı olan Parti Birinci Sekreterliğine geçmek için bir atlama tahtası gibiydi. Sadece sembolik bir organ olan üçüncü kurum, Özbekistan SSC Yüksek Kurul Başkanlığıydı. Bu kurumun başındaki insanın diğerlerine göre yetkileri azdı. Makamların başına cumhuriyet oluşumu yıllarındaki en önemli aydınlar: Feyzullah Hocaev[112] (1925-37'de Bakanlar Kurulu Reisi) ve Ekmel İkramov[113] (1925-37'de Parti Birinci Sekreteri) ve halktan çıkan bir çiftçi, Yoldaş Ahunbabaev[114] (1925-43'te Yüksek Kurul Başkanı) getirilmişti. 1937 senesinde F. Hocaev ve E. İkramovlar, Stalin zulmüne maruz kalarak idam edildiler. Y. Ahunbabaev bu tasfiyelerden kurtuldu ve hayatının sonuna kadar görevini devam ettirdi.

Cumhuriyet yönetiminde 1937-38 baskıları neticesinde oluşan boşluk Stalin'e sadık olduğu tahmin edilen, daha önce siyasette kendilerinden önce gelenler kadar yüksek makamları olmayan insanlarla doldurulmuştu. Daha önce gelen yöneticilerin

---

[109] Balkarlar, İnguşlar, Kalmıklar, Çeçenler, Karaçaylar'a yaşadıkları yerlere geri dönme hakkı verildi. Fakat bu haktan Kırım Tatarları, Ahıska Türkleri ve İdil boyu Almanları yararlanamadılar.

[110] Cinai işler daha önce yapıldığı gibi 3 kişilik seyyar yargı teşkilatlarında değil, mahkemelerde görülmeye başladı.

[111] Vefa Kurban, *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Tarihi,* Yeditepe, İstanbul, 2020, s. 293.

[112] Feyzullah Hocaev (1896-1938), Buhara'da zengin bir tüccar ailesinde doğdu. 1913'te cedit hareketine katıldı. 1916-1920 yıllarında Yaş Buharalılar hareketinin başkanı oldu. 1925-1938 yılları arasında Özbekistan Halk Komiserleri Sovetinin reisliğini yaptı. 1938 yılında Troçki yanlısı olarak yargılandı ve darbe girişimi suçlaması ile idam edildi.

[113] Ekmel İkramov (1898-1938), Taşkent'te çiftçi ailesinde doğdu. 1918'de Komünist Parti'ye üye oldu. Parti adına birçok görevleri üstlendi. 1937'de devrim karşıtı teşkilatta faaliyet yürüttüğü yönündeki suçlama nedeniyle 1938'de idam edildi.

[114] Yoldaş Ahunbabaev (1885-1943), Fergana Vadisi Margilan ili yanında bir köyde fakir bir ailede doğdu. 1916 isyanına katıldığı için 2 ay hapiste kaldı. 1938-1943 arasında Özbekistan SSC Yüksek Kurul Başkanı olarak görev aldı.

çoğu çarlık devrinde yetişmiş, o devrin son dönemlerinde yaşanan siyasi canlılıktan o veya bu şekilde etkilenmiş, ceditçilik ve terakkiperver fikirlerin tesirinde yetişmişlerdi. Yeni dönem siyasetçileri eski eğitimin etkisine hiç maruz kalmadan, tamamen Sovyet döneminde yetişmiş, 1937-38'lerde yöneticiliğe gelmiş veya o yıllardaki büyük baskılardan kurtulabilmiş siyasetçilerdi. Dikkat çekici olanı, bu siyasetçilerin çoğunun Komsomol'dan gelmekte olmalarıydı.

Stalin tasfiyesinden sonra yönetime gelen Özbekistan'lı siyasetçilerin başında kuşkusuz Osman Yusupov (1938-1950)[115] gelmekteydi. 1938'de Parti Birinci Sekreteri olarak görevine başlayan O. Yusupov, 1950 yılına kadar bu görevde kaldıktan sonra SSCB Pamukçuluk Bakanı olarak Moskova'ya transfer edilene kadar etrafını kendine sadık, kendi yetiştirdiği ve yönetici makamlara getirdiği insanlarla kuşattı. Tam da onun yönetim yıllarında yukarıda bahsettiğimiz Büyük Fergana Kanalı, 45 günlük rekor bir sürede kazılmıştı. Savaş yıllarında savaş alanlarında kalan fabrikaların Özbekistan'a getirilmesi, yerleştirilmesi, yerli işçilerle donatılması, cepheye insanların gönderilmesi, tahliye edilerek Özbekistan'a getirilen halklara kalacak yer ve işin temin edilmesi de Yusupov'un rehberliğinde gerçekleşmişti.

1950'de Yusupov Moskova'ya gittikten sonra onun yerine Parti Birinci Sekreteri olarak gelen Emin Niyazov (1950-1955)[116] daha önce 3 yıl kadar Yüksek Kurul Başkanı görevini yapmıştı. Aynı sene Şeref Reşidov da Niyazov'un yerine Yüksek Kurul Başkanı oldu. 1951 senesinde Nuriddin Muhitdinov[117] (1955-1957) Bakanlar Kurulu Reisi görevine getirildi. Görüldüğü gibi 1953'te Stalin'in ölümü sırasında Özbekistan'da Şeref Reşidov, Nuriddin Muhitdinov ve Emin Niyazov üçlüsü hükümet başında, Osman Yusupov da Moskova'daydı.

Stalin'in ölümünden sonra merkezde Kruşçev tarafından başlatılan de-Stalinizasyon'un hazırlıkları Özbekistan'da da görülmeye başladı. 1953 yılında O. Yusupov Moskova'daki görevinden alınıp Özbekistan'da N. Muhitdinov'un yerine Bakanlar Kurulu başkanlığına atandı. 1954'de ise Stalin baskılarının Özbekistan'daki

[115] Osman Yusupov (1901-1966), Taşkent vilayeti Yeni Yol köyünde çiftlik işçisi ailesinde doğdu. Kariyerine pamuk fabrikasında işçi olarak başladı. Parti Birinci Sekreteri, daha sonra SSCB Pamuk Bakanlığı Bakanı olarak yükseldi. Stalin ölümünden sonra tekrar Özbekistan'a döndü ve bir yıl kadar Bakanlar Kurulu Başkanlığı yaptıktan sonra 1955-59 yıllarında Taşkent vilayeti Bayavut tümeni 4. Sovhozunda reislik yaptı. 1962-66 yıllarında Yeni Yol "Halkabad" işletmesinde müdürlük yaptı.

[116] Emin Niyazov (1903-1973), Fergana vilayetinde bir çiftçi ailesinde doğdu. 1925 yılında Komünist Partiye üye oldu. 1950'de Yusupov'un Moskova'ya alınmasından sonra ÖzSSC Parti Birinci Sekreteri olarak seçildi. 1955'te bu görevinden alınarak, 1957'e kadar Özbekistan Kamu Hizmetleri Bakanı olarak görev aldı.

[117] Nurettin Muhitdinov (1917-2008), Taşkent'in Aklan mahallesinde doğdu. Babası muhtardı. 1939-1946 yıllarında Sovyet Ordusunda görev aldı. Stalingrad muharebesine katıldı. 1955-57 yılları arasında ÖzSSC Parti Birinci Sekreteri görevinde bulundu. 1957-1961'de KP Merkezi Komitesinin Sekreteri görevini üstlendi. 1968-1976'de SSCB'nin Suriye'deki elçisi oldu. 1986'de Taşkent'e döndü. 1989'e kadar Bakanlar Kurulı Danışmanı olarak faaliyetini devam ettirdi.

icracısı olarak görevinden alındı ve yerine tekrar N. Muhitdinov getirildi. O. Yusupov bir sovhoza reis olarak gönderildi.

1955'e gelince Özbekistan'ın başına Parti Birinci Sekreteri olarak Nurettin Muhitdinov geldi. Bakanlar Kurulu Reisi olarak Sabir Kamalov[118] atandı. Ş. Reşidov hala Yüksek Kurul Başkanı olarak görevini sürdürmekteydi. Bu üç kişiden S. Kamalov eski kuşak siyasetçilerdendi, N. Muhitdinov ve Ş. Reşidov ise yeni kuşağa mensup siyasetçilerdi. Muhitdinov'un 1957'de Moskova'ya çekilmesinden sonra yerine S. Kamalov (1957-1959) geçti. Bakanlar Kurulu Reisi olarak Yusupov'un döneminde siyaset alanına çıkan bir başka eski kuşak siyasetçisi olan Mansur Mirzaahmedov[119] geldi. Bu dönem Şeref Reşidov'un kariyeri için dönüm noktası oldu desek yanlış olmaz. Bir sonraki bölümde bu dönemi daha ayrıntılı bir şekilde ele alacağız.

Sonuç olarak, 1956'da de-Stalinizasyon fırtınası Özbekistan'da da tüm gücüyle hissedilmekteydi. Ülkede bu sürecin en büyük kazazedesi Osman Yusupov oldu. 1938 yılından sonra hükümet başına gelen çok sayıda siyasetçi makamlarından alındı. Stalin ismi gazete, dergi ve kitaplardan çıkartıldı.[120] Ekmel İkramov, daha sonra Feyzullah Hocaev gibi siyasetçi ve aydınlar aklandı. Hapisteki çok sayıda mahpus azat edildi.

[118] Sabir Kamalov (1910-1990), Taşkent'te işçi ailesinde doğdu. Kendisi de kariyerine inşaat işçisi olarak başladı. 1926'de Komsomol teşkilatına üye oldu.

[119] Mansur Mirzaahmedov (1909-1971), Sır Derya vilayeti Türkistan şehrinde fakir bir işçi ailesinde doğdu. 1931'den KP yönetici görevlerinde hizmet etti. 1957-1959'da Bakanlar Kurulu'nın 7.başkanı olarak görevde bulundu.

[120] Çalışmamızda faydalandığımız 1981 yılında çıkan *Uzbekskaya SSR* ansiklopedisinde Stalin hiç bahsi geçmemektedir. Osman Yusupov hakkında çok kısa bir bilgi verilmektedir. E. İkramov ve F. Hocaev hakkında da kısa bilgilerle birlikte fotoğrafları koyulmuştur, s.134-135.

Tablo 1. 1938-1959 yılları arasında Özbekistan'ı yöneten siyasetçiler[121]

Yıl	ÖSSC Parti Birinci Sekreteri	ÖzSSC Yüksek Kurul Başkanı	ÖSSC Bakanlar Kurulu Reisi
1937	E. İkramov 1925-37	Y. Ahunbabaev 1925-43	F. Hocaev 1925-37
1938	O. Yusupov		A. Abdurahmanov[122]
1943		A. Muminov[123]	
1947		E., Niyazov	
1950	E. Niyazov	Ş. Reşidov	A. Mavlyanov[124]
1951			N. Muhitdinov
1953			O. Yusupov
1954			N. Muhitdinov
1955	N. Muhitdinov		S. Kamalov
1957	S. Kamalov		M. Mirzaahmedov
1959	Ş. Reşidov	Y. Nasreddinova[125]	A. Alimov[126]

[121] Donald S. Carlisle, "The Uzbek Power Elite: Politbyuro and Secretariat (1938-83)", *Central Asian Survey*, Cilt 5, No. 3-4 (1986), s.110.

[122] Abdujabbar Abdurahmanov (1907-1975), Taşkent'te zanaatkâr ailesinde doğdu. 1929'den itibaren Komünistik Parti görevlerini üstlendi.

[123] Abduvali Muminov (1902-1965), Nemengan doğumlu, 1916 yılından beri siyasi görevlerde bulundu. Kolhoz reisi olarak kariyerine başlayan Muminov 1943-1947 yıllarında Yüksek Kurul Başkanı oldu.

[124] Abdurazzak Mavlyanov (1908-1975), 1938'de KP'nin Taşkent komitesi sekreteri olarak göreve başladı. 1950-1951 yıllarda Bakanlar Kurulu Başkanı olarak görev yaptı.

[125] Yadgar Nasreddinova (1920-2006), Kokand doğumlu, 1942'de KP Gençler kolunda görevi başladı. 1959-1970 yıllarında Yüksek Kurul Başkanlığını yaptı.

[126] Arif Alimov (1912-2005), Taşkent doğumlu, KP'nin Nemengan bürosunda 1946'da göreve başladı, 1959-1961 yıllarında Bakanlar Kurulu Başkanı oldu.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEREF REŞİDOV'UN YÖNETİM YILLARI

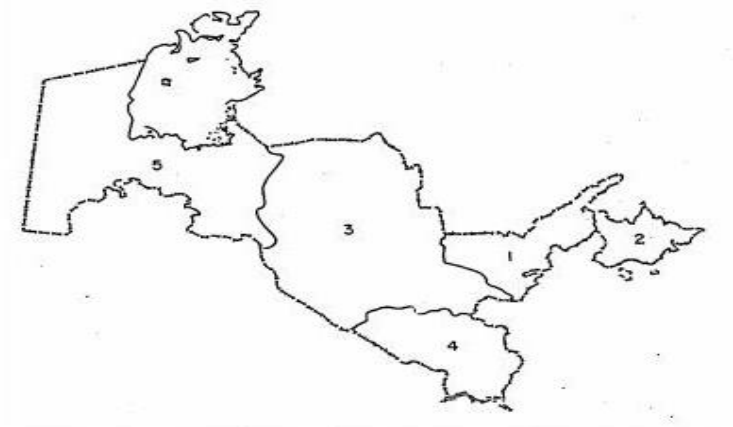
2.1. Özbekistan'da Yerel Yönetim Özellikleri

Özbekistan'daki yönetim hakkında konuşulduğunda meselenin yerel boyutu hep akıllarda tutulmalıdır. İş başına gelen siyasetçilerin coğrafi mensubiyeti, bölgesel bağlılıkları ve yerel güçleri her zaman önemli bir faktör olagelmiştir. Özbekistan'daki siyaseti daha iyi anlamak için siyasetçilerin nereden geldiğini ve hangi bölgesel kümeye mensup olduğunu, bu bölgelerin sosyal ve ekonomik özelliklerini ve tarihi süreçlerin bölge halklarındaki etkisini bilmek gerekir. Bu bölgelere olan aidiyet siyaset meydanında bir hizipleşmeye yol açmış, bazı hizipler Moskova'ya diğerlerinden daha sadık olarak görülmüştür.

Fikrimce, Özbekistan siyasetindeki bölgesel hizipleşmenin baş sebebi bu topraklara Rusların gelmesinden önce yönetimin hanlıklar arasında bölünmesidir. Biliyoruz ki XVI. yüzyıldan itibaren Rusların bölgeyi ele geçirerek Sovyetlerin gelişine kadar Özbekistan hududunda Hokand Hanlığı, Hive Hanlığı ve Buhara Hanlığı[127] mevcuttu. O dönemlerde bölge insanları kendilerini milli kimliklerinden ziyade coğrafi mensubiyetleriyle tanıtıyorlardı. Bu hanlıklar arasında çatışmalar olagelmiş, hanlıkların başında gelenler diğerlerini siyasi rakip olarak görmüşlerdir. Bölgeye Ruslar geldiğinde bile hanlıklar birleşmemiş, aksine bazen Rus siyasi oyunlarına da gelerek dış düşmanın karşısında daha da güçsüzleşmişlerdir.

Bu bölgesel hizipleşmeden Sovyetler de faydalandılar. Sovyet yönetimi, bölgedeki çoğu eski şablonu ortadan kaldırmasına ve bir nevi eski hanlıklar arasında bölünen toprakları tek çatı altında birleştirmesine rağmen, bölgesel hizipleşmeyi yok etmedi ve dahi cumhuriyeti yönetmede bu durumdan hep faydalandı. Siyasi meydana gelenlerin hangi bölgeden geldiği Moskova için de Özbekistan için de hep önem arz etmekteydi.

[127] Buhara Hanlığı 1561'de Şeybani Hanedanı tarafından kurulmuş, 1599'de Aştarhanîler'in eline geçmiş, 1756'da yönetimin Cengiz Han soyuna mensup olmayan Mangıt Hanedanına geçmesiyle Buhara Emirliği olarak anılmaya başlamıştır.

Harita 1. Siyasi farklılaşma

Kaynak: Donald S. Carlisle, "The Uzbek Power Elite: Politbyuro and Secretariat (1938-83)", *Central Asian Survey*, 5: 3-4, 1986, s. 94.

Bölgeler şu şekildedir:

Taşkent ve Fergana Vadisi (1. ve 2. bölge); Özbekistan'ın Kuzey-Doğusunu içeren Taşkent ve doğusunda kalan Fergana Vadisi tarihte Hokand Hanlığı hudutlarında kalmıştır. Bu iki hudut diğerlerinden daha sadık ve merkeze bağlı insan kaynaklarıyla hep Rusların dikkat merkezinde olmuştur. Fikrimce bu durum, XIX. Yüzyılda Rusların bölgeye geldiğinde ilk olarak Hokand Hanlığı topraklarını ele geçirmesinden kaynaklanmıştır. Rusların ele alınan Türkistan topraklarından Taşkent'te ilk büyük karargahlarını kurmaları, sonrasında hanlık düştüğünde Fergana oblastını [128] teşkil etmeleri bir yandan bu bölgenin kendilerine daha yakın olmasını sağlamışsa, diğer yandan bu topraklarda yaşayan yerel halkın Ruslarla diğer halklardan daha önce tanışma ve kaynaşmasına sebep olmuştur. Ruslar buraları doğrudan yönetmişler, dolayısıyla bu topraklar Rus tesirine daha çok maruz kalmıştır. Diğer yandan bu topraklar terakkiperverlerin de hep dikkat merkezinde olmuştur. Burada XIX. yüzyıldan itibaren siyasi hayat da diğer yerlere nazaran daha hareketli geçmiştir. Bu bölge diğer bölgelere nazaran en verimli topraklara sahip olması ile de dikkat çeker. Pamuk yetiştirmeye elverişli olan topraklar bölgenin ekonomisine olumlu etki etmiştir.

Semerkand ve Buhara bölgesi (3. bölge) Buhara Emirliğinin merkezi hudutlarını içermektedir. Asırlar boyunca bilim merkezleri olan medreseleri ile ün kazanmış bölge diğer bölgelere kıyasla daha muhafazakar oluşu ile ayrılmaktaydı. Ruslar Türkistan topraklarına geldiklerinde, Sovyetlerin gelişine kadar bu topraklara bir müddet

[128] Oblast, Rusların ele geçirdikleri topraklarda uyguladığı idari bölüm.

dokunmadılar. Buhara emirleri ile sıkı diplomatik ilişkiler kurdular. Semerkant'ın durumu Buhara'dan biraz farklı olabilir. Ruslar 1868'de Semerkant'ı ele geçirdi. Dolayısıyla Semerkant bölgede Rus göçlerine daha fazla maruz kaldı. 1925-1930 yılları arasında Semerkant'ın Özbekistan başkenti seçilmesi de buradaki Rus nüfusunun etkisini göstermektedir. Fakat yine de şehir Ruslarla kaynaşmada Taşkent kadar ileri gidemedi. Bu toprakların diğer bölgelerden bir farkı da burada Taciklerin yoğun yerleşmeleridir. Bölgenin Fars tesirine en çok maruz kalması bu sebeptendir. Ekonomik taraftan buranın toprakları Taşkent ve Fergana topraklarından daha verimsiz olmuştur. Sovyetlerin gelmesiyle çorak toprakları tarıma elverişli hale getirme çabaları en çok bu bölgede göze çarpar.

Güney bölgesi (4. bölge) diğer bölgelere kıyasla bağımsızlığını en çok koruyan ve Rus tesirinden en çok uzakta kalan bölgedir. Surhanderya ve Kaşkaderya bölgelerini içeren bu hudutta genel olarak göçebe hayatı önemseyen boylar yaşardı. Diğer bölgedekiler yerleşik hayatı önemsedikleri için eskiden kalma sulama sistemi ve bölgeden geçen nehirlere bağlı kalmışlardır. Güney bölge insanı göçebeliğinden dolayı daha özgürce davranabilmekteydi.[129]

Kuzey-Batı bölgesi (5. bölge) Hive Hanlığı'nın Özbekistan'da kalan topraklarını içermektedir. Bölge Özbekistan'ın diğer bölgelerinden en farklı olanıdır. Oğuz lehçesinde konuşulan bölgenin sadece dili değil, kültüründe de diğer bölgelerden farklı hususlar görülebilmektedir. Hive Hanlığı bölge hanlıkları içinde en terakkiperveriydi. Huduttaki ilk matbaa bu hanlıkta görülmeye başlandı. Diğer hanlıklardan farklı şekilde bu hanlıkta devlet işleri Farsça yerine Türkçede yürütülürdü. Bölgede yaşayan Karakalpaklar da kendine has bir etnik yapı ve kültüre sahipti. Bu husus onlara özerk bir statü tanınmasına sebep olmuştur. Bu da Karakalpaklara, özerk bölgenin vekili olarak daima siyaset alanında bulunmak yoluyla merkeze yakınlık sağlamıştır. Memleketteki tek büyük su havzası olan Aral gölünün bu bölgede yer alması bölge ekonomisinde etkili olmuştur. Bölge, cumhuriyet merkezinden en uzak kalan hudut olması ile de dikkat çeker.

Özbekistan'da siyasi sahada faaliyet yürütmek yukarıda gösterilen lokal menşeli oyun kurallarını iyi bilmeyi gerektirir, bu kuralların üstesinden gelmek ve kendi çıkarları uğruna kullanabilmek başarı elde etmede önemlidir. Sadece yerel siyasetçiler

[129] Carlisle, "The Uzbek Power Elite: Politbyuro and Secretariat (1938-83)", s. 95.

için değil, Moskova için de aynı kural geçerlidir. Batılı araştırmacı Carlisle'ye[130] göre Moskova, birleşerek merkeze karşı büyük güç oluşturabileceğini öngördüğü için Orta Asya halklarını ayırarak ve aralarında sürekli rekabet etmelerini sağlayarak beş cumhuriyet inşa ettiği gibi Özbekistan'da da yerel etnosların ayırımından faydalanmıştır. Bu bir nevi "Böl ve yönet" siyasetinin Özbek modeliydi.[131]

Reşidov'un hayatı ve faaliyetlerini ele alırken böyle bir muhitte yönetime geldiğini unutmamak gerekir. Yukarıdaki bilgiler Reşidov'un siyasetteki taktiklerini iyi anlamaya yardım eder. Diğer yandan Özbek siyasetçilerinin Moskova ve kendi halklarıyla ilişkilerine ışık tutar ve Reşidov'un rakiplerini daha iyi tanımaya fırsat sağlar.

2.2. Reşidov'un Asya Seferi

Stalin'den sonraki yıllarda milli cumhuriyet vekilleri dış ülkelerle ilişkilerin kurulmasına dahil edilmeye başladı. Özbekistan'ın bu işte ayrı bir yeri vardı. Sovyet toprağına gelen önemli misafirler elbette kendine has coğrafyası, kültürü ve tarihi yapılara sahip olan bu ülkeyi de geziyorlardı. Özellikle Müslüman ülkelerden gelen politikacılar için bu cumhuriyet adeta Sovyet sisteminin bir numunesiydi.

1955 yılının Temmuzunda Hindistan Baş Bakanı Jawaharlal Nehru, kızı İndira Gandhi'nin de dahil olduğu bir devlet heyeti ile SSCB'ye teşrif etti. Moskova'da bir müddet kalıp birkaç anlaşma imzaladıktan sonra Özbekistan'a üç günlük sefer gerçekleştirdiler. O zaman Özbekistan Bakanlar Kurulu'nda reislik yapan Nurettin Muhitdinov'un hatıralarında Nehru ile sohbeti ve bu sohbet hakkında Kruşçev ile görüştüğü geçer.[132] Kruşçev, yönetim kadrosunda Doğuyu iyi anlayan insanların yokluğu, olanların da 30'lu yıllarda yok edildiği, şimdi Sovyetler Üçüncü Dünya'ya açıldığı dönemde bu durumun büyük bir eksik olduğunu belirtmiştir.

Aynı yılın Kasım ayında Sovyetlerden bir heyet Hindistan, Myanmar ve Afganistan'a ziyaret gerçekleştirdi. 15 Kasım'da Moskova'dan Taşkent'e gelen heyet ertesi gün Hindistan'a uçtu. Heyet üyeleri arasında Nurettin Muhitdinov da vardı. Fakat iki gün sonra önemli bir toplantıda konuşması lazım olduğundan yerine Şeref Reşidov gitti. Asya seferi Kruşçev'in Reşidov'un bilgili, aydın ve zeki biri olduğunu anlamasına imkan tanıdı.

---

[130] Donald S. Carlisle (1935-1997), Boston Koleji Siyasi Bilimler Profesörü, Orta Asya ve Özbekistan üzerinde önemli çalışmalar bırakmıştır.
[131] Donald S. Carlisle, "The Uzbek Power Elite: Politbyuro and Secretariat (1938-83)", s. 96
[132] Nurettin Muhitdinov, *Gody Provedennye v Kremle,* s. 149-164.

Bir aydan fazla devam eden seyahatten dönerken Kruşçev'un bulunduğu heyet yine Taşkent'te kaldı. Önceden planlandığı üzere çok sayıda insan merkezi meydanda Kruşçev ile miting için toplanmıştı. Bu nutuk Kruşçev'in Özbekistanlılar karşısında ilk nutku olacaktı. Kruşçev nutkuna "Merhaba benim aziz Taciklerim," diye başladı. Üstüne, "Siz Taciklere aferin! Çok iyi çalışıyorsunuz. Pamuktan bol hasat elde ediyorsunuz. Komşularınız Özbeklerin işleri hiç iyi değil. Yönetimde problemler mevcut," diye devam etti. Toplananlar şaşkınlık içinde dinliyordu. Muhitdinov'un burasının Özbekistan ve toplananların Özbekler olduğunu nazikçe söylemesi ile yanlış yaptığını anlayan Kruşçev, söylediklerinin bir şaka olduğunu, Özbeklerin tenkide nasıl tepki göstereceklerini sınamak için özellikle öyle söylediğini belirterek sözlerini usta bir manevra ile çevirdi.[133]

Kruşçev'in Asya seyahati birkaç yönden Özbekistan'daki politik gidişat için önem arz ediyordu. Özbekistan Sovyet cumhuriyeti olduğundan bu yana henüz bu denli yüksek makamdan birinin ülkeye teşrifini görmemişti. Özbekistanlılar Lenin'i de Stalin'i de sadece resim ve televizyon vasıtasıyla görmüştü. Kruşçev, sadece Özbekistan'ı ziyaret etmekle yetinmemiş, halkla da görüşmüştü. Bu seyahatin sonrasında Özbekistan yönetiminde önemli değişiklikler oldu. Sefer Reşidov'a devletin yöneticisini daha yakından tanıma fırsatını verdi. Ayrıca dış ülkelerle sonraki ilişkilerde Özbekistan'ın önemli bir rolü olduğunu gösterdi.

2.3. Yeni Kuşak Siyasetçileri: Nurettin Muhitdinov'un Hızlı Yükselişi

Bölgesel siyaset hakkında bilgiye sahip olduktan sonra Reşidov'un yönetime gelme serüvenini anlatmaya geçebiliriz. Fakat doğrudan Reşidov'a geçmek doğru olmaz. Ondan önce yönetimde olan yeni kuşak siyasetçilerden Nurettin Muhitdinov'un hızlı yükselen siyasi kariyeri ve Reşidov'a tesirinden başlamayı doğru bulduk.

Nurettin Muhitdinov için Özbek siyasetçilerinin arasından merkeze kadar çıkabilen ve nispeten uzunca bir süre merkez yönetim sisteminde yer alan en parlak siyasetçi diyebiliriz. Farklı bir tabir ile söylersek Muhitdinov, Sovyet yönetiminin başlangıcından sonuna kadar gelip geçenler arasında Moskova'daki en önemli Özbek idi.

Onun siyasete gelişi Reşidov'un serüvenine benzerdi. O da Reşidov gibi 1917 yılında doğmuştu.[134] Taşkent'in Aklan mahallesinde çiftçi ailesinde doğan Nurettin,

[133] N. Muhitdinov, a.g.e., s. 163.
[134] 19.11.1917 (Taşkent)-27.08.2008 (Taşkent)

1938 yılında Kooperatif Enstitüsündeki eğitimini tamamladıktan bir yıl sonra sonra Kiyev'de askeri hizmete başladı. Daha hizmeti bitmeden başlayan savaşa o da Reşidov gibi SSCB tarafında katılarak yaralandı. Savaşın yönünü değiştiren Stalingrad muharebesine iştirak etti ve devlet ödüllerine layık görüldü[135].

Savaştan sonra Reşidov öğretmenlik ve edebi sahaya yönelmirken, Muhitdinov direkt parti hizmetinde faaliyete başladı. İlk başta Özbekistan KP Merkezi komitesinde parti görevlisi olarak çalışan Muhitdinov 1948 yılında Nemengan Vilayetinde Parti Birinci Sekreteri, 1950'de Taşkent Vilayeti Parti Birinci Sekreteri, 1951'de Özbekistan Bakanlar Kurulu Reisi olarak faaliyetlerine devam etti.

Buraya kadar Muhitdinov'un siyasi kulvarda ilerlemesi istikrarlı, geleceği ise gayet parlak görünmekteydi. 34 yaşında cumhuriyetin en önemli üç yönetim kurumunun birinde başkanlık yapan Muhitdinov'un ilerleyen siyasi kariyerinde hiçbir engel görünmemekteydi. Hatıralarında Stalin ile iki kere görüştüğünü anlatan Muhitdinov, bir görüşmenin ardından ondan resmi uyarı aldığını ama iki ay geçince affedildiğini söyler.[136] Bunun dışında siyasi faaliyetlerinin gayet pürüzsüz ilerlediğini görebiliriz. Fakat Stalin'in ölümüyle işler farklı bir renk almaya başladı.

1953 yılının Nisan ayında Özbekistan Komünist Parti Merkez Komitesine Beria'dan mektup geldi. Bu mektupta cumhuriyetin yönetimdeki kadrolarının değiştirilmesi önerilmişti.[137] Buna karşı çıkmasının ardından Muhitdinov'un Bakanlar Kurulu Reisi görevi ortadan kaldırılarak yerine Moskova'daki görevinden alınan Osman Yusupov atandı.[138] Söylemek gerekir ki Beria'nın bu kararı kendi yandaşları olan yöneticiler - Kruşçev, Molotov ve başkaları - tarafından onaylanmamıştı. Bu hareketin Beria'nın başka cumhuriyetlere kimin gerçek başkan olduğunu gösterme çabası olduğunu anlıyorlardı.[139] Muhitdinov Yusupov'un yardımcısı olarak görev aldı. Bir müddet bu görevde çalışan Muhitdinov, Beria'nın idamı ve Kruşçev'in güçlenmesi ile eski görevine geri getirildi. O zaman Niyazov Özbekistan'da Parti Birinci Sekreteri, Reşidov ise Yüksek Kurul Başkanı görevini üstlenmekteydiler.

---

[135] Nurettin Muhitdinov'un kendi hayatını anlatan iki biyografisi mevcuttur: Nurettin Muhitdinov, *Gody Provedennye v Kremle,*Taşkent, 1994; Nurettin Muhitdinov, *Reka Vremeni ot Stalina Do Gorbaçeva,* Taşkent, 1995. Birinci biyografi Özbekçeye çevirilmiştir: Nurettin Muhitdinov, *Kremlda Ötgan Yillarim,* Özbekistan Neşriyatı, Taşkent, 1995. Kitapların tümüne www.mukhitdinov.com sitesinden erişim sağlanabilir (erişim tarihi: 13.12.2020)

[136] Nurettin Muhitdinov, *Kremelda Ötgan Yıllarım,* s.3.

[137] N. Muhitdinov, a.g.e., s. 4.

[138] Donald S. Carlisle, a.g.m., s.106.

[139] Fyodor Razzakov, *Şarof Raşidov: Hayot va Mamot,* s. 71, Özbekiston, Taşkent, 2020.

Kruşçev'in merkezdeki reformları cumhuriyetlerde de körelmeye başlamış parti sekreterliklerine yeni hayat verdi.[140] Stalin döneminde yüksek yerlere gelen çoğu yönetici yeni kuşak siyasetçilerle değiştirildi. Yusupov'un adamı sayılan Niyazov için de Parti Birinci Sekreterliği görevinde kalması imkansız idi. 1955'in Aralığında Asya seferinden geri dönen Kruşçev, Taşkent'e uğradı. Taşkent'te olduğu sırada Niyazov'u görevinden çeken Kruşçev, Muhitdinov'u Özbekistan'ın en yüksek yönetim kürsüsüne oturttu. Bu olayla birlikte resmi olarak Özbekistan'da Stalinci yöneticilerin devri bitmiş, yeni kuşak yöneticiler cumhuriyetin yönetimine gelmiş oldu.

Şurasını belirtmek gerekir ki Parti Birinci Sekreteri olarak seçildiği parti genel toplantısında Muhitdınov'un adaylığını Şeref Reşidov sunmuştur. Reşidov konuşmasına Birinci Sekreterin hangi sıfatlara sahip olması gerektiği ile başlamış ve konuşmasının ardından Muhitdinov'un adaylığı tartışmasız kabul edilmişti:

> Özbekistan Komünist Partisi Merkezi Komitesinin birinci Sekreteri nasıl biri olmalı? Cumhuriyet MK birinci Sekreterinin parti teşkilatımızın en kültürlü ve eğitimli insanı olması lazım. Aramızdaki en tarafsız kişi olması lazım. Aynı zamanda meselelere samimi yaklaşan, fakat hiçbir koşulda kendi görüşlerinden vazgeçmeyen son derece safdil ve ayıpsız biri olmalı.
>
> Birinci Sekreter iş arkadaşları ve etrafındaki tüm kişilerle uzlaşabilen biri olmalı. Her meselede, özellikle günlük hayatında alçakgönüllü olmalı. Bunun yanı sıra kendine ve başkalarına son derece müsamahasız olması gerekir. Cumhuriyet parti teşkilatı üyelerine, başkalarının fikirlerine, eleştirilerine karşı sabırlı ve hoşgörülü tavır sergilemesi lazım. İnsanlarla iletişim kurarken hiçbir şekilde edepsizlik yapmamalı.
>
> Üretim araçlarının kamu malı olarak görüldüğü, sanayi, tarım ve ekonominin merkez ile vilayetler tarafından yönetildiği bu koşullarda, Cumhuriyetimizin başkanı üretim, tarım ve ekonomiyi akla dayalı bir şekilde müteşekkil etme becerisine sahip olması ve ülke çapındaki meseleleri doğru bir şekilde değerlendirmek için işin ehli olan deneyimli uzmanların fikirlerine kulak vermesi gerekir. Pamukçuluğu geliştirme yöntemlerini sürekli öğrenmesi, memleket nüfusu ve tarım çalışanlarının refahı yolunda alim ve yetkililerin güçlerini harekete geçirebilmesi lazım.
>
> Bununla birlikte Parti Birinci Sekreteri kendinden daha önce gelen gerici, teorik fikirleri bir kalıpa sokan bazı yöneticilerin yaptığı hataları hep göz önünde bulundurmalı. Birinci Sekreterin, partimizin tanımladığı vazifeleri yerine getirmesi, bu yüksek görevin omuzlarına yüklediği sorumlulukların farkında olması, MK üyeleri ve adayları ile tüm Özbek halkının güven ve umudunu haklı çıkarmak için insanlar, aktivistler, herkesle

[140] Donald S. Carlisle, a.g.m., s.107.

çalışabilme gibi zor bir sanatı başarabilmesi şart! Bu sıfat her derecedeki, şu durumda cumhuriyet derecesindeki parti yöneticisinin en önemli sıfatlıdır. En önemli husus ülke komünistleri ve tüm halkın Parti Sekreterine güvenmesidir!

Biz MK bürosu üyeleri, oybirliğiyle yoldaş Nurettin Muhitdinov'un adayını, Özbekistan Komünist Partisi Merkezi Komitesinin Birinci Sekreterliği görevine seçilmesi için sizin görüşlerinize sunuyoruz."[141]

Kruşçev'in himayesine alınan Muhitdinov için siyasi kariyerinin en parlak dönemi Parti birinci Sekreterliğine atandıktan sonra başladı. 1956'da birinci sekreterken KP Merkezi Başkanlık Heyetine aday olarak seçilen Muhitdinov 1957'nin sonunda KP Merkezi Başkanlık Heyeti üyesi oldu ve Özbekistan SSC Parti Birinci Sekreteri görevini Sabir Kamalov'a bırakarak Moskova'ya transfer edildi. Söylemek gerekiyor ki Sovyet dönemi tarihinde bir Orta Asyalı yöneticinin bu kadar yüksek pozisyona geldiği görülmemiştir. Muhitdinov, Partinin ana yönetim kadrosunda yer alabilen tek Orta Asyalıydı.[142]

Muhitdinov'un merkeze geçmesinin ardından Reşidov da onun yerine aday gösterilmişti. Fakat bundan bir süre önce meydana gelen ve aşağıda anlatacağımız olaylar onun Parti Birinci Sekreteri olmasını engellemişti. 1957'nin Ağustos ayında MK bürosunun genel toplantısında "Yoldaş Reşidov Şeref Reşidoviç hakkında"ki mesele görüşülmüştü. Toplantıda konuşan birkaç politikacı Reşidov'un başarılarını övdükten sonra onun iş faaliyetlerinde kendisine fazla güvenerek bir dizi hataya yol açtığını söyledi. Reşidov'a ilerisini düşünmeden konuşma, bazı meseleleri kibirle kendi başına halletme ve bazı yöneticilerini hatalarını görmezden gelme gibi suçlamalar yöneltilmişti. Özbekistan Komünist Partisi Merkezi Komitesi bürosunun kararına göre, Reşidov'a ileride bu gibi hatalara meydan vermemesi hususunda uyarıda bulunulmuş ve kendisinin tüm bu suçlamaları kabul ederek bundan böyle dikkatli olacağı hakkında söz verdiği bildirilmişti.[143]

Bu olay Reşidov'a ciddi tesir etmişti. Hatta bir müddet kalp yetersizliğinden tedavi gören Reşidov daha sonra ameliyat bile geçirmişti. Sonraki kariyerinde kendisine karşı bazı siyasi rakiplerinin bu durumu ona karşı kullanarak sağlık problemlerine neden

---

[141] F. Razzakov, *Şarof Raşidov: Hayot va Mamot,* s. 75.

[142] Muhitdinov'un siyasi kariyeri Moskova'da devam etti. 1961-1966 arasında SSCB Merkezi Birlik Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı, 1966-1968'de SSCB Bakanlar Konseyi bünyesindeki Dış Ülkeler ile Kültürel İlişkiler Devlet Komitesi Başkan Yardımcısı, 1968-1977'de SSCB'nin Süriye Büyükelçisi, 1977 – 1986'da SSCB Ticaret ve Sanayi Odası Başkan Yardımcısı olarak çalıştı.1986'da Özbekistan'a geri dönerek 2008 yılındaki vefatına kadar Özbekistan'da yönetici görevlerde çalıştı.

[143] F. Razzakov, a.g.e., s. 97.

olacak şekilde onu sinirlendirmek istedikleri ve bu yolla istifasını sağlamayı amaçladıkları söylenir.[144]

Yukarıda anlattığımız olay Muhitdinov'un yerine Reşidov değil, Stalinci kuşaklığı bilinse de Kamalov'un gelmesine sebep olmuştur. Bu olaydan Moskova'nın da haberi vardı ve iki aday arasında Kamalov lehine karar verilmiştir. Fakat Kamalov cumhuriyetin bu en üst görevinde sadece bir yıl üç ay gibi bir süre boyunca kalabildi.

2.4. Şeref Reşidov'un Yönetim Başına Gelmesi

1957'de Muhitdinov'un Moskova'ya gitmesi ile yerine kimin Parti Birinci Sekreterliğine geleceği gündem olmuştu. Cumhuriyet yönetimini üstlendiği iki sene boyunca Muhitdinov'un yeterince taraftar yapacak zamanı olmadı. Aksine, Siroc Nurutdinov[145], Sabir Kamalov, Mansur Mirzaahmedov gibi Stalinist kuşağın yetiştirdiği şahıslar ona rakip olarak çevresindeydiler.

Moskova'ya geçince Özbekistan yönetim kadrosunu kurmak için daha çok etki alanına sahip olan Muhitdinov'un karşısında zor bir seçim duruyordu. Kruşçev'in kendi himayesinde olan siyasetçi, Özbekistan meselelerinde onun en baştaki danışmanıydı. Tüm Sovyetler Birliğinde olduğu gibi Özbekistan'daki de-Stalinizasyon süreci gereği ilk önce yerine Parti Birinci Sekreteri olarak geçen Kamalov'dan kurtulmaları lazımdı. 1959'da Kamalov, cumhuriyet kadro siyasetinde yaptığı hatalarından dolayı görevden uzaklaştırıldı. Daha önce pek çok kez gördüğümüz gibi Parti Birinci Sekreterliği kürsüsü boş kalınca Bakanlar Kurulu Başkanının Birinci Sekreterliğe geçirilmesi lazımdı. Fakat bu sefer Kamalov'un adamı olan Mirzaahmedov'u Cumhuriyet yönetiminin önemli bir kademesine getirmek mantıklı görünmüyordu.[146]

1950'den beri Yüksek Kurul Başkanı olan Reşidov'a gelince, o bu göreve Muhitdinov'un Bakanlar Kurulu Reisliğine gelmesinden önce gelmişti. Taşkent ailesinden gelen Muhitdinov ve rakiplerinden farklı olarak Semerkant ailesinden gelen Reşidov diğerlerine rakip olarak görülmezdi. Onun yer aldığı pozisyon daha çok törensel olup, onu üstlenenler yönetim için tehlike arz etmezdi. Önemli olan husus, Reşidov'un ÖzSSC Yüksek Kurul Başkanlığıyla aynı anda SSCB Yüksek Kurul Başkanının yardımcılığını yapmasıydı. Belki de bu husus onun cumhuriyet yönetimine

---

144 F. Razzakov, a.g.e., s. 93.

145 Siroc Nurutdinov (1911-1966). Taşkent'te doğdu. Parti görevlerinde faaliyet yürüttü. Geldiği en yüksek unvan 1956-59'de KP Taşkent Vilayet Başkanı. Reşidov döneminde 9 sene ÖzSCB Yüksek Kurul Başkanı olan Y. Nasriddinova'nın eşi.

146 Donald S. Carlisle, a.g.m., s 109.

gelmesinde etkili olmuştu. Kruşçev'in Asya seferine eşlik etmesi de mühim bir etkendi; Kruşçev Reşidov'u iyi tanıyordu, onun nüktedanlığına bizzat şahit olmuştu. Diğer yandan bakılırsa, yazarlık muhitinden gelen Reşidov iyi bir propagandacıydı.

Diğer taraftan Reşidov Stalinci kuşaktan değildi, arkasında başkaları da durmuyordu. Muhitdinov'un adamı olmasa da onun rakibi de değildi. Tüm bunlar dikkate alınarak 1959'da ÖzSSC Parti Birinci Sekreterliğine Şeref Reşidov getirildi. Bakanlar Kurulu Reisliğini üstlenen Mirzaahmedov görevinden alınıp, yerine Muhitdinov'un yetiştirdiği Arif Alimov[147] getirildi. Daha önce Reşidov'un yaptığı Yüksek Kurul Başkanlığına ilk kez kadın siyasetçi Yadgar Nasretdinova[148]geldi.

Reşidov'un hükümet başına gelmesiyle cumhuriyetteki siyasi güç merkezleri değişimi için adım atılmış oldu. Otuzlu yıllardan beri uzun bir süre zarfında dizgini tutan Taşkent-Fergana ailesi yerini Semerkantlı bir yöneticiye bırakmış oldu. Böylece başkent ve Semerkant arasında bir ittifakın destekçisi ortaya çıktı.[149] Bu tabii ki cumhuriyette bir ailenin çok güçlenmesini tehlikeli bulan Moskova için de yararlıydı.

Memlekette de-Stalinizasyon tüm hızıyla devam ederken Merkezin Kruşçev gibi radikal ve romantik, bazen dengesiz hareketleriyle bilinen bir siyasetçi tarafından yönetildiği bir devirde, Orta Asya cumhuriyetlerinin önemlisi ve en kalabalığı olan Özbekistan'ın başına Sovyet devri Özbekistan'ının en uzun ömürlü yöneticisi olan Şeref Reşidov geldi. Çocuklarının hatırasına göre Reşidov'un göreve atanması uzun tartışmalar sonucunda gerçekleşmiştir. Üç gün ve iki gece kısa teneffüslerle devam eden Merkezi Komite Bürosu toplantısında sekiz kişi Reşidov lehine, üç kişi ise aleyhine oy vermiştir.[150]

Eşi Hursend Gafurova'nın hatırladığına göre Reşidov işiyle ilgili çoğu şeyi ailesine bildirmezmiş. Birinci Sekreter olarak seçildiği gün eve geç saatte gelen Reşidov, çok yorgun görünmesine rağmen eşinden uyumakta olan çocuklarını uyandırmasını istemiş. Nedenini anlamayan eşine yorgun bir gülümseme ile "Bir ailevi toplantı yapacağız," diyen Reşidov, toplanan çocuklarına şöyle demiş: "Çocuklarım, büyük bir toplantıdan yeni çıktım. Büromuz vardı. Cumhuriyetin Birinci Sekreteri

[147] Arif Alimov (1912-2005), Taşkent siyasi grubuna mensup siyasetçi 1953 yılında ÖzSCB Bakanlar Kurulu Reisi olarak görevini başladı. 1961'de Muhitdinov'un KP Yüksek Kurulu Sekreterliğinden gitmesiyle görevden alındı.

[148] Yadgar Nasriddinova (1920-2006). Fergana'da doğdu. Genç yaşlarda yetim kaldı ve başka bir aile tarafından evlat edildi. Çeşitli parti görevlerinde hizmet verdi Muhitdinov'un rakibi olan Siroc Nurutdinov'un eşi. Fyodor Razzakov'un fikrine göre Reşidov, Nasriddinova'nın adayına karşı çıkmıştı. Fakat Sovyetler Birliğinde o zamanlar yürütülen siyaset gereği kadınların politik görevlerde aktif yer almaları temin ediliyordu. Milli cumhuriyet olan Özbekistan'da da yüksek yönetim pozisyonlarının birinde bir kadının bulunması Sovyetlerin karşıtı olan dünya devletleri için de bir gösterge girişimi oldu.

[149] Ricardo Mario Gucciolla, "The Crisis of Sovyet Power in Central Asia: the Uzbek Cotton Affair", doktora tezi, IMT School for Advanced Studies, Lucca, Italy, 2017, s. 24.

[150] G. Reşidova, D. Komilov, *Şarof Raşidov: Inson – Davr Közgusida va Davr – Inson Taqdirida,* s. 121.

seçildim. Şimdi bu zor görevde kime güvenebilirim? Her şeyden önce siz çocuklarım bana yardımcı olmalısınız. Bu konuda ne yapmalıyız? Her şeyden önce, okulda iyi okumalısınız. Davranışlarımız herkese örnek olmalıdır. Ailede katı bir disiplin yokken dışarıda disiplinden nasıl bahsedebilirim?" Çocuklar babalarının tembihlerini yerine getirmeye söz verip odalarına çekilince eşi Hursend Gafurova'nın "Ağır bir görevi üstlenmişsiniz," demesinin üzerine Reşidov "Israr ettiler, 4-5 sene çalışır, sonra yine yazarlığıma dönerim. Görev zor. Cumhuriyet bataklığa batıyor. Mevki mücadeleleri cumhuriyeti mahvediyor. Ülkeyi düşünen çok az yönetici var. Başkentin durumuna üzülüyorum. Böyle bir cumhuriyetin başkenti böyle mi olmalı? Elimden geldiğince Taşkent'i dünyaca ünlü bir şehir, büyük Doğu'nun büyük bir şehri yapmak için hiçbir çabadan kaçınmayacağım" demiş.[151]

2.5. Yönetimin İlk Yılları

Reşidov yönetiminin ilk yılları siyaset meydanında daha önce görülmeyen olaylara tanıklık eden Kruşçev devrine denk gelmekteydi. Siyasi buzların erime devri olarak tarihte kalan bu devir Moskova'da başlayan ve devletin her köşesinde hissedilen çalkalamalar ve siyasi oyunlara tanıklık etti. Kendisinden önce devleti yöneten Stalin'le kıyaslandığında son derece sade, safdil ve naif görünen Kruşçev güçlü siyasi rakipleri devre dışı bırakabilen ve daha önce yapılması mümkün olmayan politik reformları başlatan şahıstı. Bir tek yukarıda anlattığımız de-Stalinizasyon sürecindeki dengesizliğe bakacak olsak bile Kruşçev şahsı ve yürüttüğü siyasetin ne denli dalgalı olduğunu anlayabiliriz. Reşidov'un önüne Kruşçev gibi karmaşık bir devlet yöneticisi ile anlaşarak cumhuriyet yönetimini üstlenmek gibi bir vazife çıkıyordu.

Kruşçev'in devlet siyaseti ilk başta Stalinci gayelerden arınmak iken, akabinde Sovyetleri Amerika timsalinde tüm batı dünyası ile bir yarış haline sokmak oldu. Tam da bu devirde "Amerika'ya yetişiriz ve geçeriz" şiarı gündeme geldi. Bu şiar tüm Sovyet cumhuriyetlerini başta ekonomik, sonra diğer sahalarda başarı elde etme hareketine geçirdi. Merkezden verilen talepler gereği bazı idareciler raporlarda tahrifata başvurmaya mecbur kalıyordu. 1956'da Tacikistan Birinci Sekreterliğine getirilen Tursunbay Olcabaev[152] 1961 yılında raporlamaların tahrif edilmesi suçuyla görevden alındı ve partiden çıkarıldı.[153]

---

[151] Ş. Ubaydullaev, "Raşidovlar Sulolasi Malikasi Yohud 28 Yil Avvalgi Suhbatga Sözboşi".

[152] Tursunbay Olcabaev (1916-1988), pedagog ve gazetecilikle başlayan kariyeri Tacikistan Birinci Sekreterliğine kadar gitti. Tahrifat yaptığı suçlamasıyla görevinden alındıktan sonra sıkıntılı sayılan Mitin Tugay devlet

Yine buna benzer bir olay Rusya Federasyonunda bulunan Ryazan vilayetinin Birinci Sekreterliğini yapan Aleksey Larionov [154] ile gerçekleşmişti. Larionov'un vilayeti, memlekette gıda krizi devam ederken et temin etme planını üç kat daha yüksek tamamlamıştı. Bu sebeple Sosyalistik Emek Kahramanı olarak ödüllendirilen Larionov'un bir sene geçince belgeleri tahrif ettiği ortaya çıkmıştı. Buna benzer olaylar Kruşçev'in kendi karşıtı Stalin'in kullandığı yöntemlere başvurmasına sebep oldu. Tahrifat vatana ihanetle eşit hale getirildi.[155]Tüm bunlar diğer cumhuriyet yöneticileri gibi Reşidov'u da temkinli davranmaya sevk ediyordu.

Kruşçev yönetiminin yerel koşulları dikkate almadan verdiği kararları ve bu kararlara Reşidov'un tepkisinin kendisi için nasıl bir tehlike yarattığını Reşidov'un eşinin hatıralarından öğreniyoruz. Şöyle ki Kruşçev'in "tarımda uzmanlaşma" kararına göre her kolhoz ve sovhoz sadece kendi uzmanlığındaki tek bir alanla uğraşmaslıydı. Bu demek oluyordu ki pamukçulukta uzmanlaşan kolhoz hayvancılık yapamayacak, büyükbaş hayvanlarını hayvancılığı tahsis eden kolhoza verecekti. Böyle bir karar doğal olarak birkaç alanda işletme yapan kolhozların protestosuna sebep olmuştu. Bir sabah Reşidov'un evine gelen üç önemli kolhoz reisinin şikayeti üzere Tarım Veziri Narmuhammed Hudayberdiev'i arayan Reşidov: "Kolhozlardan hayvanlar alınırsa halleri ne olacak? Tencerelerinde taş mı kaynatacaklar? Hayvanların hiç olmasa bir kısmını kurtarmak, gerekirse Moskova ile konuşmak gerek. Yardım etmelisiniz. Ben de konuşacağım," demişti. Daha sonra bunu öğrenen Reşidov'un düşmanları durumu Moskova'ya bildirmiş ve merkezde Özbekistan'ın KP kararlarını yeteri kadar uygulamadığı konusu çetin bir muhakemeye neden olmuştu.[156]

Reşidov'un karşısında zor bir görev vardı: bir yandan çok da kendi taraftarı sayılmayan cumhuriyet yönetim kadrosu ile iyi geçinmek[157], diğer yandan da merkeze uymak, isteklerini yerine getirmek. Üstelik Reşidov için etrafına kendi yanlılarını toplamak da pek kolay sayılmazdı; yönetici kadro için merkez onayı lazım olup merkezî komite ikinci sekreteri, milli istihbarat teşkilatı başkanı gibi pozisyonlara Moskova'dan gelenler atanırdı[158]. Bu kişiler merkezin cumhuriyetteki gözü kulağı olup siyasi durumu

---

çiftliğine müdür yardımcısı olarak adeta sürgüne gönderildi. 1986'da kısmen aklandı ve partiye tekrar kabul edildi.

153 F. Razzakov, *Şeref Reşidov: Hayot va Mamot,* s. 132.

154 Aleksey Larionov (1907-1960), "Ryazan mücizesi" ismi ile bilinen dolandırıcılık suçlamaları devam ederken resmi raporlarda kalp krizinden vefat ettiği bilinse de, intihar ettiği söylenir.

155 F. Razzakov, a.g.e., s. 139.

156 Ş. Ubaydullaev, "Raşidovlar Sulolasi Malikasi Yohud 28 Yil Avvalgi Suhbatga Sözboşi".

157 Etrafındaki devlet adamlarının ekseri Taşkent-Fergana ailesindendi.

158 Reşidov'un yönetime gelmesi ile Moskova'dan 1956-60 yıllarında MK 2.sekreterliğine Fyodor Titov (1966-1989), Millî İstihbarat reisliğine Georgi Naymushin (1914-1965) gönderildi.

iyi bilir, bir yerel ailenin diğerlerine göre aşırı güçlenmesine kolayca müsaade etmezlerdi. Diğer yandan cumhuriyeti kendisinden önce yöneten Sabır Kamalov'un bir senede görevinden memnuniyetsizlikle alınması da Reşidov'un kendi adına ders çıkarmasına sebep olmuştu.

Tüm bunları dikkate alarak Reşidov yine de yönetim kadrosunda bazı değişikliklere başvurdu. Bazı yerel Komünist Parti reisleri işten ve parti üyeliğinden çıkarıldı. Özellikle 1961 Eylülünde gerçekleşen Özbekistan KP'nin XVI Kongresinde konuşma yapan Reşidov, vatandaşların şikayetleri neticesinde yapılan görevden alınmalar, itirazlar ve araştırma sonuçları hakkında bilgi verdi. Aynı kongrede cumhuriyetin yüksek yönetim kadrosunda da bir dizi değişiklikler yapıldı.[159] Yine de Reşidov'un cumhuriyet yönetimindeki güçlenmesi yavaş gidiyordu. [160]

Özbekistan'ı öyle ya da böyle etkileyen diğer bir olay da Moskova'da gerçekleşti. Tam da Reşidov'un yönetim yıllarının başlarında hızlı yükselişle siyasi kariyer yapan Nurettin Muhitdinov'un merkezi yönetimle arası açıldı. Krusçev, 1961 yılındaki Komünist Partisi XX. Kongresinde cenazesi Moskova'da Lenin'le birlikte mumyalanmış bir durumda muhafaza edilen Stalin'i mozoleden çıkararak ünlü devlet adamlarının defnedildiği Novodevichyevo mezarlığına defnetme meselesini tartışmaya açmayı planlamıştı. Kruşçev, tüm hükümet üyelerinin bu kararı destekleyeceğinden emin olmak için bir kabine toplantısı düzenledi. Toplantıda Muhitdinov, hala Stalin'i sevenlerin çok olduğunu, Novodevichyevo da onun cesedi için makul bir yer olmadığını ve diğer meşhur Parti üyelerinin mezarının bulunduğu Kremlin duvarı altına defnedilmesinin daha doğru bir karar olacağınını söyleyerek Kruşçev'a itirazda bulundu. Bu fikri diğer üyeler de destekledi. Ertesi gün Kongrede Kruşçev'in teklifini onaylayarak bir nutuk söylemesi önerildiğinde Muhitdinov bu teklifi kabul etmedi. Kısaca o gün Kruşçev'in teklifini Orta Asya cumhuriyetlerinden kimse desteklemedi. Bu hareketi Muhitdinov'u ilk önce Kruşçev'in gözünde düşürdüyse de öte yandan karşıtlarını harekete geçirdi. [161] Kongre bitince Muhitdinov görevden alınıp SSCB Merkezi Birlik Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı olarak atandı. Daha sonra SSCB Bakanlar Konseyi bünyesindeki Dış Ülkeler ile Kültürel İlişkiler Devlet Komitesi Başkan Yardımcısı, Suriye Büyükelçisi ve SSCB Ticaret ve Sanayi Odası Başkan

[159] İşbu kişiler yönetim bürosu safından çıkarıldı: O. Alimov (Bakanlar Kurulu Reisi), R. Gulyamov (Yüksek Kurul Reisi), M. Abdurazzakov (MK Sekreteri). F. Razzakov, *Şarof Raşidov, Hayot va Mamot,* s. 147.
[160] Riccardo Mario Cucciolla, "The Crisis of Soviet Power in Central Asia", s. 25.
[161] F. Razzakov, a.g.e., s. 151-154.

Yardımcısı gibi görevlerde bulundu. Tüm bunlar Muhitdinov'un Kongre öncesi yaptığı görevden daha alt düzeydeydi.

Muhitdinov'un siyasi kariyeri geriye giderken, Reşidov'un Moskova'daki nüfuzu artıyordu. KP XX. Kongresinde diğer cumhuriyet reisleri arasında ilk olarak KP Merkezi Komitesine üye olarak seçildi (daha önce üyeliğe adaydı). Üstelik Sovyet yönetim sisteminin en yüksek otoritesi sayılan Siyasi Büro üyeliğine aday olarak seçildi.[162] Tüm bunlar Reşidov'un Moskova'daki itibarını gösteriyordu. Muhitdinov'un görevinden olması ile de Özbekistan'ın menfaatlerini Moskova'da temsil eden tek kişiye dönüştü.

2.6. Küba Füze Krizi ve Reşidov'un Rolü

İkinci Dünya Savaşı sona erince ABD rakip bir devlet olarak Sovyetler Birliği'nin karşısına çıktı. Silahlanma başta olmak üzere ekonomik, ideolojik, gibi birçok sahada rekabet görülmeye başlamıştı. Dünya iki kutba ayrılmıştı. Bir yanda Varşova Paktı iştirakçileri olan SSCB ve Avrupa'nın Sosyalist ülkeleri, diğer yanda ABD başta olmak üzere NATO devletleri yer almıştı. Tarihte Soğuk Savaş olarak bilinen döneme girilmişti.

Silahlanma yarışının sonucu olarak ABD ve SSCB nükleer silahlarını elde ettiler. ABD'nin bu yarışta pozisyonu Sovyetler ülkesine nazaran belirgin ölçüde daha ilerideydi. Hatta NATO üyesi olan Türkiye'ye 1961 yılında Jüpiter nükleer füzelerini[163] yerleştirmişti. Devleti tehdit eden güçlerin Karadeniz sınırına dayanması Sovyetleri rahatsız etmekteydi. [164] Sovyet yöneticileri devletin başına gelebilecek tehlikeden kurtulma yollarını bulmak için kafa yormaktaydılar.

1959'de ABD'nin komşusu Küba'da ABD yanlısı Batista rejimi devrilip hükümet reisliğine gelen Fidel Castro devleti sosyalist gayelere sadık olarak yöneteceğini açıkladı. Yanı başında karşıt rejim yanlısı bir devletin var olması ABD yöneticilerini rahatsız ediyordu. Castro rejinminin ilan edilmesinin ardından ABD Küba'ya ekonomik kısıtlamalar uyguladı. Bunun tersine Sovyetler Birliği daha önce

---

[162] F. Razzakov, a.g.e., s. 150.

[163] 1950'lerin sonunda ABD askeri indüstrisi hareket yarıçapı 1600 km olan Jüpiter (PGM19) balistik nükleer füzesini yaratarak ve Fransa ve Türkiye'ye yerleştirmeye karar verdi. Fransa kendi hududunda bu füzeleri yerleştirme teklifini reddedince füzeler 1959'de İtalya ve 1961'de Türkiye'de yerleştirildi. Türkiye'ye yerleştirilen beş füze Kafkaz cumhuriyetlerini hedefe aldıysa, diğer on füze de Orta Asya cumhuriyetlerine yöneltirilmiş durumdaydı.

[164] Küba Krizi dokümanları için bkz: Priscilla Roberts (ed), *Cuban Missile Crisis the Essencial Reference Guide*, ABC-CLIO, California, 2012.

Batista rejimiyle 1952'de kestiği diplomatik ilişkieri 1960'da yeniden düzenleyerek, Küba'nın kalkınması için gayret göstermeye başladı.[165]

Söylemek gerekir ki Küba bir tarım ülkesi olarak Castro yönetimi sırasında tarımla ilgili birkaç reform uygulamaya başlamıştı. Küba'ya kardeşlik yardımı sunan Sovyetler, sadece maddi destekle yetinmeyip tarım ve ziraat uzmanları ile makina desteği verme kararını aldılar. Özbekistan, SSCB'deki gelişmiş tarım cumhuriyeti olarak Kübalıların dikkatini çekmişti. Sovyetler ülkesini ziyaret eden Fidel Castro'nun kardeşi Raul Castro Özbekistan hakkında olumlu izlenimler edinmişti. Belki de bu husus da dolaylı olarak Reşidov'un Küba vakalarının oyuncularının arasında görülmesine sebep olmuştur. 1960'da Küba'ya gönderilen yüzlerce Sovyet uzmanı arasında Özbekistan'dan pamuk üretimi, gübreleme, sulama ve hayvancılık uzmanları da yer almaktaydı.[166]

Tam o sıralarda zamanın ABD Başbakanı Kennedy'nin talimatına göre Küba'da rejimin ortadan kaldırılma girişimleri gerçekleşti. Saldırılar püskürtülmüştü. Amerika kıtasında yeni bir Sosyalist devletin ortaya çıkışı, bir de coğrafi olarak tam da rakip devletin yanında olması Sovyetleri sevindiriyordu. Küba'nın Sovyetlerle müttefik oluşu ABD'nin burnunun dibine füze yerleştirmeye imkan tanımaktaydı.

Kruşçev bu fikri yakın çevresiyle görüştüğünde bazı karşılıklar olmuş olsa da sonuç olarak Küba'ya füze yerleştirme teklifinde bulunmaya karar verildi.[167] Üst düzey gizlilik taşıyan operasyona "Anadır"[168] adı verildi. 30 Mayıs 1962'de Reşidov'un başkanlığını yaptığı heyet Küba'ya ulaştı.[169] Basında heyetin Küba ziraatine yardım etmeyi amaçladığı söylenmişti. Reşidov da ilgi çekmemek için Sovyetlerdeki ziraati gelişmiş bir cumhuriyet yöneticisi olarak seçilmişti.[170] Diğer yandan Sovyetlerden gönderilecek ziraat makineleri katkısı da Özbekistan'dan gidecekti.[171] Fakat Reşidov'un böylesine önemli bir operasyona dahil edilmesini sadece ilgi çekmemek için geliştirilen bir strateji sonucu olduğunu düşünmek yanlıştır. Reşidov bu zamana kadar kendini yetenekli diplomat olarak kanıtlayabilmişti. Diğer yandan Amerika füzelerinin kendi vatanını hedeflediği de Reşidov'un bu operasyonun merkezi oyuncularından yaptı.

---

165 Fyodor Razzakov, "Şaraf Raşidov-Politik i Diplomat", *Narodnoe Slovo,* 27.10.2022, https://xs.uz/ru/post/sharaf-rashidov-politik-i-diplomat, (erişim tarihi: 22.11.2022.)

166 Fyodor Razzakov, a.g.m.

167 Raymond L. Garthoff, "Cuban Missile Crisis: the Sovyet Story", *Foregn Policy,* No.72, (Autumn 1988), s. 64.

168 Anadır Rusya taygasında bir şehirdir. Rakip ajanların öğrenmesi durumunda sıcak ülke olan Küba ile ilişkilendirilememesi için ihtiyaten bu isim seçilmiştir.

169 Raymond L. Garthoff, a.g.m., s. 66.

170 F. Razzakov, *Şarof Raşidov: Hayot va Mamot,* s. 159.

171 Daha cumhuriyetin ilk yıllarında başkentte TaşSelMaş makine fabrikası kurulmuştu, daha sonra II Dünya Savaşı sırasında traktör ve diğer ziraat makineleri çıkaran fabrikalar da Özbekistan'a taşınmıştı.

Böylece Reşidov'a baş müzakereci olarak delegasyona başkanlık etme, baş komutan Berüzov'a da füze yerleştirmenin teknik detayları hususunda anlaşma yapma görevi verildi.[172]

Reşidov, on günlük Küba seferi sırasında Castro'ya füze yerleştirme teklifi bulunan mektubu teslim etti. Sefer sonrasında teklifin kabul olunduğu haberi Moskova'ya ulaştı. Füze yerleştirme tedarikleri başladı. Her şey aşırı gizlilik içerisindeydi. Füzeler diğer silahlarla birlikte gemilerle Karadeniz ve Akdeniz'den geçirilerek Atlas Okyanusu yoluyla Küba'ya yetiştirildi. Tabii ki tüm bunlar tarım makineleri arasında geçirildi. Bunun yanı sıra çok sayıda füze uzmanı turist kılığında Küba'ya geldi. Sonunda Amerika casus uçaklarının Sovyetlerin gemilerle şüpheli yükleri Küba'ya götürüyor olduğu haberlerini Beyaz Saray'a ulaştırmasıyla Küba hususunda bir tedbir alma gereksinimi Amerika hükümetinin gündemine geldi.

ABD şüpheli yüklerin nükleer başlıklı füzeler olabileceğini tahmin etmemişti. Küba ablukaya alınarak Sovyetlerden gelmekte olan denizaltıların yolu kesildi. Hava şartlarından dolayı nükleer füzelerin hazır hale getirilip monte edildiği haberi ABD'ye geç ulaştı. ABD birdenbire yanı başında SSCB nükleer füzelerini hazır halde bulunca şoke oldu. Hemen savaşa hazırlık durumu ilan edildi. Dünya üçüncü bir savaş Nükleer Savaşın eşiğindeydi. Bu olay tarihe Karayip Krizi olarak geçti.

ABD ve SSCB arasında müzakereler başladı. Sovyetler, ABD'ye Türkiye'deki füzeleri kaldırıp Küba'nın hudutlarına saldırmayacağı garantisini vermesini şart koydu. Buna cevaben SSCB de Küba'daki füzelerini geri çekeceği ve Türkiye'nin sınır bütünlüğünü tehdit etmeyeceğini garantiledi. Bu teklif ABD tarafından kabul edildi ve kriz sona ermiş oldu.

Bu olay birkaç sonuca neden oldu. Devletler silah yarışının ne denli tehlikeli vaziyetlere neden olabileceğini görmüş oldu. 1963 yılında ABD ve SSCB arasında bir anlaşma imzalanarak hava, su ve uzayda nükleer denemeler yasaklandı. Amerika ve Sovyet yöneticilerini bağlayan "kırmızı telefon hattı" oluşturuldu.[173] Soğuk Savaşta bir yumuşama dönemi başladı.

Küba Füze Krizi SSCB ve bazı sosyalist devletlerin arasının bozulmasına da sebep oldu. Bilhassa füzelerin sökületeceğini televizyonda öğrenen Castro, Kruşçev'i Marksizm ve Leninizm'e ihanetle suçladı.[174] Daha sonra ilişkilerde yine yumuşama

---

[172] Fyodor Razzakov, "Şaraf Raşidov-Politik i Diplomat", *Narodnoe Slovo,* 27.10.2022, https://xs.uz/ru/post/sharaf-rashidov-politik-i-diplomat, erişim tarihi 22.11.2022.

[173] Vefa Kurban, *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Tarihi*, s. 316.

[174] V. Kurban, a g.e., s. 314.

görüldü.[175] Diğer yandan Çin başkanı Mao da kapitalistlerle anlaşma yaptığı için Sovyetleri ihanetle suçladı.[176] ABD'de füzeleri kaldırma konusunda Türkiye'ye danışmadan karar vermişti. Dünya topluluğu böyle evrensel durumlarda sadece iki devletin kararlarıyla iş görmenin daha kötü sonuçlara neden olabileceğini görmüş oldu.

Reşidov'a gelince, Küba işinde başoyuncular arasında onun da seçilmesi Kruşçev'in ona ne denli güvendiğini göstermektedir. O sıralarda Reşidov'un cumhuriyet yönetimine gelmesine sadece üç yıl, Politbüro üyeliğine seçilmesine de bir yıl olduğunu[177] dikkate alırsak bu husus epey şaşırtıcıdır. Reşidov bu olaydan sonra dış devletlere yapılan seferler ve onlarla kurulan ilişkilerde daha aktif yer almaya başladı. Reşidov için Küba olaylarının bir önemi daha vardır. 1963'te Küba Başkanı Fidel Kastro SSCB'ye ilk resmi seyahatini düzenledi. Bir ayı aşkın süren bu seyahatinde Castro, Rusya'dan sonra Özbekistan'a seyahat etme ve arkadaşı Reşidov'u ziyaret etme isteğini bildirdi. Füze krizinden sonra Kruşçev'e karşı güvensizlik hisseden Castro'nun, Reşidov'a saygı ile yaklaştığı bilinir. Bunun tersine füze olayı Kruşçev'in hazin sonunu yaklaştırmış oldu.

2.7. Moskova'da Yönetim Değişiyor

1963 yılına gelindiğinde tüm memleket içerisinde Kruşçev'in yürüttüğü reformlara ve devlet içindeki duruma dair halkın memnuniyetsizlik içinde olduğu belirginleşmeye başlamıştı. Stalinizm'den arınma siyasetiyle devlette daha önce görülmeyen bir rahatlık getiren Kruşçev, devlet yönetiminde hatalar da yapmıştı. Onun reformları dengesiz, bazen çok hızlı, iyi düşünülmemiş oluyordu. Üstelik bu reformlar bürokratik yollarla yürütülüyordu ve emir dışına çıkmak yasaktı.[178] Zamanın önemli süreli yayınlarında halktan memnuniyetsizlikler ifade eden çok sayıda mektuplar neşredilmekteydi.

Sadece halkın değil devlet adamlarının da Kruşçev'e güvensizliği artıyordu. Bilhassa Reşidov'un Kruşçev ile münasebetleri kötüleşmişti. Bunu o yılda yapılan bazı düzenlemelerden görmek mümkün. Reşidov Kruşçev'in emrine itiraz eden ve işinden olan bazı Rus yazarlarına Taşkent'ten ev verdi. Bununla da yetinmeyip Valentin

---

[175] 1963 yılının ilkbaharında Castro SSCB'ye geldi. Sefer esnasında Özbekistan'ı da ziyaret ederek Reşidov'la görüştü.

[176] *Küba Füze Krizi 1962: Amerika-Sovyetler Birliği*, https://www.youtube.com/watch?v=vRkOHJpuegI, (erişim tarihi: 22.11.2022.)

[177] Fyodor Razzakov, "Şaraf Raşidov-Politik i Diplomat", *Narodnoe Slovo,* 27.10.2022, https://xs.uz/ru/post/sharaf-rashidov-politik-i-diplomat, (erişim tarihi: 22.11.2022.)

[178] V. Kurban, a.g.e., s. 327.

Oveçkin'i Lenin mükafatına tavsiye etti.[179] Bu Kruşçev emirlerini hiçe saymazlıktan başka bir şey değildi.

1964 yılında memleket yanlış reformlar yüzünden ekonomik krizle yüz yüzeydi. Kruşçev'in mısır yetiştirmeye yönelik ziraat reformu sonucu Sovyetler ülkesinde buğday kıtlığı yaşanmıştı. Hatta başkent Moskova'da ekmek kuyrukları görülmeye başlandı. [180] Fakat bu durum daha çok sıradan insanları etkilemişti. Yönetim sistemindekiler Stalin döneminde görülmeyen bir lüks yaşam içindeydi.

Dış politikada da aksaklıklar açıkça görülebilirdi. SSCB Hindistan'la aşırı yakınlıktan dolayı en yakın yandaşı Çin'le gerginlik içindeydi. Küba ve Berlin'de yürüttüğü siyasetten dolayı diğer Sosyalist devletlerin de Sovyetlere güveni sarsılmıştı.

Kruşçev'in yakın çevresindekiler de ona güvenmiyorlardı. Bunun nedeni de şuydu: Kruşçev mevkiini güçlendirmek için güçlü siyasetçilerden mahirane faydalanır, sonra kendine tehdit oluşturmalarından korkup onlardan kurtulmayı da bilirdi.[181] Tüm bunlar Kruşçev'in yakın çevresindeki devlet yöneticilerinin ona karşı bir komplo düzenlemelerine sebep oldu.[182]13 Ekim 1962'de Parti Merkez Komitesinin genel kurulu düzenlendi ve o sırada tatilde olan Kruşçev çağırıldı.[183] Kurula toplananlar Kruşçev'e karşı fikirlerini beyan ettiler. Konuşanlar arasında Reşidov da vardı. Toplantı stenograflarında onun konuşması aşağıdaki tezler şeklinde yazılmıştır: "Sizin karakteriniz ve söylediklerinizi arasında çelişkiler var", "Sizin tekrardan inşa etmeleriniz, reformlarınız bıktırıcı", "Arkadaşlarınız arasında ayrımcılık yapıyorsunuz", "Her şeyi sizin adınızla özdeşleştirirler".[184]

Kurul sonrasında Kruşçev istifasını verdi. 15 Ekim 1964'te TASS haber ajansı bu olay hakkında işbu haberi yayınladı: "Yoldaş N. S. Kruşçev'in Komünist Parti Merkez Komitesinin Birinci Sekreteri, Komünist Parti Merkez Komitesinin Prezidyum üyeliği ve SSCB Bakanlar Kurulu'nun Başkanı vazifelerinden yaş ve sağlık durumu nedenlerinden dolayı istifa etme isteği Komünist Parti Genel Kurulunda kabul edildi."[185]

---

[179] F. Razzakov, *Şarof Raşidov: Hayot va Mamot,* s. 93.

[180] Moskova diğer tüm şehirlere nazaran daha iyi teminata sahipti. Moskovalılar diğer cumhuriyetlerde bulunmayan daha kaliteli ürünlere erişebilirlerdi.

[181] Stalin'in ölümünden sonra Beria'ya karşı komplo hazırlayıp onu yok ettikten sonra hemfikirleri Malenkov'u devre dışı bırakması, daha sonra 1957'de önemli devlet adamları olan Malenkov, Molotov ve Kaganoviç'leri efsanevi Mareşal Jukov yardımı ile yönetimden uzaklaştırması, çok geçmeden Jukov'un itibarsızlaştırılarak işten alınması bunlara misaldir.

[182] Vefa Kurban, *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Tarihi*, s. 328.

[183] V. Kurban, a.g.e., s. 328.

[184] F. Razzakov, *Şarof Raşidov: Hayot va Mamot,* s. 202.

[185] Vefa Kurban, *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Tarihi*, s. 329.

Kruşçev'in en önemli reformu olan de-Stalinizasyon, kendisinden önce görülmediği üzere kurbansız gitmesi ile sonuçlandı. İlginç tarafı, halk içinde bu haber sakinlikle karşılandı. Kruşçev'in yerine bundan önce MK Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı olarak görev alan Leonid Brejnev[186] geldi. Reşidov için Brejnev yeni bir adam değildi; Brejnev'in 1955-56 yıllarında Kazakistan KP'nin Birinci Genel Sekreteri olduğu devirlerden beri arkadaşlığı vardı.

Reşidov'un yönetimdeki uzun ömrünü sadece Brejnev'le arkadaşlığına bağlayanlar var, fakat bunun bariz bir kanıtı yoktur.[187] Brejnev'in yeni görevine başladıktan bir ay sonra Özbekistan'ı ziyaret etmesi, bundan böyle Moskova'nın Özbekistan'a göstereceği önemi ve bilhassa yeni Genel Sekreterin Reşidov'a nispeten iyi niyetini göstermekteydi.[188]

Bununla birlikte Kruşçev'in gitmesiyle cumhuriyetlerde onun adamlarından arınma hareketleri başlamıştı. Reşidov'a karşı hareketler de görülmeye başladı. 1964 Aralık'ta gerçekleşen Taşkent Obkom[189] toplantısında Obkom Başkan Yardımcısı Vali Osmanov, Reşidov'u Kruşçev'e yakınlıkta suçlayan 25 dakikalık bir karalama nutku söyledi. Reşidov kayırmacılık ve memleketinden insanlara ayrıcalık tanımakla da suçlanmıştı. Ağabeyi Sahip Reşidov'un Merkez Komite ve Bakanlar Kurulu bünyesindeki Komisyon'da Parti-Devlet Kontrolü başkanı olarak atanması örnek olarak gösterilmişti. Buna karşı birkaç devlet adamı Reşidov'u savunarak Osmanov'u demagojiyle suçladı.[190] Tüm bunlar en azından Brejnev'in hâkimiyete geldiği ilk yıllarda Reşidov'un hükümetteki yerinin aşırı sağlam olmadığını gösterir. Sonraki dramatik olayların, Reşidov'un daha sağlam bir yönetim gücüne kavuşmasına zemin hazırladığını görmekteyiz.

2.8. Taşkent Depremi

26 Nisan 1966'da şehir derin uykudayken sabah saatlerine yakın bir vakitte Özbekistan'ın başkenti Taşkent'te 8 büyüklüğünde[191] bir deprem gerçekleşti. Deprem 36 bin binanın yıkılması[192] ve 300 bin kişinin evsiz kalmasına neden oldu.[193]15 kişi

[186] Leonid Brejnev (1909-1982), Ukrayna'nın Kamenskoe şehrinde bir işçi ailesinde doğdu. Parti faaliyetine 1923'te Komsomol'a üyelikle başlayan Brejnev, önce Ukrayna, sonra Kazakistan'da yaptığı görevlerindeki başarıları dolayısıyla Moskova'ya teklif edildi. Kruşçev'in yardımıyla üst parti devlet yönetimine kadar yükseldi.
[187] Riccardo Mario Cucciolla, "The Crisis of Sovyet Power in Central Asia", s. 28.
[188] F. Razzakov, a.g.e.,s. 203.
[189] Oblastnoy Komitet: KP'nin bölge komitesi.
[190] Riccardo Mario Cucciolla, "The Crisis of Sovyet Power in Central Asia", s. 27.
[191] Bazı kaynaklarda 7.5.
[192] Bazı kaynaklarda 78 bin.

depremde hayatını yitirdi. Reşidov'un kendisine kurtarma işlerine başçılık etme yetkisi verildi.[194]

Reşidov'un kendi evi de depremde ciddi hasar görmüştü. O zaman şimdiki Alay pazarı yakınındaki Krenkel Sokağı 5. evde yaşayan aile, diğer insanlar gibi evsiz kalanlar için düzenlenmiş askeri çadırlarda yaşadı. Çocuklarının hatırasına göre Reşidov depremden hemen sonra Parti MK binasına gitmiş, oradan kurtarma işlerini yürütmüş, ailesindekiler birkaç gün onu görmemişlerdi.[195]

Depremden hemen sonra Taşkent'e Genel Sekreter Brejnev ve Bakanlar Kurulu Reisi Kosigin'in gelmesi Moskova'nın böyle bir afete ilgisiz olmadığını gösterir. Deprem haberleri büyük ölçekte Sovyet basınına da yansıdı. Merkezden Taşkent onarımı için büyük bir meblağ ayrıldı. Memleketin tüm bölgelerinden Taşkent'e yardım gönderilmeye başladı. İnsanların ihtiyaç duyacağı eşya ve gıdanın yanı sıra çok sayıda doktor, hemşire, mühendis ve kurucu da Taşkent'e yol aldı.[196]

Tüm cumhuriyetten inşaatçiler Taşkent halkı için evler kurarak yardımda bulundular. Eski Taşkent yerinde daha modern, tam Sovyet tarzı bir şehir oluşmaya başlamıştı. Önemli husus şu ki Taşkent ahalisi de bu durumda fedakarlık yapmıştı. Şehirde tek bir yağmalama hadisesi kaydedilmemişti. Altı ay gibi kısa bir süre sonrasında evsiz kalan 300 bin kişinin hepsi yeni evlerine kavuşmuş oldu.[197]

Deprem yüzünden evleri yıkılan Özbek halkına yardım görüntüsü altında, her cumhuriyetten insanın şehirlere yerleştirildiğini, birçok Özbek'in şehir dışına göç ettirildiğini, merkezî yerlerin Rus ve diğer cumhuriyetlerden gelenlere verildiğini söyleyenler de olmuştur. Özbekistan'ın önemli kişilerinden Alihan Töre, o günlerde on binlerce yabancının memleketlerine gelip yerleşmelesi sonucunda dininden uzak kalan Özbek halkının asimile olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını endişe ile söylemiştir.[198]

Deprem Reşidov'a bir yandan Taşkent'i daha modern bir şekilde yeniden inşa etme imkanı verirken diğer yandan muhaliflerini devre dışı bırakma şansı tanıdı. Reşidov, konumlarını kötüye kullandıkları gerekçesiyle ayağına çelme takmaya çalışan

---

193 TRT Haber, "Özbekistan'da başkenti Taşkent'te 26 Nisan 1966'da meydana gelen 8 büyüklüğündeki deprem, 50 yıl sonra da hafızalardan silinmedi", https://www.trthaber.com/haber/dunya/taskenti-50-yil-once-8-buyuklugunde-deprem-yikmisti-247004.html (erişim tarihi: 22.04.22)

194 Riccardo Mario Cucciolla, "The Crisis of Sovyet Power in Central Asia", s. 31.

195 G. Reşidova, D. Komilov, *Şarof Raşidov: Inson Davr Közgusida va Davr Inson Taqdirida,* s. 199.

196 TRT Haber, a.g.m.

197 TRT Haber, a.g.m.

198 Alihan Töre Sağunî, *Turkiston Qayg'usı,* Taşkent, 2003, s. 79.

bazı kişilerden kurtulmayı başardı.[199] Gerek sıradan insanlar için gerek Moskova'daki yöneticiler için Reşidov kriz döneminde şevkle çalışan, halkın yanında olabilen güçlü bir öndere dönüştü.

1966 senesi diğer bir önemli olayla da Özbekistan tarihinde kaldı. Stalin devrinde katledilen ve Kruşçev'in yumuşama devrinde de aklanmayan bazı tarihi şahıslar aklandı. Bu bağlamda Feyzullah Hocayev'in kısa biyografisi Merkezi yayın olan *İzvestiya* ve *Pravda Vostoka* gazetelerinde neşredildi. Söylemek lazım ki F. Hocayev'le aynı kaderi paylaşan Ekmel İkramov daha önce, 1957'de aklanmıştı.[200]

Daha da ilginci de-Stalinizasyon kurbanları olan bazı şahıslar da aklanmış oldu. Bunlardan 1966 Mayısında vefat eden Osman Yusupov hakkında basında övücü yazılar basılması ile yetinilmeyip onun idaresi süresinde yapılan Büyük Fergana Kanalı'na da Yusupov adı verildi. Daha önce Stalin döneminde kanal Stalin'in adını taşımıştı.[201] Hayatta olan Stalin dönemi kurbanları da daha iyi mevkilere getirildiler.[202] Bu olay sadece Reşidov'un girişimi ile olmuştur demek için yeterli esasların olmaması ile birlikte babalarının aklanmasındaki katkısından dolayı İkramov ve Hojayev'in evlatlarının bizzat Reşidov'a müteşekkir olduğu bilinmektedir.[203]

2.9. 1969 "Pahtakor" Olayı

Depremden sonraki birkaç yıl içinde yeni, daha modern bir şehir yükselmeye başladı. Buraya gerçek manada Reşidov şehri diyebiliriz çünkü şehrin imarı onun doğrudan kontrolü altında yapılmaktaydı. Diğer cumhuriyetlerden gelen kurucu ve diğer meslek sahipleri, öncelikli olarak Özbekistanlılar için kurulan yeni evlere yerleştiriliyorlardı. Bu durum doğal olarak yerli halktan gelen itirazlara yol açmaktaydı. Halk içinde devlet sistemine değil, Slav kökenlilere karşı tahammülsüzlük keyfiyeti artmaktaydı. [204]

1969 yılında Reşidov'un siyasi hayatını etkileyen diğer bir olay da Özbekler ve başta Ruslar olmak üzere Slav kökenliler arasında yaşanan çatışmalardı. Bu olaylar "Pahtakor Olayı" olarak bilinmektedir. 4 Nisan 1969'da Taşkent'in Pahtakor [Pamukcu] Stadyumunda Taşkent'in Pahtakor ve Minsk'in Dinamo takımları arasında gerçekleşen

---

199 Riccardo Mario Cucciolla, "The Crisis of Sovyet Power in Central Asia", s. 31.
200 Donald S. Carlise, "The Uzbek Power Elite: Politburo and Secretariat (1938-83)", s.114.
201 Donald S. Carlise, a.g.m., s. 115.
202 1938-1950 arasında Bakanlar Kurulu Başkanı olan Abdurahmanov tekrar bakanlık kürsüsüne oturdu, Donald S. Carlise, a.g.m., s. 115.
203 Donald S. Carlise, a.g.m., s. 115.
204 Riccardo Mario Cucciolla, "The Crisis of Sovyet Power in Central Asia", s. 32.

futbol maçında, Özbek taraftarları tarafından "Ruslar defolun!" pankartları açıldı. Pahtakor 0-1 yenilince sokaklarda olaylar çıktı. Pahtakor taraftarları baş caddeyi kapatmanın yanı sıra Slav kökenli ve Avrupa usulü giyinen Özbeklere saldırmaya başladılar. Polisin etkisiz müdahalesinin ardından ordunun duruma el atmasına mecbur kalındı. 150 protestocu gözaltına alındı.[205]

Benzer olaylar aynı takımın 8 Nisan'da Moskova'nın Spartak ve 27 Eylül'de Samara'nın Krılya Sovetov takımları ile olan maçlardan sonra da görülmüş olsa dahi basına yansımadı. Bu olaylar çevik güvenlik sistemindeki problemleri Reşidov'un farketmesini sağladı ve hükümetin üst düzeyinde bir dizi önemli değişiklik yapmasına sebep oldu.

İlk önce Reşidov ile ona muhalif Taşkent-Fergana ailesine mensup yöneticiler Moskova'ya bir birini suçlayan ve ifşa eden ihbarlar gönderdiler. Moskova'nın da müdahalesi sonrası Reşidov'un en büyük muhalifleri Yadgar Nasretdinova ve Rafik Nişanov[206] Moskova'ya yeni görevler için çağırıldı.[207] Diğer bir muhalif Kurbanov[208] da yolsuzluk ve görevini kötüye kullanma suçlamalarıyla on yıl hapis cezasına çarptırıldı.[209]

Deprem olayında olduğu gibi bu dramatik olayda da Reşidov kazanan taraf oldu. Muhaliflerinden kurtulunca boş kalan önemli pozisyonlara onun müttefikleri geldi. N. Hudayberdiyev [210] Bakanlar Kurulu Reisliğine, N. Matçanov [211] da Yüksek Kurul Başkanı olarak görev aldılar. Böylece 1971 yılına geldiğinde cumhuriyetin en önemli üç parti rehberlik görevi Reşidov ve müttefikleri tarafına geçmiş oldu. Bu andan itibaren Reşidov yönetimde gerçek anlamda üstünlüğü elde etti.[212]

---

[205] Riccardo Mario Cucciolla, a.g.e., s. 33.

[206] Rafik Nişanov (1926-2023), Taşkent'in (o zaman Kazakistan'ın) Bostanlık ilçesinde doğdu. Mesleği tarihçi olan Nişanov, 1951 yılından itibaren çeşitli Parti görevlerini üstlendi. 1970'de Özbekistan'dan uzaklaştırılmadan önce en son görevi Özbekistan KP Merkez Bürosu üyeliği idi. 1985 yılına kadar çeşitli devletlerde büyükelçi oldu. Reşidov'un ölümünden sonra 1985'de memleketine geri döndü ve Dış İşleri Bakanı oldu. 1988'de Özbekistan Yüksek Kurul Prezidyumu Başkanı. 1988-89'de Özbekistan KP MK Birinci sekreteri.

[207] Nişanov diplomatik göreve, Nasretdinova SSCB Yüksek Sovyeti Milliyetler Konseyi Başkanlığına atandı.

[208] Rahmankul Kurbanov (1912-2012), Buhara'da doğmasına rağmen Taşkent-Fergana ailesine yakınlığı ile bilinirdi. 1961-1971 yıllarında Özbekistan SSC Bakanlar Kurulu Reisi. 1979'da Yüksek Mahkeme tarafından aklandı.

[209] Riccardo Mario Cucciolla, "The Crisis of Sovyet Power in Central Asia", s. 34.

[210] Narmuhammedi Hudayberdiyev (doğum yılı:1928), Reşidov'un hemşehri, 1954 yılından beri çeşitli Parti görevlerinde çalıştı. 1984 yılında Özbekstan SSC Bakanlar Kurulu Reisi görevinden emekliliğe çıktı.

[211] Nazar Matçanov (1923-2010), Harezm'de doğdu. 1949 yılından itibaren KP üyesi. Çeşitli parti görevlerini üstlendi. 1970-1978 aralığında ÖzbSSC Yüksek Kurul Başkanlığını yaptı. 1978'de yerini Buzrukhoca Usmanhocayev'e bırakıp emekliliğe ayrıldı.

[212] Donald S. Carlise, "The Uzbek Power Elite: Politburo and Secretariat (1938-83)", s.117.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REŞİDOV DEVRİ ÖZBEKİSTAN'INDAKİ GELİŞMELER

3.1. İmar Faaliyetleri

Reşidov'un cumhuriyeti yönettiği yıllarda gerek cumhuriyetin kendisinde gerek başkentte geniş çapta imar işleri yürütüldü. O zamanlar büyük kuruluşlar için genellikle Moskova'dan izin ve para alınırdı. İnşaat için istenilen bütçenin bir milyon rubleyi geçmemesi şarttı.[213] Reşidov'un her kuruluş projesinin cumhuriyet için ne kadar gerekli olduğunu merkeze ispat etmesi, yönetimdekileri ikna ederek parayı elde etmesi, gerektiğinde cumhuriyetin kendi imkanlarına başvurması lazımdı.

Reşidov'un üst yönetimde olduğu uzun süre boyunca cumhuriyette imar işleri hiç durmadı. Özellikle Taşkent depreminden sonra yükselen modern şehir öncekine göre bambaşka bir şehre dönüştü. Bugün bile o zamanki Taşkent Reşidov'un baş mimarlığını yaptığı şehir olarak anılıyor.[214] Başkent'te o yıllarda inşa edilen çoğu binalar günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Evlerini kaybeden insanlar için yapılan çok sayıda apartmanın yanı sıra büyük yapılar da inşa edildi. Bu yapılarda Sovyet mimarisinin en güzel şekillerdeki yansımasını görebiliriz. Bunlardan ilk akla gelen birkaç tanesini zikredelim.

Kuşkusuz Reşidov devri imarcılık listesinin önünde Taşkent Metrosu geliyordu. 1960'ların sonu, 70'lerin başında yapılmaya başlayan Orta Asya'daki tek yer altı yolu 1977'de ilk yolcularını taşımaya başladı. 12 km uzunluktaki metro yolunun ilkinde 9 istasyon vardı. Her istasyon verilen ismine uygun milli ve Avrupa tarzı dekorasyonuyla bir nevi müze işlevi görüyordu. Metro, bölgedeki yüksek deprem ihtimali dikkate alınarak inşa edilmiş olup yapıların 9 şiddetinde depremlere dayanacak şekilde tasarlandığı söyleniyor.[215]

Özbekler yüzyıllar boyunca misafirperver bir millet olarak bilinmektedir. Belki de bu yüzden şehrin en merkezi caddelerinden birinde yapılan Özbekistan Oteli şehrin

---

[213] B. O. Törayev, "Şarof Raşidov Özbek Halqi Milliy Himoyaçisi, Özbekistonda Millatlararo Munosabatlar Barqarorligi Asoschisi", *Şarof Raşidov-Buyuk Davlat va Jamoat Arbobi (Atoqli Davlat Arbobi, Yozuvchi Şarof Raşidov Tavalludining 100 yilligiga Bağişlangan İlmiy va Madaniy-Ma'rifiy Anjuman Materiallari),* s. 57.

[214] B. A. Matlubov, "Kiriş Sözi", *Şarof Raşidov-Buyuk Davlat va Jamoat Arbobi (Atoqli Davlat Arbobi, Yozuvchi Şarof Raşidov Tavalludining 100 yilligiga Bağişlangan İlmiy va Madaniy-Ma'rifiy Anjuman Materiallari),* Taşkent, 2018. s. 9.

[215] Sevara Mirzahadjaeva, "Otkrytie Pervogo Metro v Sredney Azii", *Fikr.Uz,* http://fikr.uz/blog/Tarixiy_sanalar/21960.html, (erişim tarihi: 24.04.22.)

simgesi olarak bilinir. 273 odaya sahip 13 katlı devasa bina 1974 yılında hizmete girdi. Otel, Avrupa ve Asya mimarisini kendisinde birleştirmiştir.[216]

İkinci Dünya Savaşında Taşkent'e memleketin savaş bölgelerinden çok sayıda insanın tahliye edildiğini yukarıda yazmıştık. Taşkent depremi sonrası şehre yardıma koşan diğer cumhuriyetler adeta savaş yıllarındaki borçlarını geri ödemiş oldu. Taşkent gerçek anlamda Sovyetlerin empoze etmeye çalıştığı "halklar dostluğu"nu kendisinde yaşayarak göstermiş oldu. Bu dostluğu simgeleyerek merkezî meydanların birinde 1980'de Halklar Dostluğu Sarayı kuruldu. Sarayda konser ve bayramların yanı sıra Taşkent'i ziyaret eden dış ülkelerden gelen misafirler için resmi törenler de yapılmıştır. Sarayın yer aldığı meydanda II. Dünya Savaşında Taşkent'e getirilen on beş çocuğu evlatlığa alan (savaştan sonra da 3 çocuğu almışlar) Şamahmudovlar ailesi için bir heykel konmuştur.[217]

Taşkent'in simgesi haline gelen diğer bir yapı da Taşkent Televizyon Kulesidir. 375 metre yükseklikteki bu yapı Orta Asya'nın en yüksek yapısı olarak bilinir. 1978 yılında Reşidov'un emriyle yapılmaya başlanan kule, vefatından sonra 1985'te tamamlandı. Seyir terası vasıtasıyla bütün şehir manzarasını gözler önüne seren kule 8 şiddetinde depreme dayanıklı olarak yapılmıştır.[218]

Başkent'teki yeni binalar ülkedeki büyük çaptaki yapıların sadece bir kısmını temsil ediyordu. Şunu da belirtmek gerekir ki Reşidov hayalindeki büyük yapıların hepsi için de Moskova'dan izin almamıştır. Örneğin Taşkent merkezindeki ihtişamlı Lenin Müzesi'nin [219] Moskova'nın iznine başvurulmadan Özbekistan'ın kendi imkanlarıyla inşa edildiği bilinir. Taşkent'i ziyaret eden Genel Sekreter Brejnev'in binayı görünce şaşırdığı, bunun üzerine Reşidov'un: "Bu önderimiz Lenin'in 100. yaş dönemi için hediye," dediği söylenir.[220]

Buna benzer girişimlerin Buhara yakınındaki büyük su inşaatı ve Surhenderya'daki tuz madeni ile de gerçekleştiği, o dönemde merkezî yayınların en önemlisi olan *Vremya* TV Haber Kanalında Özbekistan hakkındaki haberlerden sorumlu muhabir İrismat Abduholiqov hatıralarında yazılmıştır. Söylendiğine göre bizzat Reşidov, bu önemli yapıların açılışından görüntüler hazırlayan muhabire haberin *Vremya'*da verilmemesini rica etmiş ve Moskova'nın bunlardan haberi olmadığını,

[216] Papa Slver, "Arxitekture SSSR: Gostinitsa "Uzbekistan" v Tashkente", https://pikabu.ru/story/arkhitektura_sssr_gostinitsa_uzbekistan_v_tashkente_7438487, (erişim tarihi: 24.04.22.)
[217] "O Dvortse", *Drujba Narodov,* http://xalqlardostligi.uz/o_dvortse.htm, (erişim tarihi: 24.04.22.)
[218] Khusen Rustamov, "Tashkentskaya Telebashnya", *Tonkosti,* https://tonkosti.ruТашкентская_телебашня, (erişim tarihi: 24.04.22.)
[219] Günümüzdeki Özbekistan Tarihi Devlet Müzesi. 1970'lerde kurulmuştur.
[220] Irismat Abduholiqov, *Men Bilgan Şarof Aka,* Akademnashr, Taşkent, 2018, s. 76.

halkın kendi imkanlarıyla yapıldığını gerekçe sunmuştur.[221] Reşidov'a, Özbekistan KP Birinci Sekreteri olmadan önce 1957'nin Ağustos ayında MK bürosunun genel toplantısında "işleri kibirle kendi başına hallettiği" suçlamasından dolayı yaptırım uygulandığını burada hatırlatmak gerekir. Belki de o olaydan ders çıkardığı için Reşidov hangi olayı Moskova'ya bildirip hangilerini gizlemek gerektiğini iyi öğrenmiştir.

Reşidov'un yaptırdığı binaların önemini gösteren bir sözü burada alıntılamayı uygun bulduk: Reşidov ile aynı devirde yaşayan meslektaşı Kazakistan SSC Birinci Sekreteri Dinmuhammed Kunayev onun vefatından sonra: "Şeref Reşidov ölmedi. Taşkent'te böyle binaları yaptıran insan asla ölmez," demişti.[222] O yıllarda tüm ülke genelinde önemli binalar yükselmekteydi. Her ilde gerçekleşen yapım işlerinin yanı sıra yeni şehir ve idari bölünmeler de aynen Reşidov devrinde haritadaki yerini aldı. Bunların en önemlileri hakkında aşağıda kısaca bilgi vereceğiz.

XX. yüzyılın ikinci yarısında Özbekistan'da jeolojik keşif çalışmaları başladı. Keşifler sonucunda Cumhuriyetin Sırderya ve Amuderya adındaki iki büyük nehri arasındaki Kızılkum çölünde altın, uranyum ve diğer madenler bulundu. Reşidov'un girişimi ile bölgede 1965 yılında Muruntau altın madeninde çalışanlar için Zarafşan[223], 1958 yılında kurulmaya başlayan madencilik tesisi yanında Nevai,[224] aynı senede uranyum madeni yakınında Uçkuduk[225] şehirleri inşa edildi. 1982'de bu şehirler genişletilip Buhara ve Semerkand vilayetlerinin bir kısmı da dahil edilerek yeni bir idari bölünme olarak Nevai vilayeti teşkil edildi.[226]

Reşidov devrinde Özbekistan'ın diğer büyük çölü Mirzaçöl'un kurak yerlerini yeşilleştirme ve tarıma uygun hale getirme projesi uygulanıyordu. Bunun neticesinde 1961 yılında başkent Taşkent ve Reşidov'un ana şehri Jizzah arasında Gülistan şehri inşa edildi.[227] Şehir 1963 yılında teşkil edilen yeni Sırderya vilayetinin başkenti seçildi.

---

[221] I. Abduholiqov, a.g.e., s. 70-73.

[222] B. A. Matlubov, "Kiriş Sözi", *Şarof Raşidov-Buyuk Davlat va Jamoat Arbobi (Atoqli Davlat Arbobi, Yozuvchi Şarof Raşidov Tavalludining 100 yilligiga Bağişlangan İlmiy va Madaniy-Ma'rifiy Anjuman Materiallari),* Taşkent, 2018. s. 10.

[223] Aziza Ergasheva, "Zarafshon Shahriga Asos Solinishi", http://zarshahar.zn.uz/2019/06/08/zarafshon-shahriga-asos-solinishi/ (erişim tarihi: 26.04.22)

[224] "O Gorode Navai", http://navoiy.uz/9-o-gorode-navoi.html, (erişim tarihi: 26.04.22)

[225] "Uçkuduk ne Tolko "Tri Kolodtsa", no i Mestorojdenie Urana v Uzbekistane", https://dprom.online/mtindustry/uchkuduk-ne-tolko-tri-kolodtsa-no-i-mestorozhdenie-urana-v-uzbekistane/ (erişim tarihi: 26.04.22)

[226] Navoiy Hokimligi Rasmiy Veb Sayti, "Viloyat Tarixi", https://navoi.uz/uz/menu/vilojat-tarihi, (erişim tarihi: 26.04.22)

[227] A. Prohorov (ed), *Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya,* "Gulistan", 1969-78.

3.2. Ekonomi Sahasındaki Gelişmeler

Reşidov devri Özbekistan'ın tarım cumhuriyetinden sanayi cumhuriyetine geçme sürecinin gerçekleştiği devir oldu. Sovyet devrindeki Özbekistan deyince çoğu insanın aklına pamuk üretimi ile geçinen ülke gelir. Fakat yaptığımız araştırma bunun doğru olmadığını, memlekette hemen hemen her sahada ekonomik gelişmelerin meydana geldiğini göstermektedir. Reşidov zamanında ekonomi alanında ülkede yapılan bazı önemli işleri burada anlatmak doğru olacak.

1979 yılına gelince Özbekistan'da 1575 tane bağımsız sanayi işletmesi, 874 kolhoz ve 807 sovhozun yanı sıra bir dizi kuruluş, ulaşım, iletişim ve toplum hizmetleri ile başka çok sayıda teşkilat bulunuyordu.[228] Özbekistan ekonomisi Reşidov devrinde de daha önce olduğu gibi beş yıllık planlama esasında ilerlemekteydi.

Sovyet devletinin en büyük pamuk üreticisi olması dikkate alınarak cumhuriyet hududunda pamuk temizleme, tarım makineleri imalatı ve tekstil fabrikaları yer almıştı. Bunun yanı sıra ipek üretimi, meyvecilik, astragan üretimi ve başka faaliyetler de tüm hızıyla devam ediyordu.

Jeoloji alanındaki çalışmalar sonucu keşfedilen altın madeninde her sene 18 milyon ton maden cevheri çıkarılır, ondan 50 ton saf altın elde edilirdi. 21 Temmuz 1969'da Zarafşan'da gerçekleşen mitingde Özbekistan'da 9999 ayar altın çıkarıldığı ilan edilmişti.[229]

Petrol, gaz ve kömür sanayisinin gelişimi de Reşidov devrinde kendini gösterdi. Aynen bu zamanda yeni kaynaklar bulundu. Cumhuriyette bu doğal kaynakları elde etme, temizleme ve diğer cumhuriyete ulaştırmayı başaran sanayiler çalışmaktaydı.[230]

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Taşkent'e tahliye edilen uçak fabrikası 1972 yılına gelindiğinde Çkalov Havacılık Üretim Birliği adında genişleyerek Andican ve Fergana şehirlerinde şubeler açtı. Savaş zamanında cephede kullanılacak Lİ-2 uçaklarının üretimini başlatan fabrika savaş sonrasında da çalışmaya devam etti. Reşidov yönetimdeyken fabrikada AN-22 nakliye uçağı üretilmeye başlandı.[231]

Bazı tarihçiler ülkede gerçekleştirilen modernizasyonun diğer dünya devletlerinde olandan geç ve dolayısıyla aşırı hızlı yapıldığı ve bu yüzden büyük

---

[228] K. A. Zufarov (ed), *Uzbekskaya SSR*, "Ekonomika", s. 171.
[229] N. Hakimov, "Şarof Raşidov ilm-fan homiysi", *Şarof Raşidov-Buyuk Davlat va Jamoat Arbobi (Atoqli Davlat Arbobi, Yozuvchi Şarof Raşidov Tavalludining 100 yilligiga Bağişlangan İlmiy va Madaniy-Ma'rifiy Anjuman Materiallari)*, s. 26.
[230] K. A. Zufarov (ed), *Uzbekskaya SSR*, "Ekonomika", s. 182.
[231] K. A. Zufarov (ed), *Uzbekskaya SSR*, "Ekonomika", s. 188.

kayıplara neden olduğunu söylemekteler. Fakat Türkiye, İran ve benzeri devletlerde de durumun buna benzer olduğu, hızlı modernizasyonun o devrin icabı olduğu gerçektir.[232]

Cumhuriyet ekonomisinin çok taraflı gelişme potansiyeline rağmen Özbekistan Sovyetlerin en büyük pamuk üreticisi olmaya devam etti. Sovyetlerin ekonomisi, cumhuriyetlerin kendini idame etme gücünün kırılması ve başkalarına tabi olma siyaseti ile yürütülmekteydi. Bu nedenle kendine ait çok verimli toprakları olsa da Cumhuriyet, buğday, et, şeker, pirinç gibi temel gıda ve diğer genel tüketim ürünlerini Moskova vasıtasıyla Sovyetlerin diğer yerlerinden sağlamaya mecburdu. Diğer yandan Cumhuriyet, özellikle Rusya Federasyonunda üretilen düşük kaliteli genel tüketim ürünlerin pazarına dönüşmüştü.[233]

3.3. Tarım Alanındaki Gelişmeler

Kuşkusuz, Özbekistan'ın en gelişmiş ekonomik alanı tarımdır. Pamuğun Özbekistan ekonomisinde ayrı bir yere sahip olmasının yanı sıra ülke tarihinde de önemli bir yeri vardır. Özbekistan'daki pamuk üretimi araştırmanın konusu olan Reşidov'u doğrudan etkilediği için bu hammadenin bölgede nasıl hakim gelme sürecine bakmakta fayda var. En başından bu yana Çarlık Rusyası Özbekistan'ı pamuk ülkesi olarak kullanmaya başlamıştı. Verimli topraklara sahip olan bölge, pamuk üretici devletler arasında en kuzey konuma sahiptir. Doğasının pamuk yetiştirmeye pek de uygun olmaması ile birlikte bu ürün, Rusların bölgeye gelmesi ile buralarda daha geniş bir alanı kaplamaya başladı. 19. yüzyılın ikinci yarısı Türkistan topraklarında hareketli geçti. Çarlık Rusyası Kuzey Kafkasya'yı işgal ettikten sonra Türkistan topraklarına yöneldi. 1864'te Çimkent, 1865 yılında Taşkent'in alınması ile başlayan işgal süreci 1884'te Merv şehrinin alınması ile son buldu. Ele geçirilen topraklarda Türkistan Genel Valiliği kuruldu. Buhara ve Hive hanlıkları Çarlık Rusyası'nın vassalı olarak varlığını devam ettirdi.

Çarlık Rusyası bölgeye geldikten sonra burada bir dizi değişiklikler gerçekleştirdi. İdari yönde yapılan düzenlemelerin yanı sıra bölgeye demir yolları geldi, ülke Batı teknolojisi ile tanıştı, posta ve telgraf sistemi kuruldu, Rus okulları açıldı ve

---

[232] Ş. Ergaşev, "Şarof Raşidov va Özbekistonda Fan, Ta'lim, Madaniyat Rivoji", *Şarof Raşidov-Buyuk Davlat va Jamoat Arbobi (Atoqli Davlat Arbobi, Yozuvchi Şarof Raşidov Tavalludining 100 yilligiga Bağişlangan İlmiy va Madaniy-Ma'rifiy Anjuman Materiallari),* s. 36.

[233] G. Reşidova, D. Komilov, *Şarof Raşidov: Inson – Davr Közgusida va Davr – Inson Taqdirida,* s. 273.

Rus basını faaliyet yürütmeye başladı.[234] Bu gelişmelere ilaveten ülkede pamuk ekme siyaseti uygulandı.

Türkistan topraklarında daha önce de belli oranda pamuk yetiştiriliyordu. Fakat XIX. yüzyıl sonunda bölgede pamuk üretimi ile ilgili yapılan bazı hareketler burada adeta bir pamuk hummasına sebep oldu. Şöyle ki Rusya o dönemlerde pamuğa olan ihtiyacını Amerika, Brezilya, Mısır ve Hindistan gibi ülkelerden temin ediyordu. Bunun için önemli ölçüde dövize gereksinim duyulmaktaydı. Türkistan toprakları Rusya'nın eline geçince burada üretilen pamuk ile devletin ihtiyaçlarının karşılanması amaçlandı. Fakat Türkistan pamuğu diğer ülkelerdeki pamuklar gibi kaliteli değildi; ondan yapılan kumaş kalın ve kullanışsızdı. Türkistan'ın pamuk diyarına dönüştürülmesinde Nikola Rayevski'nin (1839-1876) önemi büyüktür. Asilzade asker ailesinden gelen Rayevski askerliğin yanı sıra ziraata da ilgi duyuyordu. Kırım'da üst sınıf pamuk yetiştirme hobisi ile meşgul olmuştu; ürünleri 1864'de Rusya Tarım Fuarı'nda sergilenmişti.[235]

Kırım toprakları daha ziyade üzümcülük için kullanıldığından, Rayevski için Türkistan toprakları olağanüstü bir keşifti. 1871'de bizzat kendisi Taşkent'e gelerek Amerika pamuğunu Türkistan topraklarına uygun hale getirme işleriyle uğraştı. Aynı yıl Semerkant'taki büyük bir alana Amerika pamuğu ekildi. Güzel bir netice alınca bölgede Rayevski'nin Amerika pamuğuna ilgi çoğaldı. 1875'te Taşkent'te yerli ziraatçılardan Molla Yolçı Toyçiboyev, Rayevski pamuğunu tarlasına ekti. 1878'e gelindiğinde bu tür pamuk Andican, Nemengan, Kokand ve Margilan gibi Fergana Vadisi tarlalarında yetiştirilmekteydi.[236]

Rus hükümeti genel olarak Amerika'ya olan pamuk bağımlılığından kurtulmak için Türkistan topraklarını pamuk üretimi için kullanmaya başladı. Bu amaçla Avrupa'dan kredi sağlandı. Fergana Vadisinin önemli bir kısmı pamuk ekimine ayrıldı. XX. yüzyılın başlarında Fergana topraklarının yarısından fazlasında pamuk ekildi, bölge işçilerinin yarısına yakını pamuk üretimi ile meşgul oldu. Pamuk ekiminin gelişmesi ülkede tahıl üretimini azalttı. Bunun sonucunda ülke buğday ve arpayı Rusya'dan almaya mecbur kaldı. Çarlık Rusyasının 1917'de bir devrim sonrası yıkılmasının ardından ülkede açlık felaketi baş gösterdi. Bununla yetinmeyip tahıl karaborsacıları bu durumdan faydalanarak servet çoğalttı. Pamuk fiyatı ucuzlarken diğer yiyecekler

---

[234] Ahmet Kanlıdere, "İdil-Ural ve Orta Asya'da Kültürel ve Toplumsal Dönüşüm (1800-1991)", *Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi,* hazırlayan: A. Kanlıdere ve İ.Kemaloğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2020,s. 473-474.

[235] İlga Mehti, "Hlopok, Lyudi, Voynı", *Hronika Turkmenistana,* https://www.hronikatm.com/2016/12/hlopok-lyudi-voynyi/, (erişim tarihi: 31.08.2022.)

[236] K. Usmanov (ed.), *Vatan Tarihi,* s. 189.

pahalandı.[237] Pamuk ekme siyaseti bölge Sovyetler eline geçtiğinde de devam ettirildi. Özbekistan Soveytler ülkesinin en çok pamuk üreten ülkesine dönüştürüldü.

Belirtmek gerekir ki pamuk üretimi çok zahmetli bir iştir. Çok sayıda doğal ve insan kaynağına ihtiyaç duyulan, yılın hemen hemen her ayında uğraşılan bu üretim özellikle hava şartlarına bağlı olarak hasat zamanında farklı sonuç gösterebiliyor.

Pamuk SSCB için stratejik anlam taşıyan bir hammadde idi. Ülkenin ekonomik bağımsızlığı birçok bakımdan pamuğa dayanıyordu. Pamuk yetiştirmek aynı zamanda siyasi bir meseleydi. Pamuk hakkında kötü söz söylemek, tenkit etmek devlet tarafından cezalandırılırdı. Pamuk Özbekistan için büyük önem taşıyordu. Cumhuriyette pamuk propagandası yapılır, pamuk "Ak altın"a benzetilir, pamuk deseni milli desen olarak görülürdü. Cumhuriyet armasında da pamuk resmi olması bunun önemini işaret ediyordu.

Pamuk sadece sivil ihtiyacı karşılamak için yetiştirilmiyordu. Özbek pamuğundan askeri ihtiyaçlar için de faydalanılırdı. Pamuğun barut üretiminde kullanıldığı az bilinen bir gerçektir. Pamuktan alınan selüloz kimyasal eklemeler ile baruta dönüştürülür. Özbek pamuğundan barut üretiminde de geniş çapta faydalanılıyordu. Üstelik pamuk barutu savaş döneminde efsanevi Katüşa uçaksavar sistemlerinde kullanılmıştı.[238]

Diğer yandan ABD'de silahlanmada ağırlıklı olarak pamuk barutu kullanıyordu. Hem Sovyetler hem Amerikalılar birbirinin pamuk yetiştirme oranını dikketle izliyorlardı. Böylece rakip ülkenin ne oranda pamuğun askeri amaçlara sarfedebileceği hakkında tahmin elde etmek mümkün oluyordu. Batı'nın gözünde daha kudretli görünmek için Sovyetler raporları değiştirme, oranları daha çok veya az gösterme eğilimi sergilerdi.[239]

Reşidov'un Birinci Sekreterlik yıllarında pamukçuluk için cumhuriyetteki tarım yerlerinin üçte ikisi kullanılmaktaydı. Dünyanın en kuzeydeki pamuk üretici devleti olan Özbekistan'da doğa şartlarına rağmen yüksek hasat elde ediliyordu. Bunun için geniş çapta sulama işleri, boz toprakları tarıma verimli hale getirme çalışmaları, yeni pamuk türleri üretimi ve toprak ıslahı gibi birçok işler yapılıyordu.[240]

Cumhuriyetin pamuk üretim yükümlülüğü her yıl daha da artırılıyordu. Bu durum tarıma elverişli olmayan topraklardan da faydalanılması zorunluluğunu ortaya

---

[237] Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi,* Enderun, İstanbul, 1981, s.278.
[238] Fyodor Razzakov, "Şaraf Raşidov: Politik i Diplomat", *Narodnoe Slovo,* https://xs.uz/ru/post/sharaf-rashidov-politik-i-diplomat, (erişim tarihi: 22.11.2022)
[239] Fyodor Razzakov, a.g.m.
[240] K. A. Zufarov (ed), *Uzbekskaya SSR,* "Ekonomika", s. 202.

çıkardı. Neticede Özbekistan'ın geniş bir kısmını teşkil eden çöllere su kanalları getirildi.

Su ihtiyacının giderilmesi için Çarvak, Kattakurgan, Tuyatortar gibi birkaç baraj kuruldu. Mirzaçöl, Karşi, Cizzah, Makrid ve diğer yerlerin meliorasyon durumu iyileştirildi.[241] Yeni şehir ve köyler ortaya çıktı. İnsanlara iş olanağı sağlandı.

Pamuk üretiminde çok sayıda el emeğinden faydalanılırdı. Özellikle hasat zamanında tüm cumhuriyette pamuk hâsılatı için seferberlik ilan edilirdi. Sadece çiftçi ve köy ahalisi değil, şehir halkı da pamuk toplamaya götürülürdü. Okul ve üniversiteler kapanır, öğrenciler evlerinden uzaklardaki pamuk tarlalarına götürülür, pamuk toplama planı hedefine ulaşana kadar orada kalırdı. Bazı yıllarda öğrenciler birkaç ay oralarda kalabiliyorlardı.[242] Hava şartlarının ağır geldiği dönemlerde kar ve yağmurun altında bile pamuk toplatıldığı söylenir.

Hava şartlarından dolayı pamuk planının gerçekleştirilememesi durumunda ilk başta cumhuriyetin üst yönetimindekiler Moskova tarafından cezalandırılırdı. Örneğin, Nurettin Muhitdinov'un hatırasında 1951 yılında pamuk planının sadece %87,1 gerçekleştirildiği için önce uyarı, sonra disiplin cezası uygulanmıştı. [243] Planı gerçekleştirememenin en büyük cezası da çiftçiye kesilirdi, onca emeğine rağmen çiftçiler pamuk için o yılkı ekstra ödenekten mahrum bırakılırdı. Pamuğun fiyatı ise çok düşüktü. 1 kg pamuk için 5 tiyin[244] verilirdi. Bu bir bardak suyun fiyatıydı. 1 ton pamuğun pazar fiyatı 2700 ruble olduğu halde çiftçiye 810 ruble verilirdi.[245]

Çeyrek asırlık yönetimi boyunca tabii ki Reşidov da olumsuz hava şartları yüzünden hâsılat planını gerçekleştirememekle yüz yüze gelmiştir. Bu konuyla alakalı olarak 70'li yıllarda Merkez'in en önemli haber kanallarından *Vremya* muhabiri İrismat Abduholiqov'un hatırası ilginçtir. Geç saatte kendisini telefonla arayıp *Vremya* için hava şartlarından dolayı pamuk toplamanın zorlukları hakkında haber hazırlamasını rica eden Reşidov'un dileğini yerine getirmek için o saatte Cizzah tarlalarına doğru yola çıkmışlardır. Gece üç civarı menziline yetişen muhabir ve ekibi orada iş başında bulunanların yardımı ile sabahın erken saatinde çiftçi, mekanik operatör ve öğrencileri

---

[241] Ş. O. Madaliev, "Şarof Raşidovning Rahbarlik Faoliyati: Miflar va Reallik", s. 70; B. O. Törayev, "Şarof Raşidov Özbek Halqi Milliy Himoyaçisi, Özbekistonda Millatlararo Munosabatlar Barqarorligi Asoschisi", *Şarof Raşidov-Buyuk Davlat va Jamoat Arbobi (Atoqli Davlat Arbobi, Yozuvchi Şarof Raşidov Tavalludining 100 yilligiga Bağişlangan İlmiy va Madaniy-Ma'rifiy Anjuman Materiallari),* s. 74.

[242] İ. Abduholiqov, *Men Bilgan Şarof Aka,* s. 54.

[243] G. Reşidova, D. Komilov, *Şarof Raşidov: Inson – Davr Közgusida va Davr – Inson Taqdirida,* s. 275.

[244] Sovyetler dönemi en küçük para dilimi olan kopeyka'nın Özbekçe söylenişi. 100 kopeyka 1 ruble'ye denk geliyordu.

[245] Ş. O. Mamadaliev, "Şarof Raşidovning Rahbarlik Faoliyati: Miflar va Reallik", *Şarof Raşidov-Buyuk Davlat va Jamoat Arbobi (Atoqli Davlat Arbobi, Yozuvchi Şarof Raşidov Tavalludining 100 yilligiga Bağişlangan İlmiy va Madaniy-Ma'rifiy Anjuman Materiallari),* s. 70.

tarlaya çıkarıp kalın kar altında pamuk topladıklarını kayda aldılar. Aynı gün akşam saatindeki programda Özbekistan'daki çetin hava şartları altındaki hasat işleri yayınlandı.[246]

Aynı hal ilkbahar döneminde yağmurlardan dolayı pamuk ekiminin zorlaştığı ve çok miktarda tohumun yüksek nem dolayısıyla çürümesinden dolayı tekrardan dikildiği zaman da gerçekleşmişti. *Vremya'*da yayınlanan haberin sonrasında Brejnev, Reşidov'u arayıp doğal afeti gidermek için Özbekistan'a merkezi bütçeden para ayrıldığını söylemiş, fakat buna rağmen o yılkı planı gerçekleştirmenin şart olduğunu tembihlemiştir.[247]

Pamuk yetiştirmek için çok su gerekir. Özbekistan'ın su kaynakları kısıtlıdır. Cumhuriyet hududundan iki büyük nehir olan Sırderya ve Amuderya geçer. Bu iki nehir yakın zamanlara kadar Özbekistan ve Kazakistan'ın bölüştüğü, dünyanın dördüncü en büyük gölü olan Aral'a dökülürdü. Cumhuriyetteki su kaynaklarının aşırı düzeyde kullanımı bugünlerde büyük bir çevresel sorun olan Aral'ın kurumasına sebep oldu. Peki Reşidov bu durumdan haberdar mıydı?

Yaklaşan su krizi hakkında 70'lı yıllardan itibaren konuşulmaya başlanmıştı. Buna rağmen su yetersizliği Moskova'nın pamuk planlarını azaltmıyordu. O sıralarda Aral'ı kurtarma projeleri oluşturulmaya başlandı. Bu projeler tabii ki tarımda kullanılan iki nehrin suyunu daha az kullanmayı değil, Aral mıntıkasında dış kaynakların yardımıyla su kaynaklarını çoğaltmayı amaçlamaktaydı.

Projelerin en popüleri olan Sibirya nehirlerinden su getirme projesini Reşidov'un bizzat kendisi komşu Kazakistan SSC Birinci Sekreteri Dinmuhammed Kunaev'i de dahil ederek Moskova'ya sunmuştu.[248] Proje, Sibirya'nın Irtış ve Dvina nehirlerinin bir kısmını Kazakistan toprakları üzerinden Aral'a yönlendirmeyi amaçlıyordu. Bu iki nehir özellikle ilkbahar döneminde çok sayıda sellere sebep oluyor, bunun neticesinde bataklıklar oluşuyordu. Sadece Irtış'ın Aral'a kadar gelecek olan akışının 1500 km mesafesi Rusya Federasyonu'nun Kurgan, Orenburg ve Omsk bölgelerinden geçer, 1000 km'si de Kazakistan'dan geçerdi. Bu durum bu bölgelerin ekonomik durumunu da iyileştirecekti.[249]

Sibirya'dan su getirme projesi Reşidov'un yönetiminin son yıllarına ait bir girişim oldu. Bu projenin gerçekleşmesi, Özbekistan için yeni toprakların tarım için

[246] İ. Abduholiqov, a.g.e., s. 49-53.
[247] İ. Abduholiqov, a.g.e., s. 55-59.
[248] G. Reşidova, D. Komilov, *Şarof Raşidov: Inson – Davr Közgusida va Davr – Inson Taqdirida,* s. 218.
[249] G. Reşidova, D. Komilov, *Şarof Raşidov: Inson – Davr Közgusida va Davr – Inson Taqdirida,* s. 221.

kullanılması, hızlı demografik yükseliş gösteren cumhuriyette işsizliği önlemek ve merkezden gitgide azalan yatırımı elde etmek anlamına gelecekti. İlk başta projenin yanlısı çoktu. Projeyi KP MK Tarım bölümü onayladı. Proje, 1976-1981 beş yıllık planına alındı. KP'nin XXV. Kurulunda projeyi gerçekleştirme kararı alındı.[250]

Merkezin onayının akabinde Özbekistan da dâhil olmak üzere memlekette 26 proje enstitüsü kuruldu. Enstitü çalışanları 14 yıl boyunca durumu iyi ve kötü yanlarıyla öğrenme, hesaplama ve kıyaslama işleriyle uğraştı. Proje hazırlıkları bitme aşamasına gelip kazılacak kanala ait toprak işlerinin başlatıldığı sırada böyle bir proje için Sovyetlerin maddi durumunun yetersiz olduğu ortaya çıktı. Reşidov'un ölümünden sonra 14 Ağustos 1986 yılında KP MK Siyasi Büro'sunun toplantısında projeyi durdurma kararı alındı.[251]

3.4. Eğitim ve Bilim Sahalarındaki Başarılar

Sovyetlerin yaptığı reformların belki de en başarılısının eğitim alanında olduğu bir gerçektir. Dayatıcı yöntemlerle uygulanan eğitim programları kısa zamanda meyvelerini vermeye başlamıştı. Reşidov devrine gelindiğinde cumhuriyette ortaokullarda eğitim 10 yıla çıkarıldı. Bu okullarda 1978-79 yılları arasında 703,6 bin öğrenci okudu.[252] Cumhuriyetin etnik yapısı dikkate alınarak Özbekçe eğitimin yanı sıra gerekli hudutlarda Rus, Kazak, Tacik, Kırgız, Türkmen ve Karakalpak dilinde eğitim veren okullar vardı.[253]

Yükseköğretim sistemi de önemli bir yere sahipti. 1978 yılına gelindiğinde yükseköğretim gören 474,4 bin kişi cumhuriyetin çeşitli teşkilatlarında çalışıyordu. Özellikle kadınların eğitim düzeyinin artmasına önem gösterilirdi. Aynı yılın verilerine göre üniversite mezunu işçi kadınların sayısı 438 bine ulaşmıştı. 12 bin kadın bilim ve eğitim alanında çalışıyordu.[254]

Reşidov'un doğrudan teklifi ile cumhuriyette 1963'te Rus Dili ve Edebiyatı Pedagoji Enstitüsü, 1972'de Taşkent Pediatri Enstitüsü ve benzeri bir dizi eğitim kurulu açılmıştı.[255] 1983 yılına gelindiğinde 43 yüksek eğitim kurumu, 222 orta mahsus eğitim

---

250 G. Reşidova, D. Komilov, a.g.e., s. 218-219.
251 G. Reşidova, D. Komilov, a.g.e., s. 219.
252 K. A. Zufarov (ed), *Uzbekskaya SSR,* "Narodnoe Obrazovanie", s. 260.
253 K. A. Zufarov, a.g.e., s. 261.
254 K. A. Zufarov, a.g.e., s. 264.
255 N. H. Hakimov, "Şarof Raşidov İlm-Fan Homiysi", *Şarof Raşidov-Buyuk Davlat va Jamoat Arbobi (Atoqli Davlat Arbobi, Yozuvchi Şarof Raşidov Tavalludining 100 yilligiga Bağişlangan İlmiy va Madaniy-Ma'rifiy Anjuman Materiallari),* s. 30.

kurumu olup bu yerlerde 35 bin hoca çalışırdı. Söz konusu kurumlarda sadece Özbekistan değil, diğer dış ülkeler için de uzmanlar yetiştiriliyordu.[256]

Reşidov devrinde Özbekistan gerçek anlamda bilim merkezine dönüştü. Burada çok sayıda araştırma enstitüsü kuruldu.[257] Bilime önem veren Reşidov'un bu kurumlardaki işlerden bizzat haberdar olduğu bilinir. Bu enstitülerde ilginç bilimsel araştırma ve keşifler yapılmaktaydı. Bunlardan bazıları dünyada benzeri bulunmayan çalışmalardı. Aşağıda bunlardan bazıları hakkında bilgiler vereceğiz.

1980 yılının Eylül'ünde Özbekistanlı fizikçi alim Sadık Azimov[258] Reşidov'a Taşkent yakınındaki Parkent bölgesinde güneş reaktörü kurma teşebbüsü için müracaat etti. Bu inşaat yapılırsa güneş enerjisinden faydalanarak yüksek ısı gücü elde etmek ve erimesi zor metalleri eritmek, yüksek ısılarda deneyler yapmak, uzay teknolojileri için malzeme elde etmek gibi önemli işler yapılabilirdi. Özbekistan'ın güneşli bir ülke olduğu göz önünde bulundurularak teklif yetkililere cazip göründü ve Reşidov'un Moskova'dan onay almasıyla 1981 yılında Güneş Kompleksinin ilk tecrübe termostatları kurulmaya başlandı. Reşidov'un bizzat kendisi kuruluş işleri ile ilgilenir, işlerin gidişatını yoklar, çalışanların tüm eksiklerini gidererek ilgi gösterirdi.[259] Bu proje Reşidov'un ölümünden sonra 1987 yılında bitirildi.

Güneş Bilimsel Üretim Kompleksinin işe başını görmek Reşidov'a nasip olmasa da diğer ilginç bir teşebbüse önderlik ederek meyvelerini görmek nasip oldu. 12 Nisan 1961 yılında Sovyetler uzaya ilk insanı gönderdi. Tüm dünyada uzay konusu gündeme gelerek uzay çağı bir Sovyet vatandaşı[260] tarafından başlatılmış oldu. Reşidov uzay araştırmalarının öneminin farkına vararak Özbekistan'da uzay endüstrisi ve araştırma merkezlerinin kurulmasında öncülük etti.[261]

1969 yılında Taşkent'teki Nükleer Fizik Araştırma Enstitüsünde Moskova'daki Tasarım Bürosunun şubesi açıldı. Bir süre sonra şube Taşkent Makine Mühendisliği Tasarım Bürosu'na dönüştürüldü. 1979 yılında Büro müdürlüğüne yetenekli bilim

---

256 Ş. Ergaşev, "Şarof Raşidov va Özbekistonda Fan, Ta'lim, Madaniyat Rivoji", *Şarof Raşidov-Buyuk Davlat va Jamoat Arbobi (Atoqli Davlat Arbobi, Yozuvchi Şarof Raşidov Tavalludining 100 yilligiga Bağişlangan İlmiy va Madaniy-Ma'rifiy Anjuman Materiallari),* s. 40.

257 Özbekistan Bilimler Akademisi Epidemiyoloji ve Mikrobiyoloji Enstitüsü (1961), Özbekistan Bilimler Akademisi Güç Mühendisliği ve Otomasyon Enstitüsü (1963), Astronomi Enstitüsü (1966), Özbekistan Bilimler Akademisi Elektronik Enstitüsü (1967), Ekonomik Araştırmalar Enstetüsü (1968), Özbekistan Bilimler Akademisi Fizyoloji Enstitüsü (1975), Yazma Eserler Enstitüsü (1978), Tarım Ekonomisi Araştırma Enstitüsü (1981) vs, N. Hakimov, a.g.m., s. 28.

258 Prof. Dr. Sadık Azimov (1914-1988), Fizik Teknik Enstitüsü Başkanı, sonra Güneş Bilimsel Üretim Kompleksi Müdürü. Özbekistan Bilimler Akademisi Akademisyeni.

259 Z. Karimova, T. Peşkina (ed), *Quyoshga İntilgan Alloma,* Özbekistan Neşriyatı, Taşkent, 1998, s. 12-15. (Eser Özbekistan Bilimler Akademisi Prezidyum kararı ile neşredilmiştir)

260 Yuri Gagarin (1934-1968), Vostok-1 uzay gemisi ile uzaya çıkarak 1 saat 48 dakikada dünya yörüngesinde turunu tamamlayan ilk astronot.

261 G. Reşidova, D. Komilov, *Şarof Raşidov: Inson – Davr Közgusida va Davr – Inson Taqdirida,* s. 232.

adamı Şevket Vahidov[262] getirildi. Bu zamana kadar uzay da dahil olmak üzere çok sayıda bilimsel çalışmaları yayınlanmış olan profesörün devlet sırrı niteliğinde olan kurum başına gelmesi kolay gerçekleşmemişti. Adaylığa gösterilmesinin akabinde Moskova'ya çağırılan âlim 9 aylık bir süre içinde çeşitli sınav ve mülakatlara katılmış, fakat bir sonuca ulaşamadan geri dönmüştü. Belli ki Moskova kendine yakın birinin bu önemli yere gelmesini istemiştir. Reşidov'un ısrarı üzerine Vahidov Büro Müdürü oldu. Reşidov'un Vahidov'a: "Sonunda Moskova ile anlaştık, onay için oraya uçun, çünkü bu önemli pozisyon için tek adayımız sizsiniz." dediği bilinir.[263]

Mühendislik Bürosu, Sovyet Uzaycılığının önemli işlerine katkıda bulundu. 18 Ağustos 1976'da Ay yüzeyine konan Luna-24 sondaj makinesi Özbekistanlı mühendisler tarafından Mühendislik Bürosunda yapılmıştı. Makine yardımında Ay 2,5 metre kazıldıktan sonra numuneler alındı ve Dünya'ya getirildi.[264]

Reşidov bu kurumun çalışmalarını yakından takip eder, elde edilen başarıları takdir ederdi. Büro çalışmaları sonucunda Venüs'teki araştırmalar için yapılan Venera İstasyonlarına yerleştirilen makinelerin vazifelerini başarılı bir şekilde bitirmesinin ardından bizzat Reşidov Büro çalışanlarına tebrik telgrafı göndermişti. Büro'nun işleri sadece uzay istasyonları için makine yapımı ile sınırlı kalmayıp, Taşkent yakınındaki Parkent bölgesinde Neviç sınav poligonunun kurulması ve burada uzay çalışmalarının yapılması ile devam etmişti. Bunlar da Reşidov'un yakın takibi altında yapılmıştı.[265]

Cumhuriyette bilim alanında yapılan çok şey varken bu sahaları daha geniş anlatmamın bir sebebi var. Çocukluğumun geçtiği, bilim adamları için yapılan Taşkent'teki Ulubey kasabasında Orta Asya'da tek olan Nükleer Fizik Araştırma Enstitüsü bulunuyordu. 1956'da kurulan bu enstitüde çalışmak için[266] fizikçi olan babam İzzetüllah Nuritdinov 1975 yılında Semerkant'tan Taşkent'e taşındı, iki yıl ardından o zaman ailenin tek çocuğu olan ben ve annem de. Babam yukarıda bahsedilen Mühendislik Bürosu Müdürü Prof. Dr. Ş. Vahidov'un danışmanlığı altında tam da Reşidov devrinde bilimsel kariyerinin çoğu kısmını yapmıştı. Bugün de Nükleer Fizik Enstitüsünde çalışmasını sürdüren babam bilimsel muhitin Reşidov'un devrinde zirvede olduğunu söyler.

---

262 Prof. Dr. Şevket Vahidov (1932-2008), Nükleer Fizik ve Uzay Mühendisliği uzmanı

263 Ş. Zaynutdinov, "Şavkat Vahidov-Glavnıy po Kosmosu", *Vesti.Uz,* https://vesti.uz/shavkat-vahidov-glavnyj-po-kosmosu/, (erişim tarihi: 03.05.2022)

264 G. Reşidova, D. Komilov, a.g.e., s. 233.

265 G. Reşidova, D. Komilov, a.g.e., s. 234.

266 Enstitü tarihi için bkz, B. S. Yuldaşev (ed), *İnstitut Yadernoy Fiziki* İlm-Ziyo-Zakovat Neşriyatı, Taşkent, 2018.

Cumhuriyetin her köşesinden burada bilimsel araştırma yapmaya ve çalışmaya gelenler için Enstitü tarafından çeşitli sosyal destek programları uygulanırdı. Tatil yerlerine gönderim, tedavi olanakları ve konut teminatı bunların arasındaydı. Çocukluğumun geçtiği geniş evi de Enstitü çalışanları için yapıp vermişti. Genel olarak da SSCB'de çoğu kişinin kendi evi yoktu. Çoğunlukla insanların ev satın alma gibi bir derdi olmayıp devletin ayırdığı evlerde oturuyorlardı.

Reşidov'un son dönemlerindeki kasaba hayatını az çok ben de hatırlarım. Kasabamız küçük olmasına rağmen yaşam şartları iyiydi; üç adet kreş ve anaokulu, bir ortaokul, müzik okulu, spor okulu, stadyum ve dahi büyük bir havuz bile vardı. Gıda ve diğer temel ihtiyaç ürünleri özel teminatla getirilir, o yüzden çoğu zaman başkent dükkânlarında olmayan şeyler bizde olurdu. Kasaba merkezinde büyük bir Medeniyet Evi olur, oradaki çoğu ücretsiz olan atölyelerde çeşitli kurslar verilir, büyük salonunda kültürel programlar gerçekleştirilirdi. Büyük bir kütüphane kasaba halkının kitap ihtiyacını temin ederdi. Kasabada bir kapalı ve bir açık olmak üzere iki sinema evi de vardı.

Yukarıda belirttiğimiz kültür ve eğitim kurumları sadece şehir ve özel kasabalarda değil, en uzak köylerde bile görülebilirdi. Yine kendisinin hatıralarına dayanarak söylemem gerekir ki babam Semerkand'ın uzak bir sovhozunda büyümüştür. Reşidov devrinde eğitimini tamamlayan babam, bu köyde kütüphane, sağlık ocağı ve kültürel etkinliklerin yapıldığı bir kulüp gibi kurumların olduğunu ve bunların aktif çalıştığını söyler. Zaman zaman böyle kulüplerde Özbekistan'ın tanınmış sanatçıları tiyatro ve konserler verir, sinema gösterileri yapılırmış. Söylemek gerekir ki bugünlerde gerek âlimler kasabası gerek babamın köyünde bu kurumların çoğu çalışmamaktadır.

3.5. Dil ve Edebiyat

Sovyet Devleti kurulur kurulmaz her cumhuriyetin kendi dilbilimi ve edebi mirası oluşturulmaya başlandı. Reşidov devrinde de dil ve edebiyat alanında önemli işler devam ettirildi. Bu saha uzmanlarını yetiştiren eğitim kurumlarının yanı sıra çok sayıda araştırma enstitü de kuruldu.

Bu dönemde dilbiliminde göze çarpan husus, Özbekçeyi Arap kelimelerinden arındırma ve Rus kelimeleri özümseme çabasıdır. İlginç olan, Özbekçede çok kullanılan Fars-Tacik kelimeler Arap kelimeler gibi fazla değişim göstermemiştir.[267]

[267] K. A. Zufarov (ed), *Uzbekskaya SSR*, "Uzbekskiy Yazık", s. 365.

Bunun yanı sıra ortak dil ve kültüre sahip halklarda müşterek olan kelimeler planlı olarak uzaklaştırılmış, yerlerine Rusça kelimeler veya farklı lehçelerdeki hallerine geçilmeye teşvik edilmiştir.[268]

Kendisi yazar olduğu için edebiyata yüksek ilgi göstermiş olan Reşidov, bu sahanın gelişmesi için çok işler yapmıştır. Tam da onun yönetim yıllarında Sovyet Özbek edebiyatının şaheserleri yaratılmıştır. Gafur Gulam, Aybek, Pırımkul Kadırov, Abdulla Kahhar, Saide Zunnunova, Mirmuhsin gibi yazarların yanı sıra Erkin Vahidov, Abdulla Aripov, Zülfiye, Gülçehra Nurullayeva, Polat Mumin gibi şairler de bu yıllarda yetişmiştir.

Reşidov devri edebi eserlerinde ağırlıklı olarak savaş yılları ve sonrasındaki gelişmeler, devleti kalkındırma hareketleri, kolhoz işçileri hayatı, sosyalizm gayeleri ve halklar dostluğu mevzuları ön plana çıkarılmıştı. Çok sayıda Rus eseri Özbekçeye kazandırılmıştı. Bunun yanı sıra Özbek ediplerinin eserleri de Rusça ve diğer cumhuriyetlerin dillerine tercüme edilmişti. Özbek ediplerinin Rusça eserleri de neşredildi.[269]

Edebiyattan iyi anlayan Reşidov cumhuriyetteki yeni neşirleri yakından takip eder, çoğu edip eserini bitirince neşredilmeden önce bir nüshasını ona gönderirdi. Örneğin, 1980 yılında UNESCO işbirliğinde yapılan İbn-i Sina'nın doğumunun bininci yıldönümü kutlamaları sırasında, kendisinin isteği üzere Abdulla Aripov'un yazdığı *Hekim ve Ecel* destanının el yazısı nüshasını okuyup "Puşkin eserleri derecesinde bir destan olmuş," dediği bilinmektedir.[270]

Kuşkusuz ki çoğu Sovyet cumhuriyetinde olduğu gibi Özbekistan'da da Rusça özel bir yere sahipti. Rusça bilmeden iyi bir yere gelinemezdi. Bunu iyi bilen Reşidov Özbeklerin Rusça öğrenmesi için de çabalardı. Ona göre milletlerarası anlaşma dili olan Rusçayı iyi bilen vatandaşların ülkenin gelişimine daha çok katkısı olacaktı.[271] O yüzden cumhuriyette Rusçanın iletişimsel rolünün güçlendirilmesini amaçlayan konferanslar, devre sohbetleri, Rus edebiyatı on günlükleri ve benzeri etkinlikler gerçekleştirilirdi.[272]

---

[268] Zeki Velidi Togan, "Sovyetlerin Türkistanda tatbik ettikleri siyasetin son sahfaları", *Dergi*, S. 1, Ocak-Mart, 1955, s. 10.

[269] K. A. Zufarov (ed), a.g.e., s. 386-391.

[270] A. O. Törayev, "Şarof Raşidov-Buyuk Davlat va Jamoat Arbobi", *Şarof Raşidov-Buyuk Davlat va Jamoat Arbobi (Atoqli Davlat Arbobi, Yozuvchi Şarof Raşidov Tavalludining 100 yilligiga Bağişlangan İlmiy va Madaniy-Ma'rifiy Anjuman Materiallari),* s. 19.

[271] B. O. Törayev, "Şarof Raşidov Özbek Xalqi Milliy Oriyati Himoyaçisi, Özbekistonda Millatlararo Munosabatlar Barqarorligining Asosçisi", *Şarof Raşidov-Buyuk Davlat va Jamoat Arbobi (Atoqli Davlat Arbobi, Yozuvchi Şarof Raşidov Tavalludining 100 yilligiga Bağişlangan İlmiy va Madaniy-Ma'rifiy Anjuman Materiallari),* s. 54.

[272] B. O. Törayev, a.g.m., s. 56.

Reşidov'un ülkedeki çoğu yazar ve şairle bizzat konuştuğu, onlara öyle veya böyle yardım ettiği çoğu edibin hatıralarında bize kadar ulaşmıştır. Reşidov Özbek edebiyatında kendine has bir yeri olan şaire Halime Hudayberdiyeva'yı Sır Derya seferlerinden birinde görmüş, henüz okuldan mezun olmayan bu genç şairenin şiirlerini dinlemiş. Etkilenmiş olmalı ki sonraki ziyaretlerinde vilayet KP Birinci Sekreterine Hudayberdiyeva'yı sorup ona göz kulak olmasını tembihlemiş. H. Hudayberdiyeva şöyle yazar:

> Edebî hayatımızda uzak devam eden dağınıklık, yetenek sahibi insanların kendi başına bırakılması endişe verici bir durumdur. Gerçek yetenek sahibi nasıl olsa kendi yolunu bulur demek doğru değil. Özellikle edebiyatta yazarın bir hamiye ihtiyacı olur. Benimle de öyle oldu. Gençliğimde Şeref Ata Reşidov beni fark etmeseydi, bana hamilik yapmasaydı kim bilir belki kaderim şairlikle bağlanmazdı.[273]

Reşidov'un "Özbek edebiyatı ufkunda üç yıldız doğmaktadır, onlar üstadlarını da geçecekler," dediği, sözündeki üç yıldız ile da Abdulla Aripov, Erkin Vahidov ve Halime Hudayberdiyeva'yı kastettiği bilinir. Hatıralarında Abdulla Aripov, eserlerini Rusçaya çevirmek üzere iyi bir tercüman bulmak ve Moskova'da neşretmek için bizzat Reşidov'un uğraştığını paylaşmıştır. Erkin Vahidov'un şaheseri olan *Özbegim* şiiri, aşırı milli gayeler barındırdığı için KGB'nin ilgisini çektiğinde Reşidov'un şairi koruduğu bilinir.[274]

Gördüğümüz üzere Reşidov cumhuriyetteki edebi gelişmeye önem vermiş, onca işin arasında Sovyet edebi mirasının yaratımına bizzat katkıda bulunmuştur. Reşidov, Rus dili ve edebiyatının baskın olduğu bir siyaset ile diğer cumhuriyetlere empoze edildiği bir dönemde hem Rusçanın önemini de gündemde tutabildi, hem de Özbekçenin derecesini Rusçaya yaklaştırabildi. Tam da Reşidov'un yönetim yıllarında, Cedit edebiyatından sonra Özbek edebiyatında da önemli yere sahip olan edebi miras gün yüzüne çıktı. O dönemde yazılan eserlerin çoğu günümüzde de popülerdir.

3.6. Sanat ve Kültür

Özbekistan zengin sanat ve medeni mirasa sahip bir ülkedir. Burada önemli tarihi mimari yapıtların yanı sıra sanatın her dalından numuneler bulunmaktadır. Sovyet döneminde mevcut geleneksel sanat türleriyle birlikte tiyatro, bale, modern müzik,

---

[273] G. T. Mahmudova, "Şarof Raşidov Madaniyat Homiysi", *Şarof Raşidov-Buyuk Davlat va Jamoat Arbobi (Atoqli Davlat Arbobi, Yozuvchi Şarof Raşidov Tavalludining 100 yilligiga Bağişlangan İlmiy va Madaniy-Ma'rifiy Anjuman Materiallari),* s. 59.

[274] Ş. Ubaydullaev, "Raşidovlar Sulolasining Malikasi Yohud 28 Yil Avvalgi Suhbatga Sözboşi".

resim, heykelcilik ve sinema gibi nispeten yeni alanlar gelişti. Kendine özgü Özbek sanat mektebi ortaya çıktı.

On beş cumhuriyeti bünyesi altında bulunduran Sovyetler devleti her cumhuriyetin dili, tarihi ve edebiyatının yanı sıra kültür ve sanatını da milliyete özel taraflarıyla geliştirmeye zemin yaratmaktaydı. Özbekistan'ın, Sovyetlerin gelişine kadar sahip olduğu zengin uygulamalı sanat alanı, Reşidov devrinde cumhuriyetin adeta kartviziti haline geldi. Cumhuriyet şehirlerindeki başyapıtlar geleneksel nakış, minyatür, ahşap ve taş işlemeler, çini vesaire ile dekore ediliyordu. Bugün de başkentteki metro istasyonları, tiyatro ve konser salonları Reşidov devri sanatçılarının yaptığı eserlerle süslenmiştir.

Yüzyıllar boyunca kuşaktan kuşağa geçen el sanatları numunelerini bir müzede sergilemek fikri 1972 yılında oluştu.[275] Mekan olarak 19. yüzyılda Taşkent'e gelen doğu sanatı meraklısı bir diplomatın evi seçildi. Avrupa ve Asya mimarcılığının sentezi halinde kurulan bu yapıt adeta Rus yönetimi altında el sanatlarının korunmasını temsil etmekteydi.

Geleneksel el sanatlarının yanı sıra bölge için nispeten yeni olan sanatlar da gelişme göstermekteydi. Reşidov'un yönetim yıllarında Ç. Ahmarov, D. Umarbekov, R. Çariyev, A. Gan gibi ressamlar yetişti. Eserleri sergilerde tanıtıldı, çeşitli binaların dekorunda yarar sağladı.[276]

Sovyet döneminde revaç bulan diğer bir sanat türü de heykelcilik oldu. Hızla gelişen şehircilik, heykelcilik alanındaki eserlerden faydalanma imkanı buldu. Dolayısıyla Hamid Alimcan, Puşkin, Gorki Nevai, Cami, Ulubey gibi tarihi kişilerin heykelleri şehir meydanlarına koyuldu. Sovyet ruhunu gösteren Halklar Dostluğu, Komsomol Kahramanlar, Metanet, Traktörcü gibi eserler de önemli yerlere yerleştirildi.[277]

Reşidov devrine gelindiğinde Özbek müzik sanatı Sovyet sanatçılığında önemli bir yere sahipti. Özellikle savaş yıllarında insanların motivasyonunu yükseltmek için müzikten geniş çapta faydalanılırdı. Reşidov'un yönetim yıllarında bu alanda da büyük gelişmeler gözlemlendi. Reşidov'a kadar geçen yıllarda geleneksel müziğe daha çok önem verilmil olmakla birlikte bu devre gelindiğinde modern müzik türleri de gelişti. Bununla birlikte söylemek lazımdır ki Caz, Rock gibi bazı Batı müzik türleri yasaklanmıştı. Sovyet modern müzik türü ortaya çıktı. Tam o dönemde Özbekistan'da

[275] "O Muzee Prikladnogo İskusstva", http://www.artmuseum.uz/ (erişim tarihi: 04.05.2022)
[276] K. A. Zufarov (ed), *Uzbekskaya SSR*, "Arhitektura i İskusstvo", s. 418.
[277] K. A. Zufarov (ed), a.g.e., s. 420.

kurulan Yalla müzik grubu, Sovyetler ve diğer devletlerde çok popüler oldu. Bu grubun bestelediği ve söylediği şarkılar Sovyet diyarının en uzak yerlerinde de sevilerek dinlenirdi.

Özbek dans sanatı da Sovyet döneminde epeyce tanınan bir sanat dalıydı. 1958'de Cumhuriyet bünyesinde kurulan Bahar Dans Grubu Sovyetlerin devlet düzeyindeki önemli törenlerinde gösterişler sergiler, dünyanın hemen hemen her köşesine yaptığı turlarla Özbek sanatını tanıtırdı. Tabii ki bu turlar Merkezin katı gözetimi altında gerçekleşirdi. Bahar grubunun yanı sıra Reşidov döneminde Şadlık (1956) ve Lazgi (1958) gibi diğer tanınmış gruplar da Özbekistan'da kuruldu.[278]

Özbekistan için yeni olan Opera ve Bale sanatı da Reşidov devrinde popülerliğe ulaştı. Bilinen Batı eserlerinin yanı sıra Gülendam, Kırk Kız, Tenaver, Leyli ve Mecnun gibi milli eserler de bale sahnelerinde oynandı. Özbek bale topluluğu dünyanın çeşitli tanınan sahnelerinde sanatını sergiledi.[279]

Reşidov'un cumhuriyeti yönettiği yıllarda tiyatro ve sinema sanatları zirveye çıktı diyebiliriz. Ceditçilerle Özbek topraklarına gelen tiyatro sanatı halk içinde epeyce popüler oldu. Ş. Burhanov, S. İşantorayeva, L. Sarimsakova, R. Hamrayev, Z. Muhammedcanov gibi Özbek tiyatrosu üstatları önemli bir tiyatro mektebi yarattılar. Drama tiyatrolarının yanı sıra müzik drama, çocuk ve kukla tiyatroları Reşidov devrinde kurulmuştu ve halka hizmet ediyordu.[280]

1950-1980'lerde Özbek sinemasının tanınmış eserleri yaratıldı. Yoğun Sovyet propagandası içeren filmlerin yanı sıra samimi milli eserler de ortaya çıktı. Cumhuriyet hududunda Özbekfilm stüdyosu faaliyet yürütür, burada çekilen filmler devlet ödüllerini ele geçirirdi. Özbek dublaj sanatı da tam o dönemlerde revaç buldu. Çoğu Rusça olan filimler Özbek dublaj ustalarının dokunuşu ile orijinalinden daha cazip bir hale getirildi.[281]

1968 yılından itibaren Taşkent'te Asya, Afrika ve Latin Amerika memleketleri uluslararası film festivalleri düzenlenmeye başlandı. İlk festival 49 devletin katılımıyla gerçekleşti ve sonraki yıllarda epeyce popülerlik kazandı. 1982'deki festivale 90 devlet

[278] K. A. Zufarov (ed), a.g.e., s. 439.
[279] K. A. Zufarov (ed), a.g.e., s. 440.
[280] K. A. Zufarov (ed), a.g.e., s. 444.
[281] K. A. Zufarov (ed), a.g.e., s. 449.

ve Birleşmiş Milletler vekilleri katıldı. 1988'e kadar devam eden etkinlik iki yılda bir düzenlenmişti.[282]

Görüldüğü gibi Sovyet Özbekistan'ı sanatları, Reşidov devrinde kendisinin de hamiliği altında gelişim göstermiştir. Günümüzde kadar süren sanat mektebi o yıllarda şekillenmiş, ardında zengin bir miras bırakmıştır. İlk bakışta memlekette gerek sanat gerek edebiyatta yaratıcı bir muhit hükmetmiş gibi görünebilir. Fakat şunu söylemek gerekir ki tüm bunlar yoğun bir sansür altında gerçekleşmekteydi. Eserler sansür birimleri tarafından titizlikle incelenir, uygun görülmeyen küçük bir şeyden dolayı düzeltmeye mecbur edilir, bazen de tamamıyla engellenebilirdi.[283]

3.7. Basın ve Yayın

Sovyet döneminde basın ve yayın en büyük propaganda vasıtasıydı. Bunun yanı sıra devletin her sahasındaki gelişmeler süreli yayın, radyo ve televizyon aracılığıyla bildirilirdi. Diğer yandan bunlar, ahalinin kültürel aydınlanma ve eğlence kaynağı olarak aktif bir şekilde kullanılırdı. Basın ve yayının gücü özellikle tenkitte görülürdü. Zaman zaman memleketteki yolsuzluk, devlet mülküne ihanet ve Sosyalistik ideolojiye karşı eylemlerde bulunmaya ilişkin suçlama haberleri yayınlanır, tartışmalara neden olurdu. Bazı hallerde sisteme ayak uydurmayan kimseleri yok etmek için de basın ve yayın bir karalama vasıtası olarak kullanılabilirdi.

Reşidov'un yönetim yıllarında Özbekistan'da 3 bin nüshayı geçen *Sovyet Özbekistan'ı, Pravda Vostoka, Qişloq Haqiqati, Yoş Leninci* gibi cumhuriyet düzeyindeki büyük gazetelerin yanı sıra her vilayetin kendi gazetesi de vardı. Rus ve Özbek dillerindeki gazeteler dışında *Haqiqati Özbekiston, Lenin Bayrağı* gibi Tacik ve Kazak dillerindeki gazeteler de neşredilirdi. *Özbekiston Kommunisti, Yoş Kuç, Şarq Yulduzi, Muştum, Gulhan, Ğunça* gibi dergiler de popülerdi[284] İş yerleri, okul ve üniversitelerde süreli yayınlara mecburi abonelik uygulanırdı. Bunun neticesinde her eve gazete ve dergi girmiş olurdu. Çoğu yeni eser kitap olarak basılmadan önce dergilerde yayınlanırdı. Bu husus da süreli yayınların popülerliğini arttırırdı.

Radyo ve televizyon da Reşidov devrinde epeyce popülerdi. Bu yayın vasıtalarının kontrolü Özbekistan SSC Radyo ve Televizyon Devlet Komitesi tarafından

---

[282] Ş. Ergaşev, "Şarof Raşidov ba Özbekistonda Fan, Talim, Madaniyat Rivoji", *Şarof Raşidov-Buyuk Davlat va Jamoat Arbobi (Atoqli Davlat Arbobi, Yozuvchi Şarof Raşidov Tavalludining 100 yilligiga Bağişlangan İlmiy va Madaniy-Ma'rifiy Anjuman Materiallari),* s. 46.

[283] Rudolf Kuçerov, "İstoriya Tsenzuru v SSSR", *RİA Novosti,* https://ria.ru/20110801/410339021.html, (erişim tarihi: 04.05.2022)

[284] K. A. Zufarov (ed), *Uzbekskaya SSR,* "Peçat, Televidenie i Radioveşanie", s. 278.

yapılırdı. 1978 yılında üç devlet kanalı radyo, diğer üçü de televizyon yayınlarını gerçekleştirirdi. Bunun dışında her vilayetin kendi yayınları vardı.[285]

Uzun yıllar yayın alanında çalışan İrismat Abduhalikov'un[286] Moskova'nın en önemli haber kanalı olan *Vremya* için muhabir olarak çalıştığı dönem hakkındaki hatıraları ilginçtir. Bu hatıralardan belli oluyor ki bizzat Reşidov merkezdeki önemli pozisyona Abduhalikov'un yerleştirilmesine vesile olmuş, işe yeni başladığı zamanlardaki zorlukları aşmasına yardımcı olmuştur.[287]

O zamanlar Özbekistan'daki önemli olayların hızlı bir şekilde *Vremya'*nın akşamki yayınına ulaşması gerekmekte olup, bunun için uydu bağlantısından faydalanmak lazım oluyormuş.[288] Reşidov kimi zaman Abduhalikov'dan Moskova'nın bilmesi gereken bazı olaylar hakkında haber hazırlamsını, bazen ise aksine bazı haberleri yayınlamamasını rica ettiği de söylenir.[289] Anladığımız kadarıyla Reşidov Yüksek yönetimden neleri gizleyip neleri haberdar etmeyi iyi bilen, Moskova'nın bazı olaylara tepkisini önceden tahmin edebilen tedbirli bir siyasetçi olmuştur.

3.8. Din

Reşidov devri Özbekistan'ının dini durumunu ele alırken, ülkenin din hususunda sıradan bir cumhuriyet olmadığının altına çizmek gerekir. Yüzyıllar boyunca İslam eğitim merkezi olan bu diyarda çok sayıda tarihi medreseler bulunmuş, Müslüman dünyasının tanınmış kişileri yetişmişti. Sovyet yönetimi her ne kadar insanları dinden uzaklaştırmaya çalıştıysa da dini hayat adet ve geleneklerle iç içe bir halde devam ederdi.

Sovyetler devleti genel olarak ateizm üzerine kurulmuştu. Buna rağmen dinin yerini kişilerin hayatından silemedi. Özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında insanların ilahî hislerinin zor devirleri aşmada yardımcı olacağını anlayınca dini engeller yumuşamaya uğradı. 1942'de Başkurdistan'ın Ufa şehrinde düzenlenen Müslümanlar

---

285 K. A. Zufarov (ed), a.g.e., s. 277.

286 İrismat Abduhalikov (doğum yılı 1943), 1970'te Özbekistan Devlet Televizyon ve Radyo Komitesinin *Ahbarot* televizyon haber kanalında müdürlük yaptı, 1976-1978'de Moskova'daki merkezî televizyon programları editörlük bölümü baş editörü oldu, 1978-1989'de Merkezî Televizyon ve Radyo Komitesinin Özbekistan'daki muhabirler bölümü müdürü ve *Vremya* haber kanalının Özbekistan'daki muhabiri olarak çalıştı. 1991-1992'de Özbekistan Başbakanı Basın Sözcüsü olan Abduhalikov, bugünlerde Özbekistan Millî Haber Ajansı'nda baş editörlük yapıyor.

287 İrismat Abduhalikov, *Men Bilgan Şarof Aka,* s. 13-25.

288 İ. Abduhalikov, a.g.e., s. 40.

289 İ. Abduhalikov, a.g.e., s. 26, 70.

Kongresi sadece ülkedeki değil, tüm dünyadaki Müslümanlara, savaşta Sovyetleri destekleme çağrısında bulundu.[290]

Reşidov devrine gelince genel siyaset hâlâ dinsizliği öne sürmesine rağmen birkaç dinî teşkilatl çalışmalarını sürdürmekteydi. Bunlardan en büyüğü tabii ki Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Dinî İdaresi (1943-1993) idi (bundan sonra SADUM[291] olarak geçecek). İdare bölgedeki cami ve buralarda çalışan imam hatipler üzerinden denetim yapar, diğer Müslüman devletlerin dinî teşkilatları ile iletişim sağlardı. Dinî kurumlarda çalışacak kadro hazırlamak amacıyla Buhara'da orta, Taşkent'te yüksek eğitim kurumları vardı. İdarenin *Sovyet Şarkı Müslümanları* (1947-1991)[292] adında bir dergisi yayınlanırdı.[293]

Sovyet devrinde Özbekistan'da faaliyet yürüten Mir-Arap medresesinin açılış tarihi oldukça ilginçtir. Şeybanîler döneminde Buhara'da yapılan medrese[294] Rusların bölgeyi ele geçirmesinden sonra kapatılmıştı. Sovyet döneminde Mir-Arap'ın ülkede faaliyet yürüten tek medrese ve dini bilim veren orta eğitim kurumu olarak tekrar açılmasında, Babahanov'lar adında dinî liderler sülalesinin esasçısı İşan Babahan ibn Abdulmecithan'ın[295] büyük emeği geçmiştir.

Medresenin tekrar faaliyete geçmesi, 1943 yılında SADUM'un teşkil edilmesinden sonra gerçekleşti. II. Dünya Savaşı tam hızıyla sürerken dine karşı bir yumuşamayı hisseden İşan Babahan, bir grup yandaşı ile o dönemin ÖzSSC Yüksek Kurul Başkanı Yoldaş Ahunbabayev'le görüşerek Özbekistan'da bir dini idare kurulmasını teklif etti. Ahunbabayev'in onayını alınca 12 Temmuz 1943'te Moskova'daki Yüksek Kurul Reisi Kalinin'e aynı teklifi içeren bir mektup gönderdiler. Mektup merkeze ulaşınca İşan Babahan, Stalin'le görüşmeye çağırıldı. İlginçtir ki 1937 baskınlarında İşan Babahan, oğlu ve kardeşi ile dinî görüşleri sebebiyle hapse atılmış, 1941'de serbest bırakılmıştı. Stalin'le görüşmesinden sonra İşan Babahan'a Özbekistan'da bir Dini İdare ve birkaç cami açmaya izin verildi.[296]

---

[290] Alexandre Bennigsen, Chantal Lemercier-Quelquejay, *Islam in the Soviet Union,* London: Pall Mall Press, 1967, s. 165.

[291] SADUM: Sredne Aziatskoe Duhovnoe Upravlenie Musulman

[292] Amirsaid Usmanhodjaev, *Jizn Muftiev Babahanovıh,* Medina, 2008. http://www.idmedina.ru/books/history_culture/?1201 (erişim tarihi: 07.05.2022)

[293] K. A. Zufarov (ed), *Uzbekskaya SSR,* "Religiya, Obıçai i Obryadı", s. 456.

[294] Mir-Arap medresesi Buhara'da 16.yüzyılda Yemenli Nakşibendi Tarikatı şeyhi Seyyit Abdulla el-Yemenî tarafından yapılmıştır. Buhara Ruslar tarafından işgal edilene kadar medrese Türkistan'ın önemli bilim ve dinî merkezlerinden olmuştu. 1920'lerin sonlarına doğru medrese faaliyetini durdurmuştur.

[295] İşan Babahan (1858-1957), ülema ailesinde doğdu, 12 yaşında gittiği Mir-Arap medresesinde Damulla İkramcan'dan din ve tarikatla ilgili dersler aldı, eğitimini Taşkent medreselerinin birinde tamamlayınca Tilla Şeyh camiinde imam hatiplik yaptı. 1943-1957 arasında Orta Asya ve Kazakistan Mislimanları İdaresi Reisi olarak görev aldı.

[296] Amirsaid Usmanhodjaev, a.g.e.

Söylemek gerekir ki SADUM, o yıllarda Sovyetlerde İslam adına kurulan tek kurum olmadı. SADUM'un yanı sıra dört İslamî kurum daha faaliyet yürütmeye başladı. Bunlar Ufa'da yer alan Rusya ve Sibirya Sünni Müslümanlar Müdürlüğü, Buynaksk'teki Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Sünni Müslümanlar Müdürlüğü ve Bakü'deki Transkafkasya Sünni ve Şii Müslümanlar Müdürlüğü'dür. Ufa'daki müdürlük çoğunlukla Tatar ahaliyi bünyesinde barındırmakta olup resmi dili Tatarca idi. Dağıstan'ın Buynaksk şehrindeki müdürlük Kuzey Kafkasya'nın dağlı bölgelerindeki Müslümanlarla ilgilenirdi. Bu kurumun resmi dil olarak Arapçayı kullanması oldukça ilginçtir. Son olarak Bakü Müdürlüğü hem Sünni, hem Şii olmak üzere karışık dinî inançlara sahip olan Müslümanlara hitap etmekteydi. Bu müdürlük bir yandan Sovyetler Birliği'ndeki tüm Şii Müslümanları tek çatı altına birleştirir, diğer yandan Güney Kafkasya'nın Sünni ahalisinden de sorumlu olurdu. Burada Müftü Şii, yardımcısı de Sünni inancındaydı.[297]

15-20 Ekim 1943'te Orta Asya'daki 160 din adamının katılımıyla İşan Babahan'ın Taşkent'teki evinde gerçekleşen kurultayda SADUM'un kurulması hakkında ortak karar alındı ve İşan Babahan'a bu teşkilatın reisliği ve müftülük görevi verildi. Aynı kurultayda SADUM'un tüzüğü de kabul edildi. Buna göre Dini işleri ve törenleri yönetmek için Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan'da bulunan resmî dinî derneklerden oluşan teşkilatın görevleri şunlardı:

- İslam'ın esaslarını müminler arasında tebliğ etmek;
- İmam-hatipler aracılığıyla dini ayinlerle ilgili bireysel, karmaşık ve çelişkili sorunlar hakkında inananları aydınlatmak;
- Doğruluk, dürüstlük, çalışkanlık ve yasalara bağlılık ruhuyla inananları eğitmek;
- Zararlı geleneklere karşı din adamları ve inananlar arasında savaşmak;
- Yukarıdaki konularda fetvalar yayımlamak;
- Dinî literatür yayınlamak;
- Yabancı Müslüman kuruluşlarla temaslar kurmak, yurtdışındaki Müslüman kardeşlere beş cumhuriyetin Müslümanlarının manevi ve laik hayatı hakkında bilgi vermek.[298]

1943-1945 yılları arasında Rusya, Kafkas Ötesi ve SADUM müftüleri, bölgelerinde cami ve medreselerin açılması için çalıştılar. Büyük şehirlerde ve bazı

[297] Alexandre Bennigsen, Chantal Lemercier-Quelquejay, a.g.e., s. 171-172.
[298] Amirsaid Usmanhodjaev, a.g.e.

bölgelerde birer cami yapılmasına izin verildi. Ama bu camilerde imamlık yapacak kişiler yoktu. Militan ateizm yıllarında baskıdan ölenlerin yerine nitelikli din adamları, imamlar ve ilahiyatçıların eğitimini yeniden düzenlemek ve dinî edebiyat yayınlamaya başlamak gerekiyordu. Rusya, Kafkas Ötesi ve Orta Asya bölgesinin dini idarelerinin başkanlarının bir toplantısında, imam hatip eğitimi konusunu tartışırken, İşan Babahan Mir-Arap medresesinin hikayesini anlattı ve meslektaşlarına eğitimi tekrar düzenleme ihtiyacını dile getirdi. Bölge müftüleri, meslektaşlarının bu görüşüne katıldılar ve oybirliğiyle destekllediler. Kararlar Sovyet hükümetine bildirildi. 1945 yılında Müftü ve hükümet yetkilileri arasındaki uzun ve zorlu müzakerelerden sonra, Buhara'daki Mir-Arap medresesinin açılmasına, dinleyici sayısının 20 kişiyi geçmemesi şartıyla izin verildi. 1945'te Moskova'da müfredatı onaylandıktan sonra medrese, uzun süreden sonra ilk talebelerini karşıladı.[299]

Sovyet döneminde Müslümanlar sadece Orta Asya'nın tüm cumhuriyetlerinden değil, aynı zamanda İdil-Ural, Kafkasya ve Kafkas Ötesi'nden da eğitim almak için buraya geliyordu. Dil ve lehçe farklılıklarına rağmen talebelerin hiçbiri İslamî ilimlerini okumakta zorluk çekmiyordu. Gerçek şu ki tüm öğrenciler medreseye asgari düzeyde Arapça bilgisi ve İslamî bilimlerin temelleri hakkında bilgi sahibi olarak geliyorlardı. Sovyet okullarında verilmeyen bu gibi bilgiler bilgili aile büyükleri veya özel dersler vasıtasıyla alınmış olunuyordu. Medresede öğrenciler geleneksel teolojik konuların yanı sıra Arapça öğrenirdi. Programda ayrıca dünyevi disiplinler de belli oranda yer almaktaydı.[300] Şu da kayda değer ki medresenin çok az sayıda talebesi Mısır ve Rabat'taki dinî üniversitelerde eğitim almak için gönderilmekteydi.[301]

Reşidov'un yönetim yıllarına gelince vefat eden SADUM reisi Müftü İşan Babahan yerine oğlu Ziyauddin Babahanov geldi. Tam o sıralarda Afrika ve Asya'daki devletler sömürge olmaktan kurtulmuş ve yeni bir politik yol arayışına girmişti. Sovyetler bu devletleri kendi tarafına çekmek için çeşitli girişimlerde bulunmaktaydılar. Bağımsızlığına yeni kavuşan ve ahalisinin ekser kısmı Müslüman olan bu devletler ile ilişkiler düzenleme Ziyauddin Babahanov'un göreviydi. Ayrıca kendisinden Sovyetler ülkesindeki dine olan yaklaşımı müspet taraftan göstermesi beklenmekteydi.

O sıralarda Özbekistan'ı Fas, Ürdün, Suriye, Mısır, Lübnan, Yemen gibi devletlerden çok sayıda delegasyon ziyaret etti. Lübnan Baş Müftüsü Hassan Khaled,

[299] Amirsaid Usmanhodjaev, a.g.e.
[300] Amirsaid Usmanhodjaev, a.g.e.
[301] Alexandre Bennigsen, Chantal Lemercier-Quelquejay, a.g.e., s. 173.

Lübnan'dan ayrılırken vicdan ve din özgürlüğünün olmadığı, katı ateistlerin olduğu bir ülkeye gideceğini düşündüklerini belirterek şöyle demiştir: "Ancak buraya geldiğimizde burada İslam'ın sadece korunduğunu değil, aynı zamanda gelişmeye devam ediyor olduğunu gördük. Bunun Müftü Ziyauddinhan ibn İşan Babahan'ın yorulmak bilmeyen faaliyetinden kaynaklandığını düşünüyorum."[302]

Sovyetlerde açılan dini kurumların görevi kesinlikle dini yaymak, İslamî propaganda yapmak, dini talim vermek değildi. Medrese açıldıysa da talebeleri o zamanda faaliyet yürüten camilerde imam-hatip olmak veya resmî görevler alarak dış ülkelerdeki Müslümanlarla ilişki kurmak ve Sovyet propagandası yapmak için yetiştirilmekteydi. Medrese mezunları istihbarat kurumu tarafından sıkı denetim altında olurdu. Ülkede dinî neşirler yok denecek kadar azdı. Bununla birlikte 1964'te Taşkent'te Kuran-ı Kerim'in basılması o zamandaki dinî ulemanın girişimiyle olabilmişti.[303]

Sovyet ülkesinde İslam'a da yer verilmiş olmasına rağmen ateizm gayesi ön plandaydı. Okul ve üniversitelerde ateizm dersleri verilirdi, İslam'a göre yaşamak sadece bir avuç seçilmiş kişilere mümkündü. Böyle olmasına rağmen Reşidov dönemine gelindiğinde ülkede daha önce yapıldığı gibi İslam açıkça karalanmıyor, basında molla ve din adamlarını hedef alan makaleler artık basılmıyor, basılanları da daha çok sempati içeren yazılar oluyordu.[304]

İslam'ın önünün açılması devlete Müslüman ahaliyi denetleme imkanının yanı sıra bunu dış ülkelere karşı bir propaganda olarak kullanma şansını vermekteydi. Yerel halkın İslam adına birleşmesi veya diğer ülkelerdeki Müslümanlarla din adına yakınlaşmasına izin verilmemekteydi. Ülkede camilerin sayısı Savaş yılları ve sonrasında çoğalma gösterdiyse de 1964 yılına gelindiğinde 1947'de kaydedilen 2000 camiden sadece 250'si kalmıştı. Camilere gidenler ekseriyetle çalışma ve siyasi kariyerini sona erdiren, parti denetlemesinden uzak olan yaşlılardı.[305] Fakat yine de zengin bir dini tarihe sahip olan halkın günlük hayat ve geleneklerinde İslam unsurları korunmuştu.

Reşidov devrinde insanların dini görüşünü aşağıdaki örnek iyi tasvir eder. 1974 yılında askere giden babama annemin yazdığı bir mektupta üniversite öğrencisi annem, sınav döneminden bahsederken: "Dün ateizm dersinden sınava girdik. Allah'a şükrüler

[302] Amirsaid Usmanhodjaev, a.g.e.
[303] Alexandre Bennigsen, Chantal Lemercier-Quelquejay, a.g.e., s. 172-173.
[304] Alexandre Bennigsen, Chantal Lemercier-Quelquejay, a.g.e., s. 175.
[305] Alexandre Bennigsen, Chantal Lemercier-Quelquejay, a.g.e., s. 174.

olsun ki tüm sınıf geçti" diye yazmıştı. Genel siyaset dine karşı olsa da hükümet insanların kendisine ve ailesine fazla karışmazdı. Din daha çok törensel bir görünüş almıştı.

Cumhuriyet çok milliyete ev sahipliği yaptığından diğer dinî kurumlar da faaliyet göstermekteydi. Bu sebeple Özbekistan'ın çeşitli yerlerinde Yahudi sinagogları ve Hıristiyan kiliseleri vardı. Devletin tüm dinî kurumlarının denetimi SSCM Bakanlar Kurulu nezdinde Diyanet İşleri Konseyi yetkilileri tarafından yapılırdı.[306]

Genel olarak devletin dine karşı tutumu anayasanın bazı yıllarda yeniden düzenlenmesine bakılarak anlaşılabilir: 1936 yılındaki düzenlemede dinin devletten ayrıldığı, dinî törenler yapmak ve dine karşı propaganda her Sovyet vatandaşının hakkı olarak belirtilip[307], 1977 yılındaki düzenlemede "Vicdan özgürlüğü garanti altındadır, yani insanlar istediği dine tabi olup olmamada, dinî törenler düzenleme ve dine karşı propaganda yapmakta özgürdürler," gibi bir açıklama getirilmiştir.[308] Özbekistan SSC'nin anayasa düzenlemeleri de genel anayasa ile paralel olarak gerçekleşmiştir. Böyle bir ekleme ateist görüşü benimsemesi ile tanınan bir devletin dine karşı siyasette ne denli yumuşadığını göstermektedir.

3.9. Millileştirme mi Enternasyonalizm mi?

Reşidov'un yönettiği cumhuriyet SSCB adlı büyük bir devletin bünyesindeki önemli bir idari birimdi. Unutmamamız gereken husus şudur ki Sovyetler devleti millî esas üzerine kurulan on beş cumhuriyetten oluşmaktaydı. Yukarıda söylendiği gibi her cumhuriyetin kendi dili, alfabesi ve kültürü oluşturulmuştu. Buna rağmen Batı'da Sovyet cumhuriyetlerinin Rus baskısı altında kaldığı ve Ruslaştırmaya maruz bırakılarak asimilasyona uğrama tehlikesinde oldukları söylenirdi.[309] Diğer yandan özellikle bugünkü Özbek kaynaklarında Reşidov'un milli gayelere sadık olduğu, millileştirme siyaseti yürüttüğü söylenir.[310] Peki Reşidov'un Ruslaştırma veya Millileştirmeyle ilgili fikri neydi?

---

306 K. A. Zufarov (ed), a.g.e., s. 456.

307 *Konstitutsiya (Osnovnoy Zakon) Soyuza Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik,* Yuridiçeskoe İzdatelstvo, Moskova, 1937, s. 43.

308 *Konstitutsiya (Osnovnoy Zakon) Soyuza Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik,* s. 46.

309 Barbara A. Anderson, Brain D. Silver, "Estimating Russification of Ethnic Identity among Non-Russians in the USSR", *Demography,* Volume 20, No 4, November 1983, s. 461-489.

310 B. O. Törayev, "Şarof Raşidov Özbek Halqi Milliy Oriyati Himoyachisi, Özbekistonda Millatlararo Munosabatlar Barqarorligi Asosçisi", *Şarof Raşidov-Buyuk Davlat va Jamoat Arbobi (Atoqli Davlat Arbobi, Yozuvchi Şarof Raşidov Tavalludining 100 yilligiga Bağişlangan İlmiy va Madaniy-Ma'rifiy Anjuman Materiallari),* s. 53; Meli Normatov, *Xalq Farzandi,* Gafur Gulam, Taşkent 2017.

Raşidov halklar dostluğu himayecisiydi. Yazdığı makaleler, söylediği nutuklar, yarattığı eserlerin çoğunda bu gayeyi savunmuştu. Sovyetler yurdunda her milliyetin eşit olduğu kanaatindeydi. Bununla birlikte Ruslar ve Rusçanın yerini ayrı görmekteydi. Çarlık Rusyası zamanında haklardan yoksun kalan Özbeklerin Sovyetler zamanında Ruslar vasıtasıyla haklara sahip olduğunu öne sürer, tıpkı bir ailede olduğu gibi kocaman Sovyetler ailesinde Rusları "büyük abi" olarak görürdü.[311]

Bunun yanı sıra Özbekistan, Özbeklik ve Özbek dilini de benimseyen Reşidov, her zaman Özbeklerin mutlaka iki dilde konuşmalarını önerir, Rusçanın öneminin altını çizerdi. Reşidov, Rusçanın bir dünya dili olduğuna inanırdı. Batı medyasında yer alan asimilasyon endişesinin esassız olduğunu söyleyen Reşidov, tam tersine Rusçanın etkisiyle milli dillerin daha da zenginleştiğini, yine de kendine has taraflarını sakladığını savunurdu. Tüm dillerin eşit olmasıyla birlikte Rusçanın enternasyonal dil olmak için daha fazla hakkı olduğunu iddia ederdi.[312] Reşidov'a göre ilk bakışta birbirine zıt olan vatanseverlik ve beynelmilelcilik aslında "genel düşman – uluslararası burjuvaziye karşı mücadelede birleşme" fırsatıydı.[313]

Kadrolar siyasetine gelince, Reşidov'un milli kadroları yerleştirmeye özen gösterdiğini söyleyebiliriz. Örneğin 1976'da merkezin önemli medya organlarında Özbekistan haberlerini hazırlayan kişiler değiştirildi. Daha önce *Vremya* televizyon haber programı için mesul olan Rus kökenli Oleg Orlov yerine Özbek kökenli İrismat Abduhalikov, *Pravda* gazetesi muhabiri Nikolay Gladkov yerine Yoldaş Mukimov, *Mayak* radyo haber programına Erkin Rahimov gibi insanlar getirildi.[314]

Belirtmek gerekir ki Reşidov'un kadroları millileştirme siyaseti Stalin devrinde gerçekleşen "korenizatsiya" [yerlileştirme] siyasetinden farklıydı. İkisinde de yerli halk vekillerinin iş başına getirilmesi görülse de korenizatsiyada yerel halk vekillerinin Rusça bilmeleri talep edilmez, aksine Rusların çalıştığı cumhuriyetlerin dillerini bilmeleri şart koşulurdu.[315] Reşidov'un millileştirme siyasetinin temel farkı önemli pozisyonlara getirilen Özbek veya başka milletlere mensup olanlara Rusça bilme şartının getirilmesiydi.[316]

---

311 Gregory Gleason, "Sharaf Rashidov and the Dilemmas of National Leadership", *Central Asian Survey,* 5:3-4 (1986), s. 142.
312 Gregory Gleanson, a.g.m., s. 143-144.
313 Gregory Gleanson, a.g.m., s. 146.
314 İ. Abduhalikov, *Men Bilgan Şarof Aka,* s. 18.
315 Базарова В. В. "О проблемах коренизации в национальных автономиях Восточной Сибири в 1920-е — 1930-х гг", *Власть*, № 12, 2013, s. 176.
316 Gregory Gleanson, a.g.m., s. 143.

Reşidov'un kadro meselesinde önem verdiği diğer konu da kadınların katılımıydı. Reşidov kadınların ilerlemesinin savunucusu olarak bilinse de onun yönetim yıllarında partinin üst düzey yönetiminde kadınlar yoktu. Var olan birkaç kişi de etki gücüne sahip olmayan törensel mevkilerdeydi. Parti saflarındaki kadınların sayısı da 1945 yılına nazaran %30 daha azdı (%13-20). Yine de Reşidov'un nutuklarında kadınların partideki sayısının az olduğundan yakındığı ve vilayetlerde kadınları partiye çekmekte bir isteksizlik olduğunu tenkit ettiği bilinir.[317]

Peki Reşidov döneminde Millileştirme ve Ruslaştırmayla ilgili ülkedeki genel durum nasıldı? Büyük bir coğrafyayı kapsayan etnik çeşitlilik içeren devlette Ruslar ve diğer millî toplulukların ilişkileri nasıldı ve asimilasyon tehlikesi ne denli gerçekti? Sovyetlerde millî bilinç karmaşık bir kavramdı. Dışarıdan bakıldığında Sovyet sistemi tüm milliyetleri birbirlerine yakınlaştıracak ve sonunda tek Sovyet milliyetini yaratacaktı. Fakat yine de ayrı ayrı millî kimlikler yaratmak, onlara ayrı dil, alfabe ve tarih ithaf etmek de Sovyetlerin en büyük projelerindendi.

1960'larda Sovyetler üzerinde araştırmalar yapan Batılı bilim adamı Bennigsen'in dikkat çektiğine göre, Sovyetlerin 50 yıllık hakimiyeti boyunca Ruslaşma ve asimilasyon çoğu zaman sadece Rusların çok sayıda yerleştikleri şehirlerde göründü. Bennigsen Kazakistan, Kuzey Kafkasya ve Orta İdil'deki Ruslaşma oranının Özbekistan ve Tacikistan'la kıyaslandığında daha fazla olduğunu kaydetmiş, bunun sebebini buralardaki Rus nüfusun yerli halktan daha yüksek oranlara ulaşması olarak göstermiştir.[318]

Sovyetler bir yandan cumhuriyetlerin milli dillerinin geliştirilmesi ve zenginleşmesine önem verdilerse, diğer yandan Rusçayı tüm Rus olmayan milliyetlerin ikinci milli dili statüsüne çıkarmaya çalıştılar.[319] Zaten bu yüzden Batı'daki muhaliflerin eleştirisine uğradılar.[320] Rusçanın Sovyetlerdeki resmi dil olması çok sayıda farklı etnik ve dini kimliğe sahip insanı Ruslarla bir araya getirmekteydi. Fakat yine de Rusların fazla yerleşmediği köylü yerlerde ahali Rusçadan pek anlamazdı.[321]

Peki yerli dillerin yerini Rusçanın aldığı ne denli doğrudur? Burada da iki farklı durum söz konusudur. Rusçanın tesirinde kalan yerli halklar çoğu zaman iki dilli oldu. Rusçayı eğitim ve kariyer için kullanırken ana dillerini aile ve iş dışında kullanırlardı.

---

317 Gregory Gleason, , a.g.m., s. 147.
318 Alexandre Bennigsen, Chantal Lemercier-Quelquejay, *Islam in the Soviet Union*, s. 197.
319 Alexandre Bennigsen, Chantal Lemercier-Quelquejay, a.g.e., s. 202.
320 Nurgül Uzunel, *"Milli Türkistan"Türkistanlı Muhacirlerin Avrupa'daki Dergisi: 1942-1976*, Ayaz Tahir Türkistan İdil Ural Vakfı, İstanbul, 2016, s. 65-72.
321 Alexandre Bennigsen, Chantal Lemercier-Quelquejay, a.g.e., s. 203.

Ana dili Rusça olmayan toplulukların başka bir cumhuriyette yaşadıkları zaman daha çok Rusça konuşmayı tercih ettikleri ilginç bir gerçektir. Örneğin, Özbekistan'da yaşayan bir Tatar, dili ve kültürü Özbeklere daha yakın olmasına rağmen Rusça konuşurdu. Fakat yine de Rusların yaşamadığı köylerde Özbekçe tercih edilirdi.[322]

Sovyetlerin hudut birliği ve dil ithaf ettiği milletlerin dilini geliştirme ve koruma şansına sahip olmaları ile birlikte bölgesel sınırları ve yazılı dili olmayan halklar asimilasyona maruz kaldılar.[323] Böylece, misal, Özbekistan'da yaşayan çoğu Uygurun Özbekleşmesi veya Tataın Ruslaşması mümkün oluyordu.

Cumhuriyetlerin dil konusundaki yaklaşımı anayasalarında dil ile ilgili maddelere göre anlaşılabilir. SSCB anayasası 1924 yılında kabul edildi.[324] Ondan sonra 1936[325] ve 1977[326] yıllarında tekrar düzenlenerek kabul görülen anayasaların hiçbirinde devlet diliyle ilgili bölüm veya madde yoktu. Bununla birlikte Gürcistan SSC'nin ilk anayasası ve Ermenistan SSC'nin 1937 yılındaki anayasasında Gürcü ve Ermeni dilleri devlet dili olarak belirtilmişti. Dikkat çeken hususların bir diğeri, bu cumhuriyetlerin kendi alfabelerini kullanmaları ve alfabe reformlarına tâbi tutulmadıklarıydı. Azerbaycan da 1956'da anayasasına devlet dillini belirten bir madde ekledi.[327]

Özbekistan'a gelince, 1927'de yeni kurulan ÖzSSC'nin ilk anayasası kabul edildi. [328] Anayasada devlet dilinden bahsedilmemekle birlikte 17. maddede Özbekistan'daki her millet vekilinin kendi dilinde konuşma ve eğitim alma hukuku belirtilmiş ve hükümet kararların Özbek, Rus ve o zaman Özbekistan'ın özerk cumhuriyeti olan Tacik dillerinde yayınlanma kararı alınmıştı.[329] Şurası ilginçtir ki 1937 ve 1977 yıllarına aiy anayasalarda bu kısım kaldırılmıştı. Diğer bir ilgi çekici husus 1989'da Özbekistan anayasasına Özbek dilinin devlet dili olduğunu belirten düzeltmenin eklenmesidir. Aynı düzeltmede Rus dili milletlerarası mülakat dili olarak dile getirilmiştir.[330]

---

322 Alexandre Bennigsen, Chantal Lemercier-Quelquejay, a.g.e., s. 204.
323 Alexandre Bennigsen, Chantal Lemercier-Quelquejay, a.g.e., s. 205.
324 *Konstitutsiya (Osnovnoy Zakon) Soyuza Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik,* Yuridiçeskoe İzdanie Narkomstata RSFSR, Moskova, 1925.
325 *Konstitutsiya (Osnovnoy Zakon) Soyuza Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik,* Yuridiçeskoe İzdatelstvo, Moskova, 1937.
326 *Konstitutsiya (Osnovnoy Zakon) Soyuza Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik,*İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturı, Moskova, 1977.
327 Paraskeva Lebedeva, "K Voprosu o Statuse Gruzinskogo Yazıka v Sovetskiy Period", *Society: Philosophy, History, Culture*. 2021. No. 7. s. 2.
328 Kamil Celilov, "Konstitutsiya Obetovannaya", *Gazeta.Uz,* 08.12.2021, https://www.gazeta.uz/ru/2021/12/08/constitution-day/, (erişim tarihi: 10.01.2023)
329 V. Kuznetsov, (der.), *Sovetskie Konstitutsii, Hrestomatiya,* C.I, Blagoveşensk, 2015, s. 5.
330 "O Dopolnenii Konstitutsii Uzbekistan Statey 75-1", *Zakon Respubliki Uzbekistan 21.10.1989g. N 3562-XI,* https://nrm.uz/contentf?doc=391017_postanovlenie_verhovnogo_soveta_respubliki_uzbekistan_ot_21_10_1989_

Şurası gerçek ki ayrı diller ve milliyetler inşası bir zamanlar aynı kültür ve tarihe sahip milletleri ayırdıysa da diğer taraftan Rusçanın umum milli bir dil haline getirilmesi yapay bir süreç olmasına rağmen milletleri daha çok yaklaştırdı. Bir zamanlar Ceditçilerin dilde birlik arzusu Rusça vasıtasıyla bir nevi gerçekleşmiş oldu. Evet, Türkistan halkları ayrı milletlere ayrılarak kendine has dil, kültür, tarih ithaf edilerek birbirinden uzaklaştırılmış olsa da bu halklar Rusça vasıtasıyla tekrar yakınlaştırıldı. Sadece Türkistan halkları değil, daha önce birbirleriyle hiç temas etmeyen halklar da Rusçanın yardımıyla birbirlerini anladı. Sovyetler ülkesinin bir köşesindeki kişi Rusça biliyorsa diğer köşesinde olup bitenlerden haberdar olabiliyordu. Bilim dili Rusça olduğundan yenilikler bütün bölgelere ulaşabiliyor, anlaşılabiliyordu. Rusça vasıtasıyla insanlar daha geniş bir coğrafyada eğitim alma veya çalışma olanağına sahip oldu.

3.10. Dış Devletler ile İlişkiler

Reşidov'un parti yüksek yönetimi görevlerine gelişi, Soğuk Savaş yıllarına denk gelmişti. II. Dünya Savaşı bittiği, sınırlar yeniden çizildiği, çoğu yeni devletin sömürgeden kurtulup kendi gelişme yolunda ilerlemeye başladığı o yıllarda dünya dengeleri ABD ve SSCB olmak üzere iki büyük devletin elinde bulunmaktaydı. Bu devletler etrafında toplanan diğer devletler Kapitalist ve Sosyalist kutupları teşkil etmekteydi. Özellikle SSCB gibi daha çok yeni olan bir devlet için yeni müttefikler edinmenin önemi büyüktü.

Henüz Muhitdinov'un Özbekistan Birinci Sekreteri olduğu dönemde Doğuyu iyi anlayan ve kendisi Slav kökenli olmayanların Parti'nin merkez yönetimine gelmesinin önemi konuşulmaya başlanmıştı.[331] Tam o sırada Reşidov'un Kruşçev ve diğer parti yöneticileriyle birlikte Hindistan, Myanmar ve Afganistan'a seyahat ettiğini yukarıda yazmıştık. Bu sefer Reşidov'un Parti Birinci Sekreteri olmadan önce yaptığı tek sefer değildi. 1955-1957 arasında SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı A. Mikoyan ve KP MK Yüksek Prezidyum üyesi N. Bulganin ile diğer Asya devletlerine, 1957'te Yüksek Prezidyum Başkanı K. Voroşilov ile Çin, Vietnam ve Endonezya gibi devletlere yol almıştı.[332]

---

g_n_3562-xi_o_dopolnenii_konstitucii_(osnovnogo_zakona)_respubliki_uzbekistan_statey_75-1&products=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana#%D0%B7%D0%B2, (erişim tarihi: 10.01.2023)

331 N. Muhitdinov, *Gody Provedyonnıe v Kremle,* s. 257.

332 Cizzah'taki Reşidov müzesindeki tabelaya göre Reşidov'un ziyaret ettiği devletler: Afganistan (1956, 1983), Cezayir (1963, 1964, 1972, 1981), Angola (1980), Arjantin (1971), Avusturya (1969), Brezilya (1971), Bulgaristan (1975), Myanmar/Burma (1955, 1956), Kanada (1962), Sri Lanka/Ceylon (1965), Şili (1971), Çin

Sovyetlerin esas ideolojilerinden biri anti-sömürgecilik ve emperyalizm karşıtlığıydı. Batı tarafından tam da bunlarla suçlanan Sovyetler, iddiaların yalanlığını göstermek için bünyesinde barındırdığı cumhuriyetlerde olup bitenleri medyada gösterir, basında anlatır, gelen misafirleri cumhuriyetlerde gezdirirdi.

Kuşkusuz Üçüncü Dünya denen sömürgeden kurtulmuş Asya, Afrika ve Latin Amerika devletlerini kendi tarafına çekmek ve Sosyalist kutbu genişletmek için Özbekistan'ın önemi büyüktü. Sovyet propagandasına göre Slav (Beyaz) kökenli olmayan, genellikle Müslüman olan Özbekler Çarlık Rusyası sömürgesinden Sovyetlerin yardımı ile kurtulmuş, her cephede gelişmiş bir cumhuriyet görünüşünü almıştı. Üstelik Moskova'ya sadık, eğitimli, etkili konuşmayı bilen, yazıp çizen bir yöneticisi vardı. Tam da bunları itibara alarak Sovyetler Özbekistan'ı Üçüncü Dünya devletleriyle ilişkilerini geliştirmek için bir köprü, Reşidov'u da bir aracı olarak kullanmaya başladı.[333]

Böylece Orta Asya'nın en kalabalık cumhuriyetinin başkenti olan Taşkent bir nevi "Sovyetlerin dış Asya'ya açılma kapısı" olarak hizmet etmeye başladı.[334] Özellikle deprem sonrası yenilenen ve daha modernleşen şehir muhteşem saraylar, tiyatrolar, enstitüler, metro, fıskiyeler ve yeşil alanlarının yanı sıra buraya gelip yerleşmiş çeşitli milletlerden insanlarla adeta Sovyetlerin küçük bir modeli halini almış, dıştan gelen misafirler şehri gezerken tüm Sovyet ülkesini gezmiş gibi olurlardı.[335]

Tanınmış Türk şairi Melih Cevdet Anday'ın 1965'te Sovyetler Birliğine gerçekleştirdiği seyahat hatıraları o dönemdeki ilişkileri anlamak için canlı bir kaynaktır.[336] Yaşar Kemal ve Aziz Nesin'le birlikte Moskova'daki Asya-Afrika Yazarları Toplantısına giden edipler Azerbaycan ve Özbekistan'ı da ziyaret etmişti. Özbekistan'da sadece iki gün kalmalarına rağmen epey yoğun bir seyahat programına katılmışlardı. Melih Cevdet hatıralarını tam da Sovyetlerin propagandasına uygun anlatıyor, özellikle Özbekistan'ın gelişiminden hayranlıkla bahsediyordu. Taşkent ve Semerkant'ta birkaç gün kalan edip, şehirlerin modern yapısı, tarihî binaları, insanların

---

(1955, 1956), Küba (1962, 1966), Çekoslovakya (1976), Mısır (1957), Finlandiya (1954), Fransa (1959, 1967), Gine (1959, 1967), Hindistan (1956, 1975), Endonezya (1955, 1965), Irak (1973), İrlanda (1962), İtalya (1964), Kuzey Kore (1972), Lübnan (1973), Mali (1964), Moğolistan (1955, 1956), Mozambik (1981), Pakistan (1956), Senegal (1971), Vietnam (1955, 1956, 1976), Yugoslavya (1963) ve Zimbabwe (1980). Roberto Mario Cucciolla, "Sharaf Rashidov and the International Dimentions of Soviet Uzbekistan",*Central Asian Survey,* Vol. 39, No 2, 2020, s.198.

333 Riccardo Mario Cucciolla, "Sharaf Rashidov and the International Dimentions of Soviet Uzbekistan".*Central Asian Survey,* 39: 2 (2020), s. 187.

334 Riccardo M. Cucciolla, a.g.m., s. 193.

335 Riccardo M. Cucciolla, a.g.m., s. 193.

336 Melih Cevdet Anday, *Sovyet Rusya, Azerbaycan, Özbekistan, Bulgaristan, Macaristan,* Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1965.

eğitim oranı, edebiyat ve sanatın durumu, gelişmiş sanayi, kadınların toplumdaki yeri gibi şeylere dikkat çekiyordu.[337] Melih Cevdet, genel olarak SSCB hakkındaki izlenimini şu sözlerle özetliyor:

> Gelişmesini savaştan başka bir gücün yavaşlatamayacağı, emeğe ve barışa inanmış zengin bir toplum gördüm. Orada bulunan ve dünyanın başka bir zengin memleketindeki benzerleriyle boy ölçüşen kuruluşların ayırıcı niteliği, yalnızca halkın yararına yönelmiş olmalarıydı, bu amaca yönelmemiş bir girişime rastlamadım.[338]

Yukarıda Reşidov'un Küba Füze Krizinde ne denli bir rol oynadığı anlatılmıştı. O dönemde Dünyada ortaya çıkan diğer bir kriz esnasında da Özbekistan ve Reşidov'un rolü olmuştu. 4 Ocak 1966'da Taşkent, Hindistan ve Pakistan arasında 1965'te çıkan savaşın doğurduğu krizin giderilmesi için yapılan müzakereler için ev sahibi oldu. Söylemek gerekir ki Sovyetlerin aracılığında yapılan müzakereler için Taşkent'in seçilmesi boş yere değildi. Hindistan'ın Taşkent'le ilişkileri uzun yıllara dayanıyordu. 1920'de Taşkent'te Hindistan Komünist Partisi kurulmuş, daha sonra 1955'te Hindistan Başbakanı Taşkent'i ziyaret etmiş, aynı yıl Reşidov da hükümet vekilleri ile Hindistan'a gitmiş, ziyaret sonrası *Kaşmir Şarkısı* eserini yazarak Hindistan'da tanınmıştı.

SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı Kosigin'in moderatör olduğu toplantılarda Reşidov'un rolü pasif olsa da 10 Ocak 1966'da savaşın sona ermesini garanti eden anlaşma, Hindistan Başbakanı Lal Bahadur Şastri ve Pakistan Başkanı Muhammed Eyüp Han tarafından imzalandı. Hindistan ve Pakistan arasındaki barış anlaşması uzun sürmedi. 1971'de çatışmalar tekrar alev aldı. Buna rağmen Taşkent'teki bu arabuluculuk Reşidov'un bölgesel barış destekçisi olarak tanınmasına sebep oldu.[339]

Taşkent'in çeşitli uluslararası festival ve organizasyonlara ev sahipliği etmesini daha önce anlattık. 1970'te Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları Komitesi Taşkent'te Sovyet tarihinde ilk kez uluslararası İslam Konferansı'nı düzenledi. Sonraki yıllarda Müslüman ülkelerden çok sayıda din adamı Özbekistan'ı gezdi. Tüm bunlar Sovyetlerin Müslüman devletlerin arasından da müttefik edinme çabasıydı.[340]

Tüm bu çabalar Sovyetlerin Afganistan'a askeri müdahale kararı ile boşa gitmiş oldu. 1978 Nisanında Komünist yanlısı gruplar Afgan Cumhurbaşkanı Muhammed Davud Han'ı devirdi. Yeni hükümet yerli halk tarafından pek de sıcak kabul edilmedi. Mücahidler adında kurulan askeri gruplar tarafından hükümete karşı gerilla hareketleri

[337] Melih Cevdet Anday, a.g.e., s. 65-79.
[338] Melih Cevdet Anday, a.g.e., s. 86.
[339] Riccardo M. Cucciolla, a.g.m., s. 193.
[340] Riccardo M. Cucciolla, a.g.m., s. 195.

başlandı. Üstelik hükümetin uyguladığı yeni reformlar ve muhaliflerin tasfiye edilmesi anti-Komünist halkın isyanlarına sebep oldu. Sovyetlerle yakın ilişkiler kuran yeni hükümetin başı dara girince SSCB Afganistan'a askeri bölüklerini sokma ve böylece kendi yanlısı yeni devleti destekleme kararı aldı.[341]

Şunu belirtmek gerekir ki Reşidov Sovyetlerin Afganistan'a ordu gönderme fikrine karşıydı. Fakat bu müdahaleyi engellemek için yeteri kadar güce sahip değildi. Kardeşi Asil Reşidov'un hatıralarına göre Özbek gençlerinin Afganistan'a gönderilmesinin ağabeyini epeyce üzüntüye soktuğu bilinir. Reşidov "Bugün iki yüz yiğidimizi Afganistan'a gönderdik. Ateş kucağına gittiler. Kaç kişi yurduna, anne babasının koynuna döner, Allah bilir. Moskova'dakilere ne kadar yalvarsak da sonuç çıkmadı," demiş.[342] Bu ifade, ileride Reşidov'un o zaman SSCB'nin KGB reisi olan ve Afganistan'a asker gönderme teklifini kollayan Yuri Andropov ile arasının açılmasına sebep olmuştur.

Sovyetler Afganistan'a Özbekistan ve Afganistan'ı Amuderya üzerinden bağlayan Dostluk köprüsü üzerinden geçiş yapmaktaydılar. Ülke Sovyet askeri kuvvetinin üssü ve askeri lojistik alanına dönüştü. Taşkent'teki Türkistan askeri bölgesi Sovyet ordusu ve Afganistan'daki bölüklerin iletişim merkezi oldu.[343] Sovyet yetkilileri ilk başta 50 bin askerle başarılı olacaklarını düşünmüşlerdi, fakat sayıyı 150 bine kadar arttırmak zorunda kaldılar.[344] Askerler ağırlıklı olarak Özbekistan'dan alınmaktaydı.

Özbekistan'ın Afgan savaşındaki yeri sadece askeri lojistikle sınırlı değildi. Siyasi propagandada da Özbekistan ve Reşidov'dan faydalanılmaktaydı. Sovyetler Afganistan'da bir nevi Özbek modelini uygulamayı düşünmekteydiler. Sovyetlere göre Afganistan'da yaşamakta olan Türkî topluluklar ile umumî tarihi paylaşan bazı Sovyet cumhuriyetler bundan sonra da aynı yönde ilerleyeceklerdi.

1982'de beş bin Afgan öğrencisi Taşkent'e tahsil almaya getirildi. Özbekistan'da Afganistan'a gönderilmek üzere Özbek, Türkmen ve Beluci[345] dillerinde *Yıldız, Güreş* ve *Sab* [İhtilal] adında gazeteler yayınlanmaya başlandı.[346]

---

341 Britannica editörleri, "Afghan War". *Encyclopedia Britannica*, https://www.britannica.com/event/Afghan-War, (erişim tarihi: 12.05. 2022)

342 Umid Yoqubov, "Asil Raşidov: Akam Şarof Raşidov Hududlardagi Rahbarlar Kitob Öqiganini Bilsa, Yuz-Közi Yaşnab Ketardi", *Daryo,* 18.06.2017, https://daryo.uz/2017/06/18/asil-rashidov-akam-Şarof-rashidov-hududlardagi-rahbarlar-kitob-oqiganini-bilsa-yuz-kozi-yashnab-ketardi/, (erişim tarihi: 18.01.2023)

343 Riccardo M. Cucciolla, a.g.m., s. 195.

344 Fatih Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,* Cilt 1-2, Alkım Yayınevi, 2000, s. 895-897; Vefa Kurban, *SSCB Tarihi,* s. 365.

345 İran dil ailesine giren dil. Afganistan, Pakistan, İran gibi devletlerde konuşulur.

346 Riccardo M. Cucciolla, a.g.m., s. 196.

SSCB için bu savaş sonun başlangıcı niteliğinde oldu.[347] Savaş Reşidov'un ölümünden sonra da devam etti. Hafife alarak başlatılan savaşta Sovyetler başarı elde edememenin yanı sıra büyük ekonomik sıkıntılara maruz kaldı. Diğer yandan bunca yıldır gelişmekte olan devletlerin güvenini kazanmak için yapılan hareketler heba olmuş oldu. Bunu 1980'de Taşkent'te düzenlenen bir sonraki dinî konferansı çok sayıda devletin boykot etmesinden anlayabiliriz. Davet edilen beş yüz devletten konferansa sadece 76'sı katıldı. Bu vakadan sonra Moskova da Müslüman devletlere karşı ters tavır aldı. 1980'den sonra Müslüman devletlerin vekilleri SSCB, özellikle de Özbekistan'da pek fazla görülmedi.[348]

Reşidov devrinde hariçteki Özbeklerle de ilgili çeşitli olaylar oldu. Sovyet devletinin kurulduğu ilk yıllarda Özbekistan'dan büyük bir göç hareketi gözlemlenmişti. Kollektifleştirme siyaseti ve basmacılık hareketi dolayısıyla Sovyet rejimini kabul etmeyen binlerce kişi vatanını bırakıp komşu devletlere geçmişti. İkinci Dünya Savaşında Almanlara esir düşerek SSCB'ye karşı silah alan Özbeklerin ekserisi de Avrupa'da yerleşti. İlerleyen yıllarda binlerce kişi Asya, Arabistan, Avrupa, ABD olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerinde kaldı.

Muhacir Özbeklerden medya çalışanları, gazeteciler, alimler çıktı. Bu insanlar çeşitli kurum ve derneklerde toplandı. Bu teşkilatların esas amacı bırakıp gittikleri yurtlarını Sovyet tesirinden kurtarmak, bu yolda dıştan mücadele ederek doğruları anlatmaktı. Örneğin, bu amaçla 1942'de Özbek kökenli Veli Kayyum Han[349] tarafından kurulan Türkistan Millî Birlik Komitesinin *Millî Türkistan* dergisinde, Sovyetlerde olup bitenler oradan gelenlerin ağzından anlatılırdı. Tabii ki bu gibi anti-Sovyet propagandasıyla yoğrulan yazılar kendi prestijini dünyada geliştirme çabasında olan Sovyetleri rahatsız etmekteydi.

Dıştaki önemli liderlere karşı Sovyet propagandasıyla birlikte önemli sayıda muhacir vatandaşı kendi tarafına çekmeye yönelik işler de yapılmaktaydı. Örneğin, 1958 yılında Taşkent'te kurulan Dostluk Cemiyetinde Yabancı Ülkelerde Yaşayan Vatandaşlar ile Alâka Kurma Bölümü oluşturuldu.1960 yılında dış ülkelere yayın yapan *Vatandaş* radyosu işe başladı. 1968 yılında daha önce kurulan Dostluk Cemiyeti bünyesinde Latin ve Arap harfli *Aydın* gazetesi yayınlanmaya başlandı. Gazetenin ilk sayısı 200 nüshası Afganistan'daki SSCB elçiliğine, 150 nüshası Türkiye'deki elçiliğe,

[347] Afgan Savaşını tetkik eden ilginç bir görüş için bkz, Ulaş Töre Sivrioğlu, Ahmed Javid Türkoğlu, *Afganistan 1978-1992; Soğuk Savaşın Sıcak Cephesi,* Paradigma Akademi, Çanakkale 2021.

[348] Riccardo M. Cucciolla, a.g.m., s. 196.

[349] Veli Kayyum Han (1904-1993), 1921'de Berlin'e okumaya giden öğrencilerin biri. Türkistan Lejyonu ve Türkistan Milli Birlik Komitesi'nin kurucusudur. Mültecilikteki Özbekleri bir araya getiren liderlerdendir.

50 nüshası Süriye'ye, 150 nüshası Almanya Federatif Cumhuriyeti'ne, 25 nüshası Habaşistan'a, 20 nüshası Lübnan'a, 30 nüshası Mısır'a, 25'er nüsha Pakistan ve Hindistan'daki elçiliklere, buralarda yaşayan Özbeklere dağıtılması amacıyla gönderildi.[350] İlk başlarda sadece 850 nüshada çıkan gazete 1970 yılına gelindiğinde 15 bin nüsha basılıp dünyanın ondan fazla devletinde yaşayan Türkistanlılara dağıtılırdı. 1975 yılında cumhuriyet MK'lerin kararıyla Vatan cemiyetleri kuruldu. Bu cemiyetlerin vazifesi de dış ülkelerdeki vatandaşlarla ilişkiler düzenlemekti.[351]

3.11. Sovyet Basınının Muhacirlere Karşı Tavrı

1950'lerin sonlarına gelindiğinde Sovyetlerin dıştaki muhacir vatandaşlarına karşı propagandası güçlendi. Reşidov'un konuşmalarında Veli Kayum Han ve Baymirza Hayit[352] gibi Özbek muhacirâtının önemli kişileri vatana ihanetle suçlandı.[353] Reşidov sadece konuşmalarla[354] yetinmedi. Basında da daha siyasi faaliyetinin ilk yıllarındayken muhacir Özbekleri karalayan makaleler yayınladı.

1958'ın Eylülünde büyük merkezî neşir olan *Literaturnaya Gazeta* ve Özbekistan'ın en önemli basın organı olan *Parvda Vostoka*'da Reşidov'un "Klevetniku" [Töhmetçiye] makalesi basıldı. Makale Baymirza Hayit'in bir İsviçre gazetesinde basılan "Moskova Asya'nın manevi hayatına müdahale ediyor" makalesine bir cevaptı. Reşidov, makalesine şöyle başlıyor:

> Burjuva basını yalancılarının hali bugünlerde zor, çok zor. Sovyet insanlarının hayatı hakkındaki hakikat dünyanın en uzak köşelerine de ulaşmaktadır. Binlerce yabancı Sovyetler Birliğine gelerek Sosyalizmin barışa yöneliş, özgürlük, tüm milliyetlerin eşitliği, halklar dostluğu, manevi ve maddi güçlerin gelişimi olduğuna kendi gözleriyle tanıklık ederek ınandı.[355]

Söz konusu makale, Baymirza Hayit'in makalesinde Reşidov'un "müstemleke Türkistan vekili" olarak anılmasına bir tepki ile devam etmektedir. Orta Asya Sovyet cumhuriyetlerini ele alırken bu ıstılahın kullanılmasının kesinlikle doğru olmadığını savunan Reşidov'a göre Baymirza Hayit'in bu makalesi Taşkent'te gerçekleşmesi

---

350 Şadman Haitov, "Obşestvennıe Organizatsii Uzbekistana v Razvitii Mejdunarodnıh Svyazey Stranı (70-80 gg)", Tarih Bilimdalı Adayı tezi için avtoreferat, Taşkent, 1991, s. 16.

351 Ahat Andican, a.g.e., s.478.

352 Baymirza Hayit (1917-1006), Türkistan Lejyonu üyesi, Orta Asya ve Türkistan üzerine araştırmalar yapan tarihçi alimdir.

353 Ahat Andican, *Cedidizmden Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi,* Ötüken, İstanbul, 2020, s. 477.

354 Ayfer Kaynar (ed), *Baymirza Hayit'in Eserleri ve Faaliyetleri Hakkında Bildirilen Fikirler,* "Şaraf Raşidov, Özbekiston İntelligensiyasining 2-qurultoyidagi nutqidan", Atatürk Kültür Merkezi, Sayı 117, Türk Fikir ve Sanat Adamları Dizisi No. 11, s. 48.

355 Ayfer Kaynar (ed), *Baymirza Hayit'in Eserleri ve Faaliyetleri Hakkında Bildirilen Fikirler,* s. 1.

planlanan Asya ve Afrika medeniyet vekilleri toplantısından önce Sovyetleri gözden düşürmek için bir teşebbüstü.[356]

Şunu belirtmek gerekir ki Baymirza Hayit o dönem Sovyet basınının "sevilen" bir muhalifiydi. İsmi merkezî basında da Orta Asya cumhuriyetlerinin yerel basınlarında da sık sık dile gelmekteydi. II Dünya Savaşında Almanlara esir düşerek Türkistan Lejyonunda Sovyetlere karşı silah tutması onu zaten Sovyet düşmanı yapmıştı. Üstelik akademik alanda ve basında Sovyetlere karşı görüşler içeren tavırlarıyla kendini Sovyet karşıtı olarak daha da tanıtmıştı. B. Hayit'in çoğu eseri Alman dilinde basılmış olması ile birlikte Türkçe olarak basılanlar da vardır. *Sovyet Rusya Emperyalizmi ve Türk Dünyası* (1975, Ankara), *Sovyetler Birliğinde'ki Türklüğün ve İslamın Bazı Meseleleri* (1987, İstanbul), *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi* (1995, Ankara) gibi eserleri Sovyet dönemi vakalarına Batı'nın gözünden, üstelik o topraklarda yetişen birinin açısından bakmak için önemlidir.

Özbek süreli yayınlarında B. Hayit'i karalayan makaleler sadece Reşidov tarafından yazılmıyordu. *Pravda Vostoka'*nın 1959 19 Haziran sayısında Ş. Abdullayev, A. Babahocayev, A. Zavelev ve Y. Şarapov'un müelliflik ettiği "Za Vozvrashenie na Rodinu" makalesi[357] B. Hayit'in 1956'de neşredilen *XX Yüzyılda Türkistan*[358] ile ABD'de o dönemlerde faaliyet yürüten Alexander G. Park'ın 1957'de çıkan *Türkistan'da Bolşevizm*[359] (New York) kitaplarına bir reddiye mahiyetindeydi. Müellifler daha çok Baymirza Hayit'i eleştirmişti. Onun tezlerini Sovyet propagandasına uyumlu halde çürütmeye çalışmışlardı. Mesela Hayit'in "Türkistan'daki Sosyalist Devrim yerliler değil, Ruslar tarafından yapılmıştır" fikrine karşı, 1918 yılına gelindiğinde Türkistan'ın en uzak köylerinde bile Komünizm gayeleri lehine faaliyet gösteren derneklerin var olduğunu söylerler.[360] Hayit'in Basmacıları Rus istilasına karşı mücadele eden millî örgüt olarak kaleme almasına karşı, verdikleri mücadeleyi devrilen zengin sınıfın itibarını geri kazanma amaçlı olduğunu söyleyen müellifler, saflarında Rus beyaz ordusunun görevlilerinin olduğunu örnek göstermiştir.[361]

Görüldüğü üzere Batı'da basılan Sovyet karşıtı yazılar Sovyetlerce dikkatle takip edilmiş, onlara reddiyeler yazılmış, muhacirlikteki Sovyet karşıtı aydınlar en ufak bir fırsatta basında töhmetçilik ve vatana hıyanetle suçlanmıştır. 12 Nisan 1961'de *Kızıl*

---

356 Ayfer Kaynar, a.g.e., s. 5.
357 Ayfer Kaynar, a.g.e., s. 36.
358 Baymirza Hayit, *Turkestan: im XX. Jahrundert,* Gerhard von Mende, Darmstadt: C. W. Leske Verlag, 1956.
359 Alexander G. Park, *Bolshevism in Turkestan,* Columbia University Press, New York, 1957.
360 Ayfer Kaynar, a.g.e., s. 37.
361 Ayfer Kaynar, a.g.e., s. 38.

*Özbekistan'*da çıkan "Halkların Lenince Dostluğu Müstahkemdir" makalesinde S. Shermuhamedov B. Hayit'le birlikte Veli Kayum Han'ı da emperyalizm kölesi olarak dile almıştır.[362] Veli Kayum Han'la Baymırza Hayit, *Pravda Vostoka'*da 1961 Temmuzunda basılan S. Kerimov'un "Örümcekler" makalesinde de karalanarak kaleme alınmıştır.[363] *Narodnoe Hozyaystvo Uzbekistana* gazetesinin 1962 yılının 11. sayısında V. Perov yine birkaç yabancı müellifle birlikte Hayit'i de eleştirmiştir.[364] 1963'te tanınmış Özbek yazarı Aybek[365], 1964'te bilinen edebiyat bilgini Şerali Turdiyev[366], 1971'de diğer bir tanınmış bilim adamı Laziz Kayumovlar[367] Hayit ve diğer tanınmış muhacirleri karalayıp yazılar yazdılar.

Sovyet yönetimi Orta Asya'da beş ayrı cumhuriyet inşa etmiş olsa da, Baymirza Hayit, Veli Kayum Han ve diğer tanınmış muhacir aydınlar yazılarında Türkistan ıstılahını kullanmıştır. Belki de bunun için onlara reddiyeler sadece Özbek basınında değil, diğer Orta Asya cumhuriyetleri gazetelerinde de yer alıyordu. Mesela, sadece 1959 yılını ele alırsak, Kazakistan'da çıkan *Partiynaya Jizn Kazahstana* gazetesinin 3. sayısında Sagındıkov ve Şmanov'ların "Pravda Silnee Lji" [Hakiket Yalandan Daha Güçlü], Türkmenistan'daki *Kommunist Turkmenistana* gazetesinin 5. sayısında Nepesov'un "V Redaktsiyu Jurnala Kommunist Turkmenistana" makalesi, *Komunist Tacikistana*'nın 21 Haziran sayısında Tursunzade'nin "Töhmetin Ömrü Kısa" gibi çok sayıda makale okuyuculara ulaştı.[368]

Yurtdışında faaliyet yürüten muhacirlerin hemen hemen hepsinin yakınları Sovyetler Birliğinde kalmıştı. Bazılarının eşleri ve çocukları oradaydı. Olayın en dramatik yanı, Sovyet rejimi bu çocukları propaganda silahı olarak kullanmıştır. *Golos Rodını* merkezî gazetesinin 1962 yılı 78. Sayısında, Baymirza Hayit'in vatanda kalan oğlu Telman Baymirzayev'in babasına yazdığı mektubu "Bez Tebya Vıros, Otets!" [Baba, Sensiz Büyüdüm!] başlığıyla ilan edildi. Aşağıda mektubun tümünü Türkçeye tercüme ederek koyduk:

> Baba, eğer bu mektup gazetede yayınlanırsa şaşırma. Sana defalarca yazdığım mektuplar cevapsız kalınca *Vatanın Sesi*[369] gazetesi editörlüğünden yardım istemeye mecbur kaldım.

---

362 Ayfer Kaynar, a.g.e., s. 68.
363 Ayfer Kaynar, a.g.e., s. 69.
364 Ayfer Kaynar, a.g.e., s. 97.
365 Ayfer Kaynar, a.g.e., s. 140.
366 Ayfer Kaynar, a.g.e., s. 173.
367 Ayfer Kaynar, a.g.e., s. 320.
368 Ayfer Kaynar, a.g.e., s. 10-48.
369 1955'te *Za Vozvrasheie na Rodinu* [Vatana Dönme İçin] olarak çıkmaya başlayan gazete yurtdışındaki vatandaşlarla kültürel ilişkiler yapmayı amaçlayan Sovyet derneğinin süreli yayınıydi. 1960'da *Golos Rodını* [Vatanın Sesi] olarak haftada iki kez çıkmaya devam etti. Gazete, Soğuk Savaş sırasında Batı karşıtı propaganda

Adresi doğru yazdığıma hiç şüphem yok, çünkü iyi tanıdığın ve ABD'den vatana yeni dönen Saidmağruf Kerimov'den almıştım.

Hayatta olduğunu duyan annem, Robahan babaannem ve ben çok sevindik. Bunu öğrendiğimiz zaman Seyit Kerimov'un senin hakkında söylediği çoğu şeye inanmadık. Fakat şimdi, aileve vatanından yirmi yıl uzak kalmana rağmen tek oğlunla yaşlı annene yanıt vermeye tenezzül etmediğin için, çok üzülerek Seyit ağabeyin dediklerine inanmaya başlıyorum.

Baba! Her zaman seninle gurur duyuyordum, ilk Özbek Komünistlerdendin, halk eğitimi alanında dürüstçe çalıştın, gençlere vatanı yürekten sevmeyi, Lenince yaşamayı ve çalışmayı öğrettin. Sovyet hükümeti o zamanki emeklerini takdir ederek seni Kızıl Bayrak İşçi Nişanı ile mükafatlandırdı.

Tüm bunlar için sen vatana ne yaptın? Kara ihanet. Üstelik, Sovyet hükümetinin senin gibilerin vatana karşı işlediği geçmişteki hatalarını affeden insanî yaklaşımına rağmen hâlâ efendilerinin önünde yaltaklanmaya devam ediyorsun ve şimdi Sovyet gerçekliğine, Özbek halkına iftira atıyorsun. Patronlarının küçük sadakaları ile kişisel zenginleşme açlığının, anavatanına ve halkına olan sevgi duygunu gölgede bıraktığına inanamıyorum.

Vatanı, anneyi, kalbe yakın insanları unutmak insan onuru ile uyumlu mu? Baba, hiçbir zaman senin gibi olmayacağım!

Sensiz büyüdüm, baba, fakat her zaman devletin ailemize gösterdiği özeni hissettim. Eğitim aldım, Taşkent Politeknik Okulundan mezun oldum, Tekstil Enstitüsünde açıktan okumaya devam ediyorum, Leninci Komsomol safına katıldım. Şu anda Sovyet Ordusunda hizmet ediyorum. Orduda olmakla gurur duyuyorum ve senden farklı şekilde görevimi onurla yerine getiriyorum.

Baba, mektubumun sonunda kendi evladın olarak sana söylemek istediğim şu: Her şey bitmiş değil. Geçmişini karalayıp onurunu, vicdanını ve öz saygısını yitirmiş insanlarla sonsuza dek bağlarını kopartarak kendini kurtarabilirsin.

Oğlun Telman Baymirzayev.[370]

Sovyet basınındaki propaganda içeren yazılar ve eleştiriler muhacir basınında da yankı buluyordu. Özellikle *Vatanın Sesi* gazetesinde yazılanlar hariçte millî mücadele eden aydınları hedef almaktaydı. Bu kişilerin en önemlisi arasında gelen Veli Kayum Han da bu durumdan nasibini almaktaydı. 1963-64 yıllarında *Millî Türkistan'*ın birkaç

kaynağı olarak 83 kapitalist ülkede dağıtılırdı ve Sovyet göçmenlerine yönelikti. Gazetenin amacı Sovyetler Birliği hakkında olumlu bir imaj yaratmak ve Sovyet karşıtı göçmen örgütlerini eleştirmekti.

[370] Telman Baymirzayev, "Bez Tebya Vyros, Otec! Pismo v SŞA Baymirze Hayitovu", *Golos Rodını,* No 78, s. 1, Ekim 1962, Berlin; Ayfer Kaynar, a.g.e., s. 95.

sayısında baş editör Veli Kayum Han'ın Reşidov'a müracaatları yayınlandı. Müracaatların ilki "Şaraf Raşidoviç Raşidovga açıq mektub"[371] başlığı altında basıldı. Kapsamlı makale o yıllarda Özbekistan'ın başında yer alan Reşidov'a hitaben başlıyor:

> Siz, Özbekistan Sovyet cumhuriyeti komünist fırkası merkezî komitesinin birinci katibi ve Sovyet ittifakı komünist partisi merkezî komitesinin prezidyumunun adayı olarak en büyük sömürgecisi Sovyet Rusya'nın Türkistan'ın bir bölgesi olan Özbekistan'ıdaki seçkin temsilcisi Reşidov Şeref Reşidoviç, yıllardır ardarda birkaç meclis, parti kongresi ve aydınlar toplantısında evvela Moskova'nın dayattıklarını halka bildirerek ve göstererek Türkistan halkına, Milli Türkistan Birlik Komitesine, Millî hadımlara ve özellikle bana karşı iftira ve hücumlarda bulunarak "onlara ölüm", "yeter artık" diye haykırmaktasınız. [372]

Bugüne dek sadece Rusların yaptıkları istilacı hareketleri eleştirmekte olduğunu ve Türkistan halkları hakkında kötü bir laf etmediğini belirten Veli Kayum Han muhacirler ve Sovyet yöneticileri kıyaslayarak şöyle demektedir:

> Biz bölünmez, parçalanmaz bir Türkistan'ı Rus ve Çinlerden azat ederek halkımıza mesutluk getirmeye, onları esaret zincirinden kurtarmak yolunda çalışarak halkı savunmaya çalışıyoruz. Ya siz? Siz halkımızı ezenlere destek vermektesiniz. Vatandaki Türkistanlılar içeriden Ruslara karşı silahlı ayaklanma yaparlarsa Millî Türkistan Birlik Komitesi yurtdışından halkına bağlı bir halde milli ordusunu kurarak 200 binden daha fazla silahlı güçle kendi millî bayrağı altında "Tanrı bizimle" şiarı ile 1945'e kadar yalnız Ruslara karşı savaşıp Rusyayı ele geçirerek Türkistan'a kadar (Astrahan) gittiler. Bunlar büyük hakan Timur'un izinden giderek Rusları titrettiler. Ruslar kendi yayınlarında bizlere karşı iftiralar yaymaktalar.[373]

Makale *Vatanın Sesi* gazetesinin 1961 yılı 77-87. sayılarında ve aynı yıl Taşkent'te çıkan *Halklar Dostluğu ve Sosyalist Enternasyonalizm Komünizm Kuruluşunda Büyük Güç* kitabında[374] Veli Kayum Han hakkındaki olumsuz fikirlere reddiyelerle devam etmektedir. Sovyet basını Kayum Han'ı Nazi çatısı altında lejyon kurma, Büyük Türkistan inşa etme arzusu, kendini Han ilan etme hayalleri gibi ithamlar ile suçlamıştır. Başında bulunduğu Millî Türkistan Birlik Komitesi'nin Milli Türkistan dergisi hakkında "burjuva milliyetçiliğin basın organı", "alçak ve çirkin neşir" gibi tarifler verilmesine yönelik Veli Kayum Han "Eğer gerçekten öyleyse bu dergi bu kadar uzun - yirmi yıldan fazla süre - boyunca neşredilmez, halkın ilgisini çekemezdi. Bugün

---

[371] Veli Kayyum Han, "Şaraf Raşidoviç Raşidovga Açiq Mektub", *Millî Turkistan,* S. 99A, Kasım-Aralık 1963, s. 3-22.
[372] Veli Kayyum Han, a.g.m., s. 3.
[373] Veli Kayyum Han, a.g.m., s. 4.
[374] Veli Kayyum Han, a.g.m., s. 5.

Millî Türkistan Rusların hücumuna maruz kalmaktaysa bu yazılanların Rusların kalbine mızrak gibi sokulduğunu göstermektedir. Milli Türkistan Teşkilatı da Birleşmiş Milletler Örgütü'nün halklara barış ve egemenlik sunulması ilkesine göre hareket etmektedir," demiştir.[375]

Buna karşılık Veli Kayum Han da Reşidov'u Moskova insanı olma, Türkistan'ın yer altı ve diğer kaynaklarının Rusya'ya taşınmasına aracılık yapma, istiklal için mücadele edenlere engel olma gibi şeylerle suçlamaktaydı. Vatana daha fazla kaynak göndermek için yerli halkı daha fazla çalışmak için zorlayarak plenümlerde aşırı vaatler verdiğini hatırlatan Veli Kayum Han, Reşidov'a "Sizin söylediğiniz vatan hangi vatan?" diye sormaktaydı. Ona göre Reşidov, Rusya'yı vatan olarak kabullenerek kendi halkının ağzındaki ekmeği alıp Ruslara vermesi sayesinde ödül ve mükâfatlar almaktaydı.[376]

Açık mektupların ilkinde yazılan bir iddia ilginçtir. Kendisini alçak düşürmek için Sovyet hükümetinin sahte mektuplar, plakalar ürettiği ve dünyanın dört bir yerine gönderdiğini söyleyen Veli Kayum Han, bizzat Reşidov'un da mektuplar yazdırarak muhacir liderleri arasına nifak sokmaya çalıştığını anlatmaktadır. Onun dediğine göre, Almanya'nın Düsseldorf şehrinde yer alan Özgürlük Radyosu[377] başmuharriri Veli Zünnün'e 10 Nisan 1962'de bir mektup gelmiş ve orada Veli Zünnün'e Veli Kayum Han'a dikkat etmesi gerektiği yazılmıştır. Veli Kayum Han'ın Zünnün efendiyi öldürerek suçu Sovyetlere atmayı planladığı yazılan mektupta, böylece V. Zünnün'ün itibarına kendisi sahip olmayı arzuladığı yazılmıştır. Aradan iki ay geçince buna benzer bir mektubun Veli Kayum Han'a da geldiği ve orada yukarıdaki mektubun tam tersine V. Zünnün'ün Kayum Han'ın aleyhinde hareketler planladığı ve dikkat edilmesi gerektiği yazılmıştır.[378] Üstelik mektupta Sovyetlerin Mustafa Çokay'ın ölümünde Kayum Han'ı suçlamasının da hiçbir gerçeğe dayanmadığı kanıtlarla ispatlanmaya çalışılmıştır.[379]

Millî Türkistan dergisinin Ocak-Şubat 1964'te neşredilen 100. sayısında mektubunun ikinci kısmını yayınlatan Veli Kayum Han, bu sefer kendisi ile Reşidov'u kıyaslamaktadır. "Beni Millî Türkistan Birlik Komitesinin Başkanı olarak tayin edenler Türkistanlılar ise, sizi Özbekistan'ın Başkanı tayin edenler de Ruslardır," diyor Kayum Han.[380] Kayum Han'a göre diğer bir fark Reşidov'un muhacir vatandaşların vatana geri

[375] Veli Kayyum Han, a.g.m., s. 6.
[376] Veli Kayyum Han, a.g.m., s. 8.
[377] Radio Liberty
[378] Veli Kayyum Han, a.g.m., s. 12.
[379] Veli Kayyum Han, a.g.m., s. 20.
[380] Veli Kayum Han, "Şaraf Raşidoviç Raşidovga açıq mektub II", *Millî Türkistan,* Ocak-Şubat 1964, S. 100 A, s. 6.

dönmelerini istemesidir. Müellif, II. Dünya Savaşında vatana geri dönen savaş esirlerine hiçbir zülüm yapılmayacağını vaatl ettikten sonra dönenleri cezaya maruz bırakan hükümete inanmanın nasıl mümkün olduğunu sorgulamaktadır.[381]

Mektubunun devamında Kayum Han Sovyet cumhuriyetlerinin anayasasında yer alan egemenlik ilkesinin sadece kağıtta kaldığını vurgulamaktadır. Aslında egemenliği talep eden Turar Rıskul, Feyzulla Hocayev, Ekmel İkramov gibilerin mahkemeye çıkarıldığı ve öldürüldüğünü hatırlatmaktadır. Bunun yanı sıra Reşidov'un Ruslarla birlikteliğin Komünizm inşası amaçlı olduğunu, diğer bir Komünist devlet olan Çin'in Sovyetler Birliğinde yer almadığını ve bağımsız bir yolda ilerlediğini örnek vererek sorgulamaktadır.[382]

Kayum Han mektubunda SSCB ve bir ölçüde Türkistan cumhuriyetlerinde yönetim kadrosunu ağırlıklı olarak Ruslardın teşekil ettiğini dile getirmektedir.[383] Her cumhuriyetten Merkezî Komiteye üyelik hakkının da sadece göstermelik bir unvan olduğunu söyleyen Kayum Han, aslında devlet işlerini evirip çevirenlerin Ruslar olduğunun altını çizmektedir. Hatta Özbekistan bakanlarının tamı tamına yarısının Rus milletine mensup olduğuna dikkat çekmektedir.[384] Üstelik, Orta Asya cumhuriyetlerine ait ikinci sekreterlerin Ruslar olduğunun nasıl bir egemenlik göstergesi olduğu sorgulanmaktadır.[385]

Reşidov'a açık mektubun üçüncü kısmı[386] da diğerlerinden pek farklı değildir. Orta Asya cumhuriyetlerinin SSCB'ye katılma sürecini değerlendiren Kayum Han, bu olayın Reşidov'un dediği gibi kendi istekleriyle değil, tam tersine Rus baskısının renk değiştirmiş bir hali neticesinde olduğunu söylüyor. O zaman Özbekistan'da olup biteni irdeleyen Kayum Han, Rusların şu anda Türkistan halklarının arasına nifak sokup kötü niyetlerini kolaylıkça gerçekleştirdiğini, Türkistanlıların birbirlerini milliyetçilikle suçlayarak Ruslara hizmet ettiğini söylüyor. Kayyum Han, ne kadar Rusların lehine hareket etse de eninde sonunda Muhitdinov ve Osman Yusupov gibi kenara atılacağını konusunda Reşidov'u uyarıyor, SSCB'nin kurucularından Stalin'in sonunu hatırlatıyordu.[387] Bu noktada Kayum Han'ın gelecek hakkındaki tahminlerinde ne denli haklı olduğunu itiraf etmemekmümkün değildir.

---

381 Veli Kayyum Han, a.g.m., s. 9.
382 Veli Kayyum Han, a.g.m., s. 13.
383 Veli Kayyum Han, a.g.m., s. 14.
384 Veli Kayyum Han, a.g.m., s. 16.
385 Veli Kayyum Han, a.g.m., s. 17.
386 Veli Kayum Han, "Şaraf Raşidoviç Raşidovga açıq mektub III Türkistandağı Komünist Matbuatlarının Hücumige Cevab", *Millî Türkistan,* 101 (Mart-Nisan 1964), s. 3-17.
387 Veli Kayyum Han, a.g.m., s. 5.

Veli Kayum Han'ın *Millî Türkistan'*ın üç sayısında yayınladığı makale, Reşidov zamanında Sovyet hükümetinin yurtdışındaki aydınlara karşı nasıl mücadele ettiğini anlamak açısından önemlidir. Sovyetler, devlette olup biten gelişmelerin gösterişli propagandasını yapmanın yanı sıra muhacir aydınları gözden düşürmek için basın, radyo, televizyon, afişler, cinema ve tiyatrodan faydalanmıştır. Yurt dışındaki saygılı insanları itibarsızlandırmak için ajanlar yollamış, aralarında çekişme çıkartmak için mektuplar göndermişlerdir. Tüm bunların nedenini Kayum Han makalesinde şöyle özetliyor: "Bu Sovyet hükümetinin millî hareketten ne kadar korktuğunun kanıtıdır. Millî hareketin halk arasındaki tesirinin ne denli büyük olduğunun, halkın aslında millî harekete bağlı olup Millî Türkistan Birlik Komitesine güvendiğinin, bugüne kadar söylenen kötü haberlere inanmadığının ve Türkistan cumhuriyetleri başkanları aslında Moskova'nın emirlerini yerine getiren insanlar olduğunun bir göstergesidir"[388]

Göründüğü üzere, epeyce kapsamlı olan bu açık mektup Şeref Reşidov'a hitap ettiyse de aslında Kremlin ve Sovyet hukümetini hedef almaktaydı. Sovyet hukümeti ve bizzat Reşidov yurt dışında faaliyet yürüten muhalifleri Batı köleliği ile suçladıysa, muhacir aydınlar konuşma ve yazılarında Reşidov'u Rusların hizmetçiliğini yapmakla ve "Rus'tan daha çok Rus'a dönüşme" ile suçlamaktaydılar. Sovyet hükümeti, devletin bağımsız cumhuriyetler birliği olduğunu kanıtlamaya diğer taraf ise bunun sadece bir laf olduğunu, gerçekte tam tersine cumhuriyetlerin merkeze bağlı, bağımlı ve esir olduklarını delillerle ispat etmeye çalışmaktaydılar.

Soğuk Savaş döneminde Sovyetlerle ilgili çalışmalar Batı'da önem taşımaktaydı. Bu bağlamda Münih'te 1950'de kurulan Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü'nün faaliyetleri oldukça ilginçtir. Amerikan Kurtuluş Komitesi tarafından finanse edilen bu enstitü, çatısının altında genel olarak Sovyet rejiminden kaçarak yurt dışında faaliyet yürüten yabancı akademisyen, yazar ve aktivistleri barındırmaktaydı.[389]

Enstitünün birkaç yayın organının arasında 1955'ten itibaren Türkçe basılmaya başlanan *Dergi* dergisi Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türkleri hedef almaktadır. Sovyetlerin çoktan vaz geçtiği Türk ve Türkistan kavramı dergide devam ettirilmiştir. Sadece Türkistan toprakları değil, İdil-Ural, Güney ve Kuzey Kafkasya cumhuriyetlerinde de olup bitenin değerlendirilmesi, o topraklarda çıkan yeni eserlerin tahlili, Sovyetlerin bu halklara yaklaşımı ile çeşitli kültürel ve sosyal vakalar da

[388] Veli Kayyum Han, a.g.m., s. 9-10.
[389] A. Popov, "Münhenskiy İnstitut po İzuçeniyu İstorii i Kulturı SSSR i "Vtoraya Volna" Emmigratsii", *Novıy İstoriçeski Vestnik,* S 1, 2004, s. 54-71.

Dergi'de yer almıştır.[390] İlginçtir ki dergide Türk olmayan diğer Müslüman halklar hakkında da değerlendirmelerin yapılmıştır.

Dergi oldukça çeşitli bir yazar kadrosuna sahipti. Yazarlar arasında Türkistanlıların yanı sıra Rus, Yahudi, Kafkasyalı, Tatar ve başka milliyetten insanlar da bulunmaktaydı. Mirza Bala, Baymirza Hayit, Alexandre Bennigsen, Ali Han Kantemir, Abdullah Battal Taymas, Akdes Nimet Kurat, Ahmet Caferoğlu, Mustafa Kırımal, Vasili Dubrovski, Zeki Velidi Togan, Murat Taçmurat gibi önemli bilim adamlarının makaleleri dergi sayfalarında yayınlanmıştır. Böyle geniş bir coğrafyadan gelen araştırmacıların ortak noktası anti-komünist olmalarıydı.[391]

*Dergi'*de yayınlanan makaleler Batı'daki anti-Sovyet yaklaşımı sergilemektedir. Makalelerde yapılan değerlendirmeler, Müslüman topraklarda Rus nüfusunun çoğalması[392], Rusçanın egemen duruma gelmesi[393], ekonominin cumhuriyetleri birbirine bağımlı ve Moskova'nın yararına tasarlanmış olması[394] gibi hususlara dikkat çekmiştir. Sovyetlerin yurtdışındaki aktivistlere tavırları da dergi yazarları tarafından yakından gözlemlenmekteydi. Dergi yazarlarından Süleyman Tekiner'in milliyetçiliğin düşmanlık ve eskilik kalıntısı olarak algılandığını dile getirdiği makalesinde[395] Şeref Reşidov'un şu konuşması örnek gösterilmekteydi:

> Burjuva milliyetçiliği belirtilerine karşı savaşmak, çağdaş şartlar içinde büyük bir önem kazanıyor. Geçmiş devrin en etkili kalıntılarından sayılan milliyetçilik, bir adet olarak, en ustaca ve maskelenmiş şekillerde kendini gösteriyor… Şu sıralarda bazı kimseler, sanki şahsa tapma usulünün açtığı yaralara karşı savaşırlarmış gibi görünerek, Cedidizmi ve onun ideologlarını rehabilite etmek çabası içindeler. Buna müsaade edemeyiz ve etmeyeceğiz. Şahsa tapma sisteminin uygulandığı sıralarda bir takım eski Cedidçiler ve kendileriyle ülküdaş bulunan öğretmenler, yazarlar ve basın görevlileri baskı ve tedhişe maruz bırakılmışlardır. Bu adamlar şimdi rehabilite edilmişlerdir. Fakat bu, irticai ve inkılap düşmanı Cedidizmin rehabilite edilmiş olduğu demek değildir. Cedidizmin dayandığı ideoloji, bilindiği gibi Panislamizm ve Pantürkizm'dir. Onun Sovyet hakimiyetine karşı yaptığı savaş şekli ise Basmacılık hareketidir.[396]

---

390 Berker Gönülalan, ""Dergi" Dergisine Göre Sovyet Hakimiyetindeki Türkler (1955-1972)", yüksek lisans tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2019.
391 B. Gönülalan, a.g.e., s. 10.
392 B. Gönülalan, a.g.e., s. 39.
393 B. Gönülalan, a.g.e., s. 149.
394 B. Gönülalan, a.g.e., s. 70.
395 Süleyman Tekiner, "Özbekistan'da Milliyetçilik", Dergi, S.41, Münih 1965, s.35.
396 B. Gönülalan, a.g.e., s.159.

*Dergi'*de neşredilen makalesinde Zeki Velidi Togan, Sovyetlerin Türkistan'da uyguladığı siyaseti değerlendirirken kapalı kapılar ardında kalan hususları öğrenmekte dikkat edilmesi gerekenlerin altına çizmiştir:

> Sovyetlerdeki vaziyeti yalnız Sovyet neşriyatı esasında öğrenmek imkansızdır, fakat onu Sovyet matbuatını itibar nazarına almadan öğrenmek de mümkün değildir. Ve ancak şehitlerin, işe bizzat karışmış olanların zevatın ifadeleriyle teyit olunan hadiseler hakiki hayatın tecellisi olarak kabul olunmalıdır. Türkistan gibi Garplı murakıplar için kapalı olan bir memleket için Sovyet matbuatının verdiği malumatı, hürriyet seçenlerin ifadeleriyle ve mahalli kaynakların verdiği malumatla kontrol etmek bilhassa ehemmiyetlidir.[397]

Dergi mecmuası incelendiğinde Togan'ın ifade ettiği gibi Sovyet basınından fazlasıyla faydalanıldığı görülmektedir. Hemen hemen her sayının sonunda verilen "Muhtelif Haberler" kısmında Sovyet basını; gazeteleri, dergileri ve radyolarında verilen bilgiler ile değerlendirilmiştir. Haberler genel olarak Sovyetler Birliğinde gerçekleştirilen konferanslar, yeni çıkan eserler, maden keşifleri, tarihi buluntular gibi konuları içermektektedir. Makalenin devamında Togan, Sovyet basınını incelerken şu üç sorunun hep akıllarda olması gerektiğinin altına çizmektedir: 1. Sovyet Türkistanı'ndaki imar işlerinde bu denli olağanüstü ve hummalı acelenin sebebi nedir? 2. Sovyetler neden Türkistan'a ait nüfus istatistiğinde milletlere ilişkin bilgi vermekten kaçınmaktadır? 3. Çok zengin bir kültüre sahip olan Türkistan halkları Sovyetler tarafından yürütülen imar işlerine iştirak ediyor mudur? [398] Togan Sovyet basınında bu soruların cevaplarının bulunamadığını vurgular.

Togan'ın dikkat çektiği diğer bir husus da Türkistan topraklarında inşa edilen yeni şehirlere Rusların yerleştirilmesidir. Sovyetlerden Batı'ya göç eden kişilerin verdiği bilgilere göre, Türkistanlı köylüler yerleştirerek iş verme maksadıyla yapılandırıldığı ilan edilen sanayi şehirlerinin sadece Rusya Federasyonu'ndan göçürülen insanlarla doldurulduğu söylenir. Togan bu şehirleri "Ruslaştırma ocakları" olarak tarif etmiştir.[399] Örneğin, Özbekistan'da Reşidov zamanında yapılan Muruntau ve Uçkuduk gibi şehirlerde ağırlıklı olarak Rusların yaşadığı ve oradaki sanayilerde çalıştığı bilinir.[400]

Togan'ın dış dünyadan gelen misafirlerin Özbekistan gibi cumhuriyetlerde gezdirilmesi hakkındaki tespiti de oldukça ilginçtir. Buralardaki hayatın iki yüzü olduğunu ifade eden Togan'a göre, dışarıdan ziyarete gelen Müslümanlara gösterdikleri

---

397 Zeki Velidi Togan, "Sovyetlerin Türkistanda Tatbik Ettikleri Siyasetin Son Safhaları", *Dergi,* S.1, Ocak-Mart, 1955, s. 5.
398 Z. V. Togan, a.g.m., s. 8.
399 Z. V. Togan, a.g.m., s. 9.
400 İzzetullah Nuritdinov ile sohbetten.

kanallar ile Taşkent gibi yeniden inşa edilen şehirler bir cennet gibi gösterilmesine rağmen buralardaki Rus nüfusunun artışı yüksektir. Bunu gizlemek için şehirlerdeki cadde ve sokaklara Müslüman isimleri verilmiş, bir-iki cami bırakılmış, güzel meydanlar ve tiyatrolar inşa edilmiştir. Dünyanın en kuvvetli radyolarından olan Taşkent radyosunda çeşitli devletlerin dillerinde yayınlar yapılarak buranın cennet olduğu vurgulanmıştır. Fakat aslında başkalarına gösterilmeyen bir "cehennem" tarafı da vardır ve o da şudur ki şehirdeki dindar ve milliyetçi insanlara baskı uygulanmış, yeni açılan maden ve fabrikaların çevresindeki ahali evsiz bırakılmıştır.[401]

Togan'ın makalesinden, o dönemde Batı'da dahi Sovyet yanlısı neşirlerin bulunduğu anlaşılır. Örneğin, Orta Asya'yı Tetkik Etme Merkezi adındaki kurumun başkanlığını yapan G. Wheeler'in 1954'te yayınladığı "The Sovyet Experiment in Central Asia" makalesinde Sovyetlerin Orta Asya cumhuriyetlerinde yürüttüğü siyaset övgüyle anlatılmıştır. Buna cevaben Togan şöyle yazmaktadır:

> Eğer Sovyetler eski medeniyetlerin inkişaf sahalarından Afganistan, İran ve Irak'ı herhangi bir zaman ele geçirmiş ve orada demiryolları, kanallar ve traktör istasyonları kurmuş olsaydı zikri geçen İngiliz müellifleri Sovyetlerin bu ülkedeki faaliyet ve başarıları hakkında aynı Türkistan hakkında yazdıklarını yazar mıydı? [402]

Bunun yanı sıra Conolly, Holdsworth, P. Henze, W. Wilhelm gibi araştırmacıların o dönemlerde Sovyetlere sıcak baktıkları, bu temayülde makaleler yayınladıkları Togan tarafından bildirilmiştir.[403] Bununla birlikte yerli halkların Sovyet hükümetinin uyguladığı siyasetten memnun olduğu, en azından imar işlerinin yerli halkın katılımıyla gerçekleştiği ve "ne yapılsa yine memlekete mal olacak" görüşünün hakim olduğu tespit edilmiştir.[404]

Dergi'de yayınlanan makaleler incelendiğinde Batı'nın SSCB'deki, özellikle Özbekistan'daki pamuk üretimi konusuyla yakından ilgilendiği görülür. Sovyet basınında yapılan eleştiriler, toplantı haber ve raporları, pamuk planının ne denli tamamlandığı, yetkililerin bu konuda aldığı kararlar ve kararları gerçekleştirme süreci takip edilerek analiz edilmiştir.[405] Bunun yanı sıra tarla işleri ve hayvancılık gibi sahalarda çocuk emeğinden faydalanılması meselesine derginin çıkmaya başladığı yıllardan itibaren dikkat çekilmiştir.[406]

---

401 Z. V. Togan, a.g.m., s.15.
402 Z. V. Togan, a.g.m., s. 19.
403 Z. V. Togan, a.g.m., s. 18.
404 Z. V. Togan, a.g.m., s. 20.
405 S. Kabış, "Türkistan ve Kafkasya Cumhuriyetlerinde Pamukçuluğun Gelişmesindeki Zorluklar", *Dergi,* S. 1, Ocak-Mart, 1955, s. 124-128.
406 Y. Kaval, "Sovyetler Birliğinde Çocuk İşçiliği", *Dergi,* S. 2, Nisan-Haziran, 1955, s. 122-129.

Derginin dikkat çektiği bir diğer konu da Sovyet Türk cumhuriyetlerinde Türkoloji alanında yapılan işler olmuştur. İki kez alfabe değişikliği ile başlayan kardeş Türk halklarını birbirinden uzaklaştırma projesi *Dergi* yazarları tarafından "medeniyet değiştirilmesi" olarak değerlendirilmiştir. *Dergi*'ye göre Türk milletlerini silah gücüyle esarete alan hükümet, kültür sahasında da egemenliğe erişmek için önce aydın zümresinden kurtulmuş, sonra da her millet için ayrı bir Kiril alfabesi icat etmiştir. Bunun asıl maksadının tek bir dilde konuşan Sovyet milliyeti yaratmak olduğu vurgulanmıştır.[407] Şunu da belirtmek lazım ki, derginin ilk yıllarında dile getirilen Ruslaştırma ve tek dilli milliyet yaratma hipotezi sonraki yıllarda çıkan yazılarda sorguya çekilmektedir. Mesela, *Dergi*'nin 14. sayısında Sovyetlerde milliyet siyaseti hakkında yayınlanan bir makalede şöyle bir sonuca varılmıştır:

> 1956'daki Sovyet nüfus sayımının sonuçları dil bakımından erime gibi bir olayı açıklamamaktadır. Aksine toprakları kesin olarak belli olan milletler dil birliğine doğru devamlı olarak adım atmaktadır. Amerika Birleşik Devletlerindeki "Amerikalaştırma" süreci ile Sovyetler Birliğindeki tamamıyla ayrı olan bu durumu mukayese etmek çok hatalı olurdu. Unutmamalı ki Sovyet cumhuriyetlerinde mahallî diller yürürlükte bulunmaktadır.[408]

Aynı makalede 1917'den beri Rus olmayan Sovyet cumhuriyetlerinde milliyetçiliğin en azından Ruslarınki kadar geliştiği, o zamanlarda bile millî kırgınlıkların olduğu, Sovyetler Birliğinin sadece nazariyatta beynelmilel bir hükümet olduğu söylenir. Sonraki olaylar, müellifin milli meselenin Sovyetler Birliği için büyük bir sorun haline dönüşeceğine yönelik öngörüsünün haklı olduğunu göstermiştir.

> Eğer baştakiler milli problemleri çözdükleri hayalini bir yana bırakıp meseleyi vakıfane bir şekilde ele almazlarsa her millî cumhuriyette ve her milletle bir gün bu problem korkunç ve tahripkar bir şekilde patlak verebilir.[409]

Sovyetler Birliğinin dışarıdaki vatandaşlarını geri kazanmak için yaptığı propaganda *Dergi* sayfalarında da yankı bulmuştur. Mirza Bala'nın bir makalesinden anlaşıldığı gibi bunun gibi girişimler sadece Türkistanlı muhacirlere yönelik değil, Azerbaycan'dan gidenleri de hedef almıştır. Mültecilerin iş veya ev adreslerine vatana geri dönme çağrısını içeren müracaatnamelerin gönderildiğini yazan müellif, propagandada İslam peygamberinin hadislerinden de faydalanıldığına dikkat çeker. "Vatanı sevmek imandandır", hadisi vasıtasıyla bunun dinî bir görev olduğunun altı çizilerek muhacirlerin dinî hislerine de hitap edildiği anlaşılır.[410] Muhacirlerin çoğu

---

[407] Mirza Bala, "Sovyetler Birliğinde Türkoloji, "Türk Dilleri" ve "Türk Milletleri"", *Dergi,* S.8, 1957, s. 3-18.
[408] Richard Pipes, "Sovyetler Birliğinde Milliyet Meselesi", *Dergi,* S.14, 1958, s. 10.
[409] Richard Pipes, a.g.m., s. 11.
[410] Mirza Bala, "Sovyetlerin Dinî Bir Müracaatnamesi Münasebetile", *Dergi,* S. 14, 1958, s.8.

Sovyetler Birliğini hiçbir zaman kendi vatanı olarak görmemiş, tam tersine vatanlarını istila eden, hürriyetlerini gasp eden bir düşman kuvveti olarak görmüşlerdir.[411]

Sovyetler Birliğinde İslam konusu her zaman Batılı araştırmacıların ilgi odağındaydı. Sovyetlerin İslama yaklaşımındaki değişimini izleyen araştırmacılar dine yönelik yumuşamanın zaman zaman din aleyhine propagandanın çoğalması ile yer değiştiğinin altını çizmiştir. Sovyet anayasasında vicdan hürriyetinin temin edilmesinin yanı sıra dine karşı propagandanın da serbest bırakıldığı riyakârâne bir gelişme olduğu, dine karşı bazen sıcak, bazen soğuk fakat her daim mücadele durumunda bulunulduğu ifade edilmiştir.[412] Yine de İslam'dan dış siyasette faydalanıldığı dergi sayfalarında ifade edilmiştir. Çarlık zamanında Mekke'ye 20 bin ziyaretçi gittiği halde Sovyet döneminde sadece 20 kişinin Hac ziyareti yapabildiğini söyleyenlere göre bu hacılar da nerede ne konuşası gerektiğini bilen rejim yanlısı kişiler olmuştur. Bunun yanı sıra dış devletlerden gelen misafirleri karşılamak amaçlı kullanılan din adamları vasıtasıyla devletin dine serbestlik verdiği görünümü sergilenmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan Komsomol Merkez Komitesinin "ilmî dinsizlik işlerini iyileştirilmesi" hususunda kararnameler kabul ettiği yine Sovyet basınında ilan edilmiş[413] ve ayrıca dünya siyasetinde Sovyet duruşunu öne sürmek için de din adamlarından faydalanılmıştır. Örneğin, 1962'de Taşkent'te düzenlenen Sovyet din adamları konferansında yapılan konuşmada genel silahsızlanma ve barış konusu irdelenmiştir. 1963'te Ufa'da yapılan dinî bir toplantıda atom denemelerine son verme ve barış içinde yaşama konusunda talepler ileri sürülmüştür.[414]

Dergi'nin 45. sayısında yayınlanan makaleye göre 1966'daki çıkışlarında Reşidov'un din karşıtı ifadeler kullandığı Sovyet basınında sık sık görülmüştür. Parti plenumunda konuşma yapan Reşidov'un, Buhara'nın Vabkent bölgesindeki Leningrad kolhozu parti sekreterinin yüz küsür insanı evinde toplayarak Kur'an hatmettirmesini tenkit ettiği yazılmıştır.[415] Bunun yanı sıra konuşmalarında İslam'ın Özbekistanlıların üzerinde nüfuz ve etkisini koruduğunu tasdik eden Reşidov, "dinî kalıntılara karşı sürekli mücadele etmek" gerektiğini vurgulamıştır.[416]

Sovyet rejiminin sömürge siyasetini tetkik eden yazılar da dergi sayfalarında sık sık yer almaktaydı. Prof. Tamurbek Davletşin'in kaleme aldığı bir makalede Sovyet

[411] Mirza Bala, a.g.m., s.9.
[412] A. Kantemir, "İslamiyet ve Komünizm", *Dergi,* S. 16, 1959, s. 11.
[413] A. Kantemir, a.g.m., s. 14.
[414] Georg von Stackelberg, "Sovyetler Birliği Müslüman Halkları Üzerinde İslamiyetin Etkisi", *Dergi,* S.45, 1966, s. 9.
[415] G. Stackelberg, a.g.m., s. 11.
[416] G. Stackelberg, a.g.m., s. 14.

sömürgeciliği ve Batı sömürgeciliğini aynı olarak görmek yanlış olduğu geçer. Eğer Batı sömürgesi sömüren ve sömürülen iki halkın karşı-karşıya durmasıyla iktisadi bir esasa dayanıyorsa, Sovyetlerde durum daha karışıktı. Batı tarzı sömürgecilik sömürge topraklarındaki iç idare, kültür, dil ve millî geleneklere dokunmazken, Sovyet sömürgeciliği ele geçirdiği topraklarda hem ekonomik, hem de kültürel egemenliğe dayanmaktadır. Davletşin'e göre Soğuk Savaş döneminde Batı'daki çoğu yazar Batı sömürgeciliği vasıflarını Sovyetlere de uygulayarak konunun mahiyeti anlamayarak yanlış değerlendirmeye başvurmuştur. Sovyet tarzı sömürgenin daha tehlikeli olduğunu ileri süren araştırmacı bunun sonucunda milliyetlerin asimile olacağını öngörmüştür.[417]

Sovyet anayasasına birkaç kez yapılan değişiklikler analiz edilirken insanlara tanınan hakların çoğunun sadece kağıt üzerinde kaldığını, millî cumhuriyetlerin anayasalarının SSCB anayasasının bir kopyası olduğunu yazan dergi araştırmacıları gerçekte hiçbir Türkistan cumhuriyetinin onlara tanınan muhtariyetten faydalanamadığının altını çizmiştir. Cumhuriyet yöneticilerinin ise Moskova talimatlarından en ufak bir sapmada itaatsizliklerinden dolayı makamlarından imha edildikleri, çoğu durumda cezaya tâbi tutundukları dile getirilmiştir.[418]

Dikkat çeken diğer bir husus, Türk cumhuriyetlerinde sadece sembolik olarak bulunan Dışişleri Bakanlığı gibi bir kurum olmasına rağmen Savunma Bakanlığının olmaması ve tüm harp işinin doğrudan merkezin kontrolünde olmasıdır.[419] Tüm bu tespitlerle birlikte makalede yer alan dil konusundaki gözlemlerin tam manasıyla doğru olmadığı görülmektedir. Örneğin, Türkistan'da sadece ilkokul ve lisede yerel dillerde eğitimin yürütüldüğü, diğer eğitim kurumlarında derslerin Rusça olduğu iddia edilmiştir.[420] Yukarıda vurgulandığı gibi, millî cumhuriyetlerde sadece mahallî halk değil, milli azınlıklar da belli oranda kendi dillerinde yükseköğretim kurumlarında talim alabilmiştir. Sovyetlerin yetiştirdiği aydın sınıfının Komünizm prensiplerinden dolayı herhangi bir mülkiyete sahip olmadığı ve maddi açıdan devlete bağlı olduğundan dolayı Sovyet siyasetinin gerektirdiği herhangi bir isteği yerine getirmeye mecbur olduğu söylenmiştir.[421]

Görüldüğü üzere Sovyetler Birliğinde her sahada gerçekleşen gelişmeler Batılı araştırmacılar tarafından yakından izlenmiş, basın takip edilmiş ve değerlendirilmiştir. Batı'da yetişen araştırmacılarla karşılaştırıldığında Türkistanlı göçmen araştırmacı

[417] T. Davletşin, "Türkistandaki Sovyet Sömürgeciliğinin Mahiyeti Üzerine", *Dergi*, S.44, 1966, s. 16-17.
[418] T. Davletşin, a.g.m., s. 20-21.
[419] T. Davletşin, a.g.m., s. 22.
[420] T. Davletşin, a.g.m., s. 25.
[421] T. Davletşin, a.g.m., s. 26.

yazarlar Sovyetler Birliği'ndeki gelişmeleri daha sert ve öznel olarak eleştirmiştir. Tüm bunlar Batı'nın gözünde Sovyet hükümetinin niçin güçlü görünme eğiliminde olduğunu anlamaya yardımcı olur. Diğer yandan Sovyetlerin de Batı'nın eleştirilerini yakinen takip edip cevap verdiği ve orada çıkan makalelere eleştiriyle karşılık verdiği yukarıda anlatılanlardan çıkarılabilir. Kısacası, Soğuk Savaşın sadece harp sahasında değil, basında da tüm gücüyle devam ettiği ve iki tarafın da yoğun propagandaya başvurduğu görülmektedir.

SSCB Başkanı Brejnev ve ABD Başkanı Carter'in, Sovyet ve Kapitalist kutuplardaki yumuşamaya sebep olan birkaç sözleşmesinin ardından Sovyetleri Öğrenme Enstitüsü, 1972'de çıkan kapatılma kararıyla faaliyetini durdurdu.[422] *Dergi* dergisinin 66. sayısı son kez olarak 1971'de neşredildi.[423]

[422] A. Popov, "Münhenskiy İnstitut po İzuçeniyu İstorii i Kulturı SSSR i "Vtoraya Volna" Emmigratsii", s.10.
[423] B. Gönülalan, ""Dergi" Dergisine Göre Sovyet Hakimiyetindeki Türkler (1955-1972)", s. 203.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

REŞİDOV'UN SON YILLARI VE ÖLÜMÜNDEN SONRAKİ OLAYLAR

4.1. Brejnev Döneminin Son Yılları

Brejnev dönemi Sovyet tarihinin Durgunluk Devri olarak tarihe geçmiştir. Stalin'in sert yönetimini epeyce yumuşatan Kruşçev'in Çözülme Devri ardından Brejnev'in 18 yıllık yönetimi ile gelen Durgunluk Devri onun ölümünden sonra da devam edecekti. Bu dönem başta ekonomi olmak üzere devletin çoğu alanında bir duraklamaya tanıklık etmekteydi. SSCB'nin rakipleri olan büyük kapitalist ülkelerdeki ekonomik gelişmeler, üst düzey yöneticilerin cumhuriyetlere yönelik ekonomik planlamayı arttırma siyasetini gerektiriyordu.

1970'lerin sonuna ve 1980'lerin başına gelindiğinde yüksek kürsülerde hâlâ Sovyetler Birliğinin başarıları hakkında nutuklar söylenmekteydi, fakat durum pek de iç açıcı değildi. Ülkenin her tarafında bazı ürünlerin yetersizliği görülmekte, bu da ekonomide bir şeylerin gösterildiği gibi olmadığını işaret etmekteydi.

Peki o devirde Özbekistan'da durum nasıldı? 1974 yılında işler yolunda gidiyordu. Cumhuriyet daha önce planlanan rakam yerine 5 milyon ton ham pamuğu devlete teslim etti. Bu rakam, önceki yıllardaki pamuktan 1,5 kat daha fazlaydı. Pamuk planını fazlasıyla yerine getiren cumhuriyet başkanı, Brejnev'in Taşkent'e bizzat ziyareti ile Sosyalist Emek Kahramanı ödülünü aldı.[424]

Önceki yıllardaki başarısından dolayı hem kendi cumhuriyetinde hem Moskova'da daha sağlam bir mevki edinen Reşidov, 3 Şubat 1976'da Taşkent'te gerçekleşen KP Kurulunda Özbekistan'ın, gelecek 10. beş yıllık planına göre, merkeze her yıl en az 5 milyon ton pamuk vereceğini, 1983'te ise bu rakamın 6 milyon tona çıkacağını vaat etti.[425] Bu vaadin kendisinden çıkmadığı bellidir çünkü o kurula katılan Brejnev, Özbekistan'ın 5 buçuk milyon ton pamuk vereceği sözünün üzerine Reşidov'a "6 milyon ton verir misiniz?" diye sormuştu. Reşidov Genel Sekreter'in bu sorusuna "Zor olabilir ama elimizden geleni yaparız" diye cevap vermişti.[426]

En iyi hava şartlarında cumhuriyetin yetiştirebildiği pamuğun 5 milyon tonu geçmesinin mümkün olmadığı malumdu. Bu durumdan Brejnev'in de haberdar

---

[424] *Zoloto dlya Partii. Tayna Raşidovskih Millionov,* Muhammad Salih kanalı, https://www.youtube.com/watch?v=2GLbTBheA8c, 14:10, (erişim tarihi: 11.11.22)

[425] *Zoloto dlya Partii. Tayna Raşidovskih Millionov,* 15:35.

[426] Dmitri Gordon, "Vladimir Kaliniçenko ile sohbet", *V Gostyah u Gordona,* 7 Kasım 2004,http://www.gordon.com.ua/tv/kalinichenko/, (erişim tarihi: 30.05.2022)

olmadığını düşünmek mantıksızdır. Fakat daha çok üretim isteği, rakip devletlere üstünlüğü kanıtlama arzusu belki de o zaman bunu düşünmeye fırsat vermemişti. Ancak pek düşünülmeden verilenn bu bir tek karar ilerideki büyük sorunların kapısını açmış oldu.

1982 Brejnev döneminin son yılı oldu. Vefatından önce Taşkent'e üçüncü kez gelen Genel Sekreter burada ağır bir kaza geçirdi. Mart ayında Brejnev cumhuriyetin 60. yıldönümü vesilesiyle Lenin nişanı vermek için Özbekistan'a gelmişti. 75 yaşına gelen ve birkaç ağır hastalık atlatan Genel Sekreterin sağlığı iyi durumda değildi. Seyahat programında cumhuriyet başkentindeki Limonaryum ve Taşkent Uçak Tasarım Fabrikası ziyaretleri vardı. Limonaryum seralarında kendisini iyi hissetmeyen Brejnev'in sağlık durumunun daha da kötüleşmemesi için Uçak Fabrikası ziyareti iptal edildi ve resmî araçlar istirahat etmesi için konuk evine doğru yol aldı. Bunu farkeden Brejnev, fabrikadakilerin beklediği ve orada önemli şeylerin planlandığı gerekçesiyle araçları fabrikaya döndürdü.

Brejnev'in fabrikaya gelmeyeceği haberi oradakilere ulaşmış, güvenlik güçleri kaldırılmıştı. Ülke yöneticisini bekleyip gelmeyeceğini öğrenen işçiler birdenbire yüksek mevkili bu misafirin gelmesi üzere uçak montaj atölyesinin yukarısındaki tahta iskele köprülerin üzerine gelmeye başladı. Bu kadar insanın ağırlığına dayanamayan tahtalar kırılıp üstündekilerle birlikte tam da Brejnev'in önde bulunduğu delegasyonun üzerine düştü.

Kazada hem Brejnev, hem de Reşidov'un özel korumasının hızlı müdahalesi ile ölümcül bir durum yaşanmadı. Fakat Brejnev ciddi şekilde yaralandı. Kulağı yırtılan ve beyin sarsıntısı geçiren Brejnev'in köprücük kemiği de kırılmıştı. İlaveten beş kaburgası kırılmış ve karaciğeri ezilmişti. Durumu kötü olmasına rağmen öğleden sonra Halklar Dostluğu Sarayında planlanan Cumhuriyete ödül verme törenine gitmek için ısrar etti. Güçlü ağrı kesiciler alarak sahneye çıkan Brejnev'in ağrıya dayanamayıp bayıldığı söylenir.[427]

İlk önce devlet başkanına karşı bir suikast yapıldığı tahmin edildi. Brejnev'in Moskova'ya döndüğü haberi televizyon haber kanallarında görüntüsüz verilince dış ülkelerde dedikodular arttı. Tedavi sonucunda kendine gelen Brejnev'in Reşidov'la

[427] Dmitri Volin, "Liçnıy Pulmonolog Çernenko: Çtobı Gensek Dışal, Mı Preminyali Kosmiçeskie Tehnologii", *TASS*, 14.02.2019, https://tass.ru/interviews/6114762, (erişim tarihi: 31.05.2022)

telefonda konuştuğu, bu kazada onun ve Özbekistanlı yetkililerin hiçbir kusuru olmadığını söylemesi üzerine Reşidov'un sakinleştiği söylenir.[428]

Şunu da söylemek gerekir ki, Brejnev Taşkent'teki kazadan sonra çok yaşamadı. Önceki hastalıklarına bu kazadan aldığı darbelerin etkisi de eklenince çabuk yorulur, sürekli ağrı kesici kullanır, sık sık konsantrasyon kaybı yaşardı. Son yıllardaki kayıtlara bakıldığında Brejnev'in konuşmasının yavaş ve zor anlaşıldığı, çoğu kabullerin sadece törensel ve nutuklarının kısa olduğu görülür.[429]

4.2. Merkezde Hükümet Değişikliği

Kaza sonrasında Brejnev'in durumu kötüye gidiyordu. Yaşı da 76'ya yaklaşmıştı. Nihayet, 10 Kasım 1982 yılında SSCB'yi 18 yıl yöneten Genel Sekreter Leonid Brejnev vefat etti. II Dünya Savaşından sonra viran olan Zaporojya bölgesinin onarılmasına hizmet eden, sonra Moldova ve Kazakistan'da birinci sekreter olarak bu cumhuriyetlerin savaş sonrası kalkınması ve ekonomik refahı için çalışan Brejnev, devleti yönetmeye başladığında halk tarafından epeyce sevilmişti. Kruşçev'in dengesiz yönetiminden sonra Brejnev'le birlikte siyasi hayata bir istikrar gelmişti.

Sadece siyasete değil, sıradan insanların hayatında da bir istikrar ve huzur gözükmüştü. İnsanlar eğitim sonucunda bir emek, emek sonucunda da belli bir refahı elde edebiliyorlardı. Tabii ki o zamanda da düşünce ve ifade hayatında kısıtlamalar vardı, insanlar fikirleri için baskı altında kalabilirlerdi, fakat bu durum önceki yöneticilerin dönemindekilerden daha yumuşamıştı. Brejnev dine karşı da daha toleranslı bir yöneticiydi.[430]

Yukarıda söylediğimiz gibi Brejnev dönemi Durgunluk Dönemi olarak bilinir. O dönemdeki durgunluğu daha çok ekonomik duraklama olarak tanımlasalar da onun yönetiminin son yıllarında toplumun her cephesinde bir durağanlık, bıkkınlık gözlemlenmekteydi. SSCB 80'li yılların başına iki kelimeyi bağlamada zorluk çeken hasta ve yaşlı bir yöneticinin yanı sıra etrafında da yaşlı devlet adamları ile girmişti. Çoğu cumhuriyetlerde de uzun yıllar yönetim değişikliği olmamıştı.[431] Buna rağmen dış

---

[428] İ. Abduhalikov, *Men Bilgan Şarof Aka,* s. 82-91.

[429] NTV Rusya Federal TV Kanalı, *L. İ. Brejnev: Smert Epohi,* (video) 11.11.2014, https://www.ntv.ru/kino/Brezhnev_Smert_epohi/m78201/o306458/video/, (erişim tarihi: 31.05.2022); Pavel Kotlyar, "Leonidu İliçu Nujna Sroçno Reanimatsiya", *Gazeta.Ru,* 10.11.2007, https://www.gazeta.ru/science/2017/11/10_a_10978214.shtml?updated, (erişim tarihi: 31.05.2022)

[430] NTV Rusya Federal TV Kanalı, *L. İ. Brejnev: Smert Epohi.*

[431] Özbekistan'da Reşidov bu zamana kadar 23 yıl yönetim başındaydı, Kazakistan'da Dinmuhammed Kunayev 1964'den beri devlet yöneticisiydi, Türkmenistan'ı 1969'dan beri Muhammednazar Gapurov yönetmekteydi, 1961'den beri Kırgızıstan'da Turdakun Usubaliyev KP Birinci Sekreteriydi, Azerbaycan'da 1969'den itibaren

ülkelerde SSCB'ye karşı Kruşçev zamanındakinden daha çok saygı vardı. Bunu Brejnev'in cenaze törenine gelen çok sayıda dış yöneticilerden de anlamak mümkündü.[432]

Brejnev vefatının hemen ardından parti yüksek yöneticilerinden uzun yıllar Milli İstihbarat Komitesi (KGB) Başkanı olarak çalışan ve daha yeni KP Sekreteri olarak seçilen Yuri Andropov[433], SSCB Dışişleri Bakanı Andrey Gromiko[434] ve Savunma Bakanı Dmitri Ustinov[435] Brejnev'in evine gittiler ve kendi aralarında Andropov'un Genel Sekreter olacağına karar verdiler.[436] İki gün sonra 12 Kasım'da KP Olağanüstü Kurulunda Andropov SSCB Genel Sekreteri olarak seçildi.

Andropov, kariyerinin büyük bir kısmını devletin en kudretli teşkilatlarından biri olan KGB'nin başkanı olarak geçirmişti. Bu teşkilat tüm ülkede merkezin gözü ve kulağıydı. Cumhuriyetlerdeki tüm yüksek davalar, üst düzey kadro atamaları bu teşkilatın bilgisi dışında ve onayı olmadan olmazdı.

Şurasını belirtmek gerekir ki Kruşçev ve Brejnev'le iyi anlaşan Reşidov'un Andropov ile ilişkisi hayli gergindi. Daha Brejnev zamanında Reşidov devlet yöneticisi ile samimi ilişkilerinden ötürü bazı meseleleri KGB'nin katılımı olmaksızın Genel Sekreter ile halledebilirdi. Üstelik 1978'de Merkezin Özbekistan'a gönderdiği istihbarat reisi Eduard Nordman'ın Reşidov'un isteğiyle azledilmesi[437] KGB başkanı olan Andropov'un Reşidov'a karşı pek de olumlu hisler içinde olmamasına sebep olmuştu.

Brejnev'in ve ondan birkaç ay önce Sovyetlerin ideolojik lideri, KP Sekreteri olan Mihail Suslov'un vefatı ile halk arasında topçu araba yarışı [gonka na latafetah] diye adlanan dönem başlamış oldu. KP'nin üst düzey yöneticileri vefat edince düzenlenen şatafatlı tören ardından cesetleri konan tabut topçu arabasının üzerinde Kremlin'e kadar getirilir ve Lenin Mozolesinin ardındaki duvar altına defnedilirdi. Suslov ve Brejnev'in ardından yaşları hayli ilerlemiş ve çoğu hasta olan yöneticiler de

---

Haydar Aliyev cumhuriyet başındaydı, Gürcistan 1972 yılından beri Eduard Şevarnadze tarafından yönetilmekteydi, Ukrayna'da 1972'den beri Vladimir Şçerbitski yönetim başındaydı.

[432] NTV, *L. İ. Brejnev: Smert Epohi,* 5:50.

[433] Yuri Andropov (1914-1984), 1930 yılından Komsomol teşkilatında çeşitli görevler yaparak 1967 yılında SSCB Milli İstihbarat Başkanı derecesine çıktı. Bu görevde 1982'ye kadar kaldı.

[434] Andrey Gromıko (1909-1989), 1943'te SSCB'nin ABD'deki elçisi, 1956'da BM'de SSCB Temsilcisi, 1957'de SSCB Dışişleri Bakanı, 1983'te SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı Yardımcısı, 1985'te Yüksek Prezidyum Başkanı olarak görev yaptı.

[435] Dmitriy Ustinov (1908-1984), 1941 yılından başlayıp çeşitli askeri görevlerde çalıştı. 1946'da SSCB Silahlanma Bakanı, 1953'te Savunma Sanayi Bakanı, 1963'te SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı Yardımcısı, 1976'da SSCB Savunma Bakanı oldu.

[436] NTV, *L. İ. Brejnev: Smert Epohi,* 3:45.

[437] E. Nordman, *Ştrihi k Portretam: General KGB Rasskazıvaet,* Belta Yayınevi, Minsk, 2004, s. 177.

birbiri ardından vefat edecekti.[438] Genel Sekreterlik görevini başladığı zaman iki böbreği hasta ve hayatta kalması için sürekli diyalize bağlı olan Andropov da iki yıl gibi süre zarfında devleti yönetecek, bu sürede Reşidov ve etrafındakilerin başını epeyce derde sokacaktı.

4.3. Reşidov'un Vefatı

1983 yılı Reşidov'un yönetim hayatında en sıkıntılı yıl oldu. O zamana kadar Özbekistan'daki yolsuzluklar hakkında binlerce mektup KGB'ye ulaşmıştı. Kızının, babası hakkındaki hatırasında söylediği üzere, Ocak ayında Reşidov'un Andropov ile Moskova'da görüştüğü, bu görüşmede Reşidov'un sonraki yöneticilik durumunun toplantıların birinde görüşüleceği ile tehdit edildiği söylentileri mevcuttur.[439] Bunu Andropov'un Reşidov'a kendi isteği ile istifa etme teklifi olarak değerlendirebiliriz. Görüldüğü gibi Reşidov bu teklifi kabul etmemiştir.

Şubat ayında KP MK Siyasi Büro toplantısında Özbekistan'da pamukçuluktaki yolsuzlukları incelemek hakkında karar alındı ve SSCB Baş Savcılığına soruşturma komisyonu düzenleme görevi verildi. Aynı yıl Nisan ayında Merkezden gönderilen müfettişler Telman Gdlyan[440] ve Nikolay İvanov[441] riyasetindeki komisyon cumhuriyette çalışmaya başladı.[442] 27 Nisan'da Buhara Vilayet Sosyalist Mülkiyet Hırsızlığıyla Mücadele Departmanı (OBHSS) başkanı rüşvet alırken gözaltına alındı.[443]

1983 yılının Temmuz ayında Moskova'da gerçekleşen Plenum'da Reşidov Özbekistanlıların o yıl partinin cumhuriyetin önüne koyduğu tüm vazifeleri gerçekleştireceğini söyledi. Reşidov'un konuşmasından sonra kürsüye çıkan Andropov, ülkede devlet mülkünün kötüye kullanılmasına karşı mücadelenin gerekli olduğunun altını çizdi.[444]

Plenum bitince KP MK Teşkilî İşler Bölümünün yeni müdürü Egor Ligaçev[445] Reşidov'la görüştü ve Özbekistan'daki durumu, şikayetleri ve soruşturmaları

---

[438] 1982'de Mihail Suslov ve Leonid Brejnev, 1983'te KP Kontrol Komitesi Başkanı Arvid Pelşe, 1984'te Yuri Andropov, aynı yıl Müdafaa Veziri Dmitri Ustinov, 1985'te Andropov'dan sonra Genel Sekreter olan Konstantin Çernenko vefat ettiler. "Topçu araç yarışı" 1985 yılında SSCB KP'nin son Genel Sekreteri Mihail Gorbaçev'in yönetime gelmesi ile sona ermiş oldu.

[439] G. Reşidova, D. Komilov, *Şarof Raşidov: Inson – Davr Közgusida va Davr – Inson Taqdirida,* s. 301.

[440] Telman Gdlyan (doğum yılı1940), 1983 yılında SSCB Baş Savcılığında özel davalar boyunca baş soruşturucu olarak görev almaktaydı.

[441] Nikolay İvanov (doğum yılı 1952), 1983-1989 yıllarında T. Gdlyan ile birlikte "Özbek davası" soruşturmasının liderleri arasında yer aldı.

[442] G. Reşidova, D. Komilov, a.g.e., s. 301.

[443] G. Reşidova, D. Komilov, a.g.e., s. 303.

[444] G. Reşidova, D. Komilov, a.g.e., s. 302.

[445] Egor Ligaçev (1920-2021), 1983-90 yıllarında KPSS MK Sekreteri.

muhakame etti. Ligaçevin kendi hatıralarına göre Reşidov'la görüşmeden önce Andropov ile Özbekistan'daki vaziyeti, şikayet mektuplarını ve cumhuriyetle ilgili endişelerini görüşmüş ve Genel Sekreterin tavsiyesiyle Reşidov'u davet etmiştir. Reşidov'un görevine yeni başlayan büro sekreteri Ligaçev, Politbüro üyeliğine aday, bunca yıl önemli bir cumhuriyeti yöneten insanla konuştuğunda haddini bilmesi gerektiğini hatırlatmak için: "Kiminle konuştuğunuzun farkında mısınız?" diye sormasının ardından Ligaçev, bu konuşmanın Andropov'un bilgisi dahilinde gerçekleşiyor olduğunu söylemiş.[446] Ligaçev'in hatırasına göre o Özbekistan'da geniş çaplı işler için büyük bir cephe açılıyor olduğunu hissetmiş, Reşidov ise görüşmeden büyük bir endişe ile ayrılmış.[447]

Ağustos ayında Reşidov cumhuriyette çoğalan soruşturmalardan dolayı Özbekistan SSC KGB'sinin başkanı Melkumov'u[448] görevinden aldı. Bununla tabii ki Andropov'la daha fazla zıtlaşmış oldu.[449] Reşidov'un önünde onu Andropov'un gözünde ileriki mevkiini geri kazanmasına yardım edebilecek pamuk hasatı yaklaşmaktaydı. Reşidov gerek Genel Sekreter'in cumhuriyete yönelik tutumunu yumuşatması için, gerek kendisinin yönetici olarak önemini kanıtlamak için elindeki tüm imkanları kullanarak pamuk üretim planını yerine koymaya odaklanması lazımdı.

1983 yılının sonbaharı geldiğinde, Reşidov günlerinin büyük kısmını cumhuriyetin her köşesindeki pamuk tarlalarında geçirmekteydi. Bunun yanı sıra Merkezin ona yüklediği görevlerini de ihmal etmiyordu. Eylülde Sovyet delegasyonu ile Etiyopya'ya gitmişti. Ekim ayında da altı uçuş yapmak zorunda kaldı.[450] Ekimi yoğun bir iş temposunda geçiren Reşidov ay sonunda Karakalpakistan'daydı. 30 Ekim'de üç ilçedeki tarlaları ziyaret edip, birkaç toplantıya katıldıktan sonra akşama doğru rahatsızlanan Reşidov vilayetleri ziyaret etmede kullandığı özel tren vagonunda vefat etti.[451]

Reşidov'un ölümü hakkında çeşitli dedikodular vardır. Resmi beyana göre onun kalp yetmezliğinden vefat ettiği söylense de, bazı kaynaklarda onun zehir içerek veya

---

446 Egor Ligachev, *Inside Gorbachev's Kremlin,* Taylor & Francis Ltd, 2019, s. 213.
447 G. Reşidova, D. Komilov, a.g.e., s. 302.
448 Levon Melkumov (1924-1006), Özbekistan Milli İstihbarat Teşkilatını beş yıl devamında yönetmiştir.
449 G. Reşidova, D. Komilov, a.g.e., s. 303.
450 Etiyopya'dan Moskova'ya ve ardından hemen Taşkent'e, 24 Ekim Taşkent'ten Urgenç'e, 26 Ekim Urgenç'ten Taşkent'e, 27 Ekim Taşkent'ten Urgenç'e, 28 Ekim Urgenç'ten Turkul'a ve ardından Urgenç'e. Muhammadkulov, Sadullo, "Jizn i Smert Şarafa Raşidova: Vospominaniya Liçnogo Komissara", https://uz.sputniknews.ru/20171105/Rashidov-vospominaniya-komissara-6747573.html
451 Muhammadkulov, Sadullo, "Jizn i Smert Şarafa Raşidova: Vospominaniya Liçnogo Komissara", https://uz.sputniknews.ru/20171105/Rashidov-vospominaniya-komissara-6747573.html

kendini vurarak intihar ettiği söylenir.[452] Fakat Reşidov'un son anlarında yanında olan onun özel koruma komiseri Sadullo Muhammadkulov'un tanıklığına göre Reşidov'un ölüm sebebi kesinlikle intihar değildir. Muhammadkulov, hatıralarında Reşidov'un hayatının son saatlerini en ince ayrıntısına kadar yazmıştır. Bununla birlkte kızı ve torununun kitabında dedikodular hakkında bilgiler olmasına rağmen onların esassız olduğu hakkında kesin bir ifade bulunmamaktadır.

Reşidov'un ölümünü Andropov'a bağlıyorlar. Bunun sebebi Reşidov'un Genel Sekreterle yaptığı son telefon görüşmesiydi. Şöyle ki 29 Ekim'de Harezm vilayeti Parti Komitesinin Birinci Sekreteri M. Hudaybergenov vilayetin 300 bin ton pamuk topladığı hakkındaki müjdeyi Reşidov'a bildirdi. Reşidov bu iyi haberi merkeze bildirmek için Andropov'u aradı. Andropov da kutlama yerine bu rakamın ne denli gerçek olduğunu elbet kontrol edeceklerini söylemiştir.[453]

Diğer bir tahmine göre Reşidov'un ölümünü yaklaştıran husus onun ölümünden üç gün önce Vietnam'a uçan Azerbaycan SSC Birinci Sekreteri Haydar Aliyev'in Taşkent'e gelmesi olmuştu. Reşidov, Aliyev'le görüşmek için 26 Ekim'de Urgenç'ten Taşkent'e uçtu. Havalimanında kendisini Reşidov'un karşıladığını gören Aliyev, durumun kötülüğünü, Andropov'un kendisine karşı soruşturma başlattığını söylemiş, bu da Reşidov'u çok olumsuz etkilemiştir.[454] Kızının, babası hakkında yazdığı hatıra kitabında da bu ihtimal dile getirilmektedir. Reşidov'un kızına göre Aliyev, Andropov'un bir zamanlar Azerbaycan ve Gürcistan'da yapıldığı gibi[455] Özbekistan'da da Reşidov'un eli ile baskın, tutuklama gibi güç operasyonları gerçekleştirmesi teklifini vermiş, böylce kendisinin şimdiki mevkiinde sıkıntısız kalabileceğini söylemiş.[456]

Aliyev'in Taşkent'te Reşidov ile kısa görüşmesinin onun ölümüne sebep olduğu görüşüne katılmayanlar da bulunmaktadır. Reşidov'un özel koruma komiserinin verdiği mülakata göre bunun doğru olmadığı görülmektedir. S. Mamatkulov'un dediğine göre Aliyev'le görüştüğü zaman Reşidov'un keyfi yerindeydi. Onların arasındaki sohbet gizli olup, başkaların duyamadığı şekilde olmuş olsa da, özel güvenlik hizmetinin kişi

---

[452] İ. Abduhalikov, *Men Bilgan Şarof Aka,* s. 130; G. Reşidova, D. Komilov, *Şarof Raşidov: Inson – Davr Közgusida va Davr – Inson Taqdirida,* s. 312.

[453] G. Reşidova, D. Komilov, *Şarof Raşidov: Inson – Davr Közgusida va Davr – Inson Taqdirida,* s. 311.

[454] G. Reşidova, D. Komilov, a.g.e., s. 313; İ. Abduhalikov, a.g.e., s. 131.

[455] Azerbaycan'da 1969 yılında cumhuriyeti 10 yıllık zaman içerisinde yöneten Veli Ahundov (1916-1986) görevden alınmış, yerine Devlet İstihbarat Teşkiatından gelen Haydar Aliyev (1923-2003) cumhuriyette yolsuzluklarla çetin mücadele yapmıştır. Böylece Merkez bir cumhuriyetteki usulsüzlüklere karşı merkez değil, kendi eli ile savaşmayı bir nevi test etti. Gürcistan'da da Azerbaycan'daki gibi hal tekrarlandı. 1972 yılında Brejnev'in güvenen kimsesi olmasına rağmen cumhuriyetteki usulsüzlüklere göz yuman Vasili Mcavanadze (1902-1988) görevinden imha edilerek yerine 1965 yılından beri Gürcistan İç İşleri bakanı Eduard Şevardnadze (1928-2014) geldi. Yeni göreve başlayan Gürcistan Birinci Sekreteri işini yönetici kadrodaki yolsuzlukları ifşa etmek ve yeni kadro getirmekle başladı. F. Razzakov, *Şarof Raşidov: Hayot va Mamot,* s. 290-302, 319-330.

[456] G. Reşidova, D. Komilov, a.g.e., s. 313; İ. Abduhalikov, a.g.e., s. 314.

hakkındaki psikolojik portresi, onun davranışları, bakışları, tutumlarına göre o gün Reşidov'u kötü yandan etkileyen durum olmadığını söylemiştir. Hatta sohbetten sonra Reşidov'un çok iyi bir ruh hali içinde olduğu, arabada Mamatkulov'a radyo açmasını rica ettiği, keyfi yerindeyken hep böyle davrandığı söylenir.[457]

Ne olursa olsun, Reşidov'un vefatı Andropov'un devletin yönetimine geldikten sonra Özbekistan hususunda soruşturmalar başlattığından etkilenmiş olduğu görünümünü vermektedir. Savaşta aldığı yaralanmanın etkisi, daha önce de yaşanan sağlık sorunları, Brejnev gibi haminin vefatının ardından Andropov'un soğuk davranışları, tüm Sovyet devletinde başlatılan yolsuzluklara karşı mücadele ve Özbekistan'daki soruşturmaların gerilimi hepsi yığılıp Reşidov'un hayatının sonlanmasına sebep olduğu açıktır.

Reşidov'un cenaze töreni görkemli bir şekilde düzenlendi. 2 Kasım günü Reşidov'un cenazesi önce onun girişimleri ile kurulan başkentin en muhteşem yapıtlarından Halklar Dostluğu Sarayında halkın vedalaşması için bekletildi. Sabah erkenden geç saatlere kadar çok sayıda insan saraya gelmişti. Ertesi gün Reşidov'un cenazesi Taşkent'in merkezinde, kendisi yapılmasına özen gösterdiği ihtişamlı bina Lenin Müzesi karşısındaki meydana defnedildi. Kabrinin üzerine de kendisinin büstü koyuldu. Fakat vefatından üç yıl geçince naaşı aşağıda anlatacağımız bazı sebeplere göre buradan çıkarılıp başka yere defnedilecektir.[458]

4.4. Pamuk İşi

Reşidov'un son aylarda sıkılması esassız değildi. Andropov'un yönetime gelmesi ile devlette Brejnev zamanında olmayan reformlar başladı. KGB'nin yetiştirdiği bu yönetici, devletin ne denli yolsuzluk bataklığına battığını gayet iyi biliyordu. Yeni başkanın önünde devlette uzun yıllar devam eden aynılığı değiştirmek, etkili hareketler yaparak kendi mevkiini güçlendirmek gibi bir vazife durmaktaydı. Bunun için devletteki yolsuzluklara karşı mücadele yolunu tercih eden Andropov, başkalarına ders olması için Özbekistan'ı cezalandırmayı seçti.

Andropov'un istihbarat kuruluşundan geldiğini göz önünde bulundurursak SSCB'de olup biten usulsüzlük ve sahtekârlıklardan epeyce haberdar olduğunu söyledik. O yıllarda Özbekistan'daki pamukla ilgili hasatı çoğaltarak göstermeler

[457] Sadullo Muhammadkulov, "Jizn i Smert Şarafa Raşidova: Vospominaniya Liçnogo Komissara", https://uz.sputniknews.ru/20171105/Rashidov-vospominaniya-komissara-6747573.html
[458] G. Reşidova, D. Komilov, a.g.e., s. 348.

[pripiski], rüşvetçilik ve sahtekarlıklar hakkında çok sayıda şikayet mektupları merkeze yollanmıştı. Daha Reşidov hayattayken merkezden yollanan soruşturma komisyonu Özbekistan'da soruşturmalar yapıyor, bazı yöneticilerin işlerini mahkemeye sevkediyordu.

Şunu da belirtmek gerekir ki Andropov daha önce de yolsuzluğa karşı mücadelelerde başat bir rol üstlenmişti. 1970'lerin sonlarında Balık Davası olarak bilinen bir dizi suç incelemeleri o zaman KGB başkanı olan Andropov'un bizzat kontrolü altında yürütülmüştü. O yıllarda balıkçılık Bakanı olan Aleksandr İşkov[459] Avrupadaki balık mağazalarından etkilenerek SSCB'de de bu tür mağazalar açma girişiminde bulundu. Önce Moskova, sonra ülkenin başka şehirlerinde Okean [Okyanus] mağazalar zinciri açtı. Mağazalar Batı standarlarına uygun, görkemli ve ilgi çekiciydi. Bu girişim sonrası denizlerden uzak yerlerde yaşayanlar bile deniz mahsullerine ulaşabilmişlerdi, balık o dönemde sıkıntıda olan et ürünleri yetersizliğine bir altarnatif olmuş, bununla ülke ekonomisine katkı sağlanmıştı.

Girişimin başarısını gören Bakanlar Kurulu Başkanı Kosıgin, İşkov'un balık üretim ve satış kontrolünü balıkçılık sektorüne verme teklifini olumlu değerlendirerek ilk kez bir sanayi kontrolü devletten bakanlığa geçmiş oldu. Bunun akabinde balık üretiminden satışına kadar olan her aşamada usulsüzlükler görülmeye başladı. Çift girişli muhasebe ve büyük çapta rüşvet balıkçılık sahasında dolanmaya başladı. Soruşturmalar bu zincirin devletin üst düzey yöneticilerine kadar çıktığını gösterdi. Balıkcılık Bakanı yardımcısı ölüme mahkûm edildi. Bakanın kendis Brejnev'in müdahalesi ile cezadan kurtuldu.[460] Bu iş daha sonra Soçi-Krasnodar davası olarak daha da büyüdü, çok sayıda yolsuzluk ve rüşvet olayları açığa çıktı. Brejnev zamanında zorluklarla ilerleyen bu davalar Andropov zamanında kolaylıkla sonuçlandı. Soçi ve Krasnodar'daki çoğu yönetici hapse girdi.[461]

Özbekistan'a gelecek olursak, burada da yolsuzluklarla ilgili davalar sadece Andropov'un Genel Sekreter olduktan sonra görülmeye başlamıştır diyemeyiz. Daha 70'li yılların ortalarında Özbekistan SSC Yüksek Kurul Reisi Yadgar Nasrettinova'ya karşı rüşvet suçlaması ile dava açılmıştır. Dava mahkemeye teslim edilirken en son aşamada Brejnev'in müdahalesi ile iş frenlenmiş, Nasrettinova ise Moskova'ya yeni bir

[459] Aleksandr İşkov (1905-1988), 1940-1979 yılları arasında SSCB'de balıkçılık sanayisinin başında üst yönetim görevlerinde bulundu.

[460] "Rıbnoe Delo Samıy Gromkiy Korruptsionnıy Skandal v SSSR", *Diletant,* https://diletant.media/articles/35829694/, (erişim tarihi: 07.06.2022)

[461] Aleksandr Zvyaginsev, "Kurortnaya Drama", *Kommersant,* 30.05.2011, https://www.kommersant.ru/doc/1646828, (erişim tarihi: 08.06.2022)

göreve çağırılmıştır. Böyle olmasına sebep olarak Nasrettinova'nın Brejnev'e bir yol bulmayı başardığını söylüyorlar.[462]

Reşidov'un ölümünden önce başlatılıp sonra tüm hızıyla devam eden yolsuzluk davalarının hepsi basında daha sonra Pamuk İşi olarak adlandırıldı. Pamuk İşi sadece bir dava olmamış, fakat hemen hemen her dava pamukla alakalı olduğundan bu ad ile birleştirilmişti. Özbekistan'da 800 dava başlatılmış, 4 bine yakın kişi mahkum edilmişti.[463] Sadece Özbekistan'da değil, Rusya Federasyonunda da birkaç yönetici Özbek pamuğu ile ilişkili davalar sebebinden mahkemeye verilmiştir.[464]

Görüldüğü gibi SSCB tarihi boyunca yolsuzluklar yeni bir şey değildi. Herkes bilir, belli oranda göz ardı edilirdi. Peki devletin bu kadar yolsuzluğa girmesine sebep neydi? Brejnev yönetimini son yıllarında devletin ürettiği ürünler tüm insanların ihtiyacını karşılamıyordu. Mal kıtlığı rüşvet, torpil, ikili muhasebe gibi kusurlara kapı açmaktaydı.[465] Diğer yandan iyi yaşam şartlarına ulaşabilme şansı veren makamlara erişmek de çoğu zaman torpil ve rüşvetle olabilmekteydi. Sovyet insanı özel mülke sahiplik edemezdi, mülk devletindi ve ortak kullanım siyaseti uygulanırdı. Sovyetlerde oyun kuralları Kapitalist dünyadakinden farklıydı. Burada insanın kıymeti maddiyetten öte daha uzun süre hükümranlık etme veya belli bir hükümrana hizmet etme, toplumdaki makam, partinin sunduğu çeşitli ayrıcalıklar, devlet ödülleri gibilerle ölçülürdü.[466]

Andropov yolsuzlukla açık mücadeleyi neden Özbekistan'dan başladı? Özbekistan Sovyetler devletinin en yozlaşmış bölgesi miydi? Rusyalı tarihçi Aleksandr Kolpakidzi'ye göre[467] Andropov'un Reşidov'un şahsına olan husumeti yolsuzluk mucadelesine bu cumhuriyet ile başlamasına sebep olmuştur, yoksa Özbekistan'dan katkat daha kötü durumda olan cumhuriyetler vardı.[468] Diğer yandan Afganistan'a ordu

---

462 Dmitri Gordon, "Vladimir Kaliniçenko ile sohbet", *V Gostyah u Gordona,* 7 Kasım 2004,http://www.gordon.com.ua/tv/kalinichenko/,(erişim tarihi: 30.05.2022)

463 "Umer Osujdyonnıy po Hlopkovomu Delu Zyat Brejneva", *Lenta.Ru,* 10.10.2013, https://lenta.ru/news/2013/10/10/churbanov/, (erişim tarihi: 09.06.2022)

464 Dmitri, Gordon, "Vladimir Kaliniçenko ile sohbet", *V Gostyah u Gordona,* 7 Kasım 2004,http://www.gordon.com.ua/tv/kalinichenko/,(erişim tarihi: 30.05.2022)

465 Ricardo Mario Gucciolla, "The Crisis of Sovyet Power in Central Asia: 'the Uzbek Cotton Affair' (1975-1991)", s. 171.

466 G. Reşidova, D. Komilov, *Şarof Raşidov: Inson – Davr Közgusida va Davr – Inson Taqdirida,* s. 336.

467 "KGB O'zbekistonga qarshi: tarixchi «paxta ishi»ning yashirin sabablarini ma'lum qildi", *Kun.Uz,* 21.05.2019, https://kun.uz/uz/news/2019/05/21/kgb-ozbekistonga-qarshi-tarixchi-paxta-ishining-yashirin-sabablarini-malum-qildi, (erişim tarihi: 09.06.2022)

468 Kolpakidze açık söylemese de, Gürcistan ve Azerbaycan'ı ima ettiğini anlamak zor değil.

göndermek meselesinde Reşidov ve Andropov'un görüşlerinde zıtlık vardı. Reşidov baştan Andropov'un onayladığı bu girişime karşı olmuştu.[469]

Pamuk İşi davalarının kökü, 3 Şubat 1976'da Taşkent'te gerçekleşen KP Kuruluna kadar gitmektedir. Kurulda söz alan Reşidov, gelecek 10. beş yıllıkta Özbekistan devlete her yıl en az 5 milyon ton pamuk vereceğini, 1983'e gelindiğinde bu rakam 6 milyon ton'a kadar çıkacağını vaat etmişti. Bu 6 milyon ton pamuk vaadi Reşidov'un Genel Sekreter Brejnev'in isteğine karşı çıkamadığından verilmiş olsa da daha sonra kendi ve cumhuriyetteki yüzlerce kişinin başına bela oldu. En iyi hava koşullarında cumhuriyetin devlete verebileceği pamuk 5 milyon tonu geçmesi imkansızdı. Üstelik her yıl iyi hasat almak için toprağa yapılan ilaçlamalar, püskürtülen zirai ilaçlar gitgide toprağın verimliliğini olumsuz etkilemekteydi. Böyle bir durumda devletin cumhuriyete koyduğu mecburiyetini tamamlamak için sahte raporlar oluşturulmaya başlamıştı.

Belli ki sadece cumhuriyetteki sahteliklerle iş bitirmek mümkün değildi. Rusya Federasyonundaki pamuk işleme fabrikaları müdürlerine rüşvet pahasına sahte bildirilere göre hesap yapmak teklif edilirdi. En düşük altıncı sınıf pamuk kisvesi yerine işleme fabrikalarına atık ve tiftik sağlanırdı. Yetkililere hammaddelerin nitelik ve niceliğine göz yummaları için rüşvet verildi. Sadece bu değil, Özbekistan'dan Rusya'ya pamuk doldurulduğu gösterilen boş vagonlar da gönderilmekteydi. Boş vagon için 10 bin, yarı boş vagon için de 5-6 bin ruble rüşvet verilirdi. [470] Bunun yanı sıra Özbekistan'da pamuk depolarında oluşan yangınlar hakkında sık sık haberler çıkmaktaydı. Yanan depolardaki pamuğun raporlarda gösterildiğinden çok daha az olduğu belliydi.[471] Devlet Özbekistan'a sahte belgelere göre pamuk ücreti verirdi. Bu paranın bir kısmı devlet altyapısının gelişimi için harcanır, iş ücreti olarak ödenen diğer kısmı ise alttan yukarıya rüşvet olarak verilirdi.[472]

Tüm bunlardan Reşidov'un haberi var mıydı? Tabii ki bu denli büyük dolandırma cumhuriyet liderinin bilgisi dışında olamazdı. Reşidov tüm bunları bilirdi[473],

---

[469] KGB O'zbekistonga qarshi: tarixchi «paxta ishi»ning yashirin sabablarini ma'lum qildi", *Kun.Uz*, 21.05.2019, https://kun.uz/uz/news/2019/05/21/kgb-ozbekistonga-qarshi-tarixchi-paxta-ishining-yashirin-sabablarini-malum-qildi, (erişim tarihi: 09.06.2022)

[470] Dmitri Gordon, "Vladimir Kaliniçenko ile sohbet", *V Gostyah u Gordona,* 7 Kasım 2004,http://www.gordon.com.ua/tv/kalinichenko/,(erişim tarihi: 30.05.2022)

[471] Yuri Luçinski "Massı Bıstro Zabıli Gdlyana i İvanova i Voznenavideli Yeltsena", *Lenta.ru,* https://lenta.ru/articles/2015/05/18/luchinsky/, (erişim tarihi: 09.06.2022)

[472] Dmitri Gordon, "Vladimir Kaliniçenko ile sohbet", *V Gostyah u Gordona,* 7 Kasım 2004,http://www.gordon.com.ua/tv/kalinichenko/,(erişim tarihi: 30.05.2022)

[473] Sadullo Muhammadkulov, "Jizn i Smert Şarafa Raşidova: Vospominaniya Liçnogo Komissara", https://uz.sputniknews.ru/20171105/Rashidov-vospominaniya-komissara-6747573.html (erişim tarihi: 09.06.2022)

fakat önüne geçmesi mümkün değildi. Bu sahtekârlıklardan Brejnev'in de haberi olduğu kuvvetle muhtemeldir. Brejnev için pamuk stratejik bir hammadeydi. Onun için gerçekte pamuğun ne kadar üretildiğinden ziyade yüksek sayılarla dış düşmanlar, hususen ABD karşısında güçlü görünmek daha önemliydi.[474] Reşidov'la iyi ilişkiler ise çoğu şeye göz yummasına sebep olmaktaydı. Fakat şu da gerçekti ki Reşidov Brejnev'le her ne kadar iyi ilişkide olsa da cumhuriyete yüklenen imkansız mecburiyete karşı çıkmaya kendisinde cesaret bulamamıştı. Belki de bunun hiçbir işe yaramayacağını biliyordu.

1984 yılında Moskova'dan Özbekistan'daki davaları yürütmek için gönderilen Nikolay Kaliniçenko o zamanlar yapılan incelemeler hakkında şöyle der:

> Beş yıl boyunca yapılanların ekonomik incelemesini yaptım. Sadece bu süre içinde, sahte yazılan minimum pamuk göstergesi beş milyon tona ulaşmıştı. Devlet bütçesinden gerçekte olmayan hammadde için Sovyetler tarafından üç milyar ruble ödendi. Bunların 1,6 milyarı Özbekistan'da oluşturulan altyapıya harcandı: yollar, okullar, hastaneler yapıldı. 1,4 milyarı ürün üretilmediği için kimsenin almadığı ücretlerdi. Diğer bir deyişle, beş yılda sahte raporlarla en az 1,4 milyar ruble devlet bütçesinden çalındı. Bu para yukarıdan aşağıya rüşvet şeklinde dağıtıldı[475].

9 Şubat 1984'de Andropov vefat etti. Onun yerine gelen Konstantin Çernenko zamanında da Özbekistan'da başlatılan soruşturmalar tüm hızıyla devam etti. 1984 yılının Haziranında MK Sekreteri Ligaçev ve birkaç parti görevlisi Özbekistan SSC XVI Plenumuna katılmak için Taşkent'e geldiler. Plenum'da Özbekistan'daki yolsuzluklar konuşuldu ve tüm bunların ilk sebepçisi olarak Reşidov gösterildi.[476] Onun yerine cumhuriyet Birinci Sekreteri olan İnamcan Osmanhocayev, Reşidov'u karalayan bir konuşma yaptı.[477] Fakat şunu da söylemek gerekir ki Osmanhocayev'in kendisi beş yıl geçince Pamuk Davası ile mahkemeye sevk edildi ve 12 yıl hapis cezası aldı.[478]

Bir yıl önce Reşidov'a sadakatte yemin edenler plenumda konuşarak Reşidov'u dürüst insanları takip etmek, cumhuriyette eş-dost kayırma, rüşvetçilik, torpil gibi illetlerin çoğalmasına zemin yaratmak ile suçladılar.[479] Reşidov'un bir zamanlar yardım gösterdiği Rafik Nişanov tam o sıralarda "Raşidovşçina" [Reşidovcilik] ıstılahını

---

474 Dmitri Gordon, "Vladimir Kaliniçenko ile sohbet", *V Gostyah u Gordona.*

475 Dmitri Gordon, "Vladimir Kaliniçenko ile sohbet", *V Gostyah u Gordona,* 7 Kasım 2004,http://www.gordon.com.ua/tv/kalinichenko/,(erişim tarihi: 30.05.2022)

476 G. Reşidova, D. Komilov, *Şarof Raşidov: Inson – Davr Közgusida va Davr – Inson Taqdirida,* s. 319.

477 Rafik Nişanov, "Nigde Davlenie Centra Ne Bılo Stol Razruşitelnım kak v Uzbekistane", *Gazeta.Uz,* 23.12.2020, https://www.gazeta.uz/ru/2020/12/23/nishanov/, (erişim tarihi: 14.06.2022)

478 "Skonçalsya Bıvşıy Rukovoditel Uzbekistana", *Radio Ozodlik,* 17.03.2017, https://rus.ozodi.org/a/28375695.html, (erişim tarihi: 14.06.2022)

479 G. Reşidova, D. Komilov, *Şarof Raşidov: Inson – Davr Közgusida va Davr – Inson Taqdirida,* s. 320.

kullanmış[480], bu kelime de-Stalinizasyon gibi sonraki yıllarda Reşidov'dan arındırma anlamını almıştı. Plenum Reşidov'un naaşını Taşkent'teki Çağatay Mezarlığına tekrar defnedilmesi hakkında karar kabul etti.[481] Akrabalarının Reşidov'un naşını kendi doğduğu yer olan Cizzah'ta defnedilmesi talebi ret edildi.[482]

1986'da Reşidov defnedildiği yerden geç saate gizlice çıkarılıp tanınan Parti görevlileri ve Özbekistan gelişimine katkıda bulunan ünlü insanların defnedildiği Taşkent'teki Çağatay mezarlığına defnedildi. Bir şeylerden korkmuş olmalılar ki mezarının üstü kalın betonla kaplandı. Tam o saatten sonra Reşidov'un ailesi ve yakın çevresi baskıya maruz kalmaya başladı.[483] Hukümetin verdiği evde oturan eşi ve oğlu Osmanhocayev'in özel talimatı gereği başka bir ev verilmeden çıkarıldı. Diğer çocuklarının bazılarının evleri geri alındı ve bazıları hiçbir sebep gösterilmeden işten çıkarıldı. Eşi Hursend Gafurova'nın Gorbaçev'in eşi Raisa Gorbaçeva'ya durumu anlatarak ve yardım isteyerek yazdığı mektup cevapsız bırakıldı. Devletin verdiği özel emeklilik nafakası iptal edilerek, yerine en az emeklilik miktarı belirlendi.[484]

Pamuk İşi kapsamında 430 kolhoz ve sovhoz reisi, 1300 reis yardımcısı, 84 pamuk fabrikası müdürü, 340 pamuk fabrikası uzmanı, 69 parti, içişleri ve savcılık görevlisi, Özbekistan, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Kazakistan, Gürcistan ve Azerbaycan'daki sanayi işçileri vardı. Toplamda 22 bin insan yargılandı. Bunlardan 600 kişi çeşitli yöneticilerdi, 10 Sosyalistik Emek Kahramanı vardı. 1813 Parti çalışanı görevden alındı.[485]

Bu davaların bazıları epeyce ses çıkarmıştı. Özbekistan SSC İçişleri Bakanı Yardımcısı G. Davidov soruşturmalar sürerken intihar etti.[486] Brejnev'in damadı bir zamanlar SSCB İçişleri Bakanı yardımcısı olarak görev yapan Yuri Çurbanov da Pamuk İşi kapsamında yolsuzluk suçlaması ile 12 yıllık hapisle cezalandırıldı.[487] ÖzSSC Pamuk Sanayi Bakanı Vahab Osmanov kurşuna dizildi.[488]

---

480 Özbekistan'ın tanınan internet yayını *Gazeta*.Uz'a verdiği sohbette Nişanov bu kelimeyi Özbekistan'da o zamanlarda görülen otoriter yönetime ithafen söylediğini anlatır. Bununla birlikte Reşidov hakkında hep pozitif tutumda olduğunu belirtir: Rafik Nişanov, "Nigde Davlenie Centra Ne Bılo Stol Razruşitelnım kak v Uzbekistane".

481 G. Reşidova, D. Komilov, *Şarof Raşidov: Inson – Davr Közgusida va Davr – Inson Taqdirida,* s. 324.

482 G. Reşidova, D. Komilov, a.g.e., s. 351.

483 G. Reşidova, D. Komilov, a.g.e., s. 325;"Video: Sayyora Rashidova otasi va Islom Karimov haqida", *Kun.uz,* 08.02. 2019, https://kun.uz/uz/news/2019/02/08/video-sayyora-rashidova-otasi-va-islom-karimov-haqida, 2:33, (erişim tarihi: 14.05.2022)

484 G. Reşidova, D. Komilov, a.g.e., s. 350.

485 G. Reşidova, D. Komilov, *Şarof Raşidov: Inson – Davr Közgusida va Davr – Inson Taqdirida,* s. 328-329.

486 G. Reşidova, D. Komilov, *Şarof Raşidov: Inson – Davr Közgusida va Davr – Inson Taqdirida,* s. 330.

487 "Umer Osujdyonnıy po Hlopkovomu Delu Zyat Brejneva", *Lenta.Ru,* 10.10.2013, https://lenta.ru/news/2013/10/10/churbanov/, (erişim tarihi: 09.06.2022)

488 *Zoloto Dlya Partii,* 35:30

Özbekistan'da Reşidov'un güvendiği yöneticilerden Ahmadcan Adılov'un[489] davası da oldukça ilginçtir. 50'li yıllarda Reşidov'un gözüne giren Nemengan'lı Adılov, 1970'lerin sonlarında Nemengan'ın Pap bölgesindeki 40 bin kişi çalışan, 14 sovhoz ve 17 kolhozdan oluşan Tarımsal Sanayi Kompleksi reisi olmuştu. Bu teşkilat butün SSCB boyunca örnek bir teşkilat olup, kendisi birkaç Parti Kurultaylarında delege olmuştu. Reşidov'un yardımı ve kendi girişimi ile sanayiyi köye getiren insan olarak tanınan Adılov Moskova' da Pamuk İşi davasının en büyük figüranlarından biri oldu. 1984'de hapse alınan Adılov 8 yıl Moskova hapishanelerinin birinde kaldı. Bu süre içinde ona huküm okunmadı, Pamuk İşi'nin diğer figüranları gibi daha önce aldığı devlet ödülleri iptal edilmedi.[490]

Adılov hakkında hâlâ da çok çelişkili laflar var. Onu Özbekistan ekonomisine büyük katkıda bulunan girişimci, devlet adamı olarak görenlerle birlikte zalim, kanun tanımaz, ne pahasına olursa olsun maksadına erişebilen insan olarak bilenler de bulunmaktadır. Tanınmış Özbek yazarı Seyid Ahmet'in *Cimcitlik* [Sükünet] romanındaki başkahraman Adılov'un prototipi ile yaratılmıştır.[491] Şurası ilginçtir ki Adılov'un yargılandığı çoğu suçun kanıtı bulunamadı. Pamuk İşi ile yargılanan Adılov ve Reşidov'dan sonra ÖzSSC Birinci Sekreteri olan Osmanhocayev'in sonraki kısmeti ileride anlatılacaktır.

Sovyetler ülkesini tam 13 ay yönettikten sonra 10 Mart 1985'da vefat eden Çernenko'nun yerine SSCB'nin son Genel Sekreteri Mihail Gorbaçev[492] geldi. Tam da onun yönetimi yıllarında Pamuk İşi ile ilgili ilginç gelişmeler görülmeye başladı. Andropov'u örnek alan Gorbaçev işini ekonomiyi iyileştirmekle değil yolsuzlukla mücadeleyi sıkılaştırmakla başladı.[493] Gorbaçev de mevkiini sabitlemeyi Özbekistan'da yolsuzlukları cezalandırmayla başladı. Genel Sekreterliğe atandığının onuncu günü eski milletvekili ve Özbekistan İçişleri Bakanı Kahramanov tutuklandı.[494] Bu olaydan sonra cumhuriyette kadro değişimi ve görevden almalar yeni güçle devam etti. Kanun uygulayıcı kurumlardaki tasfiyeler memlekette kolluk kuvvetlerin zayıflamasına sebep oldu. O devirde çeşitli cinayetler çoğaldı. Sadece 1984 yılında Özbekistan'da 308 silahlı

---

489 Ahmadcan Adılov (1925-2017)

490 Timur Karimov, "Odilov Ahmanjan", *Warheroes.Ru,* https://warheroes.ru/hero/hero.asp?Hero_id=18664, (erişim tarihi: 16.06.2022)

491 Seyid Ahmet (1920-2007), bu romanını iyilik ve kötülük mücadelesi, Sovyet devri yöneticilerinin çirkinliği, sıradan halkın hayat zorlukları hakkında yazmıştır. Roman tam da Pamuk İşi davaları sürdüğü ve ses çıkardığı 1986-87 yıllarında Özbekistan'ın tanınmış edebi dergisi *Şark Yıldızı'*nda ilk kez neşredilmiştir.

492 Mihail Gorbaçev (1931-2022), 1952'de KP üyeliğine kabul edildi. 1962'den başlayıp çeşitli parti görevlerini yaptı. 1971'de SSCB KP MK üyesi oldu.

493 Riccardo Mario Cucciolla, "The Crisis of Soviet Power in Central Asia", s. 317.

494 Riccardo Mario Cucciolla, a.g.e., s. 317.

baskın, 1406 çalma, 5 binden fazla ev ve daire hırsızlığı gerçekleşti. Bu cumhuriyetteki yasa ve düzen kurumlarını itibarının merkezinde tutan Reşidov zamanından daha çoktu.[495]

Gorbaçev'in yönetime geldiği yıl görevden alınmalar sadece Özbekstan'la sınırlanmadı. Yıl sonuna kadar Orta Asya'nın başka cumhuriyetlerinde büyük çapta değişiklikler oldu. Böylece 2 Kasım'da, 1961'den beri iktidarda olan Kırgızistan Birinci Sekreteri Turdakun Usubaliyev, bir yolsuzluk skandalının sonucu görevden alındı. Ardından, 14 Aralık'ta Tacikistan Birinci Sekreteri, 1982'den iktidarda olan Rakhmon Nabiev görevinden gitti. Son olarak 21 Aralık 1985'te 1963'ten beri görevde olan Türkmenistan Birinci Sekreteri Muhammetnazar Gapurov yerini Saparmurat Niyazov'a verdi. Reşidov o zamana kadar hayatta olsa belki de meslektaşlarıyla aynı kaderi paylaşacaktı.[496]

1988 yılına kadar Pamuk İşi veya diğer deyişle Özbek İşi ile ilgili makaleler merkezi ve yerel basında geniş çapta naşredilmekteydi. Bu davaları incelemek için tüm Sovyet devletinden 200 kadar savcı Özbekistan'a çekilmişse de basındaki beyanatları sebebiyle Gdlyan ve İvanov en popüler ifşacılar olarak tanınmıştı. Şöhretle birlikte bu savcıların usulsüz soruşturmaları ile ilgili merkeze çok sayıda şikayetler de gelmekteydi. Buna rağmen müfettişler Özbek İşini siyasi kariyerleri yolunda verimli kullanmayı da bildiler.[497]

Pamuk İşi'ne yönelik tutum aynı yılı ÖzSSC Birinci Sekreteri Osmanhocayev'in tutuklanmasıyla değişmeye başladı. Osmanhocayev'in itiraf ettiği suçların biri KP MK Sekreteri Ligaçev'e rüşvet verdiği oldu. Bu bilgi 1989 yılında Gdlyan ve İvanov SSCB Halk Milletvekili olduğu zaman Parti Kurultayı kürsüsünden söylendi ve butün Sovyetler Birliği insanları gözünde Pamuk İşi sadece Özbek İşi değil, Merkez İşi görünümünü aldı. Ligaçev'e yöneltilen suçlamalar kanıtlanmadığı ve Osmanhocayev'in verdiği ifadeleri ret etmesinin ardından Merkezin düzenlediği özel komisyon Gdlyan ve İvanov'un yürüttüğü davaları kontrol etmek için Özbekistan'a gönderildi. Komisyon davalarda çok sayıda yasa ihlallerini tespit etti ve müfettişlerin kendilerine karşı yasa ihlali için dava açıldı. Gdlyan ve İvanov savcılıktaki görevlerinden alındılar, fakat

---

495 G. Reşidova, D. Komilov, *Şarof Raşidov: Inson – Davr Közgusida va Davr – Inson Taqdirida,* s. 338.
496 Riccardo Mario Cucciolla, a.g.e., s. 334.
497 Andrey Sidorçik, "Simvol Perestroyki. Kak Gdlyan Stal Sovetskim Komissarom Katani", *AiF,* 20.12.2020, https://aif.ru/society/history/simvol_perestroyki_kak_telman_gdlyan_stal_sovetskim_komissarom_kattani, (erişim tarihi: 17.06.2022)

milletvekili dokunulmazlığı kaldırılmamıştı. Onlara açılan dava Ağustos 1991'e kadar sürdükten sonra "siyasi durumdaki değişiklik" nedeniyle kapatılmıştır.[498]

Görüldüğü gibi Pamuk İşi SSCB'de ortaya çıkan yolsuzlukları açığa çıkaran tek olay değildi. Pamuk İşini Özbekistan dışındaki diğer cumhuriyetlerde olan yolsuzluk operasyonlarından[499] iki şey ayırt etmekteydi. Özbekistan'daki yolsuzluklar Merkezi memnun etmek, onunla çelişmemek için, Moskova'nın isteğine karşı çıkılamadığından yapılmıştır. Şüphesiz bu yolsuzluklardan kendi ekonomik yararı için faydalananlar da olmuştu, fakat asıl sebep diğer yolsuzluk davalarında olduğu gibi kazanç elde etmek değildi. Diğer taraftan Özbekistan'daki davalar diğer davalardan daha büyük olmamasına rağmen daha gürültülü geçmişti. Özbekistan, yeni genel sekreter ve onun izleyicileri tarafından özellikle başkalarına ders vermek, gözünü korkutmak için seçilmişti adeta.

4.5. Reşidov'a Yöneltilen Suçlamalar

Reşidov, fazlasıyla ithamlara maruz kalan siyasi bir şahıstır. Onun Özbekistan'ın gelişmesine katkıda bulunduğu inkâr edilmese de şahsına karşı çok sayıda suçlamalar var. Burada onları da ele alalım:

Reşidov, Komünist gayeleri destekleyen bir şahıstı. Ona Özbek taraftarı demek yanlıştır. Evet, Reşidov, tam da Sovyetlerin yetiştirdiği bir şahıstı. O, devrinin insanıydı. Komünist gayeleri benimsediği ve onlara hizmet ettiği açıktır. Bunu Reşidov'un yazdığı eserler, yaptığı söyleşilerinde görmek güç değildir. Yine de yetiştiği Özbek kültürüne de sadakatini yitirmemişti. Roman ve şiirlerini Özbekçede yazdı. Özbek ediplerine destek verdi, Özbeklerin kariyerlerinde iyi bir yere gelmesine hamilik etti.

Reşidov, pamuk monokültürünün yaratıcısıdır diye suçlanır. Bunun gerçekten uzak olduğu yukarıda yapılan anlatımlardan belli oluyor. Pamuk bağımlılığı Reşidov'dan çok yıllar önce Çarlık Rusya tarafından başlatılan bir süreçti. Reşidov'dan daha önce de Özbekistan pamuk cumhuriyetine dönüştürülmüştü. Reşidov'u suçlayabilsek, onun Brejnev'in 6 milyon ton pamuk talebini geri çeviremediği için suçlayabiliriz. O zaman bu talebin yapılmasının imkansız olmasını anlatabilse, "Pamuk İşi" gibi olayların Özbekistan'ın başına gelmesinin önü alınmış olabilirdi. Kendisi de ölümünden sonra karalanmazdı belki. Fakat bu da gerçek ki Sovyet üst yöneticileri için

[498] Andrey Sidorçik, "Simvol Perestroyki. Kak Gdlyan Stal Sovetskim Komissarom Katani"
[499] Yukarıda anlatılan Azerbaycan ve Gürcistan'daki olaylar, Balık İşi, Soçi-Krasnodar İşi, 1982'de olan MosGosTorg İşi (ticaretteki yolsuzluklar), 80'lerin sonunda Kazakistan'daki Otomobil İşi vs.

emirleri sorgulayan değil, yerine getiren birinci sekreterler lazımdı. Bunu Reşidov da iyi bilirdi.

Aral gölünün kurumasına Reşidov'u sorumlu tutanlar da mevcut. Aral'ın kuruması tarlaların sulamak için su kaynaklarından hesapsızca kullanılmasıyla gerçekleşti. Reşidov devrinde çok sayıda yeni kurak topraklar pamuk ekimine uygun hale getirildi. Bunlar için kanallar yapıldı. Kanal yapma, pamuk tarlalarını çoğaltma teşebbüsü Reşidov tarafından gerçekleştirilmişti demek tabii ki doğru olmaz. Kanal yapma işlemleri Reşidov'dan önce de yapılmıştı. Hatta Özbekistan'ın en büyük kanalı olan Fergana Kanalı daha Osman Yusupov zamanında yapılmıştı. Daha 1955'te Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsünün Türkçe yayını olan *Dergi* dergisinde Togan'ın tespitine göre "Bakir araziyi benimseme" siyaseti kapsamında Özbekistan ve Türkmenistan'da Amuderya sularından faydalanarak pamuk ekimi için kanalların yapılacağı ve büyük oranda yerlerin tarıma ihtisas edileceği söylenmiştir.[500] Bununla birlikte kanal kazma işleri Reşidov'un yönetim yıllarında azalmadı. Mirzaçöl gibi büyük bir sahranın tarım yerlerine dönüştürülmesi Reşidov'un adıyla bağlıdır. Eserlerinde bunun propagandası yapılmıştır. Reşidov'un nehirlerin su oranının azalmasına Merkezin dikkatini daha önce çekmesi lazımdı belki. Yine de bu problem Reşidov'un yönetim yıllarında yüzeye çıktı, üstü kapatılmadı. Reşidov'un teşebbüsü ile Aral'ı saklamak için girişimler başlatıldı. Fakat bu problemin çıkmasına sebep olan Sovyetler Birliğinin çöküşü ile bir sonuç elde edilemedi.

Reşidov pamuk uğruna insanları kurban ediyordu. Kötü hava şartlarında çocuklar dahil tüm halkı tarlalarda tutmaktaydı. İnsanlar tarladayken üzerlerine uçakla ilaçlama yapılırdı. Bu gibi suçlamalar esassız sayılmaz. Gerçekten pamuk üretimi cumhuriyetin hayatındaki en önemli meseleydi. Ne pahasına olursa olsun ülkenin önüne koyulan planın yerine getirilmesi şarttı. İnsanların üzerinden ilaçlamalar yapıldığını o dönemde yaşayan insanlar hatıralarında hep söylerler. Reşidov, hava şartlarının çok kötü olduğu dönemlerde Merkezin merhametine erişmek için basından faydalanmıştı, fakat sert bir tavır ile Moskova isteklerine karşı çıkmadı. Böyle hareketin elde ettiği makamına mal olacağını bilirdi.

İlginçtir ki Özbekistan'ın bağımsızlığı elde ettiği zamanlarda da pamuk bağımlılığı devam etti. Kolhoz ve sovhoz yerleri özel çiftçilere verildiyse de çiftçilerin topraklarında neyi yetiştirecekleri devlet tarafından belirleniyordu. Üstelik Sovyetler

[500] Zeki Velidi Togan, "Sovyetlerin Türkistanda tatbik ettikleri siyasetin son sahfaları", *Dergi,* S.2, Ocak-Mart, 1955, s. 13.

Birliğinden sonra ortaya çıkan finansal kriz sebepli çiftçiler eskiyen tarla makinelerin yerine yeni teknoloji elde etmek yerine ilkbahardaki tarla işleri ve sonbahardaki pamuk toplama işleri için okullardaki öğrencilerden faydalanmaya devam ettiler. Kerimov rejimi buna göz yumduğundan dünya iş topluluğu Özbek pamuğu için ambargo uyguladı.[501] Bu uygulama sadece Kerimov'dan sonra cumhurbaşkanı Mirziyayev'in hükümete gelmesinden sonra çocuk emeği ve zorunlu çalıştırmanın engellemesi ile kaldırıldı. Görüldüğü gibi, Reşidov'dan epey sonra da pamuk üretimiyle ilgili çok şey değişmemişti.

Reşidov, Özbek halkının başını belaya sokan 6 milyon pamuk üretiminin mucidiydi. "Pripiski": abartarak yazma, kayırmacılık, rüşvet gibi kusurların oluşmasına sebep oldu. Belki de bu, Reşidov aleyhine en çok duyulan suçlamadır. Yukarıda söylediğimiz gibi, altı milyon pamuk teklifi Reşidov'un değil, SSCB Genel Sekreteri Brejnev'indi. Yine de bu vaat altı milyon değil de beş buçuk milyon ton olduğu takdirde de cumhuriyeti zorlayacağı açıktı. Reşidov, zaman akışını, siyaseti ve dönemin siyasetçilerini iyi tanırdı. Onların nelerden hoşlanıp hoşlanmadığını da iyi anlardı. Belki de bunun için bu kadar uzun zaman yönetimde kalabildi. Merkezin her yıl daha fazla ürün yetiştirme isteğine karşı çıkmak Reşidov için kariyerin sonu olabilirdi. Cumhuriyetinin omzuna kalkamayacağı yükü alınca gerçekleştirmek için yasadışı yollara yönelmeye mecbur kalındı. Reşidov'un da buna göz yummaktan başka çaresi yoktu.

Reşidov'un aleyhine söylenen diğer bir suçlama, onun Abdullah Kahhar, Mamadali Mahmudov, Mirtemir Mirabdullayev gibi aydınlara baskı uyguladığıdır. Tanınmış gazeteci Şeref Ubaydullayev'in *Azatlık Radyosu'*na verdiği röportaj'a göre bu suçlamalar esassızdır. Tanınmış hikaye yazarı Abdullah Kahhar'ın 60. yıldönümü en nüfuzlu insanların önemli etkinlikleri gerçekleşen Nevai tiyatrosunda Reşidov'un katılımıyla düzenlenmiştir. Kendisi de MK'nin prestijli evlerinde oturmuştu. Hayatının sonunda şeker hastalığıyla hastalanan Kahhar, Reşidov'un tavsiyesiyle Moskova'daki üst yöneticilerin tedavi gördüğü Kremlin Hastanesinde tedavi görmüş, hastanede vefat edince, Reşidov'un emriyle uçakla Özbekistan'a getirilmiş ve büyük tantana ile defnedilmiştir.[502]

Evril Turan takma adıyla yazan Mamadali Mahmudov'un *Boğdan Kurdu* romanı 1975 yılında epey ses çıkarmıştı. Basmacı olaylarını ele alan romanda Ruslar istilacı

[501] Daron Acemoğlu, James A. Robinson, *Why Nations Fail,* Profile Books, London, 2012, s. 390-395.
[502] "Mirziyoyev Şarof Rashidovning Özbekistonga Qilgan Xizmatlarini Yaxşi Anglaydi", *Ozodlik Radiosi,* 27 Aralık 2016, 7:20, https://www.youtube.com/watch?v=AOj9PEQuS0A, (erişim tarihi: 26.09.2022)

olarak gösterilmişti. Roman dönemin en tanınmış edebi neşri olan *Şark Yıldızı* dergisinde neşredilmişti. Roman Moskova'da istihbarat hizmetlerinin dikkatini çekince Reşidov, birkaç edibe romanı değerlendirmesini rica etmişti. Dönemin Yazarlar Birliği Reisi Server Azimov, eserin o döneme uygun olmadığı hakkında görüşünü ifade edince Reşidov, ortalığın sakinleşmesine kadar Evril Turan'ı iki aylığına Moskova'daki Yazarlar Birliği'nin sanatoryumuna tatile göndermiş, kendisi hakkında da: "Bu gence iyi bakın. Aslında büyük bir eser yazmıştır, fakat geleceğin eseriydi," demiş.[503] Reşidov döneminde iki aylık tatille kurtulan Evril Turan, daha sonra bağımsız Özbekistan'da Kerimov rejiminin en tanınmış siyasi mahpuslarından birine dönüştü. 1999 yılında anayasal düzene saldırıyla suçlanan Mahmudov, Dünya topluluğunun Kerimov'a baskısı sonucu 2013'te hapisten çıkarıldı.[504]

Mirtemir Mirabdullayev'e gelince, gerçekten de 1960'ların ikinci yarısında Taşkent Devlet Üniversitesi'nde (bugünkü Milli Üniversite) ekonomiden ders veren M. Mirabdullayev, bir grup hemfikir insanla "Azat Üyüşme" [Özgür Toplum] örgütünü kurduğu hakkındaki haberler Özbekistan bağımsızlığından sonra, özellikle Mirabdullayev'in vefatı sırasında basında göründü.[505] Daha Sovyet döneminde bağımsızlık fikrini destekleyen bu gizli örgüt, gençler ve öğrenciler arasında aktif olarak çalışmaya başladığı zaman Merkezî İstihbarat Komitesi Mirabdullayev'i uzun yıllık hapis cezasına çarptırmıştır. Mirabdullayev, Özbekistan bağımsızlığa eriştiği yıl aklanmıştır. Mirabdullayev'in hapse atılmasında Reşidov'un iştiraki hakkında kesin bir şey demek zordur. Hiçbir kaynakta Reşidov'un Mirabdullayev'in hapse girmesine sebep olduğu hakkında bir bilgiye rastlamadık. Dahası, Reşidov zamanında yaşayan birkaç kişi de bu olay ve Mirabdullayev hakkında herhangi bir şey duymadığını söyledi.

Reşidov'a söylenen diğer bir suçlama onun Ruslara ve Rusçaya aşırı önem verdiğidir. Reşidov döneminde çok sayıda Rus ve diğer milletten ahalinin Özbekistan'a yerleştiği bir gerçektir. Özellikle Taşkent depreminden sonra başkentte Rusların çoğalmasıyla ilgili olaylar hakkında yukarıda bahsedildi. Bunun dışında Moskova ve diğer Rus şehirlerindeki önemli üniversitelere gönderilen talebelerin Rusçayı bilme

---

503 "Mirziyoyev Şarof Rashidovning Özbekistonga Qilgan Xizmatlarini Yaxşi Anglaydi", 11:55.

504 "Skonçalsya Pisatel Mamadali Mahmudov", *Gazeta.Uz,* 16 Ekim 2020, https://www.gazeta.uz/ru/2020/10/16/evril-turon/, (erişim tarihi: 26.09.2022)

505 "O'zbekiston mustaqilligi uchun Sovet tizimiga qarshi kurashgan Mirtemir Mirabdullayev vafot etdi", *Sof.Uz,* 24.03.2018,https://sof.uz/uz/post/o-zbekiston-mustaqilligi-uchun-sovet-tizimiga-qarshi-kurashgan-mirtemir-mirabdullayev-vafot-etdi , (erişim tarihi: 27.09.2022); "Sobiq ittifoq davrida O'zbekiston mustaqilligi yo'lida maxfiy tashkilot tuzgan Mirtemir Mirabdullayev vafot etdi", *Kun.Uz,* 20.03.2018, https://kun.uz/uz/news/2018/03/20/sobik-ittifok-davrida-uzbekiston-mustakilligi-julida-mahfij-taskilot-tuzgan-mirtemir-mirabdullaev-vafot-etdi, (erişim tarihi: 27.09.2022); "Suyaklar ustiga qurilgan Stalin nomli Katta Farg'ona kanali", *Ozodlik Radiosi,* Ocak 2013, https://www.ozodlik.org/a/24882176.html, (erişim tarihi: 27.09.2022),

düzeyine göre gidip gidemedikleri de gerçektir. Reşidov'un bizzat kendisi gidecek talebelerin listelerini gözden geçirdiğini, Rusça bilmeyenlerin adını çizdiğini söyleyenler vardır.[506] Fakat yine de o dönemin şartları göz önünde bulundurulursa, Reşidov sadece Ruslara rağbet gösterdi desek haksızlık etmiş oluruz. Rusçayı bilmek devrin talebiydi, Moskova'ya giden talebe Rusçayı bilmeden başarılı olamazdı. Rusçayı bilmeyen kişinin Özbekistan'da da başarılı bir kariyer yapamadığı bir dönemdi. Yine de o şartlarda bile Rusça bilen yerel kadrolarının çoğalmasında Reşidov'un rol oynadığı önceki bölümlerde örneklerle gösterildi.

Ölümünden sonra Reşidov'un yazarlığını da şüphe altına alanlar oldu. Eserlerini başkalarına yazdırdığı iddiaları basında görülmeye başladı. Kardeşi Asil Reşidov, tüm bu iddiaları reddederek ağabeyinin ilk eserinden sonuncusuna dek takip ettiğini ve tüm müsveddelerin saklandığını ifade etmiştir.[507]

Reşidov'unkayırmacılığa yol açtığısuçlamalarına gelince; bunda haklılık payının olduğunu söylemeden geçmek doğru olmaz. Yaptığımız mülakatlara göre o yıllarda Reşidov'un akrabası olmanın bir ayrıcalık olduğu anlaşılır. Sadece akraba veya dost olmak değil, Reşidov'un hemşehri olmanın çoğu kapalı kapıların açılmasına sebep olması için yeterliydi. Yine de söylemek gerekir ki Reşidov'un ailesindekiler o zamanın şartlarına göre iyi makamlarda çalışsalar da şatafatlı bir hayat geçirmiyorlardı. Özellikle çocukları ve kardeşlerinin mütevazı yaşamları Reşidov için önemliydi. Aşağıda Reşidov'un önemli bazı mevkilere gelebilen akrabaları hakkında bilgi vereceğiz:

Şeref Reşidov'un dayısı olan Hamrakul Nasırov (1904-1978), 1920'lerde Cizzah'ta teşkil edilen kolhoza üye olmuş, daha sonra 1944'de Malenkov kolhozuna reis olarak seçilmiştir. Savaş dönemi olmasına rağmen kolhoz hasat ve hayvancılıkta yüksek gelir sağlamış, 1957'de üstün başarıları için Hamrakul Nasırov'a Sosyalist Emek Kahramanı unvanı ve Lenin nişanı verilmiştir. Reşidov devrine gelince Nasırov'un büyüyen kolhozunda sadece pamuk değil, başka tahılların yanı sıra hayvancılık da gelişmiş, hatta kendisinin teşebbüsüyle domuz yetiştirilmeye başlamıştır. 1967'de Nasırov'un girişimiyle kurak yerleri tarıma elverişli yapma projeleriyle çıktığından sonra 300 hektar toprak geliştirilmiştir. Nasırov siyasette de önemli bir konuma sahipti. 1958-1962 yıllar arasında SSCB Yüksek Sovyetine Milletvekili olarak seçilmiş, Özbekistan'da da vilayet ve il düzeyinde milletvekili olmuştur. 1978'de

[506] "Mirziyoyev Şarof Rashidovning Özbekistonga Qilgan Xizmatlarini Yaxşi Anglaydi", *Ozodlik Radiosi,* 27 Aralık 2016, 15:28, https://www.youtube.com/watch?v=AOj9PEQuS0A, (erişim tarihi: 26.09.2022)

[507] Umid Yoqubov, "Asil Raşidov: Akam Şarof Raşidov Hududlardagi Rahbarlar Kitob Öqiganini Bilsa, Yuz-Közi Yaşnab Ketardi", *Daryo,* 18.06.2017, https://daryo.uz/2017/06/18/asil-rashidov-akam-Şarof-rashidov-hududlardagi-rahbarlar-kitob-oqiganini-bilsa-yuz-kozi-yashnab-ketardi/, (erişim tarihi: 18.01.2023)

beşinci kez Lenin nişanı ile ödüllendirilen H. Nasırov, Emek Kızıl Bayrağı ve çeşitli madalyalarla mükâfatlandırılmıştır.[508]

Hamrakul Nasırov'un oğlu Sindar Hamrakulov (1920-1985), Semerkant'ın önemli kişilerindendi. Komsomol'dan başlayarak çok yıllar çeşitli parti işlerinde görev yapan S. Hamrakulov Semerkant Bölge Yürütme Kurulu Başkanlığına kadar yükselmiş, defalarca Özbekistan ve Sovyetler kurullarında milletvekili olarak katılmıştır.[509] Babası ve halaoğluna akrabalığından dolayı bazı durumlarda Vilayet Birinci Sekreteri'nden daha çok itibar görmüştür.

Reşidov'un teyzesinin oğlu olan Server Azimov (1923-1994), ünlü şair Hamid Alimcan'ın kardeşidir. Reşidov'un Yüksek Kurul Başkanı olduğu yıllarda Özbekistan Yazarlar Kurulu Başkanı, daha sonra Özbekistan Kültür Bakanı olan Azimov, Reşidov'un KP Birinci Sekreteri olduğu yıl Özbekistan Dışişleri bakanı oldu. Daha sonra birkaç Asya ve Afrika devletlerinde elçi olarak çalışan Azimov, 1980'de tekrar Özbekistan Yazarlar Kurulu'nun başkanlığını yaptı. Azimov Sovyet edebiyatının tanınan yazarlarındandı.[510]

Zülfiye İsrailova (1915-1996), Sovyet Özbekistan'ında belki de en tanınmış kadın şairlerindendir. Kendi yeteneği, erken vefat eden eşi Hamid Alimcan'ın ünü, kayınbiraderi Server Azimov ve akrabası Şeref Reşidov'ların desteğiyle parlak bir edebi kariyer yaptı. İlk başta sevgi ve ayrılık konularına ağırlık veren şaire daha sonra devrin gayeleri, kadınların toplumdaki yeri gibi konulara yöneldi. Reşidov devrinde doruğa çıkan yazar festivalleri sayesinde çok sayıda ülkelere seyahat etti, şiirleri çeşitli dillere tercüme edildi. Zülfiye uzun süre Özbekistan'da meşhur kadın-kızlar dergisi *Saadet*'in başmuharrirliğini yaptı.[511]

Reşidov'un diğer bir teyzesinin oğulları Prof. Dr. Arif İkramov ve Prof. Dr. Gani İkramov'lar Semerkant ve Karşı Devlet Üniversiteleri ve Semerkant Pedagoji Enstitüsünün rektörleri olarak görev yapmışlardır. İlginç olanı, Gani İkramov rektörlüğe geldiğinde henüz Bilim Adayı (bugünkü Yüksek Lisans programı mezunu) olmasıdır. Genelde böyle bir göreve gelenler en azından Doktor unvanını almış oluyorlardı.

---

[508] "Nasırov Hamrakul", *Geroi Stranı: Mejdunarodnıy Patriotiçeskiy İnternet Jurnal,* https://www.warheroes.ru/hero/hero.asp?Hero_id=12746, (erişim tarihi: 17.01.23.)

[509] *Özbekiston SSR Oliy Soveti Deputatlari: Töqqizinçi Çaqiriq,* Özbekiston, 1976, s. 217.

[510] "Sarvar Azimov (1923-1994)", *Ziyouz.uz,* https://ziyouz.uz/ru/2012-09-02-11-32-08/55--30-80-xx-/494---1923-1994, (erişim tarihi: 24.01.23)

[511] "Zulfiya İsroilova", *Jizzah Viloyati Tarixi va Madaniyati Muzeyi,* 05.03.2018, http://jizmuseum.uz/zulfiya/11-zulfiya.html (erişim tarihi: 24.01.23)

İkramovların küçük kardeşi olan Prof. Dr. Hatem Umurov da Semerkant Devlet Üniversitesinde dekan olarak çalışmıştır.[512]

Reşidov'un dünürleri de tanınmış insanlardı. İki kızını ünlü bilim adamları olan Müminovların oğullarına vermiştir. Damatlarının büyüğü Talip Muminov (1943-2021), Semerkant Devlet Üniversitesinin savaş yıllarından sonra tekrar açılmasına katkıda bulunan tanınmış bilim adamı Musa Muminov'un oğluydu. Semerkant'ta doğan T. Muminov burada eğitim gördü ve kariyerine Semerkant Devlet Üniversitesi Nükleer Fizik Bölümü'nde öğretmen olarak başladı.1977'de başarılı araştırma çalışmalarından dolayı Abu Reyhan Biruni Devlet Ödülü'ne layık görüldü. 1983 yılında Semerkand Devlet Üniversitesinde hayatının sonuna kadar başkanlığını yaptığı nükleer fizik bilimsel laboratuarı kurdu. Reşidov'un aklanmasından sonra bu üniversitenin rektörlüğünü yaptı.[513]

Diğer damadı Aktam Muminov, Muminovlar ailesinin başka bir tanınmış adayı İbrahim Muminov'un oğluydu. A. Muminov fizik ve matematik bilimleri Doktoru, Profesör, Özbekistan Bilimler Akademisi Nükleer Fizik Enstitüsü parti teşkilatı sekreteri, müdür yardımcısı ve laboratuar başkanı olarak çalıştı.[514]

Reşidov'un en tanınmış damadı Abdülaziz Kamilov (doğum yılı 1947), diplomatik kariyerini Reşidov döneminde başladı. Uzak Doğu memleketlerinin elçiliklerinde görev yaparak başlayan A. Kamilov, Özbekistan bağımsızlığa ulaşınca uzun yıllar Dışişleri Bakanı olarak görev yaptı.[515]

Reşidov'un küçük damadı Alişer Vahidov ünlü cerrah Vasıt Vahidov'un oğludur. A. Vahidov da diplomattır. Onun Özbekistan'ın bağımsızlığından önceki kariyeri hakkında bilgi edinemedik. 1994'te Özbekistan Cumhuriyeti'nin BM Daimi Temsilcisi ve 1997'den 2008'e kadar Özbekistan Cumhuriyeti Büyükelçisiydi.[516]

Reşidov'un en çok konuşulan akrabalarından Kallıbek Kamalov (doğum yılı 1926), 1963-1984 yılları arasında Karakalpakistan ÖSSR Birinci Sekreteri olan, Reşidov'un oğlu İlham'ın kayınpederidir. Diğer yandan oğlu da Reşidov'un yeğeniyle evlenmiştir. Öğretmenlik mesleğinden çeşitli parti görevlerine geçen K. Kamalov 1963'te Karakalpakistan'ın Parti Birinci Sekreteri görevine kadar yükselmiş, bu

[512] İzzatullah Nuritdinov'la 07.01.2024. tarihli mülakattan.
[513] "V Vozraste 78 Let Skonçalsya Akademik Tolib Muminov", *Uznews.uz,* 25.12.2021, https://uznews.uz/posts/29142, (erişim tarihi: 24.12.23)
[514] İzzatullah Nuritdinov'la 07.01.2024. tarihli mülakattan.
[515] "Kamilov Abdulaziz Hafizoviç", *CentrAsia,* https://centrasia.org/person.php?st=1013880519, (erişim tarihi: 24.01.23)
[516] "Vahidov Alisher Vasitovich", *CentrAsia,* https://centrasia.org/person.php?st=1013880519, (erişim tarihi: 24.01.23)

görevde dünürü Şeref Reşidov'un ölümüne kadar kalmıştır. 1984'te görevinden alınan Kamalov Romanya'ya Başkonsolos olarak gönderilmiştir. 1987'de tutuklanan Kamalov'un adına Pamuk İşi kapsamında soruşturmalar başlatılmıştır. 6 milyon ruble değerinde değerli eşyaya el konulduğunda bunların Reşidov'a ait olduğunu söyleyen Kamalov'un dünürüne karşı verdiği tanıklık kaydı o dönemin merkezi TV kanallarında yayınlanmıştır. 1989'da mahkeme Kamalov'a 15 yıl hapis hükmünü okudu ve güne kadar aldığı tüm unvan ve devlet ödüllerinden mahrum bıraktı. Daha sonra Kamalov'un tanıklığı Gdlyan ve İvanov'un baskısıyla yapıldığı söylendi.[517]

Reşidov'un eşi Hursend Gafurova'nın bir mülakatta belirttiğine göre Reşidov'a karşı kampanya başlatılınca ona yakın olanlara kedilerini kurtarmaları için ne gerekirse yapmaları lazım olduğunu söylemiş. Bu yüzden o yıllarda Reşidov'a karşı tanıklık edenlere bir davası olmadığını, o dönemde olanları değerlendirirken kendisinin bu isteğini varsaymak gerektiğini söylemiştir. [518] Reşidov'un 100. yıldönümü kutlamalarında konuşma yapan Kamalov, 50'li yıllarda Özbekistan'ın en geri hudutlarından olduğunu, Reşidov'un hareketleri sayesinde 70'lu yıllara gelindiğinde gelişmiş mıntıkaya dönüştüğünü itiraf etmiştir.[519]

4.6. Reşidov'un Aklanması

1989 yılında Özbekistan tüm SSCB gibi Perestroyka ve Glastnost[520] fikirleriyle içiçeydi. Tam o zaman devletin çeşitli bölgelerinde çeşitli provokasyonlar sonucu milli çatışmalar çıkmaya başlamıştı. Özbekistan da bunun gibi provakasyonlardan uzakta kalmadı. Mayıs ayında Fergana bölgesinde başlayan Ahıskalı-Özbek çatışması sonucunda çok sayıda Ahıska Türkleri Özbekistan'dan tahliye edildi. Osmanhocayev'den sonra Özbekistan'da Birinci Sekreter olan Rafik Nişanov Moskova'ya çağırıldı, onun yerine cumhuriyeti 27 yıl yöneten İslam Kerimov[521] geldi.

---

[517] "Kamalov Kallıbek", *Geroi Stranı,* https://warheroes.ru/hero/hero.asp?Hero_id=15421, (erişim tarihi: 24.01.2023)

[518] Şarof Ubaydullaev, "Raşidovlar Sulolasining Malikasi Yohud 28 Yil Avvalgi Suhbatga Sözboşi", *Zarnews,* 16.06.2020, https://zarnews.uz/uz/post/rashidovlar-sulolasining-malikasi-yoxud-28-yil-avvalgi-suhbatga-sozboshi, (erişim tarihi: 18.01.2023)

[519] Video: "Şavkat Mirziyoyev Şarof Raşidov Tavalludining 100 Yilligiga Bağişlangan Tadbirda İştirok Etdi", *Shavkat Mirziyorv's Press-service,* https://www.youtube.com/watch?v=0-dXxIPrvC4,(erişim tarihi: 24.01.23), dakika 29:00.

[520] Glastnost [Açıklık] ve Perestroyka [Yeniden yapılandırma] Gorbaçev'in gerçekleştirdiği toplumu demokratileştirme girişimi ve yaptığı siyasi-ekonomik reformların genel adı. Ülkenin tekrardan kalkınması için başlatılan bu reformlar 1991'de SSCB'nin yıkılmasına engel olamaması ile birlikte devletin dağılmasını hızlandırmıştır.

[521] İslam Kerimov (1938-2016), 1966'de GosPlan (Devlet Planlama Teşkilatı)'da siyasi kariyerini başlayan Kerimov, 1983-86 yılları Maliye Bakanı, 1986'da GosPlan Reisi olarak çalıştı. 1986-89'da Kaşkadarya Vilayet Birinci Sekreteri olarak görev yaptıktan sonra Özbekistan SSC Birinci Sekreteri olarak görev aldı. 24 Mart

Kendisi Reşidov devrinde siyasi kariyer yapan Kerimov, daha Sovyetler devleti yıkılmadan, cumhuriyet merkeze bağlıyken Reşidov'un aklanması için hareketler başlattı.[522]Pamuk İşi'ni yeniden gözden geçirme komisyonu kuruldu. Komisyon işini basında yayınlamak için dahil edilen gazeteci Şeref Ubaydullaev'in bildirdiğine göre 1991 yılının sonbaharında üniversitelerde tahsilini devam ettiren bir grup gazetecilik fakültesi öğrencileri Cumhurbaşkanına Reşidov'un 74. yıldönümünü kutlamaya izin almak için başvurmuşlar. O dönemde muhalefetin talebelerden faydalanarak hükümete protestolar düzenleyebileceği korkusuyla gençlerin herhangi toplanması engellenirdi. Uzun tartışmalardan sonra teklifi kabul eden Kerimov, kutlama gecesine yardımcısı Mevlan Umurzakov'u gönderdi.[523] Belki de bu olay Kerimov'a Reşidov'un 75. yıldönümünü daha yaygın bir şekilde gerçekleştirme kararına etkili olmuştur.

Tüm bunlar devam ederken bölgede pamuk üretiminde bir azalma oldu mu? Görüldüğü kadarıyla Özbekistan başta olmak üzere pamukta ihtisaslaşan üç Orta Asya cumhuriyeti (Tacikistan ve Türkmenistan) hâlâ pamuk yetiştirmede devletin ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Sovyet döneminin sonunda pamuk, üç güney cumhuriyetinde ekilen tüm toprakların %46'sını işgal etmekle birlikte birçok ilçede bu pay %70'in üzerindeydi. Özbekistan'ın sulanan arazisinin %60'ına pamuk dikiliyordu. Güney Orta Asya o zaman da bir pamuk plantasyonuna dönüşmüştü.[524]

Özbekistan bağımsızlığa eriştikten sonra Reşidov ve Özbekler İşi ile suçlananlar aklandılar. AklanmalarReşidov'un daha önce defnedildiği Taşkentteki o merkezi meydanda onun heykelinin açılması ile başlatıldı. Taşkent'teki en merkezi caddeye onun adı verildi. 1992 yılında Özbekistan Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu Başkanı Kerimov'un "Şeref Reşidov'un 75. yıldönümüne hazırlık ve kutlamaların gerçeklenmesi hakkında" kararı imzalandı.[525]

1990'da ÖzSSC Ali Sovyet Sesyonunda Cumhurbaşkanı olarak seçildi. Özbekistan bağımsızlığını kazanınca 1991'de tekrar Cumhurbaşkanı olarak seçildi ve 2016 yılındaki vefatına kadar cumhuriyeti yönetti.

[522] "Video: Sayyora Rashidova otasi va Islom Karimov haqida", *Kun.uz,* 08.02. 2019, https://kun.uz/uz/news/2019/02/08/video-sayyora-rashidova-otasi-va-islom-karimov-haqida, (erişim tarihi: 14.05.2022)

[523] Şarof Ubaydullaev, "Raşidovlar Sulolasining Malikasi Yohud 28 Yil Avvalgi Suhbatga Sözboşi", *Zarnews,* 16.06.2020, https://zarnews.uz/uz/post/rashidovlar-sulolasining-malikasi-yoxud-28-yil-avvalgi-suhbatga-sozboshi, (erişim tarihi: 18.01.2023)

[524] Adeeb Khalid, *Central Asia: A New History from the Imperial Conquest to Present,* s. 319.

[525] İslam Kerimov, "Şeref Reşidov'un 75. yıldönümüne hazırlık ve kutlamaların gerçekleştirilmesi hakkında", *Özbekistan Cumhbaşkanı Bünyesindeki Bakanlar Kurulu Kararı,* sayı 267, 06.06.1992. "Ş. Reşidov'un doğumunun 75. yıldönümünün hazırlık ve gerçekleştirilmesi hakkında kabine karar verir:
1. Cizzak, Semerkant, Syrdarya, Taşkent işçilerinin, cumhuriyetin yaratıcı aydınlarının ve genel halkın, ünlü devlet adamı, yazar Şeref Reşidoviç Reşidov'un 75. doğum yıldönümünü geniş çapta kutlama önerileri kabul edilsin.
2. Jübile komisyonunun terkibi onayllansın. Komisyonun, Reşidov'un doğumunun 75. yıldönümüne hazırlanmak ve onu kutlamak için önlemler geliştirmesine ve uygulamasına izin verilsin."

1992 yılı Kasımında Reşidov'un Cizzah şehrinde gerçekleşen 75. yaş dönümünde cumhuriyetin birinci Cumhurbaşkanı İslam Kerimov, yaptığı konuşmasıyla resmi olarak Reşidov'u akladı:

> Biz tanınmış devlet ve toplum adamı, halkımızın sevimli evladı Şeref Reşidov doğumunun 75. yıldönümünü kutlamak için muteber Cizzah zemininde buluştuk… Bugünkü tantanayı son yıllarda vatanımız, acı çeken halkımızı daha önce görülmeyen töhmetler, suçlamalardan tamamıyla hâlâs etmek için yürüttüğümüz mücadeleye nokta koyma günü desek doğru olur. Binlerce esassız suçlananlar, onların feryat çeken ebeveynleri, eşleri, evlatları, ayrımcılık kurbanı olan halkımızın hakkı hürmeti doğruyu söyleyelim: bu günü canü gönülden beklemiştik. Bugünü en çok bekleyen ise Şeref Reşidov'un kutsal ruhudur…
>
> İstiklal günlerine yetişen var, yetişemeyen var. Çoğu cetlerimiz gibi Şeref Reşidov de bağımsızlık günlerimize yetişemedi. Bugün tam inancımızla söylememiz mümkün ki Şeref Reşidov bağımsızlık temeli için münasip tuğla atabilen devlet adamı idi. Neden Reşidov adı dünya boyunca Özbek halkında cem olan faziletlerin simgesi olarak görülür? Ona yazar, şair, devlet adamı, insan kalbinin zeki bilgesi olarak saygı gösterilir? Reşidov kendini yetiştirdiği, halkına hayatını bütün varlığını feda ettiği için…
>
> Geçmişi süslemekten fayda yok. Şeref Reşidov kendi yaşadığı sisteme sadakat ile hizmet etti. Fakat zamanı gelince, vefatından sonra ömrü boyunca himaye ettiği sistem ona ihanet etti. Dünyada insan kadrini bu denli itibarsız edebilen böylece arsız başka sistem yok. Bugün yükseklere çıkarıp, yarın yerle bir etse. Reşidov'un vefatından sonra cumhuriyetin ekonomik gelişmesinde hissedilebilecek şekilde gerileme gerçekleşti. Bazı sahâlâr tamamıyla durdu. Bunun sebebini tabii ki beklenmedik yeniden kurma siyaseti olarak değerlendirebiliriz. Lakin kabul etmemiz lazım ki bu külfet devletin saygıdeğer ve deneyimli bir lideri kaybettiğinden de doğdu. Çünkü devlet yönetimine uzağı göremeyen, hafif tabiatlı, halkı değil kendini düşünen, nefsinin kurbanı kişiler geldi. Güçlü bir başkansız kalan cumhuriyet halkı merkezin siyasi kumarhanesinin kurbanı oldu. Onların siyasi oyunları neticesinde Özbekistan insanlık dışı tecrübe meydanına dönüştürüldü…
>
> Şeref Reşidov'u değerlendirirken, ilkönce onun yaşadığı devrin çelişkisini göz önünde bulundurmak lazım. Bu karmaşık şahıs bir yandan milli menfaatleri düşünmeye diğer yandan da merkezden gelen milli menfaatlere zıt olan emirleri uygulamaya mecbur olduğunu unutmamamız lazım. Reşidov halkı ve vatanına münasip evlat idi. Halkının yarınını herkesten daha çok düşünürdü. En zor şartlarda bile halkına evlatlık vazifesini yapabilecek en güzel şekilde eda etti. Merkezden gelen emirleri yumuşatmaya, yurt refahı için para edinmeye çalıştı (O zamanlar siyaset, devlet yönetimi öyleydi ki Özbekistan

topraklarından alınan zenginlikleri merkezden yine kendimiz yalvararak sormaya mecbur kalmıştık.)[526]

Konuşmasının devamında Kerimov, Reşidov'un 75. yıldönümünü kendisi gibi mütevazı bir şekilde gerçekleştirmeyi teklif ettiğini söylemektedir. Bu teklifini açıklayan cumhurbaşkanı, Reşidov'a fazla itibar göstererek olayın şahsa tapınma boyutuna getirilmemesine özen gösterileceğine işaret etmiştir. Çünkü Sovyetlerden kalan alışkanlık; insanı hayattayken yükseklere çıkarmak, öldüğünde ise yapılabilen en ağır suçlamaların yapılmasından kurtulma zamanı geldiğinin altına çizmiştir. Reşidov'u aklamakla sadece önemli bir tarihi şahsı değil, suçlamalara maruz kalan Özbek halkını da aklayacaklarını söyleyen Kerimov, hem Reşidov'a itibarını geri kazandırdı hem Özbekler İşi kurbanları olan binlerce kişiyi akladı. 1994'te Reşidov'a ölümünden sonra Alişir Nevai Devlet ödülü verildi. Onun adı çok sayıda mahalle, okul, cadde ve sokaklara verildi.[527]

Pamuk İşi davaları ile yargılananların aklanması ile birlikte medyada zamanında oldukça ses getiren bazı mahkûmların sonraki takdiri ilginçti. Bunlardan Reşidov'dan sonra cumhuriyette Birinci Sekreter olup 1989'de rüşvet ve yolsuzlukla suçlanan Osmanhocayev 12 yıllık hapis cezasına mahkûm edilmişti. 1990'da hapisden azad edilmesine rağmen tamamıyla aklanmayan yönetici sadece Cumhurbaşkanı Kerimov'un vefatından sonra 18 Kasım 2016'da aklandı. *Azatlık* radyosuna verdiği sohbette Osmanhocayev aklanmasının bu kadar uzun sürmesiyle ilgili şöyle demiştir:

> 25 yıldır bu günü bekliyorum. Bu dava neden yıllarca sürdü? Bu sadece eski liderlerin kendileri tarafından bilinir. Bu sadece benim için değil, "Özbek (pamuk) davasında" da adaletin tesisidir. Aslında bu olay çok kötü ve yanlış bir şeydi. Bu karar için bugünün liderlerine şükranlarımı sunuyorum.[528]

Diğer bir yargılanan önemli kişi Ahmedcan Adılov'un sonraki kaderi Osmanhocayev'inkiden daha da dramatik olmuştu. 8 yıl Moskova hapishanesinde soruşturması süren Adılov'un dava işi 1991 yılında Özbekistan'a taşındı, kendisi de Kerimov'un Cumhurbaşkanlık seçimlerine yakın hapisten çıkarıldı. Bu olay basında geniş çapta yer buldu.[529] Fakat çok geçmeden Adılov ile Kerimov'un arasında zıddiyet

---

[526] İslam Kerimov, *Xalqimizning Otaşqalb Farzandi,* Özbekistan, Taşkent, 1992, s. 3-21.
[527] O`zbekiston Milliy Entsiklopediyasi, Davlat Milliy Nashri, C. 7, Toshkent, 2004, s. 263.
[528] "Skonçalsya Byvşıy Rukovoditel Uzbekistana", *Radio Ozodlik,* 17.03.2017, https://rus.ozodlik.org/a/28375349.html, (erişim tarihi: 16.06.2022)
[529] Anvarjon Ahmatjonov, "İslom Karimov va Ahmadjon Odilov O'rtasidagi Ziddiyat", *Qiyofa* 12.06.2022, https://www.youtube.com/watch?v=hxkLbuDzsRU (erişim tarihi: 16.06.2022)

oluştu. Adılov'un oğlu babasının Emir Timur Adalet Partisi adında bir muhalif parti açma girişimini gerilimin esas sebebi olarak göstermektedir.[530]

1992 yılında aklanan Adılov, 1993'te 5 ton gübre hırsızlığı suçuyla tekrar 4 yıl hapis cezasına mahkum edildi. Bir yıl sonra, daha hapisteyken, Sovyet döneminde işlediği suçlar nedeniyle on yıl daha ceza eklendi. Fakat daha sonra da çeşitli suçlamalarla yargılanan Adılov'un ceza süresi uzatılmaya devam etti.[531] 2008 yılında Uluslararası Topluluk'un Kerimov'a siyasi mahbuslar meselesinde yaptığı baskı sonucu Adılov 82 yaşında azat edildi ve 2017'de vefat etti.[532]

Kerimov zamanında Reşidov'un anavatanı olan Cizzah'taki bir ilçeye onun adı verildi.[533] Daha önce görevlerinden alınan çocukları iş yerlerindeki görevlerini tekrar elde ettiler.[534] Baskı altına alınan aile tekrardan itibara kavuştu. Fakat bu da açık ki Kerimov Pamuk İşini kendi konumunu güçlendirmek için kullanmıştır. Kendine rakip olabilecek siyasetçileri tamamıyla aklamamak veya uzakta tutmakla makamını güçlendirmeye çalışmıştır.

4.7. Komşu Cumhuriyetler: Güçlü Liderler Dönemi

Reşidov'un cumhuriyetin gelişmesi için çaba sarflayan lider olduğu yukarıda anlatılanlardan anlaşılmaktadır. Peki Reşidov kişiliği Sovyet liderciliğinde bir fenomen miydi? Özbekistan'a komşu olan cumhuriyetlerde vaziyet nasıldı? Kazakistan'la başlayalım. Reşidov'un yönetim yıllarında kuzeydeki komşu cumhuriyet olan Kazakistan'da Dinmuhammed Kunayev (1912-1993) yönetimin başındaydı. Kunayev Kazakistan SSC Parti Birinci Sekreterliğini ilk önce Kruşçev'in de-Stalinizasyonundan sonra, 1960'da geldi. 1962'nın sonuna kadar cumhuriyeti yöneten Kunayev'in, Kruşçev'in Kazakistan'la ilgili kararlarına sık sık karşı çıktığı bilinir. Son olarak

---

530 Anvarjon Ahmatjonov, "İslom Karimov va Ahmadjon Odilov O'rtasidagi Ziddiyat", *Qiyofa*, 4:30.

531 Timur Karimov, "Odilov Ahmanjan", *Warheroes.Ru,* https://warheroes.ru/hero/hero.asp?Hero_id=18664, (erişim tarihi: 16.06.2022)

532 "V Uzbekistane v Vozraste 92 let Skonçalsya Stareyşiy Eks-Politzaklyuchennıy Ahmadjon Adılov", *Radio Ozodlik,* 27.09.2017, https://rus.ozodlik.org/a/28760635.html, (erişim tarihi: 16.06.2022)

533 "Jizzax Tumani Şarof Raşidov Nomi bilan Ataldi", *Gazeta.Uz,* 22.12.2016, https://www.gazeta.uz/oz/2016/12/22/jizzax/, (erişim tarihi: 07.06.2022)

534 Kızı Sayyora Reşidova'nın hatırasına göre babasının aklanması ardından 1991'de annesi Hursend Reşidova Cizzah'ta eşinin adına halka pilav dağıtmış. Bu etkinlikten haberdar olan Kerimov aynı gün Cizzah'a gelip Reşidov'un eşi ve çocuklarıyla görüşmüş. Sayyora Reşidova'nın Kimya Enstetüsü müdürlüğünden alındığı ve başka bir yerden iş aradığını öğrenen Kerimov, Reşidov'un kızının eski görevini geri alması için yardım etmiş."Video: Sayyora Rashidova otasi va Islom Karimov haqida", *Kun.uz,* 08.02. 2019, https://kun.uz/uz/news/2019/02/08/video-sayyora-rashidova-otasi-va-islom-karimov-haqida, 2:33, (erişim tarihi 14.05.2022)

Kazakistan'ın güneyindeki pamukçulukla uğraşan hudutları Özbekistan'a verilme kararına ısrarla karşı çıkışından dolayı görevinden alınmıştır.[535]

Brejnev' in Kazakistan'da Birinci Sekreterlik yaptığı dönemde onunla sıcak bir ilişki kuran Kunayev, Kruşçev'in 1964'te istifası ve Brejnev'in Genel Sekreterlik makamına gelmesiyle tekrar Kazakistan'ın yönetimine geldi. Kunayev ilk iş olarak Kazakistan'ın hudut bütünlüğünü sağlamak yolunda tedbirler aldı. Daha önce Kruşçev tarafından Özbekistan'a verilen çoğu topraklar geri alındı, Kazakistan'ın içinde bazı bölgesel yönetim değişiklikleri gerçekleştirdi, merkezin Kazakistan'da Alman Özerk Bölgesi yapma fikrine karşılık gösterdi, protesto yapan Kazakistan halkına dokunmadı.[536]

Kazakistan'a da diğer cumhuriyetlere yapıldığı gibi tarımda buğday yetiştirme işi yüklendi. Kazak buğdayı tüm Sovyet cumhuriyetlerine ihracat edilirdi. Kunayev'in yazdığı hatıra kitabında buğdayla ilgili planlamaların yerine getirmek için gösterilen titizlik anlatılırken şu sözleri ilginçtir:

> Şunu söylemem gerekir ki her bir milyar pud[537] buğdaya vicdanla yaklaşırdık. Her pud için tüm gücümüzle mücadele ederdik. Gerektiğinde merkez dahil oma üzere tüm bakanlıkları işe dahil ederdik. Bununla birlikte abartarak yazma, yok yere çoğaltma gibi yollara başvurmadık.[538]

Kunayev devri Kazakistan'ında tarımda buğday egemenliğine rağmen pamukculuk, meyvecilik, hayvancılık gibi sahaların gelişmesi için çaba gösterildi. Burada da Özbekistan'da olduğu gibi kurak yerlerin tarıma kazandırılması için hareketler yapıldı. Bunun yanı sıra sanayide de gelişme söz konusuydu. Kunayev döneminde Kazakistan SSCB'nin üç önde gelen cumhuriyetinden birine dönüştü. Cumhuriyet kömür madenciliği ve petrol üretiminde iyi neticeler sergilemekteydi. Sanat ve kültürde de gelişmeler gözle görünür haldeydi. Kazakistan'ın başkenti Almatı'da çeşitli festival ve kültür organizasyonları gerçekleşmekteydi.[539]

Kunayev Moskova çevresinde de büyük bir saygı görüyordu. Muhitdinov'dan sonra Siyasi Büro üyesi olan Kunayev, Brejnev'in gözde yöneticilerinden ve dostlarındandı. Brejnev'in vefatından sonra Kunayev'in takdiri Reşidov'un takdiriyle aynı olmadı. Andropov ve Çernenko döneminde makamında kalan Kunayev'i yeni

---

535 Dinmuhammed Kunaev, *Ot Stalina do Gorbaçeva,* Sanat, Almatı 1994, s. 155.
536 "1964-1986 gg, Lider Kazahskoy SSR", *D. A. Kunaev Ofitsialnıy Sayt,* 20.08.19, http://kunayev.kz/ru/bio/1960-1962%252C-1964-1986/1964-1986-GG.-LIDER-KAZAHSKOY-SSR, (erişim tarihi: 26.01, 23.)
537 1 pud=16380 gr.
538 Dinmuhammed Kunaev, *Ot Stalina do Gorbaçeva,* s. 110.
539 "1964-1986 gg, Lider Kazahskoy SSR"

Genel Sekreter Gorbaçev 1986'da görevden aldı. Gorbaçev için Kunayev yeniden yapılandırma siyasetine karşı olan eski tarz zihniyette bir yöneticiydi.[540] Kunayev'in yerine Rus yöneticinin gelişi cumhuriyette büyük bir infiale sebep oldu. Protestolar çevik kuvvet ve askerler tarafından şiddetle bastırıldı. Bu olaylardan sonra 1987'de Kunayev önce Siyasi Büro'dan, sonra Komünist Partiden çıkarıldı.[541]

Bundan sonra kader Kunayev'e, Reşidov'a benzer bir oyun göstermeye başladı. Kunayev'in adı milliyetçilik ve Partiye ihanet suçuyla karalandı, yakınları takip edilmeye başlandı. Özbekistan'daki Pamuk İşi'nde görev alan müfettiş Kaliniçenko Almatı'ya Kunayev'i sorguya çekmeye geldi. Fakat Kunayev'i mahkemeye çekmek mümkün olmadı.[542]

Görüldüğü kadarıyla Kunayev de Reşidov gibi uzun bir süre cumhuriyet yönetiminde olan liderdir. Onun dik başlı karakterine rağmen bu kadar uzun süre yönetimde kalmasına Brejnev'le dostluğu ve cumhuriyetteki otoritesi sebep oldu. Genel olarak bu yıllarda Kazakistan'ın gelişim dinamikleri Özbekistan'ınkine benzer yön gösterdiği görülmektedir. Peki Özbekistan'ın diğer bir komşusu olan Kırgızistan'da durum nasıldı?

Kırgızistan'da da Parti Birinci Sekreterliğini uzun bir dönem Turdakun Usubaliev (1919-2015) üstlenmişti. 1961'de cumhuriyet yönetimine gelen Usubaliev de diğer safdaşları gibi Kruşçev, Brejnev, Andropov ve Çernenko döneminde görevinde kalarak, Gorbaçev'in gelmesiyle 1985'te görevden alınmıştır. Usubaliev, başkent Frunze (şimdiki Bişkek) şehrini modern bir hale getirme, çevresel soruna yol açacak termik santral inşaatını durdurarak hidroelektrik santral yaptırma, cumhuriyeti sanayileştirme gibi işlerle hatırlanır. Usubaliev'in görevden alınmasının ardından cumhuriyet ve merkezi basında ona karşı kampanya başlatılmıştır.[543]

Tacikistan SSR yönetiminde de diğer cumhuriyetler gibi 1961'de yönetim değişikliği gerçekleşmiştir. Cumhuriyet Birinci Sekreterliğine gelen Cebbar Rasulov (1913-1982), vefatına kadar cumhuriyeti yönetti. Tacikistan da SSCB'nin pamuk yetiştirmeye ihtisaslaşan cumhuriyetlerindendi. Rasulov ve Tacik cumhuriyeti birkaç kez pamuk yetiştirmede gösterdiği başarı için devletin yüksek ödüllerine layık görülmüştü. Gorbaçev'in Orta Asya liderleri arasında temizlik yapmasından önce vefat

---

[540] "1964-1986 gg, Lider Kazahskoy SSR"

[541] "1986-1993 gg. Na Pensii", *D. A. Kunaev Ofitsialnıy Sayt,* 20.08.19, http://kunayev.kz/ru/bio/1960-1962%252C-1964-1986/1964-1986-GG.-LIDER-KAZAHSKOY-SSR, (erişim tarihi: 26.01, 23.)

[542] "1986-1993 gg. Na Pensii"

[543] "Usubaliev Turdakun Usubalieviç, Biografiya", *Sputnik Kırgızstan,* 07.09.15, https://ru.sputnik.kg/20150907/1017995483.html, (erişim tarihi: 26.01.23.)

eden Rasulov, böylece diğer liderler gibi çetin karalama ve baskılardan kurtulmuş oldu.[544] Rasulov'un adıyla Vahş vadisinin gelişimi, toprakların tarıma kazanılması, büyük sulama sistemlerinin inşası, Güney Tacik bölgesel üretim kompleksi - Nurek hidroelektrik santrali ve yüzlerce sanayi işletmesinin oluşturulması ilişkilendirilir. Resulov da sürekli olarak ekonomik meselelerle ilgilendi, Tacikistan'ın ulusal ekonomisinin tarım, bilim, kültür, halk eğitimi, sağlık ve diğer sektörlerinin gelişmesine büyük katkı sağladı.[545]

Türkmenistan'da da benzer bir duruma şahit olabiliriz. Cumhuriyet 1969'den 1985'e kadar Muhammednazar Gapurov (1922-1999) tarafından yönetilmiştir. Sosyalist Emek Kahramanı olan Gapurov, cumhuriyet yönetiminde gösterdiği başarıları içinbeş Lenin Nişanı, üç Kızıl Bayrak İşçi Nişanı, Onur Rozeti ve madalyası ile ödüllendirilmiştir.[546]

Görüldüğü üzere Özbekistan'ın komşuları olan cumhuriyetlerde Kruşçev ve özellikle Brejnev döneminde yönetime gelen liderler Gorbaçev'in yeniden yapılandırma dönemine kadar istikrarlı bir yönetim sergilemişler. Bu cumhuriyetlerin gelişimini de ağırlıklı olarak bu dönem liderlerine atfediliyor. Reşidov'un tüm bu liderlerden farkı onun Kruşçev'le nispeten daha uzun bir süre cumhuriyet yöneticisi olarak iletişimde olması ve Brejnev'den hemen sonra vefat etmesidir. Reşidov'un uzun bir süre cumhuriyeti yürütmesi olağanüstü bir hadise olmadığı açıktır. Diğer cumhuriyetlerde de kurak toprakları tarıma kazandırma, tek bir ham maddeye bağlı kalmadan tarımda çeşitlilik kazanma ve sanayiyi geliştirme gibi girişimler söz konusuydu. Demek ki o devrin liderleri de Reşidov gibi merkezden itibar edinme peşindeydiler ve cumhuriyetleri için umuni bütçeden koparabildikleri kadar almışlardır.

4.8. Bugünkü Özbekistan'da Reşidov'un Yeri

Reşidov'un gerçek anlamda aklanması ve cumhuriyet tarihinde saygılı insanlar arasında yer alması Cumhurbaşkanı Şevket Mirziyayev zamanında oldu. Reşidov'un 100. yıldönümü dolayısıyla tüm Özbekistan'da onun adını ölümsüzleştirmek için birtakım etkinlikler düzenlendi. Reşidov'un doğum gününde Cizzah'ta olan törende Başbakan Mirziyayev Reşidov hakkında konuşma yaparken onun ülkeye ve insanlara

[544] "Rasulov Djabbar", *Geroi Strany*, https://warheroes.ru/hero/hero.asp?Hero_id=15281, (erişim tarihi: 26.01.23.)
[545] "Rasulov Djabbar Rasuloviç", https://centrasia.org/person2.php?st=1033674723, (erişim tarihi: 26.01.23.)
[546] "Muhammednazar Gapuroviç Gapurov", http://proekt-wms.narod.ru/states/gapurov-mg.htm, (erişim tarihi: 26.01.23.)

yaptığı büyük katkılarından bahsetti. Raşidov'un içgörüsü, zekâsı, çalışkanlığı ve alçakgönüllülüğü ile büyük saygı ve otorite kazandığını kaydetti:

> Şeref Reşidov hayatı boyunca insanlara iyilik yaptı, onları büyük hedefler adına birleştirdi, onları asil işler için seferber etti. Bu asil, bilge ve cömert kişi, zorlu dönemlere ve çeşitli zorluklara rağmen, her zaman yüksek hümanist fikirlere bağlıydı. Kendisinden sonra iyi anılar bıraktı.

Konuşmasının devamında Mirziyayev, cumhuriyetin başı olarak kendisine verilen önemli görevlerle meşgul olmasına rağmen, Raşidov'un her zaman tüm varlığıyla sevdiği edebiyata bağlı kaldığını, romanlar ve öyküler, şiirler ve denemeler, gazetecilik makaleleri yazdığını ekledi.[547] Aynı törende Cizzah şehrinde Şeref Reşidov adına meydan ve heykel açıldı, müzesi tamir edildi.[548]

Reşidov adına etkinlikler sadece Cizzah'ta düzenlenmedi. Başkentte onun hatırasına birkaç konferanslar düzenlendi.[549] Taşkent tiyatrolarında Reşidov'un *Kaşmir Şarkısı* eseri tekrar sahnelerde gösterilmeye başladı. [550] 2021'de Reşidov'un başkanlığında Taşkent'te kurulan Metroya onun adının verilmesi teklifi verildiyse de şimdiye kadar bu teklif cevapsız kalmıştır.[551] Bununla birlikte 2022'de Reşidov'un tahsil aldığı Semerkant Devlet Üniversitesine Şeref Reşidov adı verildi.[552]

4.9. Reşidov'un Kişiliği

Reşidov'la hayatta bizzat karşılaşan insanların hatıralarını okuyan veya onların kendileriyle sohbet eden kişinin Reşidov'un kişiliği hakkında genellikle olumlu izlenimler kalır. Okuduğumuz hatıraların hemen hemen hepsinde[553] onun çok mütevazı olduğu söylenir. Tevazunun Reşidov için ne denli önemli olduğunu onun yazdığı

---

547 "Prezident Otkrıl v Djizzake Pamyatnik Şarafu Raşidovu", *Sputniknews.Ru,* 06.11.2017, https://uz.sputniknews.ru/20171106/Prezident-Djizak-pamyatnik-Rashidovu-6751648.html, (erişim tarihi: 07.06.2022)

548 "Litso Sovetskogo Vostoka", *Sputniknews.Ru,* 06.11.2017, https://uz.sputniknews.ru/20171106/Sharaf-Rashidov-ubilei-Djizak-6739656.html, (erişim tarihi: 07.06.2022)

549 https://sharafrashidov.uz/

550 "Kaşmirskaya Pesnya Şarafa Raşidova Vnov na Teatralnıh Podmostkah", *Sputniknews.Ru,* 06.11.2017, https://uz.sputniknews.ru/20171106/Kashmirskaya-pesnya-Rashidov-spektakl-6753334.html, (erişim tarihi: 07.06.2022)

551 "Stoliçnıy Metropoliten Predlojili Nazvat İmenem Şarafa Raşidova", *Sputniknews.Ru,* 29.06. 2021, https://uz.sputniknews.ru/20210629/istorik-predlojil-nazvat-stolichnyy-metropoliten-imenem-sharafa-rashidova-19458292.html, (erişim tarihi: 07.06.2022)

552 "İmya Rukovoditelya Vremyon SSSR Şarafa Raşidova Prisvoili VUZu v Samarkande", 14.01.2022, *Sputniknews.Ru,* https://uz.sputniknews.ru/20220114/imya-rukovoditelya-vremen-sssr-sharafa-rashidova-prisvoili-vuzu-v-samarkande-22193581.html, (erişim tarihi: 07.06.2022)

553 G. Reşidova, D. Komilov, *Şarof Raşidov: Inson – Davr Közgusida va Davr – Inson Taqdirida,* s. 158-188; İ. Abduhalikov, *Men Bilgan Şarof Aka;* Sadullo Muhammadkulov, "Jizn i Smert Şarafa Raşidova: Vospominaniya Liçnogo Komissara", *Sputnik,* 05.01.2017, https://uz.sputniknews.ru/20171105/Rashidov-vospominaniya-komissara-6747573.html, (erişim tarihi: 12.05.22); A. Reşidov, *Akam Haqida,* Fan neşriyatı, Taşkent, 1992.

eserleri incelediğimizde de göreceğiz. Babası hakkında konuşurken büyük kızı Sayyora Reşidova şöyle der: "Babam çok alçak gönüllü, büyük hümanist insandı. Gerçek bir vatanperverdi. Hükümet onun vatan için hizmetlerini değerlendirerek babamı iki kere Sosyalist Emek Kahramanı, on Lenin nişanı ile ödüllendirdi".[554] Söylemek gerekir ki Reşidov kendisi tevazu göstermenin yanı sıra etrafındakilerin de mütevazı olmasını isterdi.[555]

Reşidov'un kişisel hususiyetleri dile getirilirken çok söylenen diğer bir özellik de onun sağlam bir hafızaya sahip olmasıdır. Onun koruma hizmetinde çalışan komiseri Sadullo Muhammedkulov'un hatırladığına göre Reşidov elinin altındaki tüm yüksek ve orta yöneticilerin adı, soyadı, babasının adına kadar bilirdi. Bunun yanı sıra çok okur, kendisini geliştirir, özellikle genç yazarlarla görüşmeden önce mutlaka onların eserlerini okurdu.[556]

Reşidov'un kişiliği hakkında konuşanlar onun emrindeki insanlarla ilişkisini söylemeden geçmezler. Onun rehberliğinde on yıl MK'de çalışan Prof. A. Torayev şöyle der: "Şeref Reşidov'la birlikte on yıl Merkezi Komitede bölüm müdürü olarak çalıştım. Bir kere olsun bile onun birisini aşağıladığı veya hakaret ettiğini duymadık. O çok kültürlüydü. Görev verirken insana büyük saygı gösterir, bunun yanı sıra görevini net anlatır, netice de buna göre olurdu."[557] İnsanlar Reşidov'u sinirli halde çok nadiren gördüklerini, böyle hallerde bile ağzından hiçbir zaman küfür veya hakaret çıkmadığını söylerler.[558] Yanındaki genç çalışanlara baba gibi sevgi ve ilgi gösterdiği de bir gerçektir.

Reşidov'un çok bilgili olduğu hakkında da hikayeler mevcut. Görevi gereği cumhuriyette olan işlerden haberdar olması tabii haldir. Ancak Reşidov, ilk bakışta kendine çok alakasız işleri de iyi bilen bir yöneticiydi. 1970'lerde Semerkant'ın *Lenin Yolu* gazetesinde başmuharrir olarak çalışan ve Reşidov'un bir kolhoz tarlasına ziyaretinden haber düzenlenmek için giden amcamın anlattığına göre, Reşidov tarlada pamuk toplayan makineden sarkan pamukları görünce aracı durdurmuş. Mekanizatöre sebebini sorunca, belli başlı bir cevap alamamış. Gerekli iş anahtarlarını isteyip, birkaç

[554] Sayyora Reşidova, "Slovo ob Otse", *Şarof Raşidov-Buyuk Davlat va Jamoat Arbobi (Atoqli Davlat Arbobi, Yozuvchi Şarof Raşidov Tavalludining 100 yilligiga Bağişlangan İlmiy va Madaniy-Ma'rifiy Anjuman Materiallari),* s. 13.

[555] Sadullo Muhammadkulov, "Jizn i Smert Şarafa Raşidova: Vospominaniya Liçnogo Komissara", *Sputnik,* 05.01.2017, https://uz.sputniknews.ru/20171105/Rashidov-vospominaniya-komissara-6747573.html, (erişim tarihi: 12.05.22)

[556] Sadullo Muhammadkulov, a. g. m.

[557] A. Törayev, "Şeref Raşidov-Buyuk Davlat va Jamoat Arbobi",*Şarof Raşidov-Buyuk Davlat va Jamoat Arbobi (Atoqli Davlat Arbobi, Yozuvchi Şarof Raşidov Tavalludining 100 yilligiga Bağişlangan İlmiy va Madaniy-Ma'rifiy Anjuman Materiallari),* s. 16; İ. Abduhalikov, *Men Bilgan Şarof Aka,* s. 34.

[558] Sadullo Muhammadkulov, a. g. m; İ. Abduhalikov, *Men Bilgan Şarof Aka,* s. 65.

dokunuşla makineyi düzeltivermiş. Amcam kendisi sözelci olan Reşidov'un makineden bu kadar iyi anladığına çok şaşırdığını söylemişti.[559]

Reşidov güvenilir birisiydi. Yukarıda söylendiği gibi Moskova Reşidov'u çok sayıda diplomatik ilişkilerde kullanmıştır. Orta Asya cumhuriyetleri yöneticileri arasında onu Sovyet Asya'sının yüzü olarak seçtikleri de merkezin ona ne denli güvendiğini göstermektedir. Reşidov, Sovyetlerin üçüncü devletlerdeki temsilcisiydi. Sadece diplomatik değil, parti işlerinde de verilen güven onun Moskova'da SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumuna üye olduğunda görülebilir.

Neyi nerede ve nasıl söyleyeceğini bilen Reşidov Merkezden kendi cumhuriyetinin gelişmesi için meblağ almayı biliyordu. Aşağıdan gelen teşebbüslere daima açıktı, onları hayata tatbik etmede ısrarcıydı. Örneğin, Moskova'dan Taşkent'e gelen Radyo Üretim Bakanı Peter Pleşakov'u[560] Reşidov'un bizzat kendisi havaalanında karşılamıştır (protokole göre bakanları havaalanında karşılamak cumhuriyet Birinci Sekreterlerinin görevi değildi). Cumhuriyette yapılması planlanan ve yapılan teknolojik gelişmeleri anlattıktan sonra Reşidov Taşkent'te Algoritm fabrikası kuruluşuna bakanı ikna etmiş. [561] Fabrikada müdafaa güçleri için radyo elektronik ekipmanlar üretilmekteydi.[562]

Reşidov çalışkan bir yöneticiydi. Hem cumhuriyeti yönetir, hem kendini geliştirir, hem yazıp çizerdi. Daha savaş zamanında aldığı yaraların etkisi ve başka sağlık sorunlarına rağmen sürekli seyahat ederdi. Sağlığına dikkat ettiği de bilinir; evinde her zaman diyet yemekler yerlerdi.[563]

Reşidov'un halk arasında bilinen bir diğer sıfatı da onun lüks hayata yatkın olmadığıdır. Hükümetin Taşkent'in merkezinde ailesi için ayırdığı dairede oturan Reşidov, başkent'in merkezi meydanındaki iş yerine her gün yürüyerek gidermiş. Ona bir tane güvenlik hizmeti görevlisi eşlik edermiş. Yolda gördüğü insanlarla konuşur, onları dinler, gerekirse yardım edermiş. Böyle günlerin birinde Taşkent'in Anhar kanalı boyundan iş yerine ilerlerken kışın soğuğunda kanalda yüzen insanları görmüş. Konuşunca onların sağlıkları için böyle bir alışkanlık edindikleri ortaya çıkmıştır.

[559] Babam İzzetullah Nuritdinov ile 10 Mayıs 2022 tarihinde yapılan mülakattan.
[560] Peter Pleşakov (1922-1987), 1987 yılına kadar Radyo Bakanı olarak görev yaptı.
[561] Sadullo Muhammadkulov, a. g. m.
[562] "Taşkentski Zavod "Algoritm" Rekonstruktsya", *Moy Gorod*, *https://mg.uz/print/publish/doc/text79051_tashkentskiy_zavod_algoritm_rekonstruiruetsya*, (erişim tarihi: 13.05.22)
[563] Sadullo Muhammadkulov, a. g. m.

Reşidov'un talimati ile bu insanların ısınıp sıcak çay içmelerini temin etmek için bir istasyon yapılmıştır.[564]

İş kariyerini öğretmenlikle başlayan Reşidov, iyi bir pedagog olduğundan kadro seçimine de ciddi yaklaşırdı. Kendi seçtiği insanları himaye etmeyi de bilirdi.[565] Kadro seçiminde insanın nereden olduğuna dikkat edilmesi, daha çok kendi hemşeri olanların tercih edilmesi ile birlikte gerçekten işini iyi yapanların görevlendirilmesine önem vermekteydi. Bunun yanı sıra kin tutmak gibi bir huyu yoktu. Bir zamanlar kendine karşı çıkışlar yapan tanınmış Sovyet yazarı Abdullah Kahhar'a Halk Yazarı unvanı verdi ve Devlet Ödülü sundu.[566]

Reşidov ile çatışma yaşayanların bile onun kişiliği hakkında kötü söz etmedikleri ilgi çekmektedir. 1974-1978 yılları arasında Özbekistan'da Devlet İstihbarat Komitesinin Başkanı görevinde çalışan Eduard Nordman[567] hatırladığına göre Reşidov Moskova'daki bazı insanların iftiralarına inanarak onun görevden alınmasını sağlamıştır. Daha sonra pişman olduğunu da dile getirmiştir. Nordman Reşidov'u aydın, dürüst, cumhuriyet için çok şey yapan, faydalı insanları yetiştiren, hatalarını kabul edebilen insan olarak hatırlamıştır.[568] Cumhuriyette olan yolsuzluklardan haberdar ve onları yok etme kaygısında olduğunu söyleyen Nordman, kendisinin hiçbir şekilde rüşvet almadığına inandığını söylemiştir: "Yazdığı eserlerin getirdiği gelirden dolayı paraya ihtiyacı yoktu. Temizliğine o zaman da, şimdide inanıyorum. Tek sorunu cumhuriyetteki yolsuzluğa karşı kararlı ve uzlaşmaz bir mücadele yürütemediğidir."[569]

Reşidov'un kızının söylediğine göre babasının en büyük arzusu emekli olduktan sonra yazarlıkla meşgul olmaktı: "O kadar çok mevzu ve fikir onu tetiklerdi ki onun engin deneyimi ve yaşam yolu yazarlığının temelini oluşturmuştu. Ancak ani ölüm babamın tüm planlarını gerçekleştirmesine izin vermedi"[570]

4.10. Reşidov'un Ailesi

Devlet adamı ve ailesinin dürüstlüğü, tevazusu ve vatana sadakatı Sovyet devletinin siyasi meselesi ve inancıydı. Öyle olmasına rağmen devlet yöneticilerinin

---

564 İ. Abduhalikov, a.g.e., s. 75.
565 İ. Abduhalikov, a.g.e., s. 63.
566 Sadullo Muhammadkulov, a. g. m.
567 Eduard Nordman (1922-2006), 1958 yılından itibaren istihbarat hizmetinde çeşitli görevler yaptı. Reşidov'la yaşanan anlaşmazlıktan dolayı Moskova'ya geri çekildi ve Almanya'ya gönderildi.
568 Eduard Nordman, *Ştrihi k Portretam: General KGB Rasskazıvaet,* Litres 2015, s. 177.
569 E. Nordman, a.g.e., s. 193.
570 S. Reşidova, a.g.m., s. 14.

ailelerinde bu meselede zamanzaman çeşitli problemler yaşanıyordu.[571] Reşidov'un ailesi halk arasında dürüst ve mütevazı aile olarak nitelenmektedir.

Hanımı Hursend Gafurova ev hanımıydı. Onu bilenler çok güler yüzlü ve misafirperver olarak hatırlarlar. Sadece evlerine gelen misafirlere değil evinin yakınında görev yapan güvenlik görevlilerine de her gün akşam kendi sofralarından yemek gönderdiği bilinir.[572] Hursend Gafurova'nın çocuklarının terbiyesinde rolü büyüktü. Çocukları da ebeveynleri gibi sade hayat geçirmekteler. Hursend Gafurova 2003'de vefat etti ve Taşkent'teki Çağatay Mezarlığına eşinin yanına defnedildi.

Reşidov'un dört kızı ve bir oğlu var. Kızları: Sayyora Reşidova, Dilorom Reşidova, Gulnara Reşidova ve Svetlana Reşidova, oğlu da İlham Reşidov'dur. Kızlarının hepsi bilim adamlarıdır. Çocukları arasında en tanınanı büyük kızı Sayyora Reşidova'dır. Aşağıda S. Reşidova hakkında daha ayrıntılı bilgi vereceğiz.

Sayyora Reşidova (1943-), kimya fenleri profesörü, Özbekistan Bilimler Akademisi'nin üyesidir. Yüksek eğitimini Moskova Devlet Üniversitesinde yapan S. Reşidova 1971'de bilim adayı unvanını alarak Özbekistan'a döndüğünde Kimya Enstitüsünde küçük araştırmacı olarak çalışmaya başladı. 1981'de Polimerlerin Kimya ve Fiziği Enstitüsünün müdürü oldu. Bugün de aynı yerde görev yapan Reşidova 20'den fazla doktora ve bilim adayı öğrencisine danışmanlık yaptı, 300'ü geçen bilimsel yayına sahip oldu.

Bunun yanı sıra 1995 yılında o zamanki Özbekistan Başkanı İslam Kerimov'un tesviyesine göre İnsan Hakları OmbudsmanYetkilisi olarak seçildi ve 20 yıl bu görevde çalıştı: "Ombudsmanda görevim sırasında insanlar soyadımın Reşidova olduğundan, babama olan sevgilerinden dolayı bana güvenerek problemlerini çözeceklerine inanarak gelirdiler."[573] Babası hakkında konuşurken, S. Reşidova onun hümanist olduğu ve dolayısıyla çocuklarında da insan sevgisini beslediğini söyler: "Babam bizim insanları sevmemiz ve saygı göstermemizi hep tenbihlerdi".[574] S. Reşidova'nın bir oğlu ve torunları var.

---

[571] Stalin'ın kızı Svetlana Aliluyeva'nın (1922-2011) 1966'da ABD'ye sığınması, Brejnev'ın kızı Galina Brejneva'nın (1929-1998) maceralı hayatı ve babasından aldığı çok sayıda değerli hediyeleri insanların ağzındaydı. Reşidov'dan sonra da Özbekistan Cumhurbaşkanı Kerimov'un kızı Gulnara Kerimova'nın (doğum yılı 1974) yolsuzluk suçlaması ile hapse alındığı çoğu insan tarafından bilinmektedir.

[572] Sadullo Muhammadkulov, "Jizn i Smert Şarafa Raşidova: Vospominaniya Liçnogo Komissara", *Sputnik,* 05.01.2017, https://uz.sputniknews.ru/20171105/Rashidov-vospominaniya-komissara-6747573.html, (erişim tarihi: 12.05.22)

[573] "Video: Sayyora Rashidova otasi va Islom Karimov haqida", *Kun.uz,* 08.02. 2019, https://kun.uz/uz/news/2019/02/08/video-sayyora-rashidova-otasi-va-islom-karimov-haqida, (erişim tarihi: 14.05.2022)

[574] "Video: Sayyora Rashidova otasi va Islom Karimov haqida", *Kun.uz*

1945'te Reşidov'unun ailesine ikinci kız çocuğu katıldı. Dilorom Reşidova da ablası gibi Moskova'da, Lomonosov adındaki Devlet Üniversitesinde filoloji fakültesinde okudu. İki oğlu var.

1945'te Taşkent'te ailenin üçüncü kız çocuğu Gulnara Reşidova doğdu. Moskova Devlet Üniversitesinin jeokimya sahasında tahsilini bitirince jeoloji ve mineraloji bilimler adayı oldu. G. Reşdova-Kamilova bugüne kadar Özbekistan Dış İşler Bakanı olan Abdülaziz Kamilov'un karısıdır. 2017'de Oğlu Daniyar Kamilov ile ortak olarak *Şarof Raşidov: Inson Davr Közgusida va Davr Inson Taqdirida* kitabını yazdı.

1950 yılında Taşkent'te Reşidov'un oğlu İlham Reşidov dünyaya geldi. Taşkent Devlet Üniversitesinden mezun olduktan sonra Özbekistan SSC Devlet İstihbarat Komitesinde (KGB), Özbekistan bağımsızlığından sonra Milli İstihbarat Hizmetinde çalıştı. 1983'te Amerika-Mısır ilişkilerini ele alan bir tez[575] ile Tarih anadalında bilim adayı unvanını ele geçirdi. Bugünkü günde emekli olan İ. Reşidov'un iki kız çocuğu var.

Reşidov'un en küçük çocuğu Svetlana Reşidova 1952 yılında doğdu. Taşkent Devlet Üniversitesi Roman-Alman Fakültesi'nden mezun olan S. Reşidova, Moskova Devlet Üniversitesi'nde tezini savunarak Yabancı Edebiyat Bilim Adayı derecesini aldı. Taşkent Devlet Üniversitesi Roman-Alman fakültesinde doçent olarak çalıştı.1971 yılında Alişer Vahidov ile evlendi. Alişer Vahidov, 1994 yılından bu yana New York'ta Birleşmiş Milletler'de çeşitli görevlerde çalıştı. Svetlana Reşidova da Birleşmiş Milletler'deki Diplomat Ailelerin Ağırlama Komitesi Başkan Yardımcısı olarak halkla ilişkiler alanında aktif olarak çalıştı. 2021 yılında hastalıktan dolayı vefat etti.[576] Taşkent'teki Çağatay mezarlığında babası Şeref Reşidov ve Hursend Gafurova'ların yanlarına defnedildi.[577]

[575] İlham Reşidov, "Amerikano-Egipetskie Otnoşeniya i Voprosı Blijnevostoçnogo uregulirovaniya: 1970-1979", Yüksek Lisans Tezi, Taşkent, 1983.

[576] "Şarof Rashidovning qizi Svetlana Rashidova AQShda vafot etdi", *Kun.uz,* 17.12.21, https://kun.uz/uz/news/2021/12/17/Şarof-rashidovning-qizi-svetlana-rashidova-aqshda-vafot-etdi, (erişim tarihi: 14.04.2022)

[577] Şeref Reşidov'un ilk ve son çocuğu hakkında çevirimiçi bilgiler var olup, onun diğer çocukları hakkında fazla bilgiye rastlamadık. Diğer bilgileri 18.08.2022'de akrabası Sevara Reşidova ile olan mülakattan öğrendik.

BEŞİNCİ BÖLÜM
ŞEREF REŞİDOV'UN ESERLERİ

Daha ülke yönetimine gelmeden önce edebiyat sahasında ismi tanınan Şeref Reşidov, Özbekistan Birinci Sekreteri olduğu vakit aralığında da yazarlığına son vermedi. Uzun süreli ve yoğun yönetim hayatı eser üretmesi açısından da son derece verimli geçti. Rus yazarı G. A. Semenihin'in Reşidov'un yönetici ve yazarlığı aynı anda birleştirmesi hakkındaki hatırası ilginçtir. Kitaplarından biride[578] 1966 Taşkent depremi sonrası onarım işlerini anlatırken Reşidov'a yoğun devlet işleri yazarlığına engel olup olmadığını sorduğunda: "Doğru, bir taraftan yazarlık için zaman bulmak zor oluyor, fakat diğer yandan o kadar büyük ve parlak hayat gözlerinizin önüne geliyor ki bu hakkında yazmadan da duramıyorsunuz," demişti.[579]

Daha talebeyken şiir yazarlığıyla başlanan edebi faaliyeti sonra hikaye ve roman yazarlığı ile devam etti. Reşidov'un bir drama eseri ve çok sayıda makaleleri bulunmaktadır. Hayattayken eserlerinin hemen hemen hepsi beş ciltli *Eserler* toplamına derlenmiştir.

Birinci ciltte Reşidov'un ilk büyük kapsamlı eseri *Galipler*[580] yer almaktadır. Eser onun ilk eseri olmasa da toplamın bu eserle başlanmasında remzi bir mana vardır. *Galipler* Sovyetlerin o zamanki ideolojisini taşıyan, tarım cumhuriyeti Özbekistan için önemli olan konuyu; kurak yerleri tarıma elverişli topraklara dönüştürme konusunu işlemektedir. Diğer yandan *Galipler* Reşidov'un üzerinde epeyce işlediği eserdir. İlk başta hikaye olarak neşredildikten sonra gelen eleştirileri dikkate alarak ve vakaları genişleterek romana dönüştürülmüştür.

İkinci cilt Reşidov'un ikinci romanı olan *Börondan Kuçli* [Fırtınadan Güçlü][581] eserini içermektedir. Eser bir önceki eserin mantıki devamıdır. Aynı kahramanların kurak yerleri sulama ve baraj inşa etmesiyle sona erdiği bir önceki roman, bu eserde yeni yerleri tarıma elverişli ederek bu yolda karşılaşılan daha büyük engellerle mücadele etme hikayesi olarak devam eder. Toplumdaki bazı cinayetler ortaya çıkarılarak eleştirilir.

Üçüncü cilt Reşidov'un bir önceki iki eserinden daha kısa eserlerini içerir. Bu ciltte müellifin diğer bir romanı *Qudratli Tölqin* [Kudretli Dalga], *Kaşmir Qöşiği*

---

578 Genady Semenihin, *Kipenie Jizni.*
579 G. Reşidova, D. Komilov, *Şarof Raşidov: Inson Davr Közgusida va Davr Inson Taqdirida,* s. 201.
580 Şeref Reşidov, *Eserler I cilt Galipler,* Gafur Gulam Neşriyatı, Taşkent, 1981.
581 Şeref Reşidov, *Eserler II cilt Börondan Kuçli,* Gafur Gulam Neşriyatı, Taşkent, 1981.

[Kaşmir Şarkısı] hikayesi, *İkki Dil Dostoni* [İki Kalp Destanı] film hikayesi ve şiirleri toplanmıştır.[582]

Eserler'in dördüncü cildinde Reşidov'un çeşitli süreli yayınlarda neşredilen edebi kritik içeren makaleleri, hatıralar ve *Kemalet* [Olgunluk] hikayesi yer alır.[583] Kendisi edebi muhitten geldiği için her zaman edebi yeniliklere vakıf olan Reşidov, devlet başkanı olduğu zaman da sadece yeni eserlerle tanışmamış, onlara takrizler de yazmış, zamanının önde gelen yazar ve şairlerinin faaliyetlerini makalelerinde değerlendirmiştir. Dikkate şayan tarafı, Reşidov'un takrizleri sadece Özbek yazarlarının eserlerine değil, Sovyetlerde yaşayan diğer cumhuriyetlerin yazarlarının eserlerine de yönelmiştir.

Toplamın son cildi Reşidov'un gazetelerde yayınladığı diğer konuları ele alan makalelerinden oluşmaktadır.[584] Kitap Leninizm gayeleri, Rus halkı ile dostluk, Sosyalizm ve milliyetler, milliyetler birliği, dil, su problemleri gibi konuları ayrı alt başlıklar altında toplamıştır. Kitabın sonunda Sovyetler'de tanınmış filozof ve sosyolog Petr Fedoseev'in Reşidov'un eserleri ve faaliyetlerini ele aldığı eserler kritiği yer almaktadır.

Reşidov'un eserlerini ve onlardaki fikirleri incelerken kronolojiye uymayı kendimize maksat edindik. Onun beş ciltten oluşan eserlerini baz alarak, anlatıma şiirlerinden başladık. Eserlerini tetkik eden Edebiyat alimi Prof. Örol Nosirov'un *Şarof Raşidov-Davr Farzandi*[585] araştırmasından faydalandık.

5.1. Şiirleri

20. yüzyılın 30'lu yıllarında edebiyat âlemine giren Reşidov'un *Lenin Yolu* gazetesinin 8 Mart 1938 sayısında *Sanat Gülsün* adındaki ilk şiiri neşredildi. Bundan sonra çıkan şiirleri daha sonra *Semerkant Küyleri* toplamına dahil edildi. İlk şiirlerinde onun akrabası olan Özbeklerin meşhur şairi Hamid Alimcan'dan etkilendiği bellidir. Vatan sevgisi, doğa güzellikleri ve sevgi gibi konuların yanı sıra emek konusuna da etraflıca değindiğini görüyoruz[586]:

Seninle açtım gözümü, seninle oldum aziz,

---

582 Şeref Reşidov, *Eserler III cilt Qudratli Tölqin, Kaşmir Qöşiği, İkki Dil Dostoni, Şe'rlar,* Gafur Gulam Neşriyatı, Taşkent, 1982.
583 Şeref Reşidov, *Eserler IV cilt Adabiy-Tanqidiy Maqolalar, Xotiralar,* Gafur Gulam Neşriyatı, Taşkent, 1982.
584 Reşidov, Şeref, *Eserler V cilt Publitsistik Maqolalar,* Gafur Gulam Neşriyatı, Taşkent, 1983.
585 Örol Nosirov, *Şarof Raşidov-Davr Farzandi,* Fen Neşriyatı, Taşkent, 1992.
586 Örol Nasirov, *Şarof Raşidov Davr Farzandi,* Fan, Taşkent, 1992, s. 13.

Seninle güldü diyarım, seninle hayat leziz.

Seninle âlem aydın, verdin bana ekmek, tuz,

Hem gururum, hem sürurum, hem huzurum emeğim![587]

Emeği konu alması o devrin taleplerindendi. Hızla gelişen memlekette her sahada değişim ve kuruluş görülmekteydi. Tabii ki bu insanların emeğine ihtiyaç doğurmaktaydı. O devrin şairleri insanları motive etmek için emeği yücelten şiirler yazmaktaydılar.

İkinci Dünya Savaşı da Reşidov şiirlerinde kendini belli etti. Edibin *Tarihin Kahrıyla Biledim Kılıç* şiiri savaşın ilk günlerinde yazılmıştır. Savaş hakkındaki görüşleri ve vatan himayesine teşvik Reşidov'un *Jang Qil, Dostuma Mektup, Aferin, Kahraman Hatırası, Laçinler, Belgrat Kızı, Kısas Al, Anne Öğüdü, Şirin Hayaller* gibi şiirlerinde kendi ifadesini bulmuştur.

Reşidov savaş hakkındaki şiirlerinde sadece savaş alanındakilere değil, cephe ardından askerlere yardım eden kadınlara da seslenmiş, onları da vatana bu yolla hizmet etmeye çağırmıştır. *Kelinchak* [Gelincik] şiirinde yeni evlenen eşlerin sevgisi birinin savaş meydanında kahramanlık göstermeye, ikincisinin de pamuk tarlasındaki çabalarıyla yüksek neticeleri ele almasına sebep olduğu gösterilmiştir.[588]

Reşidov'un şiirleri 1945 yılında bir araya toplanıp *Qahrim* [Öfkem] adında bir kitap olarak neşredildi.[589] Bu toplam daha sonra Reşidov'un hayatta olduğu zaman eserlerinin derlemelerinden oluşan beş cildi içeren *Eserler* toplamının üçüncüsüne girdi.

5.2. Drama Yazarlığı

Şeref Reşidov şiir yazarlığından sonra kendini drama yazarlığında da sınadı. Drama yazarı İ. Akramov ile birlikte yazdıkları *Ravşan* draması Cizzah isyanının[590] 30. yıldönümüne yazılmıştı. 1946 yılında savaşın bittiği dönemde yazılan drama sahneye geçmemiştir. Reşidov'un edebi mirasını inceleyen araştırmacı Örol Nasirov'a göre bunun sebebi Komünist Parti'nin o dönemde güttüğü geçmişi idealize etmeme, Sovyet savaş kahramanlarını ön plana çıkarma siyasetidir.[591]

---

[587] Şeref Reşidov, *Eserler,* III cilt, Gafur Gulam Neşriyatı, Taşkent, 1982, s. 451.
[588] Örol Nasirov, *Şarof Raşidov Davr Farzandi,* s. 17.
[589] Şeref Reşidov, *Qahrim,* Özdavrnaşr, 1945.
[590] Tüm Orta Asya'yı etkisi altına alan 1916 isyanının büyük bir kısmı Cizzah'ta gerçekleşmiş ve Cizzah İsyanı olarak da biliniyor.
[591] Ö. Nasirov, a.g.e., s. 20.

Dikkatimi çeken husus Çarlık Rusya'sının Birinci Dünya Savaşı için Türkistan topraklarından işçi ve malzeme temin etme siyasetine karşı mücadelenin 1946'da gündeme getirme çabasıdır. O günlerde Türkistan topraklarındaki halklar Rusya'ya gönüllü katılmıştır, istila söz konusu olmamıştır diye öğretilmekteydi. Dramda ise Çar hükümetinin şiddete başvurduğu apaçık gösterilmiştir. Reşidov'un kendisi Cizzah'tan olması ve o devirde isyan tafsilatları tanıkların hatırasında yaşadığı bu konuyu kaleme almasına sebep olmuş olabilir.

Dram adı mağlubiyetle sonuçlanan isyanın ardından idam edilen başkahramanın adına konmuştur. Zulme karşı mücadele eden Ravşan çareyi bir olmakta görmüştür. Fakat yolunu yoksul Ruslar ve kardeş halkların yolu olarak belirtmiştir:

> Biz saflarımızı güçlendirmemiz lazım. Öyle bir güç olalım ki zenginler, yetkililer, üstümüze gelen ceza bölükleri de safımızı bozamasın. Seçtiğimiz yol kardeş halkların, Rus yoksulların seçtiği mücadele yoludur.[592]

Ravşan'ın ölümünden önce bebek oğlunu eline alarak: "Bizim mücadelemizi evlatlarımız devam ettirecek" demesinde de remzi bir mana görülebilir. İsyancıların evlatları olarak Reşidov devri insanları eski Çar zulmünden kurtulmuş olduklarına işaret edilmiş gibi.

5.3. Hikaye ve Romanları

5.3.1. Galipler

Edebiyata şiirleriyle adım atan Şeref Reşidov, roman yazarlığında da başarılı oldu. Onun *Galipler* hikayesi 1951'de neşredildi. Roman savaş ve savaş sonrası hayat, çiftçilikteki başarılar, halk emeğinin memleket onarımındaki rolünden bahsetmektedir. Reşidov bu eserinin yazılma macerasını şöyle ifade etmiştir:

> *Galipler* eserini yazmayı uzak yıllar kafamda tasarladım. Daha üniversitedeyken çocukluk hatıralarımla yoğrulmuş hayaller bana eşlik ederdi. Dağ eğiminde yerleşen canım köyüm, çeksiz bucaksız çöl, binlerce hektar üretken yerler susuzluktan kupkuruydu…
>
> Kolhozda yaşayan her bir çiftçinin isteği bozkırlara su getirerek kuru buğday tarlaları yerine pamuk yetiştirmekti.

[592] Ö. Nasirov, a.g.e., s. 22.

> 1947'de Özbekistan KP Semerkant oblast Komitesi Sekreteri olduğum yıllarda Yüksek Kurul milletvekili adayı olarak gösterildiğimden dolayı seçmenlerle miting yapmak için bazı kolhozlara gittiğim zaman oranın halkı pınarların gözünü açarak kurak yerleri o su ile suladıkları hakkında söylediler. Onların bu hakta hikayeleri beni heyecana soktu ve ben ilk hikayemi bu hakta yazmaya karar verdim.[593]

Hikayenin baş kahramanı Aykız isimli kız ve Alimcan adında bir gençtir. Aykız'ın çabalarıyla bozkır topraklara yeni su kaynakları temin edilmiştir. Onların bu teşebbüsü bir halk hareketine dönüşmüştür.

Şeref Reşidov 1972 yılında hikayeyi genişleterek onu *Galipler* romanına dönüştürdü. Romana Halbibi, Rus kökenli Elena Nikitiçna, Grişa gibi yeni kahramanlar eklendi. Var olan kahramanlar revize edildi.

Savaş yılları sahneleri genişletilen eserde cephe ardındaki emekler, halkın ölen evlatları için hüznü gibi konulara değinildi. Ayrıca cephe için hazırlanan buğdayların çalınması, diğer hırsızlık olayları şiddetle eleştirildi. Savaş sonrası yılları anlatırken Reşidov, gençlerin öne sürdüğü teşebbüsü yok sayarak onlara engel olan resmi görevlileri de eleştirdi.

Eserdeki başkahraman Aykız kadınların Sovyet diyarında ne denli başarılı olabileceğinin bir göstergesidir. Kendisini kartala benzetmesinde de bu manayı görebiliriz. Kartaldaki korkmazlık, gurur ve heveslilik Ayhan karakterinde de ifadesini bulmuştur.[594]

5.3.2. Fırtınadan Güçlü

1958'de Şeref Reşidov'un birinci romanı *Börondan Kuçli* [Fırtınadan Güçlü] neşredildi. Eser *Galipler'*in devamıydı. Romanda yine Aykız, Alimcan ve başkalarıyla karşılaşabiliriz. Önceki eserde kurak yerlerin pınarlar açılarak sulanması ve baraj kurulması konusu işlendiyse, bu sefer elde edilen su kaynaklarından kullanılabilecek yerleri temin etme macerası anlatılmıştır.

Peki romanda ne fırtınasından bahsedilmekte? Kurak yerlerin yeşillenmesi yolunda engel olanların birleşerek yaptıkları hareketler yazar tarafından fırtınaya, başkahramanların çabaları ise fırtınaya karşı durmak olarak gösterilmiştir. *Galipler*'de engeller tek kişi olarak eser kahramanlarının karşısına çıktıysa, bu eserde Aykız ve Alimcan'ın girişimlerine karşı birkaç kişi birleşerek engel olmuşlar. Böyle engellerle

---

[593] Şeref Reşidov, *Özbek Qissalarida Mehnat Tasviri,* Fan, Taşkent, 1980, s. 130-131.
[594] Ö. Nasirov, a.g.e., s. 31.

gerçek bir kum fırtınasına karşı mücadele sırasında karşılaşmaları da esere sembolik biçim vermiştir. Halkın herhangi bir fırtınadan daha güçlü olduğu sonuca varılmıştır.

5.3.3. Kudretli Dalga

1964 yılında Şeref Reşidov, konusu savaş yıllarındaki Özbekistan, cephe ardındaki halk kahramanlığı, hidroelektrik santral kuruluşu olan *Qudratli Tölqin* adında yeni bir romanı sundu. Bu roman onun devlet başkanı olduğundan sonra kaleme alan ilk büyük eseridir. *Drujba Narodov* dergisine verdiği sohbette Reşidov romanın yazılma tarihini şöyle anlatır:

> Bundan çok yıllar önce daha genç gazeteciyken büyük bir kuruluşların birinde çalışma fırsatım oldu. Bu, meşhur Ferhat Hidroelektrik Santrali kuruluşuydu. İnşaat bana çok sayıda sıcacık ve nurlu hatıralar bıraktı. Fakat edebiyat sahasına gelince belli bir müddet bu konu hakkında yazmaya cüret edemedim. Epeyce hayati materyal toplamıştım fakat bu rengarenk bilgiyi bir düzene toparlamaya zorlandım…
>
> Birkaç yıl geçtiğinde kendimin bu cüretsizliği yenebildim. O hayat hikayelere bir daha dikkatlice baktım. Olaylar, insanlar,onların hareketi, yüzleri farklı bir şekilde canlanmaya başladı. Hatıramda yerleşen bunların hepsi çok geçmeden *Kudretli Dalga* roman başlığını belirledi.[595]

Romanda vakalar II. Dünya Savaşının seyrini değiştiren 1943 yılından başlar. Eserde galebeye doğru giden savaş hareketlerinden ilham alan cephe ardında kalanların aynı senede Sırderya'da Ferhat hidroelektrik santrali kuruluşu başkahramanlar Polat ve Bahar simaları merceğinde anlatılmıştır. Polat okul öğrencisi olduğu için cepheye alınmasa da mezuniyetini canı gönülden bekleyen, mezun olunca da babasının yanında vatan himayesi için savaşmayı arzulayan Sovyet genciydi. Mezun olduktan sonra hastalığından dolayı savaşa alınmayan gencin cephe ardında çalışarak galebeye katkıda bulunabilme arzusu da seraba dönüşmüştü.

Hastalığını yenen Polat'ı belki de hastalıktan daha büyük bir engel beklemekteydi. Savaşa giden babasının yerine raykom[596] sekreteri olan Torahanov ile bir türlü araları ısınamadı. Torahanov Polat'ın iş kariyeri yolunda çeşitli engeller koymaya başladı. İlk başta Polat'ı arzu ettiği Ferhat hidroelektrik santrali kuruluşuna almadılar. İş öyle bir boyuta geldi ki Polat galebeye katkı sağlayabileceği o işten

[595] Ö. Nasirov, a.g.e., s. 64-65.
[596] Rayonnıy Komitet: ilçe yönetim kurulu

vazgeçerek köyüne döndü. Fakat onun hayattaki idolü olan babasının cepheden yazdığı mektup ona tekrar mücadele etmesi için güç verdi.

Babasından daima motivasyon alan Polat için hayat büyük bir sınav hazırladı. Babası savaşta vefat etti. Bu olay Polat'ın hayatında dönüm noktası oldu. Artık onun yeri köyünde değil, cephedeydi. Babasının yerini o doldurması lazımdı. Tek çocuk olmasına rağmen annesi de buna engel olmadı. Polat Sovyet ordusu saflarına katıldı.

Eserin diğer kahramanı olan Bahar bir önceki roman kahramanı Aykız gibi sosyal hayatta aktif olan bir kızdı. Reşidov eserlerindeki kadın kahramanları memlekette olup biten değişimlere lakayıt olmayan, aksine önde gelenlerden olarak tasvir ederdi. Önce santral işçileri için açılan kütüphanede çalışan Bahar, Torahanov'un tacizinden sonra kızlar için ağır iş sayılan kaynakçılık yapmaya başladı ve işinde epeyce başarılı da oldu. Hülasa edecek olursak eser kahramanlarının mücadeleli hayatı romantik duygular ve coşkulu bir şekilde anlatıldı.

Yukarıdaki bölümlerde anlatıldığı gibi Reşidov'un Afganistan'a asker göndermeye karşı çıktığı göz önüne alındığında savaş sahneleri ve askerlik ifade edilen *Kudretli Dalga* eserinin yazılması okuyanlarda soru işareti yaratabilir. Söylemek gerekir ki bu eser 1940'lardaki olayları konu almaktadır. O yıllardaki savaş gerçek Vatan savaşı olarak kabul edilmiş, Sovyet insanının zihninde önemli yer almıştı. Afganistan'a asker gönderme olayı eserde anlatılan olaylardan 30 yıl sonra gerçekleşmiştir. O dönemde ağırlıklı olarak Özbek askerleri vatanı için savaşan babalarının aksine yabancı bir memlekete gönderilmekteydi. Tabii olarak Özbekistan'ı yöneten yazar için bu iki olay eşit değildi. Reşidov Vatan Savaşı konularını enternasyonalizm ışığında anlatmakla birlikte Afganistan'daki harbi hareketlere karşı olmuştur.

5.3.4. Kaşmir Şarkısı

1956'te Şeref Reşidov Hindistan'a sefer etti. Seferinde Hint milli eposu olan *Bambur ve Yanbarzal'*ın sahne performansını izledi. Bunun yanı sıra Hint halkının kültürü, sanatı ve edebiyatı ile de tanıştı. Dönünce sefer izlenimleri esasında *Kaşmir Qöşiği* eseri dünyaya geldi. Eser kahramanları Nergis, Lale, Gül, Gençlik Çiçeği ve Bambur hayatın iyiliğinin göstergeleridir. Bununla birlikte hayatın kötülüklerini ifade eden Boran, Harud, Kasırga gibi kahramanlar da oluşturuldu.

Görüldüğü gibi Reşidov bu eserinde mecaz usulünü kullandı. Mecazi kahramanlar vasıtasıyla hayat mücadelesi anlatıldı. Eser başkahramanları Nergis ve

Bambur hayatın önlerine koyduğu engel ve sınavlara rağmen gerçek sevgileri için mücadele ettiler.

Hikaye sonunda iyilik güçleri kötülüğe karşı birleşerek savaştılar ve mücadeleyi kazandılar. Yine bahar çiçekleri ve ılık günleriyle gönüllere sevinç vermeye devam etti. Çiçekler dans eder, kuşlar şarkılarını söyler, Nergis ve Bambur'un bahtından doğa da mest olmuştu.

Kaşmir Qöşiği eseri epeyce meşhur olmuştu. Çok uzun olmamasına rağmen kitap halinde neşredildi. Kitabın görüntüsü de iyiydi. İçindeki resimler, rengarenk tasarımı ve kalitesiyle dikkat çekici bir kitap olmuştu.

5.3.5. İki Kalp Destanı

Reşidov'un diğer bir hikayesi olan *İki Kalp Destanı,* Bîdil'in *Komde ve Mudan* eserinden ilham alarak yazılmıştır. Bu eser de Hint-Özbek, Hint-Sovyet dostluğunun remzi olarak yazıldı. Eserde meşhur Orta Asya ve Hint destanları elementlerini de görebiliriz.

Diğer eserlerde olduğu gibi bu eserde de sevgi esas olay olarak ele alınmıştır. Bîdil'in Komde ve Mudan'ı bu eserin de başkahramanlarıdır. Fakat diğer kahramanların ismi ve olaylarda farklar var. Eserde sanata da önem verilmiştir. Hicran zulmünden vefat eden kahramanlar tanbur çalgısının sesinden yine hayata dönmüşler. Zulme karşı sanatla mücadele etmişler.

Eserin Bîdil'in eserinden fark eden husus, adil ideal padişah yerine ressam Otun Çatr simasının oluşturulmasıdır. Fakat zalim padişah kalmıştır. Adalet ve sanat vasıtasıyla sevgi, iyilik ve asalet kazanacaktır; eser işbu gayeyle sona ermiştir. Reşidov zamanında eser sahneye de geçmiş, film versiyonu da çekilmişti.

5.3.6. Kemâlet

Şeref Reşidov'un hayatında çöl ve bozkır yerleri sulayarak tarım için verimli topraklara dönüştürme önemli yer almaktaydı. Onun cumhuriyet yöneticisi olarak yaptığı büyük işlerden biri de Mirzaçöl hudutlarını tarım yerlerine dönüştürmek oldu. Bu gaye onun 1960'te yazdığı *Kemâlet* [Olgunluk] hikayesinde de yer aldı.

Hikaye çöllerin yerine pamuk tarlaları yapılmasını gaye almıştır. Bu yolda işçi ve çiftçilerin yüzleştiği zorluklar, çetin çöl doğası ile mücadele, insanların çöllerde yerleşerek yeni camia kurma serüveni tasvir edilmiştir.

Eser kahramanı Polat Kerimov diğer Reşidov eserlerindeki kahramanlar gibi hem doğa çetinlikleri hem insani engeller ile mücadele ederek galebeye yetişecektir. Doğanın sunduğu zorluklar karşısında kendini güçsüz hissettiği zaman çiftçiler de burada onca emek boşuna gider diyerek yeni kurulan kolhozu terk etmeye başlamaları ile epeyce depresyona düşmüştü. Diğer eserlerde olduğu gibi burada da başkahramanı motive edenler oldu. Raykom sekreteri Temirov, Polat Kerimov'a şöyle ilham verdi:

> Her şeyi çok kolay olacağını sanmışsın. Kolhoza insanlar gelirse mesele kendiliğinden hallolacak zannetmişsin, öyle mi? Ama hiç öyle olur mu? İnsanlar doğdukları zaman hemen kahramanlık yapmaya hazır olarak doğmazlar. Onlar mücadele ederek, zorlukları aşarak yükselirler, güç kazanırlar…
>
> Sen kolhozcuların nasıl yaşamakta olduklarını, onların gönüllerinden geçtiği şeyleri biliyor muydun? Onlara hiç sordun mu? Onları büyük işlere motive edebildin mi? Kalplerine yol bulabildin mi? Zor işe onları birleştirebildin mi?[597]

Bu sözler Kerimov'a yöneticilikte yaptığı işleri tekrar gözden geçirerek eksikleri doldurmaya, hatalarını düzeltmeye fırsat verdi. Bundan sonraki teşebbüsleri ve etrafındaki sadık kadronun özverisiyle Tan Kolhozu vücuda geldi. Sosyal hayatta refaha erişildi.

Özetle, *Kemâlet* hikayesinde sahrayla mücadelede cesaret, emeğe önem, yönetici olmanın zorlukları, insanların gönlüne yol bulabilme, birlik gayeleri işlenmiştir. Bir anlamda Reşidov'un kendisi de kahramanı Polat Kerimov'a kendi tecrübelerine dayanarak öğütler vermiş, yönetici olarak prensiplerini belirtmiştir.

5.3.7. Kalp Emri

II. Dünya Savaşı'na katılan Sovyetler Birliği için savaşın etkisi çok büyük olmuştu. Savaştan kazanarak çıkmasına rağmen insan kaynakları açısından kayıp büyüktü. Bir açıdan savaş memleket için dönüm noktası olmuştu. İnsanların hayatı savaş öncesi ve sonrası olarak bölünmüş hale gelmişti. Sovyetler savaşa katıldıkları 5 yılı tarihlerinde "Ulu Vatan Savaşı" olarak adlandırdılar. Her cumhuriyetten çok sayıda erkek cephelere asker olarak gönderildi. Kalanlar cephe arkasından askerlere yardım yetiştirmek için her sahada büyük emekler verdiler.

Savaş yılları Sovyet edebiyatında da özel yere sahiptir. Savaş olaylarını anlatan, emekleriyle cepheye yardım edenlerden bahseden çok sayıda eserler yaratıldı. Savaş

[597] Şeref Reşidov, *Eserler, IV cilt, Adabiy-Tanqidiy Maqolalar, Xotiralar,* Gafur Gulam Neşriyatı, Taşkent, 1982, s. 365.

kahramanları oluşturuldu, savaş sonrası yıllardaki kahramanlıklar, fedâlıklar tasvir edildi.

Kendisi de savaşın ilk yıllarından Sovyet ordusuna katılan ve en çetin cephelerin birinde savaşıp yaralanan Reşidov, eserlerinin çoğunda savaşı anlatmıştı. Fakat daha çok cephe ardındaki Özbekistan'ı anlatmaya özen gösterirken savaş alanı hakkında dolaylı olarak, oradan gelen mektuplar vasıtasıyla anlattığını görebiliriz.

1977-1982 yıllarda kaleme alınan *Dil Amri* [Kalp Emri] eseri diğer eserlerden farklı olarak savaş vakalarından bahseder. Eserde gerilla bölükleri, cephe alanındaki köy hayatı, oradaki zorluklar, köydeki insanların takdiri, ihanet ve sadakat konuları ele alınmıştır.

Eserin dikkate şayan tarafı, vakaların çocuklar merkeze alarak anlatılmasıdır. Başkahramanlar 10 ve 12 yaşındaki iki kardeş Seryoja ve İra ve onların arkadaşı Taras Beryozovka köyünde yaşamaktaydılar. Savaş başladığı zaman çocuk olduklarından şüphe edilmediklerinden köy ve gerilla bölükleri arasındaki iletişim onlar vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Eser kahramanlarından Taras'ın babası hainliği seçerek Almanlara hizmet etmiştir. Eserde baba-oğul zıddiyetleri, babasına rağmen vatana hizmet etmenin önemi edebi yönden anlatılmıştır.

Eser savaş çocuklarının hayatını anlatmış, çocuk gözüyle olaylara bakılmıştır. Savaşın çocukları ne denli çabuk büyüttüğü, onları vatan sevgisi yolunda terbiye ettiği ifade edilmiştir. Çocukların da vatanı himaye etme yolunda zorluklara rağmen büyüklerden daha ziyade kahramanlık yapabileceğini göstermiştir.

Tabii ki eserde milliyetler arasındaki dostluk, on beş cumhuriyet-on beş milliyetin savaşı kendi savaşları olarak gördükleri, birlikte mücadele ettikleri konusu da işlenmiştir. Şahov, Yesin, İvan İvanoviç, Fedotov, Yura gibi Rus kahramanların yanı sıra Babayar Amanov, Temirov gibi Özbek askerleri de eser kahramanları arasından yer almışlar. Özetle, eser hem müellifin kendi gördüğü olayları esas alarak tasvir edilen hem zamanının taleplerine cevap olan kendine has kahramanlık eseridir.

5.4. Makaleleri

5.4.1. Edebi Tenkit

Edebiyatçı olan Şeref Reşidov devlet işleriyle uğraştığı yıllarda da edebiyattan uzak kalmadı. Hem kendisi yazdı hem diğer yazarların faaliyetlerine vakıf oldu. Sadece

okumadı, okuduklarını kritik de etti. Görüşlerini süreli yayınlarda neşrettirdi, kürsülerden söyledi.

Reşidov'un Nevai, Hamza Hekimzade Niyazi, Gafur Gulam, Hamid Alimcan, Aleksandr Fadeev, Nikolay Tihonov, Vadim Kojevnikov gibi Özbek ve Sovyet yazarlarının eserlerine değerlendirmelerin yanı sıra genel olarak edebiyat hakkındaki görüşlerini ele alan makaleleri de bulunmaktadır. Onun edebi görüşleri insanların burçları ve mesuliyeti, siyasi aktiflik, partiye sadakat, memleket menfaatlerini ön plana koymak meselelerinde edebiyatın rolünü göstermekte.

Reşidov, tasvirî edebiyatın ülke gelişmesinde büyük tesiri olduğu kanaatindeydi. Edebiyatın estetik terbiyedeki rolüne önem veriyordu ve bunun sosyal alanda insanların daha aktif olmalarına hizmet ettiğine dikkat çekmişti. Yazarların halk hayatindeki tüm vakalara kendi yazılarıyla cevap vermelerini teşvik etmişti. Yazarın memleket gelişmesi yolundaki esas vazifesi "yeni toplum kurmakta olan halkın kahramanlarca hareketini edebi eserlerde göstermek" olarak belirtmişti.[598]

5.4.2. Diğer Konularda Makaleleri

Reşidov'un *Eserler*'inin son cildi tamamıyla içtimai, siyasi, kültürel ve ekonomik konulardaki makalelerinden oluşmuştur. Bazı önemli siyasi olaylar hakkındaki görüşlerinin de makalelerinde ifade edildiği önemlidir. Reşidov'un 24 yıllık yönetim yıllarında Sovyetler için hangi olayların ne denli önemli olduğu, hangi gayelerin gündemde olduğu, bu gayeleri hayata tatbik etmek için ne gibi işler yapıldığı onun makalelerinden belli olmaktadır.

Bir devlet yöneticisi olarak Reşidov'un makaleleri insanların günlük hayatindeki değişimler hakkında düşüncelerini de ifade etmekteydi. O zamanın ruhunu makaleler vasıtasıyla hissetmek mümkün. Diğer yandan Reşidov'un uzun yıllar yönetici olması Komünist Parti gayelerini iyi bilmesini sağlamış ve bu bilgiler makalelerine de yansımıştı.

Özbekistan tarihindeki 1966 yılındaki Taşkent depremi, cumhuriyetin bugününü de etkileyen su meselesi üzerinde yapılanlar, dil meseleleri gibi önemli hususlar hakkında makalelerden çok şey öğrenilebilir. Şehir ve köylerde yapılanlar, Sovyet mülkü meseleleri hakkında bilgi edinebilir.

[598] Örol Nosirov, a.g.e., s.115.

Halklar dostluğu konusu da Reşidov makalelerinde geniş çapta işlenen konulardandır. Önceki bölümlerde söylendiği gibi Reşidov'un kendisi Sovyetler Birliğinin dostluk elçisi sıfatında faaliyetlerde bulunmuştur. Bu faaliyetleri tabii ki onun makaleleri ve edebi mahsulünde de ifadesini bulmuştur. Özet olarak, Reşidov'un makalelerinde ilkönce Vatan sevgisi, barış, halklar dostluğu, halkın kahramanlığı ve ülke kuruluşunda kahramanlık göstermeye teşvik, insani samimiyet ve özveriyi yüceltme gayeleri öne geçmektedir.

ALTINCI BÖLÜM
ÇAĞDAŞLARININ GÖZÜYLE REŞİDOV DEVRİ

Belli bir devri insanın gözünde canlandırma için kaynaklar, devrin belgeleri, süreli yayınların yanı sıra o devirde yaşayanların hatıraları da oldukça önemlidir. Hatıralar, belli bir tarih hakkındaki imgelemeyi tamamlayıcı vasıtadır. Bu bölümde yirmi dört yıllık uzun bir süre boyunca Reşidov yönetimi altında yaşayan, ondan sonraki olaylara şahit olan insanların hatıraları yer aldı. Toplumun değişik katmanlarından vekillerle yapılan söyleşilerde katılımcılara Reşidov'un kendisinden daha ziyade onun yönetim yılları ve sonrası hakkındaki gözlemleri hakkında sorular soruldu. Böylece uzun bir zaman sonra o devri değerlendirme imkanı verilerek, devir dinamiklerini daha iyi anlama imkanı elde edildi.

Söyleşiler için seçilen insanların bir kısmı Özbekistan başkenti Taşkent'te yaşamışlar. Diğer katılımcılar Semerkant ili ve ilçelerinde yaşayıp faaliyet yürütmüşlerdir. Böylece başkent ve taşradaki hayat farkı gösterilmeye çalışıldı. Katılımcılar arasında Reşidov devrinde Parti hizmetinde bulunan, öğretmenlik yapan, Moskova'da tahsil alan aydın insanların yanı sıra ziraatla meşgul olan veya fabrikada sıradan işçi olanlar da bulunmaktadır. Böylece değişik sosyal statüden kişilerin görüşleri ve yaşam şartlarındaki farkları tespit etmeye çalışıldı. Söyleşi için daha önceden hazırlanan sorulardan faydalanıldı. Her katılımcı için aynı olarak hazırlanan sorulara mülakat akışına göre yeni sorular ilave edildi. Bunun yanı sıra Reşidov döneminde yaşayan ve anti-Sovyet faaliyetlerde bulunan Özbek muhacirlerinin de bu devir hakkında görüşleri ilave edildi. Böylece Sovyetlerin muhacirlere karşı uyguladığı siyaset ve muhacirlerin o dönemde yaptıkları faaliyetlere ışık tutuldu. Son olarak Reşidov devrinde gazetecilik yapan, onun aleyhinde makale yazan, sonrasında baskıya maruz kalan gazeteci Şeref Ubaydullayev'le *Hürriyet* radyosunun yaptığı mülakatı eklendi. Şeref Ubaydullayev'le iletişime geçme girişimi olumlu sonuçlanmadığından radyonun Youtube kanalına yerleştirdiği söyleşi tercüme edilerek eklendi.

6.1. Zamira Kasımova[599]

8 Mayıs 1950'de Taşkent'te doğdum. Babam Komünist partisi hizmetçisiydi. 1957-1961 yılları arası Moskova'ya eğitim almaya gittiğinden annem bizi yakın olmamız için mahalledeki Rus okuluna verdi. Biz, 8 kardeş, hepimiz Rus okulunda okuduk. Tüm hayatım boyunca Rusça benimle birlikteydi. Okuldan mezun olduktan sonra 1967'de Taşkent Politeknik Enstitüsünün Mekanik Fakültesini kazandım. Orada okurken fakültemiz Otomobil Yolları Enstitüsüne transfer olduğu için oradan mühendis-iktisatçı olarak mezun oldum. 1972'de Bilimsel Projeler Enstitüsünde çalışmaya başladım. Oranın Gençler Komitesinde çeşitli görevleri üstlendim ve sekreter olarak seçildim. 1977'de Taşkent'in Sabir Rahimov İlçe Parti Komitesine eğitmenlik görevine iş teklifi aldım. 1980'e kadar orada çalıştıktan sonra 1983'e kadar Taşkent Şehir Parti Komitesinde görev yaptım. 1983-1985 arası Taşkent Komünist Partisi Yüksekokulunda tahsil aldım. O devirlerde güvenle yaşardık. Hayat parlak, arzularımıza yetişirdik. 1990-2000 yıllarında çocuk hastanesinin kadro bölümünde çalıştım. Bugünlerde emekliyim.

Şeref Reşidov devrinde parti hizmetçisi olarak görev yaptım. Parti teşkilatları sendika birlikleriyle iş birliğinde partinin görevlerini yerine koymak için çalışırdı. Esas görevimiz halkın refahını arttırmak, sağlığını korumayı temin etmekti. Emekçilerin sağlık sorunlarını gidermek veya önlemek için çeşitli sanatoryumlara yollanma verirdik. Orta Asya cumhuriyetlerinin yanı sıra Rusya, Ukrayna, Belarus gibi cumhuriyetlerdeki tedavi yerlerine giderlerdi. İş yerinde ister yönetici ister sıradan işçi, doktor tavsiyesi varsa gidebilirdi. Herkesin hukuku eşitti. Kendim de bu program kapsamında birkaç yere gitmiştim.

Eğitimcinin görevleri nelerdi?

Raykomda[600] her eğitimci 15-25 adet çeşitli işletmenin parti teşkilatı ile bağlantı kurmaktaydı. Ben tıp ve ticaret işletmelerinden sorumluydum. Ayda birkaç kez bu işletmelere giderek işçilerle konuşur, onların fikirleri, şikayetlerini dinler, parti kararları ile tanıştırır, bir nevi parti yönetimiyle halkın arasında bir köprü görevini üstlenirdim. Bu bizim için büyük bir sorumluluktu. Bir önceki kararların icrası, insanların kararlara karşı yaklaşımını öğrenmek bir sonraki kararların kabulü için de önemliydi. Yaptığımız iş ve işçilerin fikirleri hakkında müdürümüze yazılı rapor verirdik. Taşkent Şehir Parti Komitesinde ise her eğitimciye iki ilçe verilirdi. Şehir eğitimcileri Raykom

[599] Söyleşi 20.10.2022'de Zoom platformu üzerinden kaydedildi. Söyleşi metni 24.10.2022'de Zamira Kasımova tarafından kontrol edildi.

[600] Raykom: İlçe Komünist Parti Komitesi

çalışanlarının işlerini kontrol eder, gerektiğinde pratik yardım gösterirdi. İlçe komitesindeki sekreterler kendi işi ile birlikte parti işini de gönüllü olarak yapardı, o yüzden yardıma ihtiyaç duyduklarında şehirdeki eğitimciler ilçeye giderek yardımcı olurlardı.

Reşidov devrinde hem okul hem üniversite tahsilini gördünüz. Eğitim nasıldı? Rus okullarındaki eğitimin Özbek okullarındaki eğitimden farkı var mıydı?

Rusça ve Özbekçe eğitimde göze çarpan bir fark söz konusu değildi. Mahallemdeki çoğu arkadaşım Özbek okuluna giderdi. Bilim seviyemiz aynıydı. Okutma metodu bugünkünden farklıydı. Ağırlıklı olarak Rus yazarlarını öğrenirdik. Özbekçe 5-6. sınıflardan okutulmaya başlardı. İşte o zaman Özbek yazarlarıyla da tanışırdık. Yine Rus yazarları ile kıyaslarsak daha az yazarı öğrenirdik. O zaman Rus veya Özbek okullarının yanı sıra karma okullar da çok oluyordu. Bu gibi okullarda müdür Özbek olursa, yardımcısı Rus olurdu. Parti komitelerinde de aynı şekildeydi: sekreter Özbek olursa, yardımcısı Rus olması lazımdı. Tüm işlemler, toplantılar da iki dildeydi. İnsanları milletine göre ayırma gibi şey yoktu. Dayanışma vardı.

Taşkent'in bir kenarında demiryolcuların mahallesinde Tatarlar yaşardı. Okullarında Tatarca eğitim görüyordular. Politotdel diye meşhur bir kolhoz vardı. Ahalisi Korelilerdi. Çocukları Korece ders veren okula giderdi. Kore kültürünü korumaya çalışırlardı. Müzik grupları vardı. Aynı şekilde Kazak okulları da bulunuyordu.

Sizin sınıfta da başka milletlerden öğrenciler okur muydu?

35 öğrenciden 10'u Özbek, 4'ü Tatar, Yahudi, Koreli vardı, kalanlar Rus'tu. Gerçek anlamda enternasyonal bir sınıftık. Depremden sonra SSCB'nin çeşitli yerlerinden yardıma gelen kurucuların çoğu Taşkent'te kalmıştı. Aileleri de geldi. Çocukları okullarda okudu. Sınıflarda hiçbir zaman milliyete göre ayırmacılık yapılmazdı. Herkes eşitti. Enstitüde de Rusça eğitim aldım. Rusça biliyor olmam iş hayatımda da benim için hep bir avantaj sağlıyordu, çünkü işletmelerde çalışanların %50'si çeşitli milliyetlerden kişilerdi. Onlarla Rusça anlaşırdık.

Partiye üyeliğiniz ne şekilde oldu? Parti üyesi olma süreci zor muydu?

İşe yeni başladığım zamanlar Projeler Enstitüsünde parti üyesi oldum. Bir yıllık deneme sürecinden sonra üyelik biletimi aldım. Ondan sonra ilçe parti komitesine işe alındım. Bizim üyelik sürecinde mühendislerin işte gösterdikleri veriler ölçülür, iyi sonuçları elde edenler partiye terfi edilirdi. Bir zorluk görmemiştim. Büyük işletmelerde daha ağırlıklı olarak emekçiler partiye alınırdı. Çünkü şehirlerde esas olarak büyük

sanayilerdeki işçiler ekonomiye katkıda bulunurdu. Dolayısıyla parti siyaseti de bu kurumlarda şekillenirdi. Genel olarak parti üyeliği kolay bir süreçti. Çalışmada temayüz eden, disiplin cezası almayan, hedefi olanlar parti üyesi olabilirdi.

Parti üyesi olmayı istemeyen veya reddeden birilerinin daha sonraki kariyerlerinde kararlarının olumsuz etkisi ile karşılaşma ihtimalleri var mıydı?

Partiye üye olmak istemeyenler de çoktu. Parti işi bir topluluk çalışmasıydı, dolayısıyla herkes bu gibi işe vakit ayıramazdı. Örneğin, bilimsel çalışma yapanlar parti üyeliğini reddedebilirdi. Sonrasında hiçbir baskıya maruz kalmazlardı. Parti üyeliği tamamıyla gönüllülük esasına dayalıydı.

İş faaliyetinizde "devir talebi" konsepti ne şekilde kendini gösterirdi? Dönemin şartlarına göre sizlerden özel bir şeyler beklenir miydi?

Yukarıdan "o yapılmalı, bu yapılmalı" gibi emirler gelirdi. Çeşitli sloganlar bildirilirdi. Esas gaye halkın refahıydı.

Rusçayı bilmek ne kadar mühimdi?

Büyük işletmelerde Rusça konuşanlar çok olurdu. Uçak fabrikası, traktör üretimi, Tarım Makineleri Fabrikası gibi yerlerde çalışanların çoğu Rusça konuşurdu. Buralarda da yukarıda söylendiği gibi Özbek müdür-Rus yardımcı siyasetine uyulurdu. Denge tutmak bir devir talebiydi. Rusça bilenler iş yerindeki mülakatta zorluk çekmezdi. Ama bir şeyi hatırlıyorum: Letonya'ya gittiğimde bir Letonyalı bana: "Özbekistan'ın başkenti Duşanbe mi?" diye sormuştu. Biz daha okuldayken Baltık Devletleri'nin başkentlerini iyi bilirdik. Oralarda Rusçaya bizimki kadar önem verilmemesi de şaşırtıcıydı. Oralar SSCB'ye daha sonra dahil edildiklerinden Rusça öğrenmeye fazla istekli değillerdi. Rusça konuşanlarını da anlamak kolay değildi.

Taşkent depremini hatırlıyor musunuz?

Hatırlıyorum. Evdeydik. Çoğu evler hasar görmüştü. Bizim ev de tamirden geçmişti. Taşkent'i tekrardan yapılandırmaya bütün SSCB'den insanlar geldi. Dolayısıyla Taşkent'te nüfus da arttı, çeşitli milliyetler de çoğaldı. Çoğu fabrikalar tamir edildi, Taşkent büyük bir inşaat alanına dönüştü, metro yapıldı. Daha önceki Taşkent ile depremden sonraki şehrin arasında büyük bir fark vardı. Daha önce hiç olmayan 7-8 katlı evler inşa edildi. Önceden sadece büyük işletmelerin çalışanları için 1-2 katlı evler yapılırdı. Depremden sonra tüm şehir ahalisi için çok katlı evler yapılmaya başlandı. Göze çarpan değişimler ortaya çıkmıştı.

Bu değişimlerde Reşidov'un ne ölçüde rolü oldu?

Şeref Reşidov akıllı insandı. Cumhuriyete yeni gelen bu kadar insanı birleştirmek, inşaatı yönetmek, insanlara başkanlık etmek büyük bir görevdi. Kendisine yüklenen görevi iyi yaptığındandır ki sıradan bir cumhuriyet olan Özbekistan, depremdeki büyük tahribata rağmen, SSCB'nin en önde gelen cumhuriyetleri sırasına yükseldi. Deprem yeni fabrikaların yanı sıra yeni enstitülerin açılmasına da sebep oldu. Onların bünyesinde araştırma merkezleri açıldı, Bilimler Akademisine önemli görevler yüklendi. Özellikle pamukla ilgili birkaç araştırma enstitüleri kuruldu. Yükseköğretimden sonra herkes iş sahibi oluyordu. İşsizliği yok etmek temel görevlerdendi. Kimse üniversiteden mezun olunca iş aramakla meşgul olmazdı. Benim okuduğum grupta 35 öğrencinin hepsi mezuniyet sırasında iş teklifi almıştı.

Yani mezun olduğunuzda iş yeriniz belli oluyordu, öyle mi?

Mezun olan öğrencilere iş yönlendirmesi verilirdi. Üniversitenin yönlendirdiği insan orada çalışırsa hızlıca yükselebilirdi, çünkü iş aramaya vakit kaybetmezdi. İlk başlarda maaş yüksek değildi, fakat mesuliyeti hissedenler ve kendini iyi taraftan gösterebilenler kariyerlerni geliştirirdi.

1969 yılındaki Pahtakor olayları hakkında neler hatırlıyorsunuz?

O zamanlar üniversite öğrencisiydim. Futbolla ilgilenmezdim. Öyle bir olay olduğunu duymuştum. Söylediğim gibi, depremden sonra Rusça konuşanlar çoğalmıştı. Birileri bundan rahatsızlık duymuş olabilir. İç anlaşmazlık olmuş olabilir. Birileri özellikle bunu düzenlemiş olabilir. Dediğim gibi, bilmiyorum. Bu olayı duymuştuk, fakat haberlere çıkmamıştı. Biz bir sosyalist devlette yaşardık. Kapitalist devletlerin karşısında sosyalizmi gelişmiş olarak göstermek için çoğu şeyin üstü örtülürdü. Yurt dışında yaşam da farklıydı. Polonya, Almanya'dan tekstil ürünleri getirilirdi. Bizde oradaki gibi çok çeşit yoktu. Oradaki mallar daha kaliteliydi. Baktığında orası da sosyalist rejim altındaydı, fakat orada gerçekten insanların kıymeti için çalışılırdı. Bizde pamuk yetiştirmeye önem verilirdi, tekstilimiz oranın kalitesinden daha düşüktü, dolayısıyla bizim giysiler insanlarımız tarafından tercih edilmezdi. İthal mallara ihtiyaç büyüktü. Yine de merkezde ithal mallar daha kolay bulunurdu. Moskova, Leningrad'a gidenlere giysi sipariş edilirdi.

Doğu Almanya'ya seyahat ettiğimde bizi bir saat fabrikasına götürdüler. Orada çalışma iki vardiyada yapılırmış: İlkinde gece 2 den sabah 8'e kadar çalışılır, sonrasında işçiler tamamen boş oluyorlarmış. İkinci vardiya ise sabah 8 den öğlen 2 ye kadar. İşçilerin kendileri, ailesi, çocuğu, dinlenmesi için yeteri kadar zamanları varmış. Beni

en çok şaşırtan şey buydu. Bizde bu sistem yoktu. İşçiler 7-8 de işe başlayıp tüm gününü iş yerinde geçirmek zorundaydılar. Gün sonunda yorgun olurlardı. Özellikle torna başında çalışanların vardiya sonunda yorgun olduklarına çok şahit olurdum. Gittiğimde konuşmaya bile güçleri olmadığı olurdu. Bunun gece vardiyaları de vardı.

Almanya'da beni şaşırtan diğer husus da gelişmiş ulaşım sistemiydi. Her şey dakik ve zamanında, rötar olmuyordu. Siz de acele etmeden, zamanında durağa gidebilirdiniz.

Reşidov döneminde başka vakit görülmeyen, o döneme özgü neler olmuştu?

Parti komitelerinin işçi sendikalarıyla işbirliği neticesinde iş yerinde ne olay olursa olsun bu ikisi sorumluydu. Reşidov döneminde sağlık meseleleri, daire sahibi olmak, çocukları anaokullarına yerleştirmek zor değildi. Yurt dışına çıkma olanağı -sınırlı olsa da- mevcuttu. Örneğin, kendim Almanya'ya gitmiştim, oğlum Bulgaristan'a seyahat etti. Üstelik tüm bu olanaklar ücretsizdi. Daireler, anaokulları, sanatoryumlar, hepsi ücretsizdi. Sadece tedaviye gittiğiniz yerde uzun süre kaldığınız zaman bir kısmı için az bir miktar para öderdiniz. Şimdi bu imkanlar yok.

Reşidov'dan sonra da böyle imkanlar devam etmiş miydi?

Gorbaçev dönemine geliğimizde bunların çoğu artık yoktu. Genel olarak hayat da fazlasıyla değişmişti. Önceki dayanışma, birlik yoktu. Çoğu işletmeler kapandı. Rus uzmanlar Rusya'ya taşındı.

Reşidov döneminde şehir ve köy arasındaki fark ne kadardı? Şehir insanının sahip olduğu olanaklar köy insanında da mevcut muydu?

Nemengan, Andican gibi yerlere iş seferlerine giderdim. Doğrusu, insanlarda öyle büyük hedefler görmezdim. Bazılarına: "Kızınızı okutmanız lazım" dersek: "Ne gerek var, on sekizini doldurdu, iyisi evlendireceğim" derlerdi. Erkek çocuğu varsa dört-beş öküz verirlerdi. Onu yetiştirip satarsa parası olurdu, bununla yetinirlerdi. Fabrikada çalışmak, bir gaye peşinde olmak gibi dertleri yoktu. Öyle olmasına rağmen önüne hedef koyanlar gelişebilirdi. Taşkent'te Özbekistan'ın çeşitli vilayetlerinden gelen çok sayıda üniversite öğrencisi oluyordu. Demek istediğim, insan kendisi isterse, gelişmesi için yol bulunurdu. Tabii ki köyde yaşam şartları farklıydı. Örneğin, bir akrabamız Margilan'da yaşardı. Su yok, havuza su doldurup ondan içerlerdi. Köy merkezinde çeşme suyu olmasına rağmen evlere gelmemişti. Taşkent'te su, doğalgaz, kanalizasyon, telefon gelmeyen ev yoktu, mesela.

Diğer bir husus, köyde okul ve iş yerlerindeki fiziki şartlar şehirdekinden daha kötüydü. Bununla birlikte her kolhozun bir kütüphanesi ve kulübü olurdu. Bu bir Sovyet

projesiydi: kolhoz oluşturuldu mu, orada kesinlikle bir kulüp yapılmalıydı. Direklerde telsiz radyoda haber ve kararlar okunurdu. Her yerde medeniyet ocakları kurulmuştu. İnsanlar çok okurdu; hem kitap hem süreli yayınlar okunurdu; gazete ve dergilere gönüllü ve mecburi abone olunurdu.

Reşidov hakkında iki çeşit fikir var: Onun hakkında"milliyetperver" diyenler olduğu gibi"Moskova'nın adamı", "merkezin hizmetçisi" olduğunu söyleyenler de var. Size göre Reşidov nasıl bir yöneticiydi?

Reşidov, her şeyden önce Parti Birinci Sekreteriydi. Merkeze ayak uydurmak zorundaydı. Diğer yandan parti vekiliydi. Komünist Partisinin kararlarına itaat etmeye mecburdu. Bunun yanı sıra o vatanperver bir insandı. Yukarıdan gelen kararların halka uygun bir şekilde gerçekleşmesini temin ederdi. O zamanlar dikey yönetim sistemi uygulanırdı. Kimse kendine göre iş çeviremezdi. Herkes merkeze itaat etmek zorundaydı. Disiplin önemliydi. Komünist bir insana bu yapılmalı dendi mi, yapılması şarttı. Yapılmadığında disiplin cezası uygulanırdı. En önemlisi, bütçe merkezden gelirdi. Bunu göze alarak, halk zorlanmasın diye yukarıdan gelen kararlar tamamıyla yerine getirilirdi. Halkı düşündüğünden de merkezin dediğine "evet" denilirdi, bunu bence vatanperverlik dersek yanlış olmaz.

Peki Reşidov'un şahsiyetini nasıl değerlendirirsiniz?

Toplantılarda Reşidov'un konuşmalarını dinlerdik. Son derece asil, kültürlü, iyi bir konuşmacıydı. Sade bir insandı. Enstitüde okuduğumda öğrencilerle görüşmeye gelmişti. Talebelerin meselelerine ne denli vakıf olduğunu görmüştüm. İşçilerle görüşmesini de gördüm. Aynı şekilde işçilerle görüştüğünde onların dilinden konuşurdu, insanların şikayet ve taleplerini dinlerdi. Bunun için hem geniş akıl, hem tecrübe lazım. O aynı zamanda bir yazardı. 24 yılda cumhuriyeti epeyce geliştirdi. Benim yaşıtlarım Reşidov'u hâlâ iyi yönleriyle hatırlarlar.

Reşidov dönemini rüşvet, adam kayırmacılık ve yozlaşmayla bağdaştıranlar var. Bu ne kadar gerçekti? Tüm bunları Reşidov'la özdeşleştirmek ne kadar doğru?

Yolsuzluk tüm SSCB'de vardı. Planı yerine koymamak olumsuz sonuçlar getirirdi. Dolayısıyla yapılmayan işler de yapıldı olarak gösterilirdi. Üç milyon ton olarak başlayan pamuk zorunluluğu altı milyona çıktı. Cumhuriyet bunu kaldıramadı. Her iş yeri insanları pamuk toplamaya çıkarırdı. Öğretmenler, doktorlar, çocuklar tarlalarda çalışırdı. Havanın olumsuz gelmesi, pamuğun az hasılât vermesi bahane olamazdı. Planlanan ne ise, yerine getirilmesi gerekirdi. Bu durumda mecburen abartarak yazmaya gidilirdi. Sadece pamukta değil, diğer sahalarda da abartılı rakamlar

olabilirdi. Tüm Sovyetler ülkesinde vardı bu sistem. Belli bir plan var, onu yerine getirmelisin. Diğer yandan kapitalist ülkelerin gerisinde kalmamalısın, tüm bunları göz önünde bulundurulduğunda yolsuzlukların sebebini anlamak zor değil.

Reşidov'un kendisi veya yakınları da yolsuzluklara el atmış mıydı, ne düşünüyorsunuz?

Size bir hatıramı anlatayım. Parti komitesinde görev yaptığımda komitede çalışan yöneticilerin evlerine düğün, cenaze, çocuk doğumu gibi nedenlerle giderdik. Bizim komitenin birinci sekreteri o zaman Tekstil Enstitüsünde doçentti. Oğlunun düğününe gittik. Enstitü avlusundaki üç odalı küçücük bir evde yaşardı. Şahsen ben bir makam sahibinin kocaman bir ev yaptığı veya malvarlığını arttırdığını hiç görmedim. Belki olmuştur, ancak benim bilgimin dışında. Bu tarz durumlar parti denetimindeydi. İstediğin zaman fazladan bir ev veya araba alamazdın.

Peki günlük yaşamda rüşvet ve adam kayırma ne derece görülürdü?

Bazı durumlar olabilirdi ancak büyük bir denetim vardı. Her ilçede parti kontrol komisyonu vardı. Haksızlığa uğrayan veya şahit olan insanlar oralara şikayet edebilirlerdi. Şikayetler esnasında denetlemeler olur, olumsuz işler açığa çıkardı. Kim tarafından yapıldığı bilinmeyen veya esassız şikayetler de olurdu. Parti bir kontrol mekanizmasıydı.

Reşidov'dan sonra ona karşı kampanya hakkında neleri hatırlıyorsunuz? Pamuk İşi hakkında neleri söyleyebilirsiniz?

Tam Pamuk Skandalı başladığı zaman Parti Yüksekokulunda okuyordum. Özbek halkı büyük bir üzüntü içindeydi. Şeref Reşidov da, elinin altındaki insanlar da böyle bir şey olacağını beklememişlerdi. Herkes mecburdu. Çoğu aile helak oldu; ölenler, ağır hastalananlar oldu. Bu olay kendini Komünist olarak bilen herkes için kara bir damga gibiydi. Bu kadar çalışma, bu kadar çabanın sonu bir hüsran oldu. Reşidov'un Lenin müzesi yanına defnettikten sonra Çağatay mezarlığına tekrar defnedilmesi de büyük bir yanlıştı, Müslümanlığa da aykırıydı. Tüm bunlar neyin uğrunaydı? Gdlyan ve İvanov da azledildi, davanın da üstü örtüldü. Akabinde tüm rejim yıkıldı. Yaşamda bir durgunluk hakimdi. İnsanlar artık böyle yaşamak istemezdi, yöneticilerde yeterince zeka ve tecrübe olmadı. Zıddiyetli bir durum ortaya çıktı. Daha sonra her şey yerine geldi fakat o vakalar herkeste bir iz bıraktı.

Pamuk İşi'nin organize edilen bir olay olduğunu düşünüyorum. Çünkü böyle olmasına hiçbir esas yoktu. Herkes yarını için umutlu bir şekilde çalışıyordu. İşim gereği pamuk üreticileriyle de görüşürdüm. Gerekiyorsa yapılacak görüşü hakimdi.

Dıştan ayarlanmış bir olay oldu sanki. Sadece Özbekistan'da değil, birdenbire başka cumhuriyetlerde de çeşitli olumsuzluklar başladı. Tüm bunlar sistemin çöküşüne sebep oldu. Ben Parti Yüksekokulundan mezun olduğum sırada partinin önceki gücü yoktu. Reşidov gibi vatanı için hakkıyla çalışan yöneticiler de yoktu.

Bugün Reşidov'un rehabilite edilmesine ve hatırasının sürdürülmesine nasıl bakıyorsunuz?

Gerçekten Reşidov'un hatırlanması için çok şey yapıldı. Doğduğu Cizzah şehrinde müzesi açıldı, 100. yıldönümü kutlandı. Fikrimce, Reşidov daha çok hatırlanmalı. Okullara ismi verilmeli. Komünist Parti siyasi sahneden yok olduğu için Reşidov'u da fazla hatırlamıyorlar. Dünümüz olmadan bugünümüz de olmaz. Geçmişteki önemli şahsiyetler ebeveynlerimiz gibidir. Bize temel yaratan insanları hatırlamamız ve yaptıklarına münasip değer vermemiz önemlidir.

Reşidov dönemini bugünden bakarak nasıl değerlendirirsiniz?

Bugün insanlarda büyük bir özgürlük var. Hem fikirde hem yaşamda bir özgürlük söz konusudur. İsteyen çalışıyor, çalışmayana neden çalışmadığını soran olmuyor. Eğitim almak isteyenlere çeşitli olanaklar sağlanıyor. İsteyen gençlerimiz yurtdışında okumakta. Aynı şekilde yurtdışında çalışanlar da var. Sovyet döneminde insanlar bir nevi kabuk içinde yaşarlardı. İnsan istediği zaman istediği yere gidemezdi. Parti işinde çalıştığımdan dolayı benim yurtdışına seyahat etme şansım oldu. Gidenler ancak bir mükafat tarzında gidebilirdi. Şimdi isteyen herkes gidebiliyor. Dışarıda da daha özgür hissedersin kendini. İmkan bulduğunda araba alırsın, ev de yaparsın, kimse karışmaz. Bence bizdeki Sosyalizm rejimi yanlış bir rejimdi. Mecburiyetler vardı fakat insan hakları göz ardı edilirdi. O devirde insanlarının yaşamı bir nevi garanti altındaydı, bu bir gerçektir. Yüksek eğitim alanlar için çeşitli imkanlar sağlanırdı. Fakat sıradan bir işçi veya çiftçi için bu olanaklar sınırlıydı. İstediği işleri yapmaları zordu.

6.2. Abduraim Sohibov[601]

4 Ağustos 1942'de Semerkant'ın Kattakurgan ilçesinin Yenikurgançe köyünde çiftçi ailesinde doğdum. 1948'de köydeki ilkokula gittim. 1958'de okulu bitirince 2 yıl Semerkant şehrindeki mekanizasyon meslek okulunda tahsil aldım. Mezun olunca köyüme dönerek 1967'ye kadar kolhozda traktörcü olarak çalıştım. Traktör, biçerdöver sürdüm, onların tamirinden sorumlu oldum. Bunun dışında tohum ekme, pamuk

[601] Söyleşi 21.10.2022 tarihinde, telefon görüşmesi kaydedilerek yapıldı.

yetiştirme ve toplamayla da uğraştım. 1968'de Semerkant Ziraat Enstitüsü'nü kazandım. 3. sınıfa geçtiğimde kendi kolhozumda bölge ziraat mühendisi olarak işe başladım. 1971'de brigadir (çiftçi ustabaşı) olarak görev yapmaya başladım. Arada 2 yıl (1976-1978) okulumuzda biyoloji öğretmeni oldum. 1978-1998 arası kolhoz baş ziraat mühendisi olarak çalıştım. Şu anda emekliyim.

Ziraat mühendisi olarak nelerden sorumluydunuz?

Ziraat mühendisi kolhozdaki tüm bitkilerin zamanında ekilmesi, işlenmesi, haşere ve hastalıklara karşı tedbirler, uygun tohum seçimi, miktarı, gübreleme gibi işleri kontrol ederdi. Özellikle pamuk için toprağı hazırlardık: nerede, ne zaman, ne kadar, ne tür pamuk ekilmeli, bunlara karar verirdik, olumsuz hava şartlarında ne gibi zararlar alındığını tespit eder, zararları yetkili insanları davet ederek raporlardık, böylece kayıp masrafların devlet tarafından karşılanmasını temin ederdik. Bunun dışında toplama ve muhafaza etme işlerini de kontrol ederdik. Hasat sonrası toprakla ilgili işler de ziraat mühendislerinin gözlemi altında yapılırdı. Sonbahar ve kışın sulama hendeklerinin durumlarını gözden geçirirdik. Halktan gübre temin edilirdi. Kışın hayvan atıkları toplanır, bir kısmı ilkbaharda toprak çift sürüldüğü zaman kullanılır, diğer kısmı sıvı hale getirilerek, sulama zamanında kullanılırdı. Kolhozumuzda meyve bağları, sebze bahçeleri de vardı. Onların bakımından da biz ziraat mühendisleri sorumluyduk.

Şeref Raşidov devrine dair neleri hatırlıyorsunuz?

Şeref Raşidov zamanında sovhozumuzdaki tarım kompleksinin beş bin hektar toprağı için kanal kazılmış, su getirilmişti. Bu kanaldan hem sulama, hem günlük ihtiyaçlar için faydalanırdık. O zamanlar kolhoz ve sovhozlara gerçek pratik yardımın yanı sıra tüm devletin gelişmesine katkıda bulunuldu. Orta Asya'da ilk metro, televizyon kulesi inşa edildi, Taşkent-Buhara otoyolunun gelişmesi sağlandı.[602]

Yaşam koşulları nasıldı?

Kötü değildi, koşullar sağlanmıştı. Örneğin, maaşlar zamanında alınırdı. Plan gerçekleştiği zaman mükâfat parası verilirdi.

Planı gerçekleştiremediğiniz zaman herhangi bir ceza uygulanır mıydı?

O zaman planın neden gerçekleştirilemediği öğrenilirdi. Genelde plan hava koşullarının olumsuzluğundan gerçekleştirilemezdi. Böyle kötü koşulları zamanında Gosstrah'tan (Devlet Sigorta Kurumu) görevli çağırarak resmileştirirdik. Böylece zararlar devletten maddi ödemelerle kapatılırdı. Bu işler iyi teşkil edilmişti. Eğer yaşanan olumsuzluklar zamanında raporlanmadan plan gerçekleşmezse, o zaman

[602] Daha önce sadece bir taraflı yol 20m genişletilerek iki taraflı yön sağlandı.

sorumlular sert bir şekilde azarlanırdı. Tabi, hapse gönderilmezlerdi, uyarı yapılmakla yetinilirdi.

Pamuk planında abartarak yazma işleri olmuş muydu?

Her kolhoz ve sovhoza bölge müdürlüğünden bir plan çizelgesi verilirdi. Her akşam oranın bir görevlisi günlük miktarın ne şekilde yapıldığını kontrol ederdi. Sonrasında genel plandan yetersiz kısmı fabrikalarla anlaşılarak varmış gibi belgeleştirilirdi. Abartarak yazışlar oldu. Her yerde vardı. Bizde de, başka kolhozlarda da az veya çok, olmuştu.

Pamuk İşi sırasında sizin veya yakınlarınızın başınıza neler geldi?

O devirlerde yapılan soruşturmalarda: "Bunu yaptım," diyeceksin diyerek baskı uygulandığı de gerçektir. Beni de soruşturmaya çağırmışlardı. Neden yalan evraklara imza attığımı sormuşlardı. Sovhoz reisinin emri üzere imza attığımı söylemiştim. Benim cezadan kurtulmama sovhoz reisinin: "Ben söylemiştim, benim isteğim üzere yapmıştı" demesi sebep olmuştu. Ama gerçek şu ki yalan evraklara imza atmakla birilerinden bir kuruş almamıştık.

Soruşturmalar nasıl geçmişti?

İlk kez yapılan revizyonda ihlal bulunmadığından kimse ceza almadı. O zaman sovhozumuzun reisi Mükerrem Mirzayeva isimli bir bayandı. Onun bir savcı arkadaşı vardı. İlk sorgulamanın neticesine inanmayan savcı bir yıl sonra 1986'de tekrar soruşturma başlattı. Bu sefer çoğu kişi hapse girdi. İlk sorgulamayı yapan muhasebeci başta olmak üzere sovhoz reisi, baş muhasebeci, kasiyer, brigadirler gözaltına alındı.

Şeref Reşidov'u hayatınızda hiç gördünüz mü? Nasıl bir insandı?

Kendisini hiç görmedim. Yönetici olarak fena çalışmadı. Yaptıklarına minnet duyarım. Yaşım sekseni geçti. Çok yönetici gördüm: hem Sovyet hem yeni Özbekistan üst yöneticileri hem bölge yöneticileri. Şeref Reşidov'un bir iyi yönü vardı, kolhozlara bizzat gelir, insanlarla görüşür, halkın derdine kulak verir, durumu gözlemlerdi. Bu huyu Mirziyayev'de[603] de görüyorum.

Reşidov devrinde şehir ve köy arasında fark ne kadardı?

Köy hiçbir zaman şehir gibi olmaz. Evleri badana yap, yollara asfalt yap, yine de köy şehir olmaz. Köyün kendi yaşam koşulları var. Köyde çiftçilikle uğraşılır. Sanayi şehirdedir. Köyde her ailenin kendi tarlası vardı. Sabah işe gidinceye kadar veya akşam işten gelince tarlaya bakılırdı. Tarladaki mahsul ailenin kendisinindi. İsterse yer, isterse satardı. Bunun dışında her evde büyükbaş ve küçükbaş hayvanlar olurdu. Aileler süt ve

[603] Şevket Mirziyayev, Özbekistan'ın ikinci cumhurbaşkanı.

diğer hayvan mahsulleri kendileri temin ederdi. Bunun dışında o devirlerde köyümüzde bir günde iki öküz kesilip, bir kilosunu üç rubleden satılırdı. İnsanlar sürekli et yerdi. Şimdi bir öküzün etini iki haftada da satmak zordur. Yani bugüne göre yaşam koşulları daha iyiydi.

6.3. Dilara Yıldırımoğlu (Dildora Umarova)[604]

Ben Dilara Yıldırımoğlu (doğumdaki adımla Dildora Umarova), 61 yaşındayım. Türkiye vatandaşıyım. 1961 yılında Taşkent'te memur ailesinde doğdum. Mahallemiz Taşkent'in kenarında yerleşmişti. Babam İçişleri Müdürlüğünde çalışırdı. Kendi gücü, yeteneği ve imkanlarıyla başarılı kariyer yapan bir insandı. Annem ev hanımıydı. Çok çalışkan bir hanımdı. Annemin okuma arzusu o kadar güçlüydü ki yetmiş yaşında Taşkent İslam Üniversitesinden diploma aldı. Biz dört kardeşiz. Hepimizi okuttular, Üniversite mezunuyuz. Özbek okulunda okudum. Hepimiz Rusçayı iyi bilmemize rağmen evde hiç Rusça konuşulmazdı. Okulumuzda Özbek ve Rus olmak üzere sabah ve öğlen sınıfları oluyordu. Bizim etrafımızda çocuğunu Rus sınıfına veren aile yoktu. Fakat öyle olsa da herkes Rusça konuşabilirdi. Rusçayı okulda öğrendik. Anadili dersleri ile aynı derecede verilirdi. Haftada altı saat Özbek dili ve edebiyatı dersi alırsak, aynı şekilde altı saat Rus dili ve edebiyatı derslerini görürdük. Yabancı dil dersi haftada bir saat oluyordu. Bizim sınıf Almanca öğrenmişti, İngilizce öğrenen sınıflar da vardı. Şeref Reşidov döneminde çocuğunu Rus sınıfında okutanlar azdı.

Okulda iyi bir talim verilirdi. Öğretmenlerimiz ehildi. Öğretmen olmadığından başka ders hocası bilmediği dersten hocalık yapmazdı. Unutmamak lazım, ben Taşkent hakkında konuşuyorum. Uzak köylerde problemler olduğunu söylerler, bilmiyorum. Onların dediklerini yalan da diyemem. Biz okuldayken pamuk toplamaya gitmezdik. Pamuğa üniversite öğrencileri giderdi.

Altıncı sınıftan itibaren tarih okurduk. Eskiçağlardan başlayarak SSCB yeni tarihine kadarki her dönem kalın kitaplarla öğretilirdi. Fakat Özbekistan tarihine diğerleri kadar önem verilmezdi. İncecik bir kitapta anlatılıp geçilirdi.

Okulu bitirince Taşkent Devlet Medeniyet Enstitüsünün Kütüphanecilik fakültesinde tahsilimi devam ettirdim. Özbek grubunda okudum. Özbek grupları Rus gruplarına göre daha çoktu. Bizim kazandığımız yıl yedi Özbek, dört Rus grubu vardı. Enstitüde de Rus gruplarında çok az Özbek okurdu.

---

[604] Söyleşi 21.10.2022'de Dilara Yıldırımoğlu'nun Antalya'daki evinde gerçekleştirildi.

Özbekçe tahsil görmenin sonraki kariyerinde tesiri oluyor muydu?

Olmuyordu. Zaten, mesela, sonradan bilimsel bir kariyer yapmaya karar verenler öyle veya böyle Rusça öğrenirlerdi. Bilimsel çalışmalarda Rusça önemliydi. Fakat Kütüphanecilik, dilbilgisi, tarih, pedagoji sahalarında bilimsel araştırma ve savunmalarını Özbekçe yapabiliyorlardı. Tabii ki Rusçada yapılan araştırmalar, yazılan eserler daha çoktu. Çünkü Özbekistan'ın dışına açılmak isteyen insan Rusça bilmeye mecburdu.

1982'de mezun olunca Özbekistan Bilimler Akademisi'nin Şark Bilimleri Enstitüsü bünyesindeki Sosyal Bilimler Haber Merkezi'nde çalıştım. İşimiz haber toplama idi. Tabii ki Rusça lazım oldu. O zamanlar *Özbekistan Yabancılar Gözünde* adında bir bülten çıkarırdık. Batı ve yabancı yayınlarda Özbekistan hakkında yazılan yanlış değerlendirmeleri tespit edip, bültende gösterirdik. Orada çalışırken çeviri yapmada ilk tecrübemi edindim. Rusçadan Özbekçeye tercüme ederdim. Komünist Parti Merkezi Komitesinin kontrolündeydik. Bültenlerimiz Rusça ve Özbekçe olarak çıkardı. Bülten Bilimler Akademisi kütüphanelerine dağıtılırdı. Sanırım, propaganda amaçlı kullanılırdı.

Reşidov dönemi tahsilinizi aldığınız dönem olmuş. Bir müddet de Reşidov yönetiminde çalışmışsınız. O yıllar hakkındaki hatıralarınız nedir?

İnsanın gençliği geçtiği yıllar genellikle iyi hatıralar bırakır. Ailedeki bazı durumları saymazsak, o yıllar bende iyi izler bıraktı. Kaygı yoktu. Yarın hayatımız nasıl olacak diye düşünmezdik. İnsanlarda çocuğumu nasıl okutayım, kızımı nasıl evlendireyim derdi yoktu. Elbette böyle şeyler düşünülürdü, fakat şimdiki gibi gösteriş yoktu.

Eğitim sistemi çok iyi çalışırdı. Sekiz yıllık eğitim mecburiydi. En uzak köylerde bile insanlar çocuğunu okutmak zorundaydı. Okutamayan ebeveynlerin çocukları devlet tarafından yatılı okullarda okutulurdu. Sekizinci sınıftan sonra çalışmak zorunda kalanlar için akşam okulları vardı. 1976'dan itibaren meslek okulları faaliyet yürütmeye başladı. Okulu bitirirken bir meslek sahibi olunabilirdi. Normal okullarda da bir gün meslek kursları olurdu. Daktilo ve stenografiyi o kurslarda öğrenmiştim. Sertifika verilirdi. Kardeşim araba ehliyetini o kursta almıştı. O kurslar sayesinde aşçı olan, inşaatçı olan arkadaşlarımız vardı. Köylerde traktörcülük gibi meslekler öğretilirdi, bunların dışında talebelere seyahat için indirimli biletler sağlanırdı.

Pamuk toplamaya gittiğiniz zamanlardan nasıl hatıralarınız var?

Talebeyken her yıl giderdik. İyi bir tecrübeydi. Seviyorduk. Gençler hepimiz bir yerde, sosyalleşme olurdu. Yemeklerimiz hep aynı tarz yemeklerdi: Makarna, et, tereyağı, ekmek, şeker verilirdi. Sütle çikolata vermezlerdi, tabii. Barakalarda kalırdık. Hiç kötü havalarda, ıslanarak, hasta olacak şekilde pamuk topladığımız olmadı. Dört yıl talebeyken, sonra üç yıl çalıştığım yerden pamuk toplamaya gittim, asla üşüyerek, ıslanarak pamuk toplamadım. Yağışlarda tarlaya çıkarılmazdık. Köyde yetişen talebe arkadaşlarımız pamuk toplamada iyiydiler, para da kazanırlardı. Biz şehir kızları pamuk toplamada fazla başarılı değildik.

Konserler gelirdi. Seyyar gruplar şeklinde sanatçılar pamukla uğraşanlara her gün farklı yerlerde konserler verirlerdi. Meşhur sanatçılar da gelirdi. Bize Şerali Corayev [605] gelmişti mesela. Hocalarımız az pamuk toplayanları ortaya çıkarıp azarladıkları da olurdu. Fakat böyle durumlar çok az olmuştu. Kısaca, talebelik yıllarında pamuğa gidip bir stres, eziklik, eziyet hissetmemiştim.

Üniversiteden mezun olunca iş edinme tecrübeniz nasıl oldu? İş aradınız mı?

Hayır, iş aramayla uğraşmazdık. İşimiz hazır beklerdi. Her üniversite ve enstitüde iş taksimi komisyonu olurdu. Devlet parasıyla dört yıl okuduğumuz, üstelik burs aldığımızdan dolayı genç uzmanlar devletin gönderdiği yerlere gidip çalışmalıydılar. Tabii ki atama yaparken mezunun durumu da dikkate alınırdı. Aileli, çocuğu olanlar uzak yerlere gönderilmezdi. Daha okurken staj yaptığım yerlerde beni beğendikleri için üç yerden beni isteme teklifi gelmişti. Onların arasından Şark Bilimleri Enstitüsündeki işi seçmiştim. Kütüphaneciliğe talep yüksekti. Her şehir, ilçe, köy, mahallede kütüphaneler olurdu. İnsanlar kitap okur, satın alınamayan kitaplar kütüphanelerden bulunurdu. Kitaplar elden ele geçer, popüler eserler aranırdı. Hudayberdi Tohtabayev, Pirimkul Kadırov, Cengiz Aytmatov gibi Sovyet yazarlarının yanı sıra Dünya edebiyatından tercümeler de beğenilerek okunurdu. Şiirler ezberlenirdi. Erkin Vahidov, Abdulla Aripov'ların şiirlerini benim yaşıtlarım çok iyi bilir. Özbekler Özbekçe, Ruslar Rusça eserleri okurlardı.

Devir talebi kavramı var mıydı?

Vardı tabii ki. İşim tam da ideolojiyle alakalıydı. Merkezde her birimize toplayacağımız bilgilerin yönlendirmesi verilirdi. Ben Afganistan'daki durum hakkında bilgi toplardım. 1978 yılında mezun olduysam, 1979'da İran devrimi, ondan sonra da

[605] Şerali Corayev (doğum yılı: 1947), Özbekistan Halk sanatçısı, şarkıcı, şair, Özbek kültürünün etkili vekillerinden.

Afganistan'a Sovyetlerin müdahalesi olmuştu. Sınıf arkadaşlarımdan ikisi, akrabalarımdan üçü Afganistan'da askerlik yapmıştı.

Halk arasında Afganistan olayı nasıl karşılanmıştı?

O zamanlar şimdiki gibi haberler abartılarak yaygarayla verilmezdi. Afganistan'da enternasyonal görevimiz yapılıyor diye bilirdik. Zordaki dostumuza yardım vermiş gibiydik. Oraya gidenler dönünce gördüklerinden bahsetmezdi. Şimdi gerçekten neler olduğu söyleniyor. Orta Asya cumhuriyetlerinden, özellikle Özbekistan ve Tacikistan'dan etnik Müslüman olan çoğu kişi Afganistan'a gönderildi, çünkü orada Özbek ve Tacikler yaşıyordu. İş yerimde Darice uzmanı bir çocuk vardı. O da altı aylığına danışman olarak gitmişti. Doğrusunu söyleyeyim (artık bunu söylememde bir mahsur yok), babam o dönemde kurul başkanı olarak görev yaptığı için tanıdıklarının yardımıyla iki kardeşimi Afganistan'a gönderilmekten alıkoymuştu. Bir kardeşim Pasifik Okyanus Filosunda, diğeri de o dönemdeki en elit birlik olan Almanya birliğinde askerlik görevini tamamlamıştı. Bunda elbet babamın desteği vardı.

Askerlik yapanlar için herhangi imtiyazlar sağlanır mıydı?

Sağlanırdı. Örneğin o dönemde Taşkent'teki Polis Yüksekokuluna askerlik yapmayanlar alınmazdı. Bazı insanlar askerlikte başarılı olduklarından referansla içişleri veya harbi daldaki işlere alınırdı.

Reşidov döneminde milli gayeler ne şekildeydi? Özbekistan'da Özbeklerin durumu nasıldı?

Halklar dostluğu gayesi uygulanırdı. Yine de yaşadığım mahallede Ruslarla Özbeklerin arasında bir derece muhalefet görülürdü. Çocukken Ruslarla arkadaş olmuyorduk. Fakat büyükler kendi aralarında iyi anlaşırlardı. Komşuculuk yapılırdı. Karşımızda yaşlı bir Rus kadın otururdu. Paskalyada geleneksel yiyecekler ikram ederdi.

Başka milliyetlerle de ilişkiler iyiydi. Mesela benim bir Tatar arkadaşım vardı. Okulda aynı sırayı paylaşırdık. Tatarlar ebeveynlerinin kararına göre ya Rus ya Özbek okuluna giderdi. Yaşadığım yere yakın Kırımlı Tatarların oturduğu mahalle vardı. Arkadaşımın tüm kardeşleri Özbekçe okurdu. Komşuları Rus okulunda okurdu. Tacik, Kazaklar çoğu zaman Özbek okulunu tercih ederdi. Almanlar vardı, onlar Rus okulunda okurdu. Taşkent Pedagoji Enstitüsünde Tatar Dili ve Edebiyatı bölümü vardı. Benim sınıf arkadaşım orayı kazanmıştı. Kazakların ağırlıklı yaşadığı yerlerde Kazak okulu vardı. Mesela annemin akrabalarının yaşadığı Bostanlık bölgesinde Kazak okulunun olduğunu biliyorum. Halklar dostluğuna önem verilmesiyle birlikte her milliyetin

kültürel özüne de önem verilirdi. Okulda festivaller yapıldığı, her sınıfa birer Sovyet cumhuriyetini tanıtılması istendiği, geleneksel kıyafetler, hediyelik eşyalar, danslarla çeşitli milliyetler hakkında bilgi verdiğimizi hatırlıyorum.

Sovyetlerde Rusçayı ön plana çıkarmayla, sonradan tüm milliyetleri eriterek Rusça konuşan Sovyet insanı yaratma projesi hakkında söyleyenler var. Bu görüş ne denli gerçeği yansıtıyor?

Öyle bir proje olduğunu düşünmüyorum. Olduysa da çok başarısız bir proje olmuş. Özbekleri Rusça konuşan milliyete dönüştürmek imkansız bir girişimdir. Farz edelim, böyle bir girişim söz konusu olsa SSCB'nin ayakta olduğu yetmiş yıllık süre içinde özelikle Özbek halkını çoktan Ruslaştırırlardı. Sovyet ülkesi kapalı kapılar ardındaydı. Özbekler itaatkâr bir halktır. İstendiği takdirde tüm okulları Rus okulu yapılabilirdi. Karşılıklar bastırılırdı. Biz de paşapaşa Rusça okur, Özbekçeyi unuturduk. İsterlerse yaparlardı. Bence absürt bir fikir bu.

Taşkent depremini hatırlıyor musunuz?

Deprem olduğunda beş yaşındaydım. Hatırladıklarım: Gece saatinde uyanmıştık. Evimizde çatlak oluşmuş, fakat yıkılmamıştı. Avluda supa (ağaçtan yapılan düz alan) yapılmış, bir müddet orada uyumuştuk. Şehirde depremde harabe olan evler, çalışan iş arabaları, moloz yığınları, toz sahneleri hatıramda kalmış. Bir şeyi daha iyi hatırlıyorum: Mahallemiz yakınındaki otobüs deposunun yanındaki açık alanda çadırlar kurulmuştu. İnsanlar çadırlarının önünde primus ocaklarda yemekler yapardı, çamaşırları asılı olurdu. O yaşta primus ocakları ilgimi çekmişti demek ki.

Pahtakor olayları hakkında duymuş muydunuz?

O olaylar sırasında daha çocuktum. Pahtakor stadında başlayıp, sokaklara taşan bu olay hakkında kısa bir raporu Polis Okulunda çalıştığım zaman arşivde okumuştum. Olaylardan 10-12 yıl geçmişti. Kesin olarak söyleyebilirim ki bu olay medyaya çıkmamış. O devirde böyle haberler bildirilmezdi.

Reşidov hakkında iki görüş var. Onu milliyet hamisi olduğunu söyleyenler de var, tam tersine Rus yanlısı, merkez hizmetçisi diyenler de var. Sizce o nasıl biriydi?

İkisi de değildi. Reşidov devrinde Birinci Sekreter yoldan geçtiğinde yollar kapatılmazdı. Konvoyla gezmezdi. Reşidov şatafata düşkün biri değildi. Rus yanlısı olup da Özbekleri ikinci plana aldığını söyleyemem. Belki Rusçayı iyi bildiğim ve bu taraftan zorluk çekmediğimden öyle düşünebilirim. Rusça bilmeyenler bir yerlerde zorlanmıştır, bilmiyorum. O devirde Moskova'nın emirlerini gerçekleştirmemek mümkün değildi. Reşidov devrinde şimdilerdeki gibi filanın oğlunun kapıyı ayağıyla

açarak usulsüzlük yapanları görmezdik. Olsa da bunlar bildirilmezdi. Yöneticilerin çocukları da sade yaşardı. Fakat bir şeyi de söylemeden geçemem, o dönemde Cizzah'tan çıkan insanlara ayrıcalık sağlanırdı. Ayrıca, Cizzah'a en iyi uzmanlar gönderilirdi. Cizzah'ta görev yapanlar dönünce kolaylıkla iyi bir kariyer yapabilirdi. Cizzah gelişmemiş bir bölgeydi. Reşidov'un katkılarıyla gelişti. Cizzah diğer vilayetlere nazaran daha iyi altyapı ve şartlara sahipti.

Ne kontrol ederdi bunu?

Bence insaf kontrol ederdi. Bakın, Reşidov ölünce onun İsviçre'de gizli hesapları çıkmadı. Onun devrinde yöneticilerin çocukları milyarları alıp yurt dışına kaçmadı. Çalıştığım zamanlarda Pamuk İşi olayları oldu. Daha sonra Özbeklere kötü imaj vermek için yapılan işler dediler, aslında o devirdeki İçişler Bakanı Şelokov ve Brejnev'in damadı Çurbanov'un Özbek yönetimi ile yakınlığı bunlara sebep oldu diye düşünüyorum. Onları gözden düşürmek için bu işler ortaya çıkmıştı.

Peki rüşvet, adam kayırma, usulsüzlükler olmamış mıydı?

Olmuştu, fakat şimdiki derecede değildi. Günlük hayatta da görülürdü. Örneğin, 40 som olan ürünü tezgah altından 45 som değerinde alırdık. Mal açığı vardı. SSCB dış dünyayla fazla ekonomik ilişki kurmamıştı. Kendi imkanları dairesinde ürünler çıkarırdı. İthal malların kalitesi daha iyiydi. Az olduğundan ve talep büyük olduğundan tezgah altından satılırdı. Ama yine de Moskova korkusundan mı, insanların daha insaflı olduğundan mı, aşırı derecede yolsuzluk yoktu. Bir depoyu yönetip, yolsuzluk arkasından para toplayanları duyardık. Yine de aşırı lüks içinde yaşayıp, başkalarını ayakucunda göstermezlerdi. İnsanların nefsini dengede tutan, frenleyen bir nevi kontrol mekanizması vardı.

Sosyal imtiyazlar var mıydı?

İnsanlar için tam sosyal paket uygulaması mevcuttu. Örneğin bizim aile, babam 12 yaşında kardeşi ile beraber yetim kalmıştı. Tam da savaştan sonraki zorluk devrinde. Sovyet döneminin sağladığı imkanlarla ikisi de yükseköğretimi tamamladı, evlendi, ev yaptı. Çocukları okuttular. Ücretsiz okuduk. Hastalanınca tedavi ücretsizdi. Yazın çocuklar cüzi bir ücret karşılığında çocuk kamplarına gönderilirdi. Çok iyi bir beslenme olurdu böyle kamplarda. Yine bir şey, işsiz insan yoktu. Yoksul ailelere destek verilirdi. Bu sistem gerçekten çalışırdı. Okullarda kitaplar ücretsizdi. Üniversite öğrencilerine yurt çok ucuzdu. Üstelik talebeler burs alırdı.

Parti üyesi oldunuz mu?

Hayır olmadım. Evde büyüklerimiz de partiye üye değillerdi. Partiye siyasi kariyer yapmak isteyenler üye olurdu. Parti üyesi olmayanlar kariyer yapamaz dedikleri de yalan. Babam ve amcam mesela, üye olmadan kariyerde yükselebilmişlerdi. Partiye mecburi üyelik söz konusu değildi. On dört yaşında Komsomol üyesi olurduk, fakat on sekizden sonra partiye gönüllülük esasında üyelik gerçekleştirilirdi.

Din ne durumdaydı?

Reşidov devrinde din vardı. Size bir şey söyleyeyim, Ateist bir devlet olarak bilinen SSCB'de hiçbir Özbek oğlanı sünnetsiz olmazdı, hiçbir kız evlenirken baba evinden nikah okutulmadan çıkmazdı, hiçbir ölü cenaze kılınmadan defnedilmezdi. Taşkent'te Orta Asya Müslümanlarının Dinî İdaresi, Buhara'da faaliyette olan medrese vardı. Dinî görevlerde bulunanlar devletten maaş alırdı, fakat onların iş günleri sayılmazdı. Yani emeklilik maaşı alamazlardı. Yine de tüm vatandaşlar gibi onlar da yukarıda anlattığım tüm sosyal olanaklardan faydalanırlardı. Bununla birlikte okullarda ateizm dersleri de olurdu. Bir yılı ateizm konusunda yazdığım kompozisyon ile şehir yarışmasında birinci ödül almıştım.

Köylerde durum nasıldı?

Enstitüde okuduğum zaman "Özbekistan Köylerinde Medeniyet ve Maarif Derecesi" adında bir makale yazmıştım. Makalede staj için gittiğimiz köylerde şahit olduğum şeyleri anlatmıştım. Semerkant, Buhara, Harezm'den arkadaşlarım vardı. Onların evlerine de gitmiştim. Uzak köylerde belki durum daha kötü olabilir, fakat benim gittiğim yerlerde büyük kütüphaneler vardı. Her kolhozda sinema ve kulüp vardı. Buhara'nın Ramitan köyünde bilgisayarlı örnek okul vardı. Dükkanlarında Taşkent'te bulamadığımız ürünler bulunurdu. Fakat köy halkı kendini geliştirmek için şehir halkının sahip olduğu imkanlara sahip değildi. Pamukla uğraşıldığı için derslerde aksama daha fazlaydı. Okullarda öğretmen kıtlığı olabiliyordu. Özellikle Rusça öğretmenler azdı. Ruslar da köyleri tercih etmezdi, fakat az olsa da köyde yaşayan Ruslar vardı. Oradaki Ruslar Özbekçeyi iyi bilirlerdi. Dediğim gibi şartlar eşit değildi, ancak oradan Taşkent'e okumaya gelenler de az değildi. Örneğin bizim okuduğumuz dönemde dört grup vardı. Ortalama yüz öğrenciden sadece dokuz kişi Taşkent'tendik. Diğer herkes vilayetlerden gelenlerdi. Aynı şekilde Özbekistan'dan Moskova'ya okumaya gidilirdi. Enstitüye başvurduğum zaman sınavlardan yüksek puanlar aldığım için beni de Moskova'ya göndermek istediler. Fakat evdekiler uzak diye izin

vermeyince gidememiştim. Referansla gidilmenin dışında isteyen insan bizzat başvurarak orada bir üniversite kazanabilirdi. Orada okuyanlar ekser halde geri dönerdi.

Başka cumhuriyetlere seyahat etmiş miydiniz?

1982'de ve 1984'te Moskova'ya gittim. Oradaki mağazalarda bizde bulunmayan ürünler vardı. Fakat şehrin temizliği, ulaşım taraftan Taşkent daha iyiydi. Taşkent'te, örneğin, sokakta yatan ayyaşları görmemiştim. SSCB Bilimler Akademisinin yurduna gitmiştim. İlim öğrenmeye gelen çok sayıda Özbek gördüm. Moskova'ya kaç kez gittiysem hiçbir zaman yabancılık hissetmedim.

Reşidov'un ölümünden sonraki olaylara dair neleri hatırlıyorsunuz?

Biliyor musunuz, SSCB çökünce uzunuzun bunun nedenini analiz ettim. Şimdi söyleyebilirim ki SSCB o zamanlar Batı'ya karşı bilgi savaşını kaybetti. SSCB'yi parçalamak planı Reşidov'un ölümünden daha önce yapılmaya başlamış. Reşidov vefat edince bu plan gereği ilk açık karalama kampanyası yapılmıştır.

Reşidov usulsüzlüklere mecbur bırakılmış mıydı?

Bu kadar uzun süre devleti yöneten insan ne denli mecbur kalmış olabilir, tartışılabilir. Eminim ki yukarıda söz sahibi olan, önemli insanlarla irtibatı olan biriydi. Bu meseleye tek taraflı bakarak onu mecburiyetten davranmıştı demek doğru olmaz. Gönüllü olarak yaptığı işler de olabilir. Kim bilir, Özbekistan'ın pamuk üretiminde önder bir cumhuriyet olarak bilinmesi Reşidov'un gurur kaynağı olmuştur. Kesin bir şey demek zor. Belki de hepsinden biraz vardı. Yine de Brejnev ailesinin yakınlığı faktörü var. Damadı Özbeklerle yakındı, Özbekistan seçildi. Bunlar bence, önceden yapılan bir komploydu. Andropov'un yönetimden anlamadığı ve KGB'nin Stalin ve Beria usullerini uyguladığı da dış düşmanların işine yaradı.

İnsanların Pamuk Skandalına tepkileri ne oldu? Halk Reşidov'u sever miydi?

Benim etrafımdakiler Reşidov'a kayıtsızdı. Reşidov bizim hayatımızda pankartlardaki bir yöneticiydi. 1 Mayıs yürüyüşlerinde kürsüden halkı selamladığını görür, plenumlarda konuşmasını izlerdik, onun dışında Reşidov'un günlük hayatımızda bir tesiri yoktu. Öldüğünde insanlar ilk kabrini ziyaret ediyorlardı. Ben de gitmiştim. Köylerden, diğer şehirlerden gelen insanların ruhuna Fatiha okuduklarına şahit olmuştum. Mezarını değiştirdiklerinde halk hoşnutsuz olmuştu, fakat sessiz bir tepkiydi.

Bugün Reşidov'un hatırasının ebedileştiriş işlerine nasıl bakıyorsunuz?

İyi bakmıyorum. Herhangi bir devlet adamının övülme derecesinde hatırlanmasına karşıyım. Hatırlarsın, bir sokağa adını koyarsın, tarihte yaptıklarını anlatırsın, bu kadar. Devlet yöneticisi halktan çıkan, halka hizmet etmek için seçilen bir

insandır. Zaten yapması gereken görevini iyi yaptı diye övmek neyin nesi? Yarın böyle giderse herkesi övmemiz gerekir. Sanki bugünkü yöneticiler yarın benden sonra kötü laf etmesinler diye daha öncekileri övmekteler. İzi silinmesin, fakat övülmesine karşıyım.

Genel olarak bakıldığında Reşidov devrini nasıl değerlendirirsiniz?

İyi devirdi. İnsanların kendini geliştirmesi açısından en iyi devirdi. İmkanlarda ve haklarda eşitlik vardı. Bu imkanlardan faydalanmak insanların kendisine bağlıydı. Maddi olarak da belli bir ölçüde refah vardı. Orta seviye halkın sofrasında çeşit az olabilir, fakat kimse aç kalmıyordu. Doğru, siyasi kariyerde yükselenlerin yaşam şartları daha iyi oluyordu, fakat oraya da halktan çıkan, sağlanan olanaklardan faydalanarak kendini geliştiren insanlar gelirdi. Bana göre Reşidov devri tüm kusurlarına rağmen bugüne kadar Özbekistan olarak bildiğimiz devletin en gelişmiş ve huzurlu devriydi. Tabii ki bunda sadece Reşidov'un hissesi var demeyeceğim. O devirdeki Sovyet siyasetine bağlarsak daha doğru olur. Fakat Reşidov'un yerinde herhangi biri olsa da gelişmeler aynı şekilde olurdu da demeyeceğim. Reşidov'un da bu gelişmelerde önemli yeri var.

En meşhur sanat eserleri, Özbek filmleri o dönemde dünya yüzünü gördü. Dünyaca ünlü Bahar Dans Grubu o dönemde faaliyet yürüttü, Özbekçe televizyon ve radyo kanalları vardı, Özbekçe eserler yazıldı. Özbek gelenekleri yok olmadı.

6.4. Mecid Feyziyev[606]

10 Aralık 1931'de Semerkant'ın Kattakorgan şehrinde doğdum. Dedem ve babamlar kulak edilip katledildikten sonra 1932 yaz aylarında annem iki çocuğuyla Uyşun köyündeki Feyzi dedeyle evlenmiş. Feyzi baba bizi yetiştirdi, okuttu. Önce köyümüzdeki ilkokulda, sonra komşu köyün 7 yıllık okulunda okudum. 1948'de Kattakorgan şehrindeki Pedagoji Enstitüsünü kazandım. 1952'de mezun olunca gönüllü olarak Koşrabat ilçe okuluna öğretmen olarak gittim. 3 yıl orada çalıştıktan sonra 3 yıl İştihan ilçesinde, sonrasında 2 yıl Tacikistan'da öğretmenlik yaptım. 1960'de Özbekistan'a döndüm ve bir sonraki faaliyetimi kendi köyümüzün 57. okulunda emekliliğe kadar öğretmen olarak sürdürdüm. Çalıştığım her yerde okul yöneticilerinden sonraki birinci öğretmen oldum. Bu arada Semerkant Devlet

[606] Mecid Feyziyev söyleşi katılımcıları arasında yaşça en büyüğüdür. Köy okulunda çalışarak Özbekistan'da onurlu öğretmen makamına çıkabilen bir matematik öğretmenidir. Onun yetiştirdiği öğrencilerden 30'u fizikçi ve matematikçi oldu. Onlardan üçü matematik dalında doktor ve profesör, ondan fazla öğrencisi fizik ve matematik dalında bilim adayıdır. Öğrencileri M.Fayziyev'i bir taraftan sıkı ve talepkar, diğer yandan da şefkatlı, işi ve öğrencilerini seven bir öğretmen olarak hatırlarlar. Sağlık durumu dolayısıyla söyleşi soruları onun oğlu vasıtasıyla ses kaydı olarak 26.10.2022 tarihinde yazıldı.

Üniversitesinin Matematik fakültesini açıktan tamamladım. Otuz iki yıl öğretmenlik, yirmi iki yıl da bölüm müdürü olarak faaliyet yürüttüm. Okulumuzu örnek okul derecesine ulaştırdığım için 1981'de Özbekistan'da Hizmet Gösteren Öğretmen unvanını aldım. 1992 yılından itibaren emekliyim.

Reşidov dönemiyle ilgili ne gibi hatıralarınız var? İnsanların yaşam şartları nasıldı?

Şeref Reşidov kültürlü ve kibar bir insandı. İnsanların sevgisini kazanabilen şahıstı. 1966'de olan depremden sonra Taşkent şehri onun teşebbüsü ile bütün Sovyetler ülkesinin iş birliğiyle daha güzel bir şehre dönüştü. Metro yapıldı. Önce Yüksek Kurul Başkanlığı, sonra 24 yıl Özbekistan Birinci Sekreteri olarak çalıştı. İyi işler yaptı.

O dönemde Rusçayı bilmek önemli miydi?

Çok önemliydi. Öğrenmeye çalıştık. Fakat bazen abartılıyordu. O kadardı ki köy okulunda raporların bile Rusça teslim edilmesi istenilirdi.

Öğretmen olmak nasıl bir şeydi? İnsanlar öğretmenlere nasıl bakarlardı?

Öğretmenlere itibar iyiydi. Fakat maaş az olduğundan iyi öğretmenler başka iş bulup, öğretmenliği bırakabilirdiler. İyi öğretmenler hep halkın saygısındaydı.

Rüşvet, adam kayırma gibilerle karşılaştınız mı?

Okullarda öyle şey yoktu. Fakat bir makama torpille erişilebilinirdi. Rüşvetle üniversite kazananları da duyuyorduk.

Eğitim işlerinde olumsuzluklar olmuş muydu?

Ders döneminde öğretmen ve öğrencileri pamuk işlerine çıkarmak, büyükbaş hayvanlar için saman toplatmak gibi olumsuz işler oluyordu. Yolları temizleme işlerine de öğretmen ve öğrenciler alınabilirdi. O zamanlar üstünüzdeki yönetici sizden ne isterse yapmak zorundaydınız.

Reşidov milliyetperver insan mıydı veya Moskova'nın adamı mıydı?

Özbekistan'da tüm milliyetlere eşit şartlar sağlanmıştı. Milliyetperver olmuştu diyebiliriz. Fakat merkezin emirleri ilk başta yerine getirilirdi. Öyleyse, merkez hizmetçisi de desek yanlış olmaz. Yine de insanlara saygı duyan iyi bir kişiliğe sahipti.

Reşidov'u tüm ülkedeki büyük yapılandırmalar ile bağdaştırırlar. Sizin yaşadığınız yerlerde ne ölçüde değişim ve gelişme gözlemlenebilirdi?

Reşidov döneminde Semerkant çok değişti, daha modern bir şehre dönüştü. Fakat Kattakorgan Semerkant'tan sonraki önemli il olmasına rağmen Semerkant kadar önem gösterilmedi.

Ölümünden sonra Reşidov'u karalama gibi işler okullarda oldu mu?

Biz öyle bir işe el atmadık. Müslüman insana birilerini ölümünden sonra kötülemek yakışmaz. Kötü bir insan memleketi bu kadar uzun bir süre yönetebilir miydi?

Reşidov'a bugünkü itibar yeterli mi?

Reşidov'un aklanması ve itibarının geri kazanılması olumlu bir hadisedir. Yeterince önem verilmektedir. Reşidov'a ne kadar çok saygı göstersek o kadar iyi olur.

6.5. Mevlüde Nasırova[607]

1956'da Semerkant şehrinde doğdum. Annem ve babam öğretmendi. Ailede yedi çocuğun üçüncüsüyüm. 1966'da sekiz yıllık okulda eğitimime başladım. Dokuz ve onuncu sınıfı başka bir okulda bitirdikten sonra üniversite kazanamayınca Semerkant Porselen Fabrikasında çalışmaya başladım. Emekli olana kadar orada çalıştım.

Çocukluğunuz, eğitim yıllarınızın tamamı ve çalışma yıllarınızın bir kısmı Reşidov devrinde geçmiş. O devirden hatıralarınızı anlatabilir misiniz?

O zamanlar maaşlar çok yüksek olmuyordu. Buna uygun olarak gıda ve ihtiyaç ürünleri pahalı değildi. Çalışan bir aile maaşla geçinebilirdi. Fabrikalar, kolhoz ve sovhozlarda çalışılırdı. Kimse işsiz değildi. Çoğu kişi ilk başta başladığı iş yerinden emekliliğe çıkardı. Okuldan mezun olunca Pedagoji Enstitüsüne başvurdum, fakat kazanamayınca Porselen Fabrikasında iş başladım. Fabrikamız üç vardiyalıydı. İş kapsamı da büyüktü, hep çalışırdık. Benim çalıştığım bölümde hazır porselen tabak-çanağa fiyat koyardık. Ürünler dokuz gruba göre üç çeşide ayrılırdı. Çeşitlere göre fiyatlama bizim görevimizdi.

O dönemde çok da bolluk vardı diyemem. Mağazaya gidip istediğin şeyi alamazdın. Tereyağı, şarküteri ürünleri, et gibiler fabrikadan verildiği olurdu. Bilet verilir, biletimizi göstererek belli bir miktarda alırdık. Pamuk üretirdik fakat dükkanlarda pamuklu kumaşlar yoktu. Sofra, çarşaf yapılabilecek kumaşlar da belli bir ölçüde işletmelerde verilirdi. İstediğimiz miktarda alamazdık. Sentetik kumaştan giysi giyerdik.

Tıp servisi bedavaydı. Hastanelerde ilaçlar devletten temin edilirdi. Eşyaların kalitesi şimdikiden daha iyiydi. Ablamın giysisini ben giyerdim, benden sonra yine kaç kardeşim giyerdi. Eğitim ücretsizdi, burs alınırdı. Hayat sakin, ertesi gün hakkında bir endişe yoktu.

---

[607] Söyleşi 06.11.2022 tarihinde telefon vasıtasıyla yapıldı.

Okul döneminizden ne gibi hatıralarınız var?

Okul hatıralarım iyidir. Bir dönem olduğu gibi öğrenci ve öğretmenler sokak temizleme, ağaç dikme gibi işlere alınmazdı. Dersleri çok iyi anlatırlardı. Üniversite eğitimi görmememe rağmen, okulda aldığım bilgilerle bazen insanları şaşırtabiliyorum. Öğretmenlere saygı vardı. Seviyorduk hocalarımızı. Beşinci sınıftan itibaren pamuk toplamaya götürülürdük. Her sonbahar 5-9. sınıflar Semerkant'ın çeşitli ilçelerindeki kolhozlara yatılı olarak pamuk toplamaya giderdi. Bir-bir buçuk ay oralarda kalırdık. Şimdi 5.sınıfta okuyan çocuklara bakarak, bizi nasıl böyle bir işe, evden bu kadar uzağa götürmüşler, anne-babamız neden buna engel olmamış, diyorum. Hastalık veya bir sebeple pamuğa gitmeyenlere iyi bakılmazdı. Gitmemek ayıptı. Orada baraka, spor salonu veya okullarda kalırdık. Bulan katlanan yatak götürürdü, bulamayan yer yatağında yatardı. Günde bir akşam sıcak yemek yerdik. Kahvaltıya ekmek, çay ve şeker verilirdi.

Yağmur veya kar yağarken de pamuk toplar mıydınız?

Yağmurda çıkmazdık. Yedinci sınıftaydım sanırım, Kar yağmıştı. Tarlalar kar altında kalmış, büyük sınıflarda okuyan çocuklar uzun bir ipi tarlanın başı ve sonundan tutarak pamuk üzerindeki karı silkelemiş, biz de toplamıştık.

Hastalananlar oluyor muydu?

Olurdu tabii. Kendim de hatırlıyorum. Bir gün ateşlenmiş, öğretmenime odada kalmak için izin istemiştim. Öğretmenlerimiz annemiz gibi bize mesuldü. Tek başıma bırakmak istemedi sanırım, beni de tarlaya götürdü. Altıma toplanmış pamukları sardı ve oracıkta yatırdı. Arada ilaç verip, ateşimi kontrol ettiğini hatırlıyorum.

Çalıştığınız dönemde de pamuk toplamaya götürür müydüler?

O zaman günübirlik giderdik. Otobüslerle sabah götürür, akşam getirirlerdi. Okulda topladığımız pamuk için para da alırdık. Geri dönünce 5-6 som, iyi çalışanlara 10 som verirlerdi. Bizim için büyük bir paraydı. Fabrikadan gittiğimiz zaman yardım amaçlı giderdik, para kazanmazdık. Orada da kalan olmazdı, iş yeri gitmeye mecbur ederdi.

O dönemde insanlar için imtiyazlar, sosyal destekler verilir miydi?

Okulu başarılı bitirenler altın madalya alırdı. Madalya alanlar üniversiteye sadece bir sınavla girebilirlerdi. Fabrikamızın işçi sendikası tarafından bayramlarda çocuklarımız için az bir ücret karşılığında hediyeler verilirdi. İçine gayet iyi ürünler koyulurdu. Doktor tavsiyesine göre tedavi ve tatil için sanatoryumlara gönderirlerdi. 8 Mart Sanatoryumunda ücretsiz tedavi görmüştüm. Bunun yanı sıra turistik seyahatlere

da gönderirlerdi. Moskova, Leningrad, Kiyev, Odessa'ya gezmeye gitmiştim. Bazısı için ücret ödemiştik, bazısının yarı ücreti fabrikadan temin edilmişti.

Gittiğiniz yerleri Özbekistan ile kıyaslamış mıydınız?

Orada mevcut olan çok koşullar bizde yoktu. Oralardan çocuklarıma iyi giysiler, hediyeler getirdiğimi hatırlıyorum. Oranın ürünleri daha kaliteliydi. Kendim porselen fabrikasında çalışmama rağmen oranın porselenlerini daha kaliteli bulmuş, satın almıştım. Hala duruyorlar.

Oralarda mağazalarda uzun kuyruklar görmüştüm. Bazı bulunmaz ürünler satılan yerlerde insanlar belli bir oranda ürün alabilirdi. Üç-dört kez kuyrukta bekleyerek tekrartekrar eşya satın aldığımı hatırlıyorum. Sonra getirerek hediye etmiştim.

Rüşvet, torpil günlük hayatta görülür müydü?

Ben bizzat öyle bir şeylerle karşılaşmadım. Belki üniversitelerde veya başka bir yerlerde olmuştur, fakat fabrikada ne olabilir? Başıma gelmedi.

Hırsızlık oluyor muydu?

Hırsızlık vardı (gülüyor). Porselen eşyaları gizlice çıkarırdık. O zaman porselen eşyaya bayağı ihtiyaç vardı. Düğünler evlerde oluyor, tabak, kâse lazım oluyordu. Çıkardığımız eşyayı kendimiz kullanır veya satabilirdik. Bazen hediye ederdik. Fabrikada çıkışta güvenlik personeli olurdu. Yakalarlarsa onlara da bir şeyler vererek göz yummaları için çabalardık. Hırsızlık suçtu ve yakalanırsan 13. maaşından ediliyordun. Yıl boyu çalıştıktan sonra aralığın sonunda normal maaşın iki katı bir ödenek alırdık. Buna 13. maaş derdik. Disiplin cezası almayan, işten sebepsiz kalmayan, pamuk toplama gibi etkinliklere katılanlar bu ödeneği alabilirlerdi. Hırsızlık için en kötü ceza bu ödeneğin kesilmesiydi. İşten atılma, ceza parası ödeme gibi şeyler yoktu. Hırsızlık her yerde az veya çok vardı. Örneğin, mahallemize ara sıra süt taşıyan büyük bir araba gelirdi. Çiftlikten mağazaya süt taşırdı. Bir avluya girip mahalledekilere biraz daha uygun bir fiyata sütün bir miktarını sattıktan sonra eksiği çeşme suyuyla doldurup mağazaya giderdi. Yine mahallemizde konserve fabrikasında çalışanlar salça sattıkları da olurdu. O zaman anlamazdık, yapardık, alırdık.

Pamukta abartarak yazmalar olmuş mudur?

8. sınıftayken pamuk toplamaya gittik. Öğretmenler tarlaya küçük radyo getirirlerdi. Zaten hep radyodaki haberleri takip ederdik, çünkü plan dolduğu zaman eve gönderirlerdi. Radyoda her gün her vilayetin plan yüzdesi söylenirdi. "Semerkant %89 oranda planı doldurdu," dediler. Kendimizce hesap yaptık. Her gün %1 yapılırsa en çabuk on gün sonra eve gidebilirdik. Ertesi gün radyoda: "Semerkant bugün devlete

pamuk yıllık planını %100 doldurdu," diye anons verildi. Biz çocuklar bunu duyunca mutluluktan çığlık attık. Bir öğretmenimiz ciddi bir sesle bizi susturdu ve bunun bir yanlış olduğunu, planın bu kadar çabuk gerçekleşmesi mümkün olmadığını söyledi. Ama gerçekten eve döndük. Bu vaka aklımda çok iyi kalmıştı. Sonra Pamuk İşi olayları oldu, çoğu kimse hapse atıldı, işte o zamanlar çocukluktaki o anı aklıma geldi. Bir günde tüm Semerkant'ın planı %10 artması gerçekten şüpheliydi.

Reşidov döneminde büyük bir yapılandırma söz konusuydu. Semerkant'ta değişimler olmuş muydu?

Çok fazla bir değişiklik hatırlamıyorum. Mesela şimdi daha çok değişim görüyorum. Bugün gördüğüm yeri yarın tanımıyorum. Ama o zaman öyle değildi.

Reşidov'u nasıl hatırlıyorsunuz?

Resimlerini görüyorduk. İyi bir izlenim bırakırdı. Akıllı, hoş görünüşlü, nurlu bir insandı. Özbekistan'ı uzun yıllar yönetti. Öldüğünde insanlar üzülmüşlerdi. Komşumuzun torunlarının sünnet düğünü Reşidov'un ölümüne denk gelmişti. Düğünün müziksiz, çok tevazulu geçtiğini hatırlıyorum.

Rusçayı bilmek ne kadar önemliydi?

Her yerde resmi işlemler Rusçada yapılırdı. Okullarda Rusça dersler olurdu. Rusça günleri olurdu. Haftada bir gün herkes Rusça konuşurdu. Fakat yine de Rusçaya önem bugünlerde daha çok verilmekte, nazarımda. Şimdi çocuklarını Rusça okula veren ebeveynler çoğaldı. Bizim zamanımızda, evet, Rusça öğrenirdik, anlar, konuşurduk. Fakat Rus okuluna çok az Özbek giderdi. Sonradan kariyeri için Rusça gerekenler öyle veya böyle Rusçayı öğrenirlerdi.

Yaşadığınız mahallede Ruslar var mıydı? Rus arkadaşlarınız var mıydı?

Ruslar yoktu. Bizim yaşadığımız mahallede İranlılar vardı. Ruslar daha sonra yapılan yüksek katlı apartmanlara geldiler. İş yerimde Ruslar vardı. Daha çok "temiz" işlerde çalışırlardı.

Diğer milliyetlerle ilişkiler nasıldı?

İranlılarla bir mahallede otururduk. İlişkiler çok iyiydi. Arkadaşlarımız olurdu, bir birimizin evinde misafir olurduk. Onlar da bizim gibi Özbek okullarına giderlerdi. Sonra taşındığımız mahalle Kırım Tatarlarının oturduğu mahalleydi. Onlarla da çok iyi anlaşırdık. Onların çocukları Rus sınıflara giderdi.

Parti üyesi oldunuz mu?

Hayır. Fabrikada olanlar vardı. Parti üyesiymiş diye bilinirlerdi. Her ay üyelik bedeli öderlerdi. Ben okuldayken Komsomol'a üye olmuştum. Biz de çok cüzi bir miktarda bedel öderdik.

İstediği insan araba, ev alabilir miydi?

Alabilirdi, fakat belli bir orandan fazla para harcandığında devlete hesap verilirdi. Biz örneğin, 1986'da avlulu bir ev aldık. 20 bin som olarak fiyat çıkarıldı. 10 binden fazlası için bildirge verdik. Benim, eşimin maaşları, aylık harcamalar gösterildi. Aldığın şeyi nasıl aldığını kanıtlaman lazımdı.

İnsanlar bankada paralarını saklardılar. Bankaya güven vardı. Fakat birdenbire tüm paralar kıymetini kaybetti (Sovyetlerin çöküşüne yakın).

Afganistan'a insan gönderiliyor muydu?

Gönderilirdi. Afganistan'da bir şeyler olduğunu bilirdik, fakat tam olarak ne olduğu hakkında bir fikrimiz yoktu. Tam o yıllarda bir kardeşim askere gidecekti. Annemin Afganistan'a göndermemeleri için hep dua ettiğini hatırlarım. Çünkü sağdan soldan Afganistan'a giden çocukların tabutta döndükleri hakkında laflar dönüyordu. Allahtan Türkmenistan'a gönderdiler. Eğer Afganistan'a gönderseler, yapacak bir şey yok, giderdi.

Reşidov'un ölümünden sonra da yukarıda bahsettiğiniz imtiyazlar devam etti mi?

Evet, eşim mesela her yıl Soçi, Yalta, Rusya gibi yerlere giderdi. Fakat yaşam şartları gitgide zorlaşmıştı. Fiyatlar artmaya başlamıştı. Maaşlar zamanında verilmezdi. "Komünizm geçmiş, biz bilmemişiz," diye şaka yapardık.

Reşidov dönemini gördünüz, sonrakisini bir geçiş devri desek ve bugünü de göz önünde bulundursak, hangi dönemi en iyi dönem dersiniz?

Benim için hepsinden bugünkü devir iyi. Çocuklarını okutabiliyorsun. Burası olmazsa, başka yerde okur. İstediğin yerde çalışabilirsin. İsteyen kişi iki işte de çalışabilir, ticaret yapabilir. O dönemde yapamazdın. Dini taraftan bugün o dönemde olmayan özgürlük var. Bağımsızlığa eriştiğimiz yıllarda da pamuk mecburîydi, öğretmen ve doktorlara alakasız işler yaptırılırdı, şimdi bunlar yok oldu. Bugün öğrencilerin emeğinden faydalanılmadığında da pamuk toplanıyor, gönüllü olarak, para kazanmak için isteyenler gidip topluyor. O zaman pamuk için çok az para verilirdi. Şimdi insanlar iyi para kazanıyorlar. Özet olarak, şimdi insanlar daha özgürdür.

6.6. Halide Alimova[608]

1957'de Taşkent'te doğdum. Okula çıkacağım yıl hastalanınca sekiz yaşımda ilkokul eğitimime başladım. 1975 yılında okuldan mezun oldum. Eğitimimi Rus okulunda tamamladım. Ailemiz büyük, hepimiz Rusça okuduk. Babam bizim eğitimimize çok önem verirdi. Kendisi aydın biriydi, tarihçiydi. Moskova'da tez savunması yapmıştı. II. Dünya Savaşına katılan babam sonrasında elli yıl pedagojik faaliyetlerde bulundu. Annem de bizlerin tahsilimiz için elinden gelen her şeyi yaptı. Evimiz kitap doluydu. Mahalledekiler bizden okumaya kitap alırdı. Yine de ablalarımla sık sık kütüphaneye giderdik.

Taşkent'in tanınmış 160. okulunda okudum. Okuldayken Komsomol'a üye olurduk. 8. sınıfta başarılı bir öğrenci olduğumdan beni Artek çocuk kampına[609] gönderdiler. Kasım ve Aralığ'ı orada geçirmiştim. Çeşitli cumhuriyetlerden gelen farklı milliyetten çocuklar Artek'te tatil yapmıştık. Önemli bir tecrübeydi bu. Benimle üç Özbek çocuğu daha oraya gitmişti. Önce uçakla Simferopol'a, sonra otobüsle kampa kadar gittiğimizi hatırlarım. O zamanlar Kırım'da şehirlerarası troleybüs hattı olduğunu görünce şaşırmıştım. Bizim gruba üç öncü lider öğretmen mesuldü. Biri Ermeni, ikisi Baltık boyu cumhuriyetlerindendi.

Mahallemizde çeşitli milliyetten insanlar yaşardı. Hepsi ile dostane ilişkiler kurmuştuk. Yahudi komşularımız Özbekçeyi anlarlardı. Bunun yanı sıra Tatarlar ve Ruslar vardı. Başka milliyet insanları ile çoğu zaman Rusça konuşurduk. Aileler ve çocuklar çok iyi anlaşırdı. Beraber okula gider, avlumuzda oynar, kavun-karpuz yerdik. Hâlâ görüştüğümüzde o günleri hatırlarız. Bir kavga, bir huzursuzluk hatırlamıyorum. O zamanlar millet hakkında konuşmazdık. Kimin ne milletten olduğunu düşünmezdik bile. Tam anlamda hoşgörü vardı. Okulu takdirle bitirince Taşkent Devlet Yabancı Diller Pedagoji Enstitüsünü kazandım. Fransız ve İngiliz dilleri uzmanıyım. Bunun yanı sıra Rusçayı da iyi konuşurum.

Çocukluk ve öğrencilik yıllarımda dans kurslarına giderdim. Sara Muşeyeva adında Yahudi öğretmenimiz bize dans öğretiyordu. Sık sık televizyonda dans grubumuzun çıkışları yayınlanırdı. 1977'de İsahar Akilov'un düzenlediği ve Margarita Akilova'nın yönettiği yeni grubumuzla iki haftalık Macaristan seyahatine gitmiştik.

---

608 Söyleşi 30.10.2022'de Zoom platformu vasıtasıyla gerçekleştirildi. Söyleşi metni 03.11.2022'de Halide Alimova tarafından okundu.

609 Artek Kırım Yarımadası'nda bulunan gençlik pioner kampı. Sovyetler döneminde tüm yıl buyunca çeşitli Sovyet cumhuriyetleri ve Sosyalist devletlerden gelen çocukları ağırlayan kamp bugün Uluslararası Çocuk Merkezi olarak faaliyet yürütmektedir.

Orada SSCB'yi temsil ederek "Altın Pabuç" festivaline katılmıştık. O zaman Enstitü öğrencisiydim. Yurtdışına gitmeden önce Enstitünün Komsomol teşkilatından bir referans alıp onu İlçe Parti Komitesinde onaylatmıştım. Yanına okulumdan da dersler ve sosyal hayattaki başarılarım hakkında bir tavsiyename daha istemişlerdi. Bunlara göre çıkışıma izin verilmişti. Festivalde Belçika, Portekiz, Polonya, Yugoslavya, Romanya gibi devletlerden gruplar gelmişlerdi. SSCB'den sadece biz vardık. Biz önce Moskova'da üç gün kalmış, danslarımızı oradaki yetkililere göstermiştik. Repertuarımızda Özbekistan'daki çeşitli bölgelerin dansları yer almıştı. Gazetelerde festival ve bizim katılımımız hakkında haberler çıkmıştı. Döndüğümüzde de Vremya merkezî haber TV kanalı benimle röportaj düzenlemişti.

Mezun olmamıza yakın enstitümüze Moskova'dan konuşmacılar gelip bize Afganistan'daki durum hakkında bilgi vermişlerdi. Afganistan'daki durum medyada da konuşulurdu. SSCB'nin komşu ülkeye dostluk yardımı edildiği söylenirdi. O zaman siyasetten daha ziyade yaklaşan mezuniyet sınavları hakkında düşünürdük.

Enstitüde de çeşitli milletten öğretmenlerimiz olurdu: Gürcü, Ermeni, Yahudi, Rus, Özbek öğretmenlerin arasında Cezayir, Fas gibi ülkelerde çalışıp gelenler vardı. Bazı hocalar Moskova'da okumuş veya staj yapmıştı. Çok imrenirdik onlara. Enstitüyü de başarı belgesiyle bitirince yüksek lisans yapmaya karar kıldım. Sınavlarda yüksek puanlar elde edince bana Moskova'da yüksek lisans yapmaya referans verdiler. O sene fakültemizden mezun olan iki yüz talebeden sadece dört kişi yüksek lisansa devam etti. Moskova'ya referans alan sadece ben oldum. Moskova Yabancı Diller Enstitüsüne staj için gittim. Danışman hocam bir Gürcü hanımefendiydi.

Moskova'da tahsil için referans alan talebelerin ne gibi özelliklerine bakılırdı? Sadece sınavlarda başarılı olmak yeterli oluyor muydu veya başka dilleri bilmek, ailenin sosyal statüsü gibi şeyler de önemli miydi?

Aileye bakılmazdı. Genel olarak diploma puanlarına bakılırdı. Öğrenciyken bilim olimpiyatları ve konferanslara katılım, sosyal hayattaki aktiflik de dikkate alınırdı. Daha talebeyken bir araştırmada yer almış, bazı etkinliklerde organizasyon ekibine katılmıştım.

Bazı kaynaklarda Moskova'ya Özbekistan'dan Özbeklerden ziyade daha çok Ruslar gönderiliyordu, Özbeklere referans verilirse bile onların adı çizilip, yerine Ruslar yazılırdı deniyor. Siz bizzat kendiniz oralara gittiniz. Gerçekten bunun gibi vakalar olmuş mudur?

Bence olmamıştır. 1980'de gittiğimde çok sayıda Özbek gördüm. Moskova'daki Özbekistan Otelinin 10. katından 15. katına kadar odalarda yüksek lisans ve doktora talebeleriyle araştırmacılar kalırlardı. Benim gittiğim sıralar hemen hemen herkes Özbek idi. Sadece Semerkant'tan bir Tatar kız vardı. Moskova'ya geldikten sonra Yabancı Diller Enstitüsüne gittiğimde beni bizzat rektörün kendisi karşıladı. Çok heyecanlandım, çünkü Taşkent'te rektörümüzün karşısına hiç çıkmamıştım. Evraklarımı rektör yardımcısı imzalamıştı. Prof. Kolşanski kendim ve planlarım hakkında sorduktan sonra: "Problem yok mu?" diye sormuştu. Ben de: "Bir tek problemim var, evliyim," demiştim.

Evden bu kadar uzakta okumanıza eşiniz ve ailesi nasıl tepki verdiler?

Bana referans verme sırasında Taşkent'teki danışman hocam, eşimi davet ederek durumu anlatmıştı. Eşim beni destekledi. Kayınvalidem ve kayınpederim de bu haberi sevinçle karşıladılar. Gelinimiz Moskova'da okuyacak diye komşulara gururla söylediklerini bilirim. Fakat ailedeki bazı durumlar, çocuğumun doğuşu ile yüksek lisansım yarı kaldı. Moskova'dan dönünce okuduğum üniversitede hocalık yapmaya başladım. İş yerimde çok iyi, dostane bir çevre vardı.

Reşidov dönemini nasıl hatırlıyorsunuz?

Reşidov döneminde ağırlıklı olarak öğrencilik yıllarım geçti. Eğitime ciddi önem verilirdi. İyi öğrenci büyük yaştaki uzmanların gözüne girebilirdi. Öğrenme için her türlü şart ve koşullar yaratılmıştı. Çalıştığımızda da talebe ve hoca arasında iyi bir bağ vardı. Derslerime karışan, bunu söyle, bunu söyleme diyen yoktu. Öğrencilerin derse katılımı ve disiplin meseleleri enstitüdeki parti komitesi ve Komsomolun sorumluluğundaydı. Hocalar da ders zamanında bunlara dikkat ederlerdi.

Taşkent depreminden ne gibi hatıralarınız var?

1966'de 1. sınıfa giderdim. Sabah erken saatlerde güçlü bir uğultu sesinden uyandım. Babamla ağabeyim avluda futbol oynadıklarından top kapıya vuruluyor sanmıştım. Annemin bizi avluya çıkardığını, sabah okula gittiğimizi, okuldan bizleri eve gönderdiklerini hatırlıyorum. Deprem merkezinden uzakta olduğumuz için mahallede evler yıkılmamıştı. 26 Nisan'da Taşkent'teki tüm okullar kapanmış, Mayıs'ta bizi Taşkent'in Çoponata bölgesindeki bir öğrenci kampına göndermişlerdi. Yaz tatili başladığında Taşkent'teki çok sayıda öğrenci Sovyetler Birliği'nin çeşitli cumhuriyetlerindeki pioner kamplarına gönderilmiştiler. Ben okullar tekrar açılıncaya kadar üç ayımı Kiev'de geçirmiştim. Ablalarımın biri Artek'e, diğeri Riga'ya, ağabeyim ve diğer bir ablam Moskova yakınlarına gitmişlerdi. Sadece son sınıfta okuyan ve

üniversite sınavlarına hazırlanan bir ablam ve okula çıkmayan iki kardeşim Taşkent'te kalmışlardı.

Kiev'e trenle gitmiştik. Kazakistan'dan geçerken Kazak ve Rus kadınlarının depremden kurtulan çocuklar diye bizlere pencereden torbalarda elmalar verdiklerini hatırlıyorum. 1977'de Macaristan'daki festivale trenle giderken o sahneyi hatırlamıştım. Kamptaki grupların tümünde Ukraynalık çocuklar vardı. Biz bir grup tamamen Özbekistanlı çocuklardık. Günlerimiz o kadar yoğun ve keyifli geçmişti ki sekiz yaşında bir çocuk olmama rağmen evi hiç özlememiştim. Taşkent çocukları diye bizimle özel ilgilenmişlerdi. Haftada iki kez Kiev'in farklı yerlerine geziye giderdik. Yemeklerimiz de iyiydi. Çeşitli yetkililer bizi ziyaret eder, bizimle fotoğraf çekilirdi.

Pamuk toplamaya çıkar mıydınız? Kar, yağmur yağarken bile pamuk toplanırdı denir, doğru mu bu?

Pamuk kampanyaları sırasında talebe olduğum dört yıl boyunca toplamaya giderdik. Yağışlı havalarda tarlaya çıkarılmazdık. Yağış varken pamuk toplamaktan hiçbir fayda yok. Yağışlar durduktan sonra biraz geç saat olsa da çıkabilirdik. Sağlığında bir sorun olanlar veya ailevi durumlardan ötürü pamuk toplamaya gitmeyenler de olurdu. Fakat yine de pamuk devlete verilmeli, herkes bu işe katkı sağlamalı diye bakardık. Bir ay veya daha fazla tarlada kalabilirdik. Planın yerine getirildiğini duymak bizi mutlu ederdi, bu bizim eve gidebileceğimizi anlatırdı. Tarlalarda pamuk kalsa bile planın yerine getirilmesiyle öğrenciler geri dönerlerdi. Pamuğu iyi toplayanlar epeyce para da kazanırdı. Vilayetlerden gelenler günde 80-100 kg pamuk toplarlardı. Dönünce kendilerinin eksiklerini tamamlarlardı kazandıkları parayla. Pamuk kutsaldı. Gerekir mi, gidilir, sorguya alınmazdı. Bizden öncekiler de gitmiş, bir örf gibi olmuştu. Evden bizi görmeye anne babalarımız gelirlerdi. Çoğu zaman okul binalarında kalırdık, çünkü okullar o zaman kapalı olurdu.

Sadece pamuk toplamaya mı gönderirlerdi? Meyve sebze toplamaya da gidilir miydi?

Biz genelde pamuk toplamaya giderdik. Sadece enstitüyü kazandığımızda dersler başlamadan yeni talebeleri mısır toplamaya götürmüşlerdi. Bu bizim için daha iyi kaynaşma fırsatı olmuştu.

Reşidov'u nasıl hatırlarsınız?

1 Mayıs ve 7 Kasım bayramlarında babam bizi Lenin Meydanına törene götürürdü. Yüksek bir kürsüde Reşidov geçenleri selamlardı. Uzun boylu ve hoş görünüşlü biriydi. Moskova'ya yüksek lisansa gittiğimde kızı Svetlana Reşidovayla

tanışmıştım. Bir derse beraber katılmıştık. Son derece alçak gönüllüydü, herkesle aynı şekilde derslere giderdi. O gün teneffüste biraz sohbet etme şansım da olmuştu.

Moskova'da okudunuz. Oradaki hayat koşullarıyla Taşkent'teki koşullar aynı mıydı? Mağazadaki ürünler, fiyatlarda fark var mıydı?

Çok fark vardı diyemem. Özbekistan'da biraz mal açığı vardı. Örneğin, babam eve mobilya almak için birkaç ay sıra beklemişti. Fakat genel anlamda fiyatlarda fark yoktu. Moskova'dan dönüşte kumaş ve şeker getirmemi istemişlerdi. Özbekistan'da da şeker fabrikası vardı, çikolata, şekerleri gayet iyiydi. Yine de oradan getirilen şeyler daha değerli oluyordu demek ki gidenlere sipariş ederlerdi.

Günlük hayatınızda torpil, rüşvet gibi şeylerle karşılaşır mıydınız?

Sahip olabildiğim her şeye kendi gücüm ve çabamla eriştim. Belki de bunun için öyle olaylarla karşılaşmamışımdır.

Pamuk İşi olayları hakkında ne söyleyebilirsiniz?

O zaman daha büyük yaştaydım. Tabii ki iyi işler olmadı. Kendi tecrübemden söyleyebilirim: on yıl müdürlük yaptığımda yöneticiliğin ne kadar zor bir iş olduğunu anladım. Her suçu yöneticiye atfetmek doğru olmaz. El altında çalışanlar da sebep olabilir. Diğer yandan Reşidov bir yazardı. Bence yaratıcı insanlar kötü insan olamazlar.

Okunur muydu eserleri?

Tabii okunurdu. İnsanlar birbirinden alır, okurdu. Öyle mecburen okutulmazdı.

Bugünlerde Reşidov'un aklanması ve hatırasına önem verilmesine fikriniz nedir?

Bence, bu işleri daha da çoğaltmak lazımdır. Benim çocukluk ve gençlik yıllarım o devirde geçti. Hiçbir şekilde bencillik veya aşırı bir engel görmedim. Yöneticilerin yaptığı iyi işleri bilmemiz, onları takdir etmemiz lazım.

6.7. Çağatay Koçar[610]

Çağatay Koçar 1946 yılında Afganistan'ın kuzeyinde, Güney Türkistan olarak da bilinen bölgede doğan, Türkistanlı muhacir Abdulhamit Koçar'ın oğludur. Ailesiyle Pakistan, Hindistan ve Suudi Arabistan'da yaşayan Çağatay Koçar 1952'de Türkiye'nin Adana şehrine yerleşti. Adana'da liseye kadar eğitimini bitirince İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi ve Gazetecilik Enstitüsü'nde tahsilini devam ettirdi. 1975-1995 arası

[610] Söyleşi 30.10.2022 tarihinde telefon vasıtasıyla gerçekleştirildi.

Münih'teki Özgürlük Radyosu'nda[611] çalıştı. Türkistan konusunda çeşitli araştırmalar ve kitapların müellifidir.

Sovyetler Birliğine karşı tavrınız nasıldı?

1967'de SSCB Bakanlar Kurulu Reisi Aleksey Kosıgin Türkiye'ye geldi. Bu haberi duyunca 24 Aralık'ta Adana'dan 13 Türkistanlı Ankara'ya yol aldık. Aramızda 17 yaşta gençler ve 75 yaşında insanlar vardı. Havaalanına iki taksiyle polis kontrolünden geçerek ulaştık. Her yerde kar, soğuk, dışarıda bekliyoruz. Saat 10 gibi Kosıgin göründü. Hazırladığımız pankartları açarak Kosıgin'in gelişini protesto ettik. Pankartlarda: "Türkistan'a hürriyet isteriz", "Defol Kosıgin" gibi sloganlar yazılmıştı. Bu hakkında gazeteler yazdı, televizyonda haberler verildi. Büyük bir olaydı bu.

Adana'da Türkistan derneğimiz var. Babam rahmetli bu derneğin kurucularındandı. KGB raporlarında Adana'daki dernek ve babamın adı geçtiğini, Komünizm düşmanı olarak dile alındığını biliyorum. Kendimi bildim bileli orada vatanımız Türkistan'la ilgili etkinlikler düzenlenirdi. Türkistanlı muhacirlerden öyle idealist insanlar vardı ki şimdi öyle insanları bulamazsınız. O zamanlar Adana'da muhacirlerin *Bulak* gazetesi çıkardı. Derneğin faaliyetlerini anlatan bültenler çıkardı. İstanbul'da *Türk Dünyası,* Ankara'da *Türkistan Sesi*, Almanya'da *Milli Türkistan* dergileri çıkardı. Sovyetlerdeki durum hakkında sık sık yazılar çıkardı.

Şeref Reşidov ismiyle ne zaman tanıştınız?

Şeref Reşidov ismiyle Türkiye'deyken tanışmıştım. O zamanlar Vatan Cemiyeti yeni kurulmuştu. 1970'lerin başlarında tam Soğuk Savaşın doruğunda Adana'ya *Aydın* gazetesi[612] ve cemiyetin vekili Cora Karı gelmişti. Kendisi Türkiye vatandaşı olmasına rağmen Vatan Cemiyeti için çalışırdı. Muhaceretteki biz Türkistanlılara vatanda barış ve güvenlik hüküm sürdüğünü, oraya dönmemiz gerektiğini, hiçbir şekilde zorluklarla karşılaşmayacağımızı, Rusların tesiri olmadığı ve Özbekler kendileri devleti yönettiğini söyleyerek propaganda yapardı. Sovyetler bu cemiyeti KGB nezareti altında muhacerette yaşayan Özbeklerin arasına nifak sokmak için kurmuştular. Türkiye'deki birkaç Özbek bu cemiyet için çalışmıştı. En tanınanı Cora Karıydı. Türkiye polisi de peşinde olmasına rağmen Sovyetler için çalıştığı hakkında somut bir delil bulunmamıştı. Şimdi ABD'de yaşıyor.

Bu cemiyet Veli Kayum Han, Baymirza Hayit, Ergeş Bulakbaşı gibi Türkistanlı faal muhacirlere karşı faaliyet yürütmüştü. Çeşitli töhmetler attılar, özellikle Mustafa

[611] Radio Liberty

[612] Vatan Yurtdışındaki Devletlerle Dostluk ve Kültürel İlişkiler Özbek Cemiyeti ve *Aydın* gazetesi hakkında 4. bölümde bilgi verildi.

Çokay'ın ölümünden Veli Kayum Han'ı mesul tuttular. Hiçbir delil ispat olmadan dergiler, romanlarda suçladılar. İlginç tarafı, Mustafa Çokay'ın ölümüne bir yerde Veli Kayum Han sebep oldu deseler, diğer bir yerde Almanları sebep gösterirdiler. Soğuk Savaş devirleriydi. Kapitalist ve Komünist ülkelerin ikiye ayrıldığı devirlerdi. Tam da Şeref Reşidov'un yönetim yılları onun gözetlemesiyle bu gibi faaliyetler yürütüldü. Çok şükür ki aramızı bozmaya muvaffak olamadılar.

O zamanlar iki taraftan da yazıp çizilen kitap ve makaleler oldu. Bunlardan bazılarını söyleleyim: Taşkent'te çıkarılan *Aydın* gazetesi Arabistanlılar için Arap harfleriyle, Türkiye ve Almanya için Latin harfleriyle çıkardı. 1977'de Ahrar Azimov'un *Çet Ellerdeki Vatandaşlarga Açık Hat* [Yurtdışındaki Vatandaşlara Açık Mektup] kitabı çıkmıştı. Ahrar Azimov II. Dünya Savaşından sonra ABD'ye gitmiş, sonradan Özbekistan'a dönmüştü. Bu kitapta Veli Kayum Han, Baymirza Hayit, Ruzi Nazarlar hakkında müellifin olumsuz görüşleri yer almıştır. Veli Kayum Han'ın *Ala Kargalar* risalesi 1985'te neşredilmişti. Cora Karı Botagöz'ün 1986'da Veli Kayyum Han'ın risalesine cevaben *Hilekar Tilki: Kayyum Han'ın Ala Kargalar Risalesine Reddiye* adında bir risalesi çıkmıştı. Hem Veli Kayum Han, hem bizi eleştirmişti. Risale İstanbul'da neşredilmişti. İbrahim Rahim'in *General Revşen* romanında da Veli Kayum Han ve II. Dünya Savaşındaki faaliyeti kötüleyerek yazılmıştı. Roman *Şark Yıldızı* dergisinde yayınlanmıştı. İlyas Fazılov'un 1984'te Taşkent'te neşredilen *Gurbette Garip* risalesi Arabistan'daki Özbeklerin aleyhine yazılmış bir eserdir. Yine *Şark Yıldızı* dergisinin 7. sayısında Veli Kayum Han'a karşı *Kanlı Serap* tiyatro eseri yayınlanmıştır. Tüm bunlara cevap olarak *Milli Türkistan* dergisinin üç sayısında Veli Kayum Han'ın büyük bir makalesi yayınlanmıştı. Bunun yanı sıra Kayum Han'ın 1986'de *Tarih Tilge Kirgende* [Tarih Konuştuğunda] risalesi Sovyetlerin Türkistan muhacirlerine karşı uyguladığı siyasetin altmış yıllığına belgelerle desteklenmiş bir şekilde çıkarılmıştır.

Propaganda sadece Türkiye'de olmadı. Suudi Arabistan'daki Özbeklerle de epey ilişki kurmaya çalıştılar. Kızıl Hacılar[613] oralara gider, Sovyetler Birliğinde dinî özgürlük var olarak gösterilirdi. Bu da bir propaganda usulüydü. Yoksa Sovyet ülkesinde okullarda ateizm dersleri olduğu, dine karşı mücadele edildiği bilinirdi. Bunu gizlemek mümkün değildi.

Hürriyet Radyosundaki faaliyetleriniz hakkında neler söyleyebilirsiniz?

11 Mart 1975'te işe başladım. Yirmi yıl çalıştım. Reşidov devri, sonrası ve Özbekistan'ın bağımsızlık yıllarının başlarında faaliyet yürüttük. Soğuk Savaş

[613] SADUM tarafından Hac ibadeti için gönderilenler.

döneminde Hürriyet Radyosu önemli bir konuma sahipti. Ben Özbek bölümünde çalıştığım için Özbekistan'dan gelen gazete, dergi, kitapları okuyup, onları tahlil ederdik. Memleketteki Rus baskısı, dile karşı yapılanlar, tarihi değiştirme çabaları hakkında makaleler yazar, doğruyu gün yüzüne çıkarırdık. Can dilim Rus dili diye övünürlerdi. Bu neyi gösterirdi? Rusların Özbekistan'ı işgal edip dilini, tarihini yok etmeye çalıştıklarını gösterirdi. 1980'lerde Orta Çağda yaşayan meşhur alimler İbn-i Sina, Berunî, Alişir Nevaî, Harezmîleri dinsiz ateist olduklarına dair bir yazıya ret yazısı yazmıştım. Onların hepsi dini bütün Müslüman'lardı, eserlerine besmeleyle başlamışlardı dedim. Sovyetlerde bu yazım epey yankı uyandırdı, *Aydın*'da cevap yazılar çıktı. İstanbul'daki Uluslarası Türkoloji Kongresinde "Türkistan Halklarında Kardeşlik Sevgisi Hakkında Şiirler" konusunda yaptığım konuşmam da Özbekistan'da ses getirdi ve Karakalpak bilim adamı Marat Nurmuhammedov[614] bana karşı makaleler yazdı. Tebliğim Özbek ve Kazak halklarının aslında bir halk olduğu, dillerinde sadece bir aksan farkı olduğu, Ruslar tarafından daha rahat idare edilmek üzere parçalandığı hakkındaydı.

Reşidov Moskova'nın emrindeki bir insandı. Merkeze karşı gelemezdi. Zaten ölümü de şaibeli. Öldürülmüş veya intihar etmiş gibi laflar dönüyor. Hala kesin olarak bilinmiyor. Tam onun zamanında Ruslar Özbekistan'ı pamuk üssüne dönüştürdüler. Beş milyon tondan daha az pamuk verirsen, evdeki yorgan, yastığındaki pamuğu çıkarıp verirsin diye emretmişti. Zavallı Özbek halkı güneşin altında Moskova'ya pamuk yetiştirmek için hareket etti. Tarlada çalışan kadın, çocuğun üzerinden uçaktan kimyasal püskürürdü. İnsanlar hastalandı, gebe kadınlar engelli çocuk doğurdu. Bunların hepsi Rusların yaşattığı facia idi. Pamuk yetiştirmeme gibi bir hak tanımıyorlardı. İyi ki Sovyetler Birliği parçalandı. Yine de tam anlamda özgürlüğe kavuşuldu diyemem, hala Rus tesiri vardır. Vatana gittiğim zaman hayret ediyorum: İnsanlar anadillerinde konuşmazlar. Rusça karıştırarak konuşurlar. Özbekistan'da dil problemi henüz çözülmüş değildir. Muhaceretteki bir Özbek'im. Arabistan'da, Özbekistan'da akrabalarım var. Gittiğimde ağlamak isterim. Arabistan'daki yeğenlerimin çocukları Özbekçe bilmiyor, Arapça konuşurlar. Amerika'dakiler İngilizce konuşur. Almanya'da II. Dünya Savaşından sonra kalan Özbeklerden kimse kalmadı, vefat ettiler. Çocukları Almanlaştılar.

[614] Marat Nurmuhammedov (1930-1986), Edebiyat dalında çeşitli araştırmalar yapan Karakalpak bilim adamı, Özbekistan Bilimler Akademisinin Karakalpak bölümünün ilk reisi.

Sovyetler Birliği pamuk tarlalarındaki yasa dışı işlemler hakkında haber vermediğini biliyoruz. Siz böyle olayları nereden öğreniyordunuz?

Batı'lı süreli yayınlarda ara sıra bunun gibi haberler çıkardı. Mahsus insanlar SSCB'ye gönderilip Batı medyasına verilmek üzere gizlice haber toplanırdı. Yoksa öyle olayları sıradan halkın da çoğu bilmezdi. *Aydın* gazetesi hakkında da fazla insan bilmez mesela.

Veli Kayum Han, Baymirza Hayit ve Ergeş Bulakbaşı gibi muhacirler o zamanlarda önemli işler yaptılar. Bakın, Kazakistan bugün Mustafa Çokay'a sahip çıkıyor. Büyük işler yapılıyor: Kitaplar neşrediliyor, yerlere onun adı veriliyor. Gönül ister ki Özbek muhacirlerini de Özbekistan'da tanısınlar, onlar hakkında kitaplar yayınlansın, isimleri verilsin. Veli Kayum Han'ın arşivi o yıllardaki tarihi olayların incelenmesinde önemli birinci el kaynağı. Korkarım ki yıllar geçince ilgi gösterilmediği için yok olup gider.[615] Bu eğer Mustafa Çokay'ın arşivi olsaydı Kazakistan hiç durmadan yolunu yapar, alırdı. Baymirza Hayıt'in arşivi yeksan oldu. Özbekistan sahip çıkacaktı.

O dönemlerde Sovyet propagandası nasıl gerçekleştirilirdi?

Sovyet propagandası biz Türkistanlıların arasında Özbekçilikle başladı. Vatan cemiyeti muhacir Özbekler için Furkat, Mukumî ve Alişer Nevai gibi tanınmış Özbek şairleri hakkında etkinlikler hazırlamıştı. Çolpan, Münevver Kari, Elbek, Osman Nasır hakkında konuşursak susarlardı. Vatan cemiyeti Özbekçilik gayesini bizlerin aramıza sokmaya çalışırdı. Biz o zamanlar Türkistan gayesi ile yaşardık. Özbekçilik bize yabancı bir fikirdi. Özbek edebiyatı derlerdi. Abdullah Kadirî eserleri hakkında konuşurlar, kendisinin akıbetinden hiç bahsetmezdiler. Stalin baskısında hayatini yitiren aydınlar hakkında konuşmazdılar. Konuşmalarına bakarsan, Sovyet devri gül-gülistandı.

Reşidov nasıl bir insandı sizce?

Moskova'nın kölesiydi. Evet, makamı vardı, Özbekistan cumhuriyetinin Birinci Sekreteriydi, fakat Moskova'nın izni olmadan bir iş yapamazdı. Başka türlü olamazdı da. İçindekileri söyleyemezdi. Söyleseydi, 1938 yılındakiler gibi onu da yok ederlerdi. O halde olsa bile vatan için çok şey yaptı, bunu kabul ediyorum. Büyük kuruluş işlerine hizmeti oldu. Bir şeyler vaat ederek Moskova'dan cumhuriyet gelişimi için bütçe alabilmiştir. Yine de özgür değildi. Şimdi de durum çok farklı değil. Bağımsızız, bayrağımız var, fakat yine Moskova'ya çok açıdan bağlıyız. Reşidov'u incelemek için o günün koşullarını göz önünde bulundurmak lazım: Önce Sovyetler Birliği'ndeki durum,

[615] Veli Kayum Han'ın arşivi Almanya'daki kızının elindedir.

sonra Özbekistan'daki durumu iyi anlamak lazım. Dış dünya için Özbekistan tek başına önem taşımazdı. Sovyetler Birliği tamamıyla Batı merceğindeydi. Kruşçev, Brejnev, Andropov'ların kendine göre karakteri vardı. Reşidov bunların hepsi ile anlaşabildi.

Size göre Reşidov'un yerine başka biri olsaydı bu kadar uzun bir süre Özbekistan'ı yönetebilir, Reşidov'un yaptıklarını yapabilir miydi?

Yapamazdı. Reşidov durumu idare etmeyi bilirdi. Gerekli yerde "baş üstüne" diyebilirdi. Moskova kararlarına çetin bir karşılık göstermezdi. Özbekistan'ın içinde de ona karşı çıkan muhalifleri idare edebildi. Bunlar hakkında Sovyetlerden gelenlerden duyardık. Özellikle Sovyetlerden gidebilen Yahudilerden Sovyetler hakkında gizlenen malumatları alabilirdik. Yahudiler Radyoda da çoktu. Özbek ve Azeri bölümlerinde birer Yahudi muhabirlerimiz vardı. Tacik bölümü hemen hemen tümü Buhara Yahudilerinden oluşuyordu. Genel olarak Özbek bölümü milli açıdan tam bir Türkistan gibiydi. Bizde Özbek, Karakalpak, Tacik, Uygur ve Yahudi çalışırdı.

Radyodaki çalışmanız için sizden Rusça bilmeniz talep ediliyor muydu?

Hayır, Özbekçe bilmem, Özbekçede yazabilmem yeterliydi. Rusça bilen iş arkadaşlarım da vardı. Sovyetler Afganistan'a girdikleri zaman tahlili çıkışlar yapmıştık. Batı'da bu olaya büyük bir ilgi vardı. Sovyetler Afganistan'ı işgal ettiler denirdi. Afganistan'da yüzlerce Özbek gencinin naaşı demir tabutlarda Özbekistan'a döndüğü bilinirdi. Bu konuda filmler alınmıştı.

Reşidov'un ölümünden sonra Pamuk Skandalı Hürriyet'te nasıl anlatıldı?

Sovyet basınında verildiği gibi böyle işler olmuş, diye söylenirdi. Ne derece doğru veya yanlış bu ayrı mesele. Özbekistan'ın ilk cumhurbaşkanı Reşidov'u akladığından sonra herkes onu bir kahraman olarak biliyor. Diyelim ki o zaman Kerimov da onu hain olarak sunsa, kim bilir, hain olarak kabul edilirdi.

Batı'da Pamuk İşi olayına nasıl bakıldı?

Batı için bu olayın hiç önemi yoktu. Bu hakta sadece *Hürriyet'*in Özbek bölümü haberler yayınlardı. O da Sovyetlerde çıkan haberlere bir yorum şeklinde olurdu. Reşidov'u haklı veya haksıza çıkaramazdık. Moskova'nın kılıcı boynundaydı, bu işlere mecburdu derdik.

Reşidov Özbek dilinde eserler yazmıştı. Bu Sovyet döneminde Özbekçeye verilen önemi gösterir mi sizce?

Evet, Reşidov Özbekçe yazdı. Hatta onun devrinde 1916 yılı olayları anlatılan kitap çıktı, ancak gazete ve dergilerde Rusça övülürdü. Buna mecburdu insanlar. Hep diyorum: Sovyetler ülkesinde Komünizm yoktu, Rus müstemlekesi vardı. Rus başımızın

belasıydı. Veli Kayum Han'ın ve Mustafa Çokay'ın Ruslara tavrı sertti. Onlarla bir masada oturmayı bile kabul etmezlerdi. Çünkü biliyorlardı, eşitlik, birlik gibi laflarla özgürlüğünüzü elinizden alırlardı. Ben Reşidov gibi Moskova'ya hizmet edenleri değil, işte Mustafa Çokay ve Veli Kayum Han gibi halkının özgürlüğü için mücadele edenleri milli kahraman olarak görürüm.

Neden Sovyetlere giden yabancıları Özbekistan'a götürürlerdi?

Orta Asya cumhuriyetleri arasında en gelişmişi Özbekistan'dı. Özellikle Taşkent'i gösterirlerdi. İşte camilerimiz açık, din var, diyorlar, kendi adamları ile dolduruyorlardı. Ziyaüddin Babahanov bir kızıl müftüydü. Moskova neden muhacir Türkistanlıları sevmezdi? Çünkü onca yapılan propagandayı bizden sıradan biri doğruyu anlatarak heba edebilirdi.

1982'de İzmir'deki bir fuarda Özbek pavyonu açıldı. Sıradan bir vatandaş olarak oraya gittim. Vatan cemiyetinden gelen yetkili Özbekistan'ı ağzından bal akarak anlatıyor. El kaldırıp soru sordum: "Hangi dili benimsiyorsunuz, Rusçayı mı, Özbekçeyi mi? Neden okullarda ateizm propagandası yapılıyor? Neden Rusçaya bu kadar büyük önem veriliyor?" Bana bakıp: "Bizim dediklerimiz, yaptıklarımızı yalana çıkarıyorsunuz," dedi. "Yalan mı? Ruslar Türkistan'ı işgal etmedi mi? Millî Mücadele hareketlerimizi bastırmadı mı? Kokand Muhtariyetini yok etmedi mi? Çolpan, Osman Nasırları vurarak öldürmedi mi? Hatta en yakın yoldaşları sayılan Fayzullah Hoca ve Ekmel İkramları yok etmedi mi?" diye sordum. "Şu toplantı bitsin, sizinle özel konuşuruz" diye lafı kısa kesti. Toplantı sonrası benim nereden geldiğimi sordu. Bunun önemi olmadığını söylememin üzerine radyoda çalışıp çalışmadığımı sordu. Evet cevabını alınca benimle o konularda konuşmayı reddetti ve: "Çayımızı içelim, dostluğumuz devam etsin" dedi.

Sizleri vatana çağırma teklifleri olmuş muydu?

Tabii ki. Tüm propaganda bu yöndeydi zaten. Vatan özgür, hiçbir zorluk yok, gelin, görün derlerdi. Hatta II. Dünya Savaşında Türkistan Lejyonuna katılanlardan Özbekistan'a gidenler oldu. Hakim Karı gitti mesela. Çolpan'ın dostu, ceditçi Ebdülhayr Mahsum da 1976-77'lerde Özbekistan'a gitti. Cesaret edip gidenlerden bazıları geri dönmedi. Takdirini bilemedik. Dönenler de oldu. Dönenler Özbekistan'ı çok överlerdi. Kokand'dan Settarali Babazade adlı Almanyalı bir dostum da Özbekistan'dan dönünce vatanı övgüyle anlattıktan sonra: "Çağatay, gerçeği söyleyemem, çünkü orada akrabalarım var" demişti. Özbekistan'dan geri dönerken,

orada kalan akrabalar vatan hakkında kötü şeyler anlatmamaları hakkında tembihlerdiler. Onlara zarar yetmemesi için övmeye mecbur olurdular.

Sovyetler muhacirlere yöneltilen propagandada orada kalan akrabalardan faydalandıkları olmuş muydu?

Rahmetli Kadirkul Kokandlı'yla radyoda beraber çalışırdık. Bir gün annesini radyoda konuşturdular: "Kadirkul yavrum, 17 yaşında evden çıktığın hala gözlerimin önünde. Yaşıyor olduğunu bilirim, seni ne zaman görürüm? Özledim seni, gelsen de seni bir görsem" gibi müracaat etti. Kadirkul bunu *Hürriyet*'in dinleme merkezinden kendisine kaydettirip, arada dinleyip ağlardı. Baymirza Hayit'in oğlu Telman'ın babasına yazdığı yazı gazetede yayınlandı. Onun dışında Ergeş Bulakbaşı'nın oğlunun yazısı da çıktı. İkisinde de babalarına karşı üzücü bir tavır vardı. Babalarının geri dönmelerini istemişlerdi. Özbekistan bağımsızlığı elde ettikten sonra ikisi de vatana gittiler. Baymirza Hayit Bey hata yaptı. Giderken gösterişli bir biçimde herkesin dikkatini çekerek gitti. Hükümete hoş gelmeyen yorumlar yapınca Özbekistan'ı terk etmesi istendi. Ergeş Bulakbaşı sade bir şekilde gitti, kimsenin dikkatini çekmedi, hiçbir problemle de karşılaşmadı. Bağımsızlıktan sonra çoğumuz memleketimize gittik, akrabalarla buluştuk. Hatta Amerika istihbaratı için çalışan Ruzi Nazar'ın vatana seyahati Hayit Bey'inki gibi siyasi bir renk almadı. Kerimov'la da görüştü.

Demek ki sonradan muhacir Özbeklere Özbekistan'a gitmeleri için yol açılmasına rağmen siyasete müdahale etmek isteyenlere problem çıkarıldı.

Baymirza Hayit ve Murat Cengizlerde problem oldu. Hayit Bey'in durumunu anlattım. Murat Cengiz havaalanındaki memurlarla kavga ettiği için sınır dışı edilmişti. O zamanlar daha Özbekistan yeni bağımsızlığa kavuşmuş, epey problemleri vardı. Bunlara göz yumacaklardı. Problem çıkarmadan gidip gelenlere sıkıntı çıkmadı.

Muhaceret zordur. Muhacerette eriyip gidersiniz. Kimsenin muhacir olmasını istemem. Birinci nesil olmasa da ikinci nesil dilini, özlüğünü kaybeder. Kendi vatanımda olmayı çok isterdim, fakat gidenlerin anlattıklarını, özgürlüğün olmadığını öğrenince vatan hasretine katlanırdım. SSCB yıkılınca 2008'de ilk kez Özbekistan'a gidince Taşkent'teki Ferhat pazarını gezdim. İnsanlar kendi dilimde: "Ekecan, apacan[616]" diye şirin konuşmalarını duyunca bir kenara oturup ağladım. Ne güzel bir memleketim varmış, öyle bir alçakgönüllü vatandaşlarım varmış, herkes anadilimde konuşuyor" diye ağladım. Bu günleri gösterdiği için Allah'a teşekkür ettim.

[616] Ağabeyciğim, ablacığım

Taşınma niyeti oluştu mu?

Oluştu, fakat benim bir sıkıntım var, susmayı beceremiyorum. Eşim sürekli beni frenliyor. Oradayken eleştiri yaparsam durduk yere başım derde girebilir.

Bugün Reşidov'un bir milli kahraman olarak aklanması, hatırasının sürdürülmesine ne fikirdesiniz?

Fazla abarttırılmadan hatırasının geri kazandırılması taraftarıyım. Reşidov'un yanı sıra Özbekistan için katkıda bulunan Feyzullah Hoca, Ekmel İkram gibi yöneticilerin de hatıralarına saygı duyulmalı diye düşünüyorum. Reşidov'a kahraman demek bir açıdan doğru olabilir. O şartlarda elinden gelenin en iyisini yaptı. Yapamadıkları için de sustu. Başka türlü olamazdı. Yine de vatanı için hizmet etti. Tarih bunu unutmamalı.

6.8. Şeref Ubaydullayev[617]

Özbekistanlı tanınmış gazeteci Şeref Ubaydullayev, Reşidov devrinde önemli gazete ve dergilerde çalışmış, aklandıktan sonra onun hatırasını ebedileştiriş komisyonunun sekreterliğini yapmıştır. 2018'den beri Özbekistan Nuranî Fon'unda başkan yardımcısı olarak görev yapmaktadır.

Cizzah vilayetinin Cizzah ilçesine Şeref Reşidov'un adının verilmesine karar verilmiş. Son yıllarda onun adı hemen hemen hiç dile alınmıyordu. İlçeye onun adının verilmesine Reşidov ne denli layıktır?

Son yıllarda Şeref Reşidov'un adı dile alınmıyordu dediniz. Bu acılı bir gerçektir. Şeref Reşidov'u bilen, onu hisseden, onun Özbekistan için yaptıklarından haberdar olanlar için bu acıklı bir hadise oldu. Fakat şu gerçeği de söylemek lazım ki Şeref Reşidov'un adını aklayan insan şüphesiz İslam Karimov'dur. Onun adı 1985'te o uğursuz XVI. Plenum'dan sonra her yerden silinmiş, mezarı taşınmış, saygısızlığa uğramışlığı gerçektir. Aradan dört buçuk yıl geçince Özbekistan'da KP MK'nın, Politburo'nun daha güçlü olduğu bir devirde 1989'un Haziranında İslam Kerimov yönetime geldi. Aradan az bir zaman sonra Ağustos ayında gerçekleşen ilk resmi kurulda Kerimov büyük bir konuşma yaptı ve Özbekistan parti kurumları, Özbekistan halkı, Özbekistan hükümetinin gelecekteki görevleri hakkında konuşurken konuşma arasında bir cümleyi kullandı: "Merhumların dilsizliğinden faydalanıp, onlara taş atmayı durduralım! Onların ruhunu beyhudeye rahatsız etmeyelim!"

---

[617] *Ozodlik Radyosi* muhabiri Siraciddin İslam, Şeref Ubaydullayev ile yaptığı söyleşi tercüme edildi https://www.youtube.com/watch?v=AOj9PEQuS0A, (erişim tarihi: 19.11.2022.)

Böyle bir slogan bütün Özbekistanlı aktivistleri ayağa kalkmalarına sebep oldu. Ben o zaman Özbekistan'ın en önde gelen parti gazetesi *Sovyet Özbekistanı'*nda çalışırdım. Biz gazetede bu cümle üzerine epey bir münazara yapmıştık. Aradan çok geçmeden ben gazetede Şeref Reşidov hakkında bir sayfalı "Merhumlar Sorguya Çekilmez" adlı bir makale yazdım. O zamanki *Sovyet Özbekistan'ı* redaktörü, hocam Resul Rahmanov'a minnettarlık izhar ederim, hala onun gösterdiği cesurluğu, kahramanlığı unutmam, makalenin neşrine korkmadan izin verdi. Bu makale MK'in dikkatini çekmişti.

Şimdi Cizzah ilçesine Şeref Reşidov adı verilmesi hakkında konuşmalar olmakta. Bu sözde Şevket Mirziyayev'in seçim öncesi kampanyasında verdiği vaatlerden biriymiş. Buna sizin münasebetiniz nasıl?

Şimdi sonraki vakalara bakalım. Neden ilçeye bu adın verilmesine karar verildi? İslam Kerimov'un girişimiyle Reşidov'un adı Mirzaçöl'ün tam ortasındaki eski İliç ilçesine verilmişti zaten. Birkaç sene ilçe yeni adıyla varlığını sürdürdü. Şeref Reşidov'un Mirzaçöl için büyük bir katkısı olmuştu. Dolayısıyla Mirzaçöl halkı bu adı memnuniyetle karşılamışlardı. Aradan beş yıl gibi bir müddet geçince nasıl bir hız ve merhametle adı verildiyse, öyle bir acımasızlıkla ilçenin adı Sardoba'ya değiştirildi. Tuhaf olanı, birkaç kilometre ötede bu ismi taşıyan diğer bir yer de vardı. Hala anlamıyorum, böyle yapılması kime lazım olmuştu? Adeta Şeref Reşidov'un adı ikinci kez silinmişti.

Özbekistan'ın en önemli caddelerinden eski Lenin Caddesi şimdi Şeref Reşidov adını taşıyor. Taşkent'teki Çağatay mezarlığında onun granitten bir heykeli duruyor. Onun eserleri neşrediliyor. Kerimov zamanında Reşidov'un evlatları hakimiyet görevlerinden alınmadı, kızı uzak yıllar Ombudsman oldu. Damadı Dış İşleri Veziri oldu. Hala bu görevde.[618] *Sizce Reşidov'a yeteri kadar itibar gösterilmemiş mi?*

Ombudsman (Kamu Deneticisi) reisi Sayyora Reşidova yok yere bu göreve gelmiş değil. O Kimya Fenleri Doktoru, uzun yıllardır büyük bir Kimya Polimerler Enstitüsünün müdürü.

Demek istediğim, onlar bir baskıya zaten uğramadı. Reşidov Milli gayelere karşılık gösteren, bağımsızlık için mücadele edenlere karşı olan bir şahıs değil miydi?

Bu dediklerinize bir tane bile örnek veremeyeceksiniz.

[618] Reşidov'un damadı Abdülaziz Kamilov 27 Nisan 2022'de görevini sonlandırdı.

Vereyim: Mirtemir gözaltına alındı, Rauf Parfi, Mamadali Mahmudov, Muhammed Salihler milliyetçilikte suçlandı. Abdullah Kahhar baskıya maruz kaldı. Bunlar örnek olamaz mı?

Abdullah Kahhar'la başlayalım. Abdullah Kahhar MK'nin en iyi evlerinde yaşadı. Böyle evler MK katiplerine de verilmemişti. Rafik Nişanov, Rana Abdullayeva'ların yanında yaşadı. Bu bir. İkinciden, Kahhar'ın jübilesi büyük kutlamalarla geçti.

Kahhar'ın Moskova'da yaşayıp, orada vefat ettiği Reşidov'dan korktuğunu göstermez mi?

Kahhar hastaydı ve Moskova'da sıradan bir hastanede tedavi almadı. Kremlin hastanesinde tedavi gördü. Öyle bir hastanede Özbekistan'dan sadece çok seçkin birkaç kişi tedavi görebilirdi. Brejnev'in tedavi gördüğü hastaneye Kahhar'ı Şeref Reşidov uçakla gönderdi. Bakanlar kurulu vekilleri sürekli Kahhar'ın halinden haber aldılar. Kahhar şeker hastasıydı. Uzuvları kesilmişti. Şeref Reşidov'a Kahhar'ın ölümü hakkında haber verildiğinde onun için mahsus uçak gönderttirmişti. Naaşı büyük bir törenle karşılanmıştı. Çağatay mezarlığına defnedildi. Şimdi mezarı Şeref Reşidov'un mezarının yanında. Siz baskı diyorsunuz, Kahhar'ın 60. yıldönümü en önemli insanlarla bağlı törenlerin gerçekleştiği Nevai tiyatrosunda olmuştu, o zaman talebeydim, gitmiştim. Törene yazarlar, gazeteciler, edebiyatçılar davet edilmişti. Siz duyduğunuzu söylüyorsunuz, ben gördüğümü.

Kahhar tanınmış edebiyatçı olduğundan tüm bunlar MK'nin ona verdiği önemden kaynaklanmış olabilir. Peki Mirtemir'in gözaltına alınması hakkında ne dersiniz?

Mirtemr'i 55'lerden beri takip ederdim. O zaman talebeydim. Çalıştığım yıllar gazeteye de sıklıkla gelirdi. Mirtemir'in hapse alınması Reşidov döneminde değildi.

Şair Mirtemir değil, Mirtemir Mirabdullayev hakkında sordum: Özbekistan'ı bağımsız etmek komisyonuna başçılık eden kişi.

Mirtemir Mirabdullayev diye birini tanımıyorum. Benim yaşımda olanlar da bilmiyor. Herhangi biri gözaltına alındıysa, onu o dönemin KGB'si suçlamışsa, tüm hapse girenler için Reşidov sorumlu değil.

1975-76'larda cumhuriyet hükümeti reisi Rahmankul Kurbanov da hapsedilmişti. Hapisten çıktığı gün cumhuriyet düzeyinde işle temin edilmişti. O zaman ben MK'de çalışırdım. Şeref Reşidov Kurbanov'la odasında görüşmüştü.

Mamadali Mahmudov'u alalım. Mahmudov benim dostum, yaşıtım, Özbekistan'ın parlak yetenek sahiplerinden. Yanlış hatırlamıyorsam, 1980'lerin başında onun *Boğdan Kurdu* eseri *Şark Yıldızı* dergisinde neşredildi. Milli itikadımızı himaye eden ciddi bir eserdi. Rusların Özbekistan'a gelmesini "Rus işgali" olarak dile almıştı. Bu olay epeyce ses yaptı. Bununla Moskova ilgilenmeye başladı. Özbekistan KGB'sinin de ilgisini çekti. Tam o sırada Reşidov ben dahil üç kişiyi: Cumaniyaz Cebbarov, Öktem Osmanov ve beni MK'ye davet etti. "Bu eseri kaç günde okuyabilirsiniz?" diye sordu. "Bir iki günde okuruz," dedik. "Bu eser etrafında çeşitli laflar dönüyor. Sizler MK görevlisisiniz. Sizden ricam, yapabildiğinizce hızı okuyup fikirlerinizi bize bildirin," dedi. Okuyup fikrimizi yazılı teslim ettik. Hiçbirimizin yazısında eser olumsuz değerlendirilmedi. Fakat eserin kısmetine Özbekistan Yazarlar Birliği reisi Server Azimov karar verdi. Azimov eseri Reşidov'a överek anlattı, ancak bir cümle söyledi: "Eser kendi zamanında neşredilmedi, bugünün eseri değil, geleceğin eseridir." Bundan sonra Mahmudov nereye gönderildi, biliyor musunuz? Hapse değil. Mamadali hatıralarında da yazmıştı bunu. Moskova'ya iki aylığına Yazarlar Birliğinin üst düzey sanatoryumuna tatile gönderildi. Duyduğuma göre Mahmudov'u Reşidov huzuruna getirdiklerinde: "Bu gence iyi bakın. Büyük bir eser yazmıştır, fakat kendi zamanında neşredilmemiştir," demiş. Mamadali'ye de: "Kardeşim, eseri biraz törpüleyin, biraz zamana uygun hale getirin, ne olursa olsun, Moskova'ya bağlıyız, Ruslara biraz merhametli olun" diye öğüt vermiştir.

Ruslaştırma olmuş mudur? Özbekistan'a çok sayıda Rus getirilmedi mi? Reşidov devrinde başkent Taşkent'te ahalinin %51'i Ruslardan oluşmamış mıydı?

Şeref Reşidov'un kendisi de Rusçadan epey cefa çekmişti, bunu his ederdim. Her yerde Rusça konuşmaya mecburdu. Hatta ben sonradan öğrendim, Osman Yusupov Taşkent'ten Mirzaçöl'e kovulduğu zaman sovhozda toplantı yaparmış. Tohtamiş Baymirov adında yol ustası o sovhozda çalışırmış. Şimdi 82 yaşındadır kendisi. O söylemişti bize: "Toplantıda 30-40 kişi katılırdı. Aralarında sadece bir tek Rus müdür kadın vardı. Osman Yusupov Rusça konuşurdu." Sonra herkes dağılınca Osman Yusupov şöyle dermiş: "Bizim ne dilde konuştuğumuz Moskova, Kremlin'den gözetleniyor." Şeref Reşidov da zamanesinin insanıydı. Zamanın şartlarına göre yaşayan yöneticiydi. Evet, işte %51 Rus vardı diyorsunuz, Peki Reşidov devrinde Özbekistan'da Rus devlet adamlarından kimler vardı?

Ama Moskova'daki Lomonosov Üniversitesine Ermenistan veya Gürcistan gibi cumhuriyetlerden her sene kota verilirdi. Oralardan Ermeni veya Gürcü giderse,

Özbekistan'dan her sefer Rus giderdi, Özbek gitmezdi. Bu çatışmalara da sebep olmuştu. Reşidov Özbeklerin adını listeden silerdi, gibi laflar var.1980'lerde bunun üzerine çeşitli kavgalar da olmuştu.

Hayır, olmuş olsa da Moskova'ya giderken Rusçayı bilmeyenler için olmuştur. Ben 1960'larda talebeydim. Her yıl Moskova, Leningrad, Novosibirsk vs. üniversitelerine seçim olurdu. Rusça bilen gençler hiçbir engelsiz gönderilirdi. Dün verdiğiniz habere göre bugünlerde Rusya'da on yedi bin kişi tahsil alıyormuş. Şeref Reşidov döneminde Özbekistan'dan 70-80 bin kişi Rusya'da okumuştur. Bugün cumhuriyet yönetimindeki çoğu kişi orada okuduğunu bilirim.

Örneğin, Sidorov adında bir Rus, Abit Asomov'un [619] yerine Moskova'ya ressamlık bölümüne gönderilmiştir.

Ressamlar hakkında konuşursak, Rahim Ahmedov, Oral Tansıkbayev, Bahadır Celalov, Cevlan Ömerbekov gibi büyük ressamlar kimin döneminde yetişti?

Cengiz Ahmarov, Alişir Nevai metro istasyonunda çizdiği resimlere Nevai gazellerini Arap harfleriyle yazdığı için: "Çto za mrakobesiye?" (bu ne yobazlık?) diyen kişi Şeref Reşidov değil miydi? Yazı yerine çiçek bahçesi çizdirmemiş miydi?

Bu dediğinize katılmıyorum. Sovyet devrinde Arap harfleriyle yazmak mümkün değildi.

Neden bir Ermeni veya Gürcü kendi alfabesinde yazabildiği halde Nevai gazellerini eski Özbek yazısı sayılan Arap harfleriyle yazılamadı?

Yanılıyorsunuz, Reşidov döneminde Özbekistan'da alfabe Kiril alfabesiydi. Arap harfleriyle yazıldıysa da, onu kim anlardı? Metro geniş bir alan değil, oradaki her harf, her kelime önemli. Arapça yazıldığında Araplar mı gelip okurdu?

Diyelim, Shakespeare için Londra'da bir anıt yapılsa, şimdi anlaşılmasa da eski İngiliz yazısında yazılır, öyle değil mi?

Bir kere Londra hiç Moskova'nın tesirinde olmadı. Biz Moskova'nın müstemlekesiydik. Bunu saklayamayız.

İşte bunun için diyorum, Reşidov Moskova'nın emriyle iş gören kimse değil miydi? Ona yeteri kadar önem verilmiyor mu? Şimdi koskoca bir ilçeye onun adının verilmesi ne denli elzemdir? Caddeye adı verildi, heykeli var, eserleri basılıyor, baskı yok, bunlar yeterli değil mi?

---

[619] Abit Asomov (1963-2018), Özbekistan'da Hizmet Gösteren Sanatçı, ressamlıkla başlayan yaratıcılık faaliyetini bırakarak stendap ve oyunculuğa yönelmiş, bu dalda epeyce meşhur olmuştur.

Reşidov'a karşı olmadığınızı, bu soruları bilerek verdiğinizi biliyorum. Size bir şey söyleyeyim, Şeref Reşidov, Özbekistan'daki Taşkent şehri ile birlikte saydığımızda 14 vilayetin altısını kurmuştur. Cizzah, Sirderya, Nevai, Nemengan, Kaşkaderya vilayetleri Şeref Reşidov devrinde ortaya çıktı. Düşünün, vilayetlerin yarısını Reşidov açmış. Bunun dışında Almalık, Pahtaabad, Zerefşan, Nevai gibi 35 şehir kurdurdu.

Bunlar Özbekistan'ı Orta Asya'daki önde gelen cumhuriyete dönüştürme projesi kapsamında olmamış mıydı? Bu Tacikistan da olabilirdi, Kazakistan da olabilirdi, fakat Özbekistan hakkında karar alındığı için olmadı mı? Kasımın sonlarına kadar insanlar pamuk toplamıyor muydu? Pamuk monokültürünü Şeref Reşidov yaratmadı mı? Abartarak yazma Reşidov'un oluşturduğu bir şey değil miydi? Onu bu kadar ululamanın ne gereği var?

Bir şeyi unuttunuz: 6 milyon ton pamuğun inisiyatifçisi de Şeref Reşidov'du. Reşidov pamuk ile merkezin dikkatini kendine çekerdi. Bu bir gerçektir. Reşidov'u sadece bu yönüyle değerlendirirsek, o 1983'te vefat etti, dünlere kadar biz Aralık ayında bile pamuk tarlasındaydık. Hatta bağımsızlık döneminde bile Aralığa kadar pamuk topladık.

Bu işte Reşidov devrinin sonucu değil miydi?

Reşidov devrinin sonucu kırk yıl mı yaşar? 35-40 yıldır dünya kaç kez değişti, Reşidov'u kaç kere karalayıp akladık, mezarından çıkardık, defalarca adını tekrar verdik, aldık. Lakin Reşidov'u halkın kalbinden alamadık.

Şurada bir soru sormama izin verin. Şimdi Şeref Reşidov'u övüyorsunuz. Reşidov öldüğünde "Kara Yürek" makalesini kim yazmıştı?

Şeref Ubaydullayev yazmıştı.

Şimdi övüyorsunuz, fakat bu makaleyi neden yazmıştınız?

"Kara Yürek"in kahramanı sonraki zamanda da aklanmadı. O devrin kurbanıydı. Makaleyi yazma emri editör tarafından verilmişti. Tabii ki yazılanın doğru olup olmadığından yazar sorumlu olur. Yazısında ne tür malzeme kullandığını söylemesi gerekir. Makalem için malzemeyi Özbekistan MK Parti komisyonundan almıştım.

XVI. Plenumda Reşidov'u karalama hareketinin önemli aktivistlerinden olmadınız mı?

XVI. Plenum olduğu yılda ben *Taşkent Akşamı* gazetesinin editörüydüm. MK'ye hiçbir şekilde tesir gösteremezdim. Dahası, XVI. Plenum kararları gereği işten gittim. "Kara Yürek" makalesine dönersek, İsmet Huşev'in *Prezident Erkasi* [Cumhurbaşkanı Şımarığı] kitabında makale hakkında derin bir inceleme vardır. Nasıl ortaya çıktı, kimin

emriyle yazıldı, sonra ne oldu, her şey yazılmıştır. Biz 32 kişi işten atılmıştık. Aramızda Özbekistan Baş Savcısı Numancan Börihocayev de vardı. Ancak makale yazmaya emreden, onu kontrol eden, hülasa veren kişi Parti komisyonu başkanlarından biriydi. Reşidov'dan sonra gelen tüm yöneticilerle iyi ilişkilerde oldu. Bugün de yeni cumhurbaşkanın sağ eli Zelimhan Haydarovdur.[620] O dönemde tüm bunları yapan Z. Haydarov'a Rus arkadaşlarımız dokunmazlık garantisini vermişler, bunu içki tanıdıklardan biliyorum. Bunu Haydarov bugün görevindeyken söylüyorum.

Sizin yanınıza gelerek, beni kurtarmaya yardım et, suçu kendine al, ailene bakarım, diye yalvardığı gerçek mi?

Hayır. Sadece bir baskı olmadan yazdığımı söylememe dair ricada bulunmuştu. Ne olursa olsun, makaleyi onun emri olmadan yazdığımı söylesem bile onun imzası duruyor. Fakat neticede Haydarov'a dokunulmadı.

O dönemde Reşidov'u himaye eden yazılar da oldu mu?

Hayır. Böyle bir şey bizim sistemde olanaksız bir şeydi. Belki içinden bu olaylara karşı olanlar olmuştur. Ben, mesela, gazete redaktörüydüm. Mümkün olduğu kadar Reşidov'u karalayan yazıları basmamaya çalışırdım. Hatta işten gittiğim belli olduğu son gün gazetenin son sayfasında Şeref Reşidov caddesinin adı değişmesine rağmen, caddenin resmini koydurup: "Reşidov Caddesinde hayat ebedi kaynayacak," diye yazdırmıştım.

Literaturnaya Gazeta'da Rasul Hamzatov[621] Reşidov lehine makale yazmamış mıydı?

Ben Özbekistan hakkında konuşuyorum.

Peki Özbekistan'da Muhammed Salih [622] "Düşene Tokat Atma" eserini yazmamış mıydı?

İslam Kerimov geldikten sonra yazılanlar oldu. Baturlar çoğaldı. Dediğim gibi kendim de "Merhumlar Sorguya Çekilmez" makalesini yazdım. Fergana'dan bir gazeteci "Reşidov'a Taş Atmayın" makalesini yazdı. Muhammed Salih'in cesareti, insanlığına hep saygı duyarım. 1991 Ekim'inde cumhurbaşkanının istifasını talep eden 16 kişinin arasında tek başına söz alarak Kerimov'u himaye eden kişi oldu. Fakat Reşidov'u aklayan bir eser yazdığına inanmam, yazdıysa da böyle bir şeyi neşredebilen bir yer yoktu. Belki de felsefi bir tarzda Reşidov adını gizleyerek yazmıştır. Zaten Reşidov aklandıktan sonra da Muhammed Salih'ten Reşidov lehine hiçbir şey

[620] Mülakatın yapıldığı dönemde Özbekistan Başbakanlık İdaresi Müdürüydü.
[621] Rasul Hamzatov (1923-2003), ünlü Sovyet/Avar şairi.
[622] Muhammed Salih (1949), şair, yazar, Kerimov devrinde sürgündeki muhalefet lideri.

duymadık. Şimdi aklıma geldi, Zahidcan Abidov *Aslanın Ölümü* adında bir şiirî benzetme yazmıştı. Burada da Reşidov'un adı geçmiyor, fakat konunun ona mahsus olduğu anlaşılıyor. Aslanın hayatta olduğunda her yerini yalayan hayvanlar ölümünden sonra üstüne çıkarak tekme attığı ifade edilen şiir 1985'te *Muştum* dergisinde basılmıştı. Tam da Reşidov'un aleyhine gerçekleşen hareketin doruğunda. Bunu neşrettiği için dergini redaktörü merhum İbrahim Rahim işten alındı. Zahidcan Abidov'a bayağı baskı yapıldı. Kendisi savaş katılımcısı, bir bacağını kaybetmişti. Bu haline bakmaksızın her toplantıda onun muhakemesi yapıldı. Fakat Reşidov'un adını dile getirerek, mertçe himaye eden kişi merhum İslam Kerimov oldu. Kerimov'un bazı taraflarını eleştiririm, fakat bu tarafını da itiraf ederim.

İlçeye Reşidov adı verilmesi Mirziyayev'in şahsî yararı için yapılan bir iş değildir. Mirziyayev'e Reşidov'un sayesi değmemiştir. Reşidov vefat ettiğinde Mirziyyev daha yeni üniversite mezunu olarak küçük ilmî hadım görevinde çalışmasını başlamıştı. Kendisi Cizzah'tan olmasına rağmen Reşidov'un hiçbir akrabasının ona bir yardımı, katkısı dokunmadı. Şeref Reşidov'un önemini, yaptığı işleri Mirziyayev anlıyor. Reşidov derecesindeki insan Özbekistan'da çok değil. Gayedir, Komünist Partidir, o gayeler içinde olduğu halde önemli işler yapabilenler: Şeref Reşidov, Osman Yusupov, Feyzullah Hocayev, Ekmel İkramov, Yoldaş Ahunbabayev ve sonradan gelen İslam Kerimov'u da ekleyebiliriz, bunlar olmadan Özbekistan'ın tarihi düşünülemez.

6.9. Değerlendirme

Görüldüğü üzere Reşidov devri hakkında genel olarak iyi izlenimler olmakla birlikte o zamanların en büyük sorunu insanların özgürlüğünün kendi ellerinde olmamasıydı. Sovyet insanı belirli sınırlar içinde seyahat etme imkanına sahipti. Çoğu zaman bu imkan toplum hayatına katkıda bulunan insanlar için bir ödül olarak verilirdi. Fakat insanların elinde maddi yeterliliği olsa bile istediği zaman Sovyetler Birliği'nin dışına, özellikle Batı devletlerine gidemezdi. Bunun yanı sıra insanlara tedavi görmeleri ve dinlenmeleri için de olanaklar sağlanırdı. Parti teşkilatları ve işçi sendikaları çalışanlara bunun gibi imkanlar sağlardı. Bu imkanlar bedava veya az bir ücret karşılığında sağlanırdı. Bazı işletmeler maaş dışında iyi çalışan ve disiplini çiğnemeyen işçilerine ekstra ödenekler verirdi. Buna benzer hal çiftçilerle de olurdu.

Komünist Parti'nin insanların hayatında ne denli önem taşıdığını da yaptığımız mülakatlardan anlamak mümkündür. İnsanlar için belki de parti hayatlarının her

aşamasında kendini belli eden bir etken olmamıştır fakat Parti'nin vazifesi insanların hayatlarında daha aktif bir yer kazanma olmuş. Bir diğer görevi kontrol olan bu teşkilat yurt dışına çıkma, Sovyetler ülkesini seyahat etme, sanatoryumlarda dinlenme ve tedavi alma gibi işleri de üstlenmiş, önemli kararları halka inmesinde vesile olmuş, bu kararların yürürlüğüne dair bir geri bildirim mekanizması olmuştur. Yolsuzlukları açığa çıkarmak, toplumdaki eşitliği sağlamak da partinin görevlerinden biri olmuştur.

Parti teşkilatının alt kısımları olan Pionerlik ve Komsomol üyeliğine her çocuk üye olmasına rağmen yetişkinlik çağına erince üyelik isteğe bağlıydı. Parti üyeliği siyasi kariyer yapmayı düşünenler için önemliydi. Parti işleri insanın ana işinin yanında bir gönüllülük faaliyeti olduğu ve ekstra zaman talep ettiğinden herkes parti çalışanı olmaya istek göstermeye meyilli olmayabilirdi. Özellikle bilimsel kariyer yapanlar veya sıradan işçiler partiye üye olmuyorlardı. Komsomol ve parti üyeliği belli bir para bedelini de gerektirirdi.

Bilimsel kariyer yapanlar için Moskova veya Rusya'daki diğer üniversitelere giderek yüksek lisans veya doktora araştırmalarıyla meşgul olmak önemliydi. Üniversiteler iyi tahsil alan ve kendisini gösteren talebelere mezuniyetten sonra böyle olanaklar sağlardı. Özellikle Moskova'da çok sayıda Özbek talebesi tahsil görmekteydi. Reşidov'un kendi çocukları da orada araştırmalarını sürdürmüştü. Sadece iyi bir tahsil görmek oradaki talim kurumlarında bilimsel kariyer yapmaya yeterli değildi. Rusçayı iyi bilmek de önemliydi. Çoğu zaman Özbekistan dışında tahsil alanlar tekrar vatana dönerdi. Bununla birlikte Rusya üniversitelerinde tahsil almak Özbekistan'da belirgin bir ayrıcalığa sebep olmuyordu.

İnsanların sosyal yaşamına gelecek olursak, mülakat yaptığımız insanların hepsinden gelen iyi yanıtlar halkın sosyal koşullardan genellikle memnun olduğunu göstermekte. İnsanlar yarınki günlerinden kuşku hissetmediklerini, yaşamlarında bir garantinin olduğunu söylediler. İnsanlar maaşlarıyla temel ihtiyaçlarını karşılayabilmişler. Fakat bununla birlikte özel mülk edinememekte, hayatlarının başında seçtikleri işten başkasına kolay geçememekteydiler. Uzun bir süre diyebileceğimiz Reşidov'un 24 yıllık yönetim süresinde enflasyon, bazı malların kıtlığı da görülmüştür. Bunun yanı sıra bazı malların Moskova ve diğer bazı cumhuriyetlerden bulunması, Özbekistan'da bazı ürünlere fazla ihtiyaç hissedilmesi, bazen böyle hallerin yasadışı işlemlere, özellikle hırsızlığa sebep olduğu da anlaşıldı.

Köydeki hayata gelince, anlaşıldığı kadarıyla şehir ve köy arasında belirgin bir fark vardı. Köy insanları şehir insanlarının sahip olduğu her imkana sahip değillerdi.

Fakat bu kendini geliştirmek isteyen bireyler için bir engel değildi. Çoğu kişi köyden şehirlere eğitim için gelirdi. Hayat şartları köyde şehirdekine nazaran daha zor olmasıyla birlikte bugünlerde bazı köylerdeki şartlardan daha iyiydi. Çiftçilik işleri bir sisteme tabi tutulmaktaydı. Belirlenen plan yapılamadığı zaman sebepler incelenir ve belgelenirdi. Kolhoz ve sovhozlardaki sosyal hayata öem verilirdi. Her kolhozun kütüphanesi ve kulübü olmak zorundaydı. Köylerde sık sık kültürel etkinlikler gerçekleşirdi.

Cumhuriyette milliyetler arası iletişim genel olarak iyi durumdaydı. Özellikle Taşkent depremi sonrası diğer cumhuriyetlerden gelen çok sayıda inşaat işçisi, mühendis ve ailelerinin burada kalmasıyla şehrin etnik yapısında hissedilebilir farklılık görüldü. Bu milliyetlerin mahalli halkla iletişim dili Rusçaydı. Şehirlerde Rusça bilenlerin sayısı köylerdekine nazaran daha çoktu. Rusça bilmek siyasi kariyer, bilimsel çalışmalar, parti görevlerinde oldukça önemli olmasının yanı sıra sıradan işçi veya çiftçiler için o kadar mühim değildi. Yine de Rusçayı hiç bilmeyen kişiler sayısı azdı. Örneğin, köylerde yaşayan Ruslar sayısının çok az olmasıyla birlikte okullarında raporlar Rusça yazılırdı. Yine de Rusların çoğunlukla yaşadığı şehirlerdeki bazı mahallelerde mahalli halk onlarla fazla irtibatta olmamış. Bu durum Taşkent'te daha iyi olduğu kuvvetle muhtemeldir. Dikkat edilecek husus şu ki etnik çatışmayla tarihte kalan Pahtakor olayı o zamanlar fazla ses çıkarmamış. Fakat böyle bir olayın olması hızla çoğalan Rus dilli insanların, bazılarında rahatsızlık yarattığını göstermektedir.

Taşkent depremi Reşidov döneminde önemli bir olay olmuştu. Bir yandan başkenti büyük bir inşaat meydanına dönüştüren deprem diğer yandan diğer cumhuriyetlerin Özbekistan'a yardım elini uzatmasıyla akıllarda kaldı. Gerek Taşkent'te yapılan inşaatlarla, gerek Taşkentli çocukları tüm yaz boyunca kendilerinde ağırlamayla diğer cumhuriyetler II. Dünya Savaşında savaş bölgelerindeki insanlara kucak açan Özbekistanlılara dostluk borcunu geri ödemiş oldular. Bunun yanı sıra Taşkent'in görünümü depremden sonra fazlasıyla değişmiş. Taşkent'in depremden sonra modern bir kente dönüşmesinde Reşidov'un büyük hissesi insanlar tarafından itiraf edilmektedir.

Reşidov'un hayatının son yıllarında gerçekleşen Afganistan'a asker gönderme olayı Özbekistanlılar arasında muhakemelere sebep olmuştur. Olay süreli yayınlarda bir dostluk jesti olarak gösterilmesine rağmen oradan gelen ölüm haberleri özellikle askerlik yaşındaki çocukları olan ailelerin tedirginliğine sebep olmuştur. Yine de bu olay hakkında medya ayrıntılı bilgi vermekten kaçındığı anlaşılmaktadır.

Reşidov döneminde de Özbeklik, millilik gayelerinin bazı durumlarda ortaya çıktığı da anlaşılmaktadır. Reşidov'un kendisi bu gibi gayeleri kollamamasına rağmen bu gayeleri ifade edenlere sert mücadele göstermediği, zamana uymanın önemini anlatmaya çalıştığı anlaşılabilir. KGB veya Merkez tarafından bazı önemli Özbeklere uygulanan cezaların sona ermesinden sonra bu kişileri destekleyebildiği, bir zamanlar kendisiyle çelişkiye girenlere bile halk için yaptığı işlerden ötürü saygı gösterebildiği de açıktır.

Pamuğun Özbekistan için önemli bir hammadde olduğu söyleşilerden de anlaşılmaktadır. Mülakat yapılanların her biri pamukla ilgili hemen hemen aynı cevaplar verdiler. Pamuk toplanacağı zaman tüm halk seferber edilirdi. Eğer başkentte sadece üniversite ve yüksek öğretim talebeleri ve çalışma yaşındakiler tarlalara götürülüyorsa, diğer şehirlerde ve köylerde küçük yaştaki çocuklar bile toplama işlerine katılırdı. Öğrenciler evlerinden uzaklardaki kolhoz ve sovhozlara götürülür, pamuk toplama planı sona erinceye kadar eve dönmezlerdi. Genel olarak yağışlı havalarda pamuk toplamaya sevk edilmemeleriyle birlikte soğuk ve kar kaplayan tarlalarda toplama yaptırılabilirdi. Pamuk toplama önemli bir görev olarak görülür, kimse bu yükümlülüğü sorgulamazdı.

Pamuk Vakası insanları etkileyen bir olay olmuş, özellikle köylerdeki çiftçiler için sancılı bir sürece dönüşmüştür. Soruşturmalar çiftçi ustabaşıdan muhasebeci, kasiyer, kolhoz müdürüne kadar kapsamış, çoğu kişi yargılanmıştır. Bununla birlikte pamuk yetiştirme planıyla ilgili usulsüzlüklerin olduğu da açıktır.

Reşidov döneminde muhaceretteki Özbeklerin de epey faallik gösterdikleri görülmektedir. Özellikle *Milli Türkistan* dergisi ve *Hürriyet* radyosu (Radio Liberty), SSCB ve özellikle Özbekistan hakkında münazaralar yürütür, orada çıkan haber ve kitapları takip eder ve cevap yazılar neşrederdi. Anlaşıldığı kadarıyla Sovyetler muhacirleri vatana geri çekme için ajitasyon çalışmaları yürütmüş, o dönemde vatana geri dönenler de olmuştur. Vatanda kalan akrabalar faal muhacirleri susturmak için Sovyetlerce kullanılan bir alet olduğunu anlamak mümkündür.

Reşidov'un şahsına gelince; tüm konuşanların onun hakkında olumlu ifadeler kullandığı görülmektedir. Cumhuriyette yapılan çoğu hayırlı işleri onun ismiyle bağdaştıranlar çoktur. Onun devrinde faaliyetlerini eleştiren muhacir konuşmacının da Reşidov'un şahsını değerlendirirken olumlu yaklaşımda bulunması önemlidir. Bunun yanı sıra çoğunlukla Reşidov'un hatırasının sürdürülmesiyle ilgili yapılanlar da

konuşmacılarda memnuniyet uyandırmaktadır. Reşidov gibi yöneticilerin halk tarafından tanınması ve bilinmesinin öneminin altı çizilmiştir.

SONUÇ

Sovyetler birliğinin oluşmaya doğru adım attığı gün doğan Şeref Reşidov, Türkistan topraklarında yeniden inşa edilen devletin gelişim sürecini kendi gelişim süreciyle eşdeğer bir biçimde ilerlemesine şahit oldu. Çocukluk dönemini Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında geçiren Reşidov, devletin en güçlü olduğu yıllarda önemli bir cumhuriyeti yönetmeyle meşgul oldu. Devletin krize doğru sürüklendiği devrinde hayatı ve yönetiminin son yıllarını yaşadı. Ölümünü Sovyetler Birliğinin çöküşü izledi.

Sovyet dönemi Özbekistan'ının en önemli yöneticilerinden olan Şeref Reşidov'un Özbekistan için önemini şu başlıklar altında toplayabiliriz. Reşidov, Sovyetler Birliği'nin devlete sadakat ve özveri bilinciyle yetiştirdiği insandı. Kendisinden önce gelenler Ceditçiler veya Stalin kuşağı olmuştu. Reşidov'un doğduğu dönem, onun tam da Stalin'in baskıcı siyaset döneminden sonra yönetime gelmesi ve uzun süre yöneticilik makamında kalma sebeplerinden birini teşkil etmiştir. Diğer bir avantaj, Reşdov'un II. Dünya Savaşına katılması ve orada yaralanması olmuştur. Genel olarak savaşa katılmak o zamanda siyasi kariyer yapanlar için son derece önemliydi.

Reşidov'un edebî bir çevreden gelmesini, Semerkant zümresini temsil etmesini ve arkasında o dönemde güç sahibi olan bir hamisinin olmamasını dikkate alırsak, onun Orta Asya'daki önemli bir cumhuriyet olan Özbekistan'ın baş yönetici makamına gelmesi oldukça olağanüstü bir haldir. Gerçi, Özbekistan SSC Birinci Sekreteri olmasından önce cumhuriyetin üç üst yönetim kurulunun biri olan Yüksek Kurul Başkanlığını yapmaktaydı, fakat bu makam diğer ikisi (Birinci Sekreterlik ve Bakanlar Kurulu) gibi önemli değil, daha çok törenseldi. Nitekim Emin Niyazov'un da bu görevden sonra Birinci Sekreterliğe gelmesi merkez tarafından bir yanlış olarak görülmüş ve birkaç yıl sonra görevinden alınmıştı.

Reşidov'un böyle rağbet görmeyen bir makamdan cumhuriyetin en önemli makamına gelmesinin birkaç sebebi tespit edildi: İlk önce Sovyetler Birliğinde katı bir yönetim ve baskıyla anılan Stalin'in ölümünden sonra ortaya çıkan de-Stalinizasyon süreci ve Stalin kuşağı yöneticilerinin ortadan kaldırılması. Reşidov siyasette Stalin kuşağı yöneticilerden etkilenen biri olmasına rağmen başka, daha genç bir kuşağın temsilcisiydi. Diğer bir husus, Stalinci kuşak yöneticisi olan E. Niyazov'un görevden alınmasından sonra Bakanlar Kurulu Başkanlığını yapan diğer bir genç kuşak siyasetçisi N. Muhitdinov'un ÖzSSC Birinci Sekreteri olması ve SSCB'nin yeni yöneticisi

Kruşçev'in dikkatini çekince hızla Moskova yönetim çevresine kadar yükselmesidir. Kısa bir müddet cumhuriyeti yöneten siyasetçi kendinden sonra bir vekil yetiştirmeye fırsat yakalamamış olmalıdır. Diğer yandan, Reşidov'un mühim diplomatik görevlerde bulunması, bazı seyahatlerde Kruşçev'le beraber olması da onun merkezde tanınmasına ve böylece adaylığının onaylanmasına sebep olduğu barizdir.

Reşidov'un diplomatik faaliyetleri oldukça önemlidir. Yüksek Kurul Başkanıyken başlayan bu faaliyet ömrünün son yıllarına kadar devam etmiştir. Özellikle onun Küba Füze Krizi'nde aldığı yer göz ardı edilmemelidir. Onun bu kriz bağlamında etkin rol oynayan tek cumhuriyet yöneticisi olması merkezin Reşidov'un şahsına ne denli güvendiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra cumhuriyet başkenti önemli diplomatik görüşmelere ev sahipliği yapmasında da Reşidov'un hissesi olmuştur. Ayrıca, Dünya ülkelerinin müstemlekeden özgürlüğe yöneldiği bir devirde Üçüncü Dünya adı verilen devletleri Sovyet yanlısı devletlere dönüştürmede Reşidov ve cumhuriyetinden Sovyetler tarafından rejimi temsil eden vekiller olarak faydalanılmıştır. Bu memleketlerin çoğunun Müslüman, halkının da beyaz ırktan olmayanlardan meydana geldiğini dikkate alırsak, Özbekistan da Sovyetlerin Müslüman ülkesi, yöneticisi de beyaz ırk vekili değildi.

Her şeyden önce Reşidov bir yazardı. Yazarlığını yoğun yönetim devrinde de bırakmadı. Sürekli yazıp çizdi. Eserlerini Özbekçe yazdı. Kitapları Sovyet dönemi ve Komünist Partisi'nin ilkelerini yansıtmaktaydı. Eserlerinde kurak yerleri sulama, Sovyet insanının yaşamı, kadınların topluma entegre edilmesi, savaş ve sonrasındaki gelişme, halklar dostluğu gibi konular sevgi aracılığıyla kaleme alınmıştı. Cumhuriyeti yönettiği yıllarda yazarları hep kolladı, sanata hamilik etti, Özbekistan yaratıcı kişilerinin bir araya geldiği şenlik ve toplantılara ev sahibi oldu. Yoğun yönetim yıllarında da yazmaktan durmayan Reşidov'un emekli olunca yazarlıkla daha yoğun meşgül olma arzusu vardı.

Reşidov Halklar Dostluğu gayesinin himayecisiydi. Çeşitli milliyetten insanları bir çatı altıda toplayanların Rus olduğundan Ruslara ağabey muamelesi yapardı. Gerçek anlamda enternasyonalizme inanmakta, savunmakta, bunun için muhacir muhalifler tarafından Rus yanlısı olarak eleştirilmekteydi. Yazı ve çıkışlarında Rusçanın önemini vurgulamasıyla birlikte Reşidov dönemi, mahallî kadronun çoğalmasıyla da tarihte kalmıştır. Yine de yönetim, bilim, teknoloji gibi önemli dallarda Rusça bilmek oldukça önemliydi. Diğer yandan Reşidov'un yönetim yıllarında cumhuriyetin etnik yapısında da belirgin değişimler meydana geldi, Rus dilinde konuşan insanlar çoğaldı.

Reşidov'un kişiliğini tektik edince onun hakkında en çok rastlandığımız tanım alçakgönüllülüğü oldu. Bunun yanı sıra toplumun her katmanından insanlarla konuşabilme yeteneğine sahip olan lider, kendinden daha yüksek olan makam sahipleriyle uzlaşma yeteneğine sahipti. Kime nerede ne söylemesini bilirdi. Belki de bu husus onun bu kadar uzun süre yönetimde kalabilmesini ve görevden alınmamasını sağlamıştır. Ondan önce olağanüstü siyasi kariyer yaparak daha önce hiçbir Orta Asyalı yöneticinin çıkamadığı KP Merkezi Başkanlık Heyeti üyesi olan Muhitdinov'un hızlı yükselişle birlikte aynı hızla aşağı yuvarlandığını gören Reşidov, bu olaydan kendine ders çıkarmış olmalı. Diğer yandan Birinci Sekreterlik görevine gelmeden önce şahsına yapılan eleştirilerden de sonuç çıkarmıştır. Komşu cumhuriyet başkanlarının merkeze ihtilaflarının nelere mal olduğunu da gözlemlemiş, bunun da dersini almıştır. Zaten ömrünün son yıllarında başına gelen kara günler de ağırlıklı olarak devletin başkanıyla yeteri kadar uzlaşamadığındandı. Fakat bunun yanı sıra gerekli zamanda rakiplerinden kurtulmak için gerekli manevralar da yapabilen bir siyasetçiydi. Kısaca, uzlaşabilme, esneklik ve zamanında tedbir alabilme yeteneği Reşidov'un uzun süreli yönetiminin temel taşlarındandı. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki özellikle Brejnev dönemi çoğu cumhuriyette uzun bir devir yönetim değişikliği yapılmayan bir dönemdir. Öyle olsa da, bazı cumhuriyetlerde skandal görevden almalar olmuştur.

Reşidov'un yönettiği yıllarda Özbekistan'ın genel durumunu değerlendirirsek, çeyrek asra denk gelen o süreci Sovyet Özbekistan'ının en parlak yılları diye niteleyebiliriz. Genel olarak o yıllar tüm Sovyetler ülkesinin belli bir refaha eriştiği, dış dünyada belli bir düzeyde saygı elde edebildiği yıllardı. Sadece Özbekistan değil, diğer cumhuriyetlerin de ekonomik ve sosyal yönden istikrara ulaştığı yıllardır. Sovyetlerin ilk yıllarda yaptıkları reformların meyve verdiği, savaşın ağır yıllarının geride kaldığı, toplumun değişik alanlarına dikkat edildiği yıllardı. Tam o yıllarda Özbekistan'da tarım, sanayi, sosyal hayat, eğitim, sanat ve diğer sahalarda önemli işler yapıldı. Uzay teknolojileri, nükleer araştırmalar gibi bir bakışta Özbekistan gibi tarım cumhuriyeti için alakasız olan alanlara bile yatırım yapıldı.

Reşidov'un müzakereciliği Taşkent depremi gibi bir afetten bile cumhuriyet lehine faydalanılmasına sebep oldu. Başkentin görünümü kat be kat modernleşti, şehrin altyapısı değişti. Sadece Taşkent'te değil, cumhuriyetin kendisinde de yapı değişikliği oldu. Tam da Reşidov'un yönetim yıllarında oluşturulup bugüne kadar yürürlükte olan idari yapı oluştu. Cumhuriyette yeni vilayetler ve şehirler ortaya çıktı. Tüm Sovyetler ülkesindeki genel bir istikrarı göz önünde bulundurursak bile, Reşidov'un yerine başka

birini hayal ettiğimizde bu gelişmelerin gerçekleşmesinin güç olacağı kuvvetle muhtemeldir.

Genel olarak cumhuriyet hayatının olumlu yönde değerlendirilmesine rağmen bu yorum görecelidir. İnsanların hayatında nispi bir istikrar olmasına rağmen tam manada özgürlük yoktu. Özgürlük derken ifade, hareket serbestîsi ve karar verme özgürlüğü kastedilmektedir. Zaten ülke de dış dünyadan soyutlanmış, kapalı kapılar ardındaydı. Ekonomik durum gitgide buhrana yüz tutmaktaydı. Özbekistan'ı ele aldığımız zaman dış ülkelerden gelenlere örnek bir cumhuriyet olarak gösterilmesine ve gezdirilmesine, çok sayıda doğal kaynağın buradan temin edilmesine rağmen Rusya Federasyonu veya merkeze daha yakın olan cumhuriyetlere nazaran iktisadî hayat daha gerideydi.

Özbekistan'ın pamuk üretici cumhuriyet olarak tanınmasına rağmen diğer sahaların gelişmesine de dikkat edilmesi Reşidov'un merkezin gözünde sadece pamuk cumhuriyeti olmaktan çıkarak, diğer önemli kaynaklarla da bilinme çabaları görülmektedir. Başka bir deyişle, sadece pamukla devlet ekonomisine katkıda bulunmanın cumhuriyet için riskli olduğunu Reşidov ta o zamanlarda anlamış olmalıdır ki onun döneminde bugün de Özbekistan ekonomisine önemli oranda katkı sağlamakta olan altın, uranyum, doğal gaz ve sairlerin elde edilmesine başlandı. Çeşitli alanlarda bilimsel çalışmalar yürütüldü. Fakat yine de pamuk bağımlılığından kurtulmak mümkün olmadı.

Yaptığımız çalışma sonucunda pamuğun önce Türkistan, sonra Özbekistan tarımında ehemmiyet kazanması sürecinde bölgenin başına ne tür sorunlar açtığı da sarih bir şekilde görüldü. Pamuk üretimi cumhuriyete önce Çarlık Rusyası, daha sonra Sovyetler Birliği tarafından dayatıldı. Daha önce pamuk yetiştirilmiş olsa da bu hammadde oranı diğerlerine nazaran azdı, kalitesi de dünya pazarı ile rekabet edemezdi. Rusya'nın Türkistan'ı işgal etmesi ve uygun tür pamuğun burada ekilmesiyle pamuk gitgide yaygınlaşmaya başladı.

İklimsel olarak pamuk üretimine pek de uygun olmamasına rağmen Reşidov devrinde Özbekistan dünyanın en çok pamuk üreten bölgelerinden birine dönüştü. Buna sebep çok sayıda çöl ve kurak toprakların tarlalara dönüştürülmesi oldu. Bu sürece Reşidov'un önderlik ettiği, yeni çözümler ürettiği açıktır. Çok sayıda kanallar yapılarak pamuk üretilmesi için gerekli olan su temin edildi. Diğer yandan pamuğun verimli türlerini üretmek için de devlet düzeyinde işler yapıldı. İyi bir propagandacı olan

Reşidov'un yazdığı kitap ve makalelerinde kurak yerleri tarıma elverişli yapma, pamuk yetiştirme gibi gayeler geniş çapta yer almaktaydı.

Pamuk üretimindeki hatalar bölgede büyük bir çevresel facia yarattı. Kazakistan ve Özbekistan'ın paylaştığı Aral gölü sulamada kullanılan suyun göle ulaşmaması nedeni ile kurumaya yüz tuttu. Bu sorunu tarım topraklarının düzensiz sulanması neticesinde Aral bölgesinde ortaya çıkan çevresel sorunların yanı sıra ekonomik sorunların da büyümesi bölgede hoşnutsuzluğun artmasına kapı açma ihtimalini doğurdu. Bunun yanı sıra aşırı ilaçlamalar neticesinde ahalide sağlık sorunları da görülmeye başladı. Şunu da söylemeden geçemeyiz, tüm bu sorunlar için sadece Reşidov'u sorumlu tutmak doğru olmaz. Evet, çöllerin tarıma uygun hale getirilmesi ve Aral gölüne giden nehirlerden su alınması Reşidov'un yönetim yıllarında doruğa çıktı, fakat kanalların yapılması daha Reşidov'un başkanlığa gelmesinden çok önce başlamıştı. Üstelik Aral'ın kurumasına dikkat çeken de Reşidov oldu. Reşidov'un suçlanması gerekiyorsa, çöllerin aktif tarım alanlarına dönüştürmenin bir doğa sorununa yol açacağını öngörememesi ve düzensiz sulamanın yaratacağı problemleri uzmanlara danışarak engellememesi açısından suçlanabilir.

Pamuk üretimi Sovyetler döneminde siyasi bir meseleydi. Pamuk üretimine karşı söz etmek, ekme veya toplamayı reddetmek acımasız bir şekilde cezalandırılırdı. Bu sebepten uygunsuz hava şartlarında bile tarladaki işler devam etmek zorundaydı. Hasat zamanında pamuk toplamakla alakasız olanlar bile tarlalara pamuk toplamaya götürülürdü. Çocuk emeğinden faydalanılır, çoğu zaman okullar pamuk hasadı bitene kadar tatil olurdu.

Özbekistan'da pamuk üretimi ile ilgili tarihî süreç Sovyetler Birliği'nin ekonomide cumhuriyetleri ne denli harcayabildiği, kendi elleriyle yolsuzluklara kapı açabildiğini gösterdi. Yanlış planlamalar, merkezin ne pahasına olursa olsun pamuk üretme talebi cumhuriyetleri dolaylı yollara başvurmaya sevk etti. Bunun neticesinde yok olanı var olarak gösterme, çoğaltıp yazma, rüşvet ve yolsuzluklar ortaya çıktı. Tüm bu halleri en büyük pamuk cumhuriyetinin yöneticisi olan Reşidov biliyordu. Bu süreçte SSCB Genel Sekreteri olan Brejnev'in de bu sahteliklerden haberi olmaması mümkün değil. O dönemde gerçekten planın gerçekleşmesinden daha ziyade Batı'nın gözünde güçlü görünmek önemliydi. Burada yine Reşidov'u merkezin taleplerine zamanında set çekemediğini itiraf etmek gerekiyor. Zaten merkezle zıtlaşmak Reşidov'a has bir tavır değildi. Böyle yapmanın kendine zarar vereceği, merkezin de ne pahasına olursa olsun istediğini yapacağını bilecek kadar deneyime sahipti.

Burada bütün suçu merkeze yükleyerek Reşidov'un savunusunu yapma gibi bir eğilim sergilemek niyetinde değiliz. Yapılan çalışmalar o devirde sadece pamuk planını yerine getirmede yolsuzlukların olmadığını, Reşidov'a yakın olmanın, Cizzahlı olmanın bir ayrıcalık sağladığını, Partinin sözde katı bir denetimine rağmen yolsuzlukların en alt düzeye kadar yaygınlaşabildiğini göstermektedir. Reşidov'un ailesi ve en yakın akrabalarına söz geçirerek tevazulu bir hayat yaşamalarını istemesine rağmen, katı bir tavırla eş dost kayırma, yolsuzluk ve yolsuzluklara karşı mücadelenin başlatmadığı barizdir. Bunca yıl cumhuriyette elde ettiği güçlü statü, propagandacılık kabiliyeti, Moskova'ya yakınlık ve yazarlığı ile en azından kendi cumhuriyetinde temiz bir düzen tertip edebilirdi. Diğer yandan pamukla ilgili Moskova'nın kabarık isteklerini kesecek güçe sahipti. Fakat Reşidov'un buna cesaret edemediği, belki de istemediği anlaşılmaktadır. Cumhuriyetin pamuk üretiminde önde gelen ülkelerden oluşu, böyle olduğu için Moskova'nın kendisi ve cumhuriyetine ayrıcalıklı yaklaşımı Reşidov'un gurur kaynağı olduğu, bu itibardan mahrum olma endişesi çoğu usulsüzlüğe göz yummasına sebep olduğu olasıdır.

Özbekistan, Andropov tarafından tüm SSCB'deki yolsuzluk olayları ile mücadelede seçtiği bir ülkeydi. Kendisi istihbarat teşkilatından gelen Genel Sekreter, tüm Sovyetler Birliğinde olup biten yolsuzluklardan haberdardı. Özbekistan'daki yolsuzluklar diğer cumhuriyettekilerden daha büyük olmamasına rağmen cumhuriyet gösterişli bir cezalandırma için seçildi. Burada olan çok sayıda yolsuzluk davaları "Pamuk İşi" olarak dönemin basınına yansıdı. "Pamuk İşi" Sovyetler tarihindeki en büyük ekonomik ve siyasi skandal oldu.

Özbekistan'ın seçilmesinde, yolsuzluk oranının ne denli büyük olmasından ziyade, Andropov'un Reşidov'un şahsına olan husumetinin sebep olduğu da Sovyet tarihinde yöneticilerin hami-ast ilişkisinin önemini göstermektedir. Önce Krusçev, sonra Brejnev'in himayesinde olan bir yöneticinin Andropov ile iyi geçinemediğinden başının belaya girdiği açıktır. Böyle olmakla birlikte Reşidov'a karşı karalama hareketleri sadece onun ölümünden sonra gerçekleştirilebildi.

Bunun yanı sıra Reşidov'un pamukla ilgili hüzünlü hayat hikayesinin rejimin kendi sadık adamlarını bile göz kırpmadan yok edebileceği, yok etmede de bir gösteri yapabileceğini görmekteyiz. Reşidov'un hayatı aynı anda Sovyet dönemindeki birçok hayatın da bir aynası gibidir. Sovyet rejimine sadakat gösteren, ona hizmet eden, faydalı olan çok sayıda kişilerin rejim tarafından yutulduğu ve harcandığını Reşidov'un hayat hikayesi bir kanıt olarak gösterir.

Pamuk İşi'ni Özbekistan dışındaki diğer cumhuriyetlerde olan yolsuzluk operasyonlardan ayırt eden husus, Özbekistan'daki yolsuzluklar merkezi memnun etmek, onunla çelişmemek için, özellikle Reşidov'un Moskova'nın isteğine karşı çıkamadığından yapılmış olmasıdır. Şüphesiz, bu yolsuzluklardan kendi ekonomik yararı için faydalananlar da olmuştu, fakat asıl sebebin - diğer yolsuzluk davalarında olduğu gibi - kazanç elde etmek olmadığı anlaşılmaktadır.

Pamuk Skandalı Özbekistan için bir milli davaya dönüştüğü de görülmektedir. Özbekistan'ın SSCB bünyesindeki son Birinci Sekreteri ve bağımsızlıktan sonra ilk Cumhurbaşkanı Kerimov, bu olaydan kendi prestiji için faydalanmayı bildi. Reşidov başta olmak üzere pamuk davası ile karalananlar aklandı. Reşidov'un saygısının geri kazanılması sonraki Cumhurbaşkanı Mirziyayev için de itibar kazanma yolunda siyasi bir araçtı. Kendisinin seçim öncesi faaliyetleri kapsamında Reşidov'un adı doğduğu ilçeye verildi, doğumunun 100. yıldönümü tüm cumhuriyette kutlandı. Kısacası, Reşidov'un şahsı yeni bağımsız Özbekistan yöneticileri için siyasi bir destek gücüne dönüştü.

Tüm bunlar dikkate alındığında, Reşidov için tam anlamıyla bir "milliyetperver, kahraman" veya sadece "Moskova'nın sadık kölesi" dememiz doğru olmayacaktır. Reşidov kendi devrinin insanıydı. Sovyetler'in yetiştirdiği, merkeze sadık, enternasyonal bir Komünist, fakat kendini vatanı olan Özbekistan ve halkına hizmet etmeye adayan bir insandı. Diğer yandan Sovyet sisteminin noksanlarından kendi çıkarı için değil, yönettiği cumhuriyetin çıkarı yolunda faydalanabilen zeki bir yöneticiydi.

BİBLİYOGRAFYA

Şeref Reşidov'un Eserleri

Reşidov, Şeref, *Qahrim,* Özdavrnaşr, Taşkent, 1945.

Reşidov, Şeref, *Döstlik va Qardoşlik Tili,* Özbekiston KP Markazıy Komitetining Nashriyoti, Taşkent, 1978.

Reşidov, Şeref, *Döstlik, Birodarlik va Hamkorlik Tili,* Özbekiston KP Markazıy Komitetining Nashriyoti, Taşkent, 1979.

Reşidov, Şeref, *Eserler I cilt Galipler,* Gafur Gulam Neşriyatı, Taşkent, 1981.

Reşidov, Şeref, *Eserler II cilt Börondan Kuçli,* Gafur Gulam Neşriyatı, Taşkent, 1981.

Reşidov, Şeref, *Eserler III cilt Qudratli Tölqin,* Gafur Gulam Neşriyatı, Taşkent, 1982.

Reşidov, Şeref, *Eserler IV cilt Adabiy-Tanqidiy Maqolalar, Xotiralar, Kamolot,* Gafur Gulam Neşriyatı, Taşkent, 1982.

Reşidov, Şeref, *Eserler V cilt Publitsistik Maqolalar,* Gafur Gulam Neşriyatı, Taşkent, 1983.

Diğer Kaynaklar

Abduxoliqov, İrismat, *Men Bilgan Şarof Aka,* Akademnashr, Taşkent, 2018.

Acemoğlu, Daron; Robinson, James A., *Why Nations Fail,* Profile Books, London, 2012.

Anday, Melih Cevdet, *Sovyet Rusya, Azerbaycan, Özbekistan, Bulgaristan, Macaristan,* Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1965.

Anderson, Barbara A, Silver Brain D, "Estimating Russification of Ethnic Identity among Non-Russiansın the USSR", *Demography,* Volume 20, No 4, November 1983, s. 461-489.

Andican, Ahat *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi,* Emre, İstanbul, 2003.

Aslan, Betül, "Sovyet Rusya Hakimiyetinde Yaşayan TürklerinOrtak "Birleştirilmiş Türk Alfabesi"nden "Rus Kiril" Alfabesine Geçirilmesi", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* Sayı 40, Erzurum 2009, s. 352-374.

Asqarov, Ahmadali (ed.), *Özbekistan Halkları Tarihi,* Fan neşriyatı, Taşkent, 1993.

Bala, Mirza, "Sovyetlerin Dinî Bir Müracaatnamesi Münasebetile", *Dergi,* S. 14, 1958, s.3-10.

Bala, Mirza, "Sovyetler Birliğinde Türkoloji, "Türk Dilleri" ve "Türk Milletleri"", *Dergi,* S.8, 1957, s. 3-18.

Bennigsen, Alexandre; Lemercier-Quelquejay, Chantal, *Islam in the Soviet Union,* Pall Mall Press, London, 1967.

Carlisle, Donald S., "The Uzbek Power Elite: Politbyuro and Secretariat (1938-83)", *Central Asian Survey*, Vol. 5, No 3/4, Büyük Britanya, 1986, s. 91-132.

Collins, Kathleen, *Clan Politics and Regime Transition in Central Asia,* Cambridge University Press, 2006.

Davletşin, Tamurbek, "Türkistandaki Sovyet Sömürgeciliğinin Mahiyeti Üzerine", *Dergi,* S.44, 1966, s. 16-26.

Filipov, A. V. *İstoriya Rossii 1945-2008,* Prosveşenie, Moskova, 2008.

Garthoff, Raymond L., "Cuban Missile Crisis: the Sovyet Story", *Foregn Policy,* No.72, (Autumn 1988), s. 61-80.

Gleason, Gregory, "Sharaf Rashidov and the Dilemmas of National Leadership", *Central Asian Survey*, Vol. 5, No 3/4, Büyük Britanya, 1986, s. 133-160.

Gönülalan, Berker, ""Dergi" Dergisine Göre Sovyet Hakimiyetindeki Türkler (1955-1972)", yüksek lisans tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2019.

Gucciolla, Ricardo Mario, "The Crisis of Sovyet Power in Central Asia: 'the Uzbek Cotton Affair' (1975-1991)", doktora tezi, IMT School for Advanced Studies, Lucca, Italy, 2017.

Gucciolla, Riccardo Mario "Sharaf Rashidov and the International Dimentions of Soviet Uzbekistan",*Central Asian Survey,* Vol. 39, No 2, 2020, s. 1-17.

Haitov, Şadman, "Obşestvennıe Organizatsii Uzbekistana v Razvitii Mejdunarodnıh Svyazey Stranı (70-80 gg)", Tarih Bilimdalı Adayı tezi için avtoreferat, Taşkent, 1991

Kabış, S., "Türkistan ve Kafkasya Cumhuriyetlerinde Pamukçuluğun Gelişmesindeki Zorluklar", *Dergi,* S. 1, Ocak-Mart, 1955, s. 124-128.

Kantemir, A., "İslamiyet ve Komünizm", *Dergi,* S. 16, 1959, s. 3-15.

Kamp, Marianne, *The New Woman in Uzbekistan: Islam, Modernity, and Unveiling under Communizm,* University of Washington Press, Seatle, 2006.

Kanlıdere, Ahmet, "İdil-Ural ve Orta Asya'da Kültürel ve Toplumsal Dönüşüm (1800-1991)", *Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi,* hazırlayan: A. Kanlıdere ve İ.Kemaloğlu, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020, s. 459-504.

Kanlıdere, Ahmet (ed), *Orta Asya Türk Tarihi,* Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2011.

Karimov, İslam, *Xalqimizning Otaşqalb Farzandi,* Özbekistan Neşriyatı, Taşkent, 1992.

Karimova, Z, Peşkina, T (ed), *Quyoshga İntilgan Alloma,* Özbekistan Neşriyatı, Taşkent, 1998.

Kaval, Y., "Sovyetler Birliğinde Çocuk İşçiliği", *Dergi,* S. 2, Nisan-Haziran, 1955, s. 122-129.

Kaynar, Ayfer (ed), *Baymirza Hayit'in Eserleri ve Faaliyetleri Hakkında Bildirilen Fikirler,* Atattürk Kültür Merkezi, S. 117, Türk Fikir ve Sanat Adamları Dizisi No. 11.

Kayum Han, Veli, "Şaraf Raşidoviç Raşidovga Açiq Mektub", *Millî Turkistan,* S. 99A, Kasım-Aralık 1963, s. 3-22.

Kayum Han, Veli, "Şaraf Raşidoviç Raşidovga açıq mektub II", *Millî Türkistan,* Ocak-Şubat 1964, S. 100 A, s. 3-19.

Kayum Han, Veli, "Şaraf Raşidoviç Raşidovga açıq mektub III Türkistandağı Komünist Matbuatlarının Hücumige Cevab", *Millî Türkistan,* Mart-Nisan 1964, S. 101 A, s. 3-17.

Khaleed, Adeeb, *Making Uzbekistan: Nation, Empire and Revolution in the Early USSR,* Cornell University Press, ITHACA and London, 2015.

Khalid, Adeeb, *Central Asia; A New History from the Imperial Conquest to Present,* Princeton University Press, Princeton, 2021.

Kobilov Ş. R (ed.), *Şarof Raşidov-Buyuk Davlat va Jamiyat Arbobi*, Doğumunun 100 yıllığına düzenlenen sempozyum materyalleri, Taşkent, 2018.

Konstitutsiya (Osnovnoy Zakon) Soyuza Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik, Yuridiçeskoe İzdanie Narkomstata RSFSR, Moskova, 1925.

Konstitutsiya (Osnovnoy Zakon) Soyuza Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik, Yuridiçeskoe İzdatelstvo, Moskova, 1937.

Konstitutsiya (Osnovnoy Zakon) Soyuza Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik, İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturı, Moskova, 1977.

Kurban, Vefa, *Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Tarihi,* Yeditepe, İstanbul, 2020.

Kunaev, Dinmuhammed, *Ot Stalina do Gorbaçeva,* Sanat, Almatı, 1994.

Kuznetsov, V. (ed.), *Sovetskie Konstitutsii, Hrestomatiya,* C.I, Blagoveşensk, 2015.

Lebedeva, Paraskeva, "K Voprosu o Statuse Gruzinskogo Yazıka v Sovetskiy Period", *Society: Philosophy, History, Culture,* 2021. No. 7.

Ligachev, Egor, *Inside Gorbachev's Kremlin,* Routledge, New York, 2019.

Matlubov, B. A. (ed), *Şarof Raşidov-Buyuk Davlat va Jamoat Arbobi (Atoqli Davlat Arbobi, Yozuvchi Şarof Raşidov Tavalludining 100 yilligiga Bağişlangan İlmiy va Madaniy-Ma'rifiy Anjuman Materiallari),* Taşkent, 2018.

Muhitdinov, Nurettin, *Gody Provedennye v Kremle,* Taşkent, 1994,

Muhitdinov, Nurettin, *Kremlda Ötgan Yillarim,* Özbekistan Neşriyatı, Taşkent, 1995.

Muhitdinov, Nurettin, *Reka Vremeni ot Stalina Do Gorbaçeva,* Taşkent, 1995.

Nordman, Eduard, *Ştrihi k Portretam: General KGB Rasskazıvaet,* Belta Yayınevi, Minsk, 2004.

Normatov, Meli, *Xalq Farzandi,* Gafur Gulam Neşriyatı, Taşkent, 2017.

Nosirov, Örol, *Şarof Raşidov-Davr Farzandi,* Fen Neşriyatı, Taşkent, 1992.

Özbekiston Milliy Entsiklopediyasi, C. 1-12, Davlat İlmiy Nashriyoti, Taşkent, 2002-2006.

Özbekiston SSR Oliy Soveti Deputatlari: Töqqizinçi Çaqiriq, Özbekiston, 1976.

Pipes, Richard, "Sovyetler Birliğinde Milliyet Meselesi", *Dergi,* S.14, 1958, s. 3-11.

Potseluev, V. A. *İstoriya Rossii XX Stoletiya,* Vlados, Moskova, 1997.

Prohorov, A. (ed), *Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya,* "Gulistan", 1969-78.

Popov, A. "Münhenskiy İnstitut po İzuçeniyu İstorii i Kulturı SSSR i "Vtoraya Volna" Emmigratsii", *Novıy İstoriçeski Vestnik,* S 1, 2004, s. 54-71.

Razzakov, Fyodor, *Korruptsiya v Politbyuro: Delo Krasnogo Uzbeka,* Algoritm, 2009.

Razzakov, Fyodor, *Şarof Raşidov: Hayot va Mamot,* Özbekiston, Taşkent, 2020.

Reşidov, Asil, *Akam Haqida,* Fan neşriyatı, Taşkent, 1992.

Reşidova, Gulnara; Komilov, Doniyor, *Şarof Raşidov: Inson Davr Közgusida va Davr Inson Taqdirida,* Tasvir, Taşkent, 2017.

Rizayev, Saidakbar, *Şarof Raşidov Portretiga Çizgilar,* Şarq Neşriyatı, Taşkent, 2021.

Roberts, Priscilla (ed), *Cuban Missile Crisis the Essencial Reference Guide*, ABC-CLIO, California, 2012.

Sivrioğlu, Ulaş Töre; Türkoğlu, Ahmed Javid, *Afganistan 1978-1992; Soğuk Savaşın Sıcak Cephesi,* Paradigma Akademi, Çanakkale, 2021.

Şaropov, Abdulla (ed.), *Özbekistan Tarihinden Üniversal Kullanma,* Akademnaşr, Taşkent, 2019.

Tekiner, Süleyman, "Özbekistan'da Milliyetçilik", *Dergi*, S.41, Münih 1965, s.35.

Togan, Zeki Velidi, "Sovyetlerin Türkistanda Tatbik Ettikleri Siyasetin Son Safhaları", *Dergi,* S.1, Ocak-Mart, 1955, s. 5-21.

Togan, Zeki Velidi, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi,* Enderun, İstanbul, 1981.

Ubiria, Grigol, *The Nation-Building in Central Asia: the Making of the Kazakh and Uzbek Nations,* Routledge, New York, 2018.

Usmanov, K. (ed.), *Vatan Tarihi,* Şark Neşriyatı, Taşkent, 2016.

"Uzbekistan" *Central Asian Survey,* Vol. 39, No 2, 2020, s. 185-201.

Uzunel, Nurgül, *"Milli Türkistan"Türkistanlı Muhacirlerin Avrupa'daki Dergisi: 1942-1976,* Ayaz Tahir Türkistan İdil Ural Vakfı, İstanbul, 2016.

Valiullin K. B, Zaripova R. K. *İstoriya Rossii XX vek,* BaşGU, Ufa, 2002.

Von Stackelberg, Georg, "Sovyetler Birliği Müslüman Halkları Üzerinde İslamiyetin Etkisi", *Dergi,* S.45, 1966, s. 9.

Yuldaşev, B. S. (ed), *İnstitut Yadernoy Fiziki* İlm-Ziyo-Zakovat Neşriyatı, Taşkent, 2018.

Zufarov, K. A. (ed), *Uzbekskaya SSR*, Özbek Sovyet Ansiklopedisi Neşriyatı, Taşkent, 1981.

Базарова В. В. "О проблемах коренизации в национальных автономиях Восточной Сибири в 1920-е — 1930-х гг, *Власть* - 2013. - № 12.

"Двенадцать лет с Хрущевым: Воспоминания члена Президиума ЦК КПСС, секретаря ЦК КПСС", *Аргументы и факты*. № 44,1989.

İnternet Kaynakları

Celilov, Kamil, "Konstitutsiya Obetovannaya", *Gazeta.Uz,* 08.12.2021, https://www.gazeta.uz/ru/2021/12/08/constitution-day/, (erişim tarihi: 10.01.2023)

PapaSlver, "Arxitekture SSSR: Gostinitsa "Uzbekistan" v Tashkente", https://pikabu.ru/story/arkhitektura_sssr_gostinitsa_uzbekistan_v_tashkente_7438487, (erişim tarihi: 24.04.2022.)

Razzakov, Fyodor, "Şaraf Raşidov-Politik i Diplomat", *Narodnoe Slovo,* 27.10.2022, https://xs.uz/ru/post/sharaf-rashidov-politik-i-diplomat, (erişim tarihi: 22.11.2022.)

[1] "Uçkuduk ne Tolko "Tri Kolodtsa", no i Mestorojdenie Urana v Uzbekistane", https://dprom.online/mtindustry/uchkuduk-ne-tolko-tri-kolodtsa-no-i-mestorozhdenie-urana-v-uzbekistane/ (erişim tarihi: 26.04.2022)

"İmya Rukovoditelya Vremyon SSSR Şarafa Raşidova Prisvoili VUZu v Samarkande", 14.01.2022, *Sputniknews.Ru,* https://uz.sputniknews.ru/20220114/imya-rukovoditelya-vremen-sssr-sharafa-rashidova-prisvoili-vuzu-v-samarkande-22193581.html, (erişim tarihi: 07.06.2022)

"Jizzax Tumani Şarof Raşidov Nomi bilan Ataldi", *Gazeta.Uz,* 22.12.2016, https://www.gazeta.uz/oz/2016/12/22/jizzax/, (erişim tarihi: 07.06.2022)

"Kaşmirskaya Pesnya Şarafa Raşidova Vnov v Teatralnıh Podmostkah", *Sputniknews.Ru,* 06.11.2017, https://uz.sputniknews.ru/20171106/Kashmirskaya-pesnya-Rashidov-spektakl-6753334.html, (erişim tarihi: 07.06.2022)

"KGB O'zbekistonga qarshi: tarixchi «paxta ishi»ning yashirin sabablarini ma'lum qildi", *Kun.Uz,* 21.05.2019, https://kun.uz/uz/news/2019/05/21/kgb-ozbekistonga-qarshi-tarixchi-paxta-ishining-yashirin-sabablarini-malum-qildi, (erişim tarihi: 09.06.2022)

"Litso Sovetskogo Vostoka", *Sputniknews.Ru,* 06.11.2017, https://uz.sputniknews.ru/20171106/Sharaf-Rashidov-ubilei-Djizak-6739656.html, (erişim tarihi: 07.06.2022)

Mehti, İlga, "Hlopok, Lyudi, Voynı", *Hronika Turkmenistana,* https://www.hronikatm.com/2016/12/hlopok-lyudi-voynyi/, (erişim tarihi: 31.08.2022.)

"Mirziyoyev Sharof Rashidovning Özbekistonga Qilgan Xizmatlarini Yaxşi Anglaydi", *Ozodlik Radiosi,* 27 Aralık 2016, https://www.youtube.com/watch?v=AOj9PEQuS0A, (erişim tarihi: 26.09.2022)

"O Dvortse", *Drujba Narodov,* http://xalqlardostligi.uz/o_dvortse.htm, (erişim tarihi: 24.04.2022.)

"O Gorode Navai", http://navoiy.uz/9-o-gorode-navoi.html, (erişim tarihi: 26.04.2022)

"O Muzee Prikladnogo İskusstva", http://www.artmuseum.uz/ (erişim tarihi: 04.05.2022)

"O'zbekiston mustaqilligi uchun Sovet tizimiga qarshi kurashgan Mirtemir Mirabdullayev vafot etdi", *Sof.Uz,* 24.03.2018, https://sof.uz/uz/post/o-zbekiston-mustaqilligi-uchun-sovet-tizimiga-qarshi-kurashgan-mirtemir-mirabdullayev-vafot-etdi , (erişim tarihi: 27.09.2022)

"Prezident Otkrıl v Djizzake Pamyatnik Şarafu Raşidovu", *Sputniknews.Ru,* 06.11.2017, https://uz.sputniknews.ru/20171106/Prezident-Djizak-pamyatnik-Rashidovu-6751648.html, (erişim tarihi: 07.06.2022)

"Sharof Rashidovning qizi Svetlana Rashidova AQShda vafot etdi", *Kun.uz,* 17.12.21, https://kun.uz/uz/news/2021/12/17/sharof-rashidovning-qizi-svetlana-rashidova-aqshda-vafot-etdi, (erişim tarihi: 14.04.2022)

"Skonçalsya Bıvşıy Rukovoditel Uzbekistana", *Radio Ozodlik,* 17.03.2017, https://rus.ozodi.org/a/28375695.html, (erişim tarihi: 14.06.2022)

"Skonçalsya Byvşıy Rukovoditel Uzbekistana", *Radio Ozodlik,* 17.03.2017, https://rus.ozodlik.org/a/28375349.html, (erişim tarihi: 16.06.2022)

"Sobiq ittifoq davrida O'zbekiston mustaqilligi yo'lida maxfiy tashkilot tuzgan Mirtemir Mirabdullayev vafot etdi", *Kun.Uz,* 20.03.2018,

https://kun.uz/uz/news/2018/03/20/sobik-ittifok-davrida-uzbekiston-mustakilligi-julida-mahfij-taskilot-tuzgan-mirtemir-mirabdullaev-vafot-etdi, (erişim tarihi: 27.09.2022)

"Stoliçnıy Metropoliten Predlojili Nazvat İmenem Şarafa Raşidova", *Sputniknews.Ru,* 29.06. 2021, https://uz.sputniknews.ru/20210629/istorik-predlojil-nazvat-stolichnyy-metropoliten-imenem-sharafa-rashidova-19458292.html, (erişim tarihi: 07.06.2022)

"Suyaklar ustiga qurilgan Stalin nomli Katta Farg'ona kanali", *Ozodlik Radiosi,* Ocak 2013, https://www.ozodlik.org/a/24882176.html, (erişim tarihi: 27.09.2022)

"Umer Osujdyonnıy po Xlopkovomu Delu Zyat Brejneva", *Lenta.Ru,* 10.10.2013, https://lenta.ru/news/2013/10/10/churbanov/, (erişim tarihi: 09.06.2022)

"V Uzbekistane v Vozraste 92 let Skonçalsya Stareyşiy Eks-Politzaklyuchennıy Ahmadjon Adılov", *Radio Ozodlik,* 27.09.2017, https://rus.ozodlik.org/a/28760635.html, (erişim tarihi: 16.06.2022)

"Video: Sayyora Rashidova otasi va Islom Karimov haqida", *Kun.uz,* 08.02. 2019, https://kun.uz/uz/news/2019/02/08/video-sayyora-rashidova-otasi-va-islom-karimov-haqida, (erişim tarihi: 14.05.2022)

Britannica editörleri, "Afghan War". *Encyclopedia Britannica,* 18 Aug. 2021, https://www.britannica.com/event/Afghan-War, (erişim tarihi: 12.05. 2022)

Ergasheva, Aziza, "Zarafshon Shahriga Asos Solinishi", http://zarshahar.zn.uz/2019/06/08/zarafshon-shahriga-asos-solinishi/ (erişim tarihi: 26.04.2022)

Gordon, Dmitri, "Vladimir Kaliniçenko ile sohbet", *V Gostyah u Gordona,* 7 Kasım 2004,http://www.gordon.com.ua/tv/kalinichenko/,(erişim tarihi: 30.05.2022)

https://sharafrashidov.uz/

Karimov, Timur, "Odilov Ahmanjan", *Warheroes.Ru,* https://warheroes.ru/hero/hero.asp?Hero_id=18664, (erişim tarihi: 16.06.2022)

Kotlyar, Pavel, "Leonidu İliçu Nujna Sroçno Reanimatsiya", *Gazeta.Ru,* 10.11.2007, https://www.gazeta.ru/science/2017/11/10_a_10978214.shtml?updated, (erişim tarihi: 31.05.2022)

Kuçerov, Rudolf, "İstoriya Tsenzurı v SSSR", *RİA Novosti,* https://ria.ru/20110801/410339021.html, (erişim tarihi: 04.05.2022)

Luçinski Yuri, "Massı Bıstro Zabıli Gdlyana i İvanova i Voznenavideli Yeltsena", *Lenta.ru,* https://lenta.ru/articles/2015/05/18/luchinsky/, (erişim tarihi: 09.06.2022)

Mirzahadjaeva, Sevara, "Otkrytie Pervogo Metro v Sredney Azii", *Fikr.Uz,* http://fikr.uz/blog/Tarixiy_sanalar/21960.html, (erişim tarihi: 24.04.2022.)

"Muhammednazar Gapuroviç Gapurov", http://proekt-wms.narod.ru/states/gapurov-mg.htm, (erişim tarihi: 26.01.23)

Muhammadkulov, Sadullo, "Jizn i Smert Şarafa Raşidova: Vospominaniya Liçnogo Komissara", *Sputnik,* 05.01.2017, https://uz.sputniknews.ru/20171105/Rashidov-vospominaniya-komissara-6747573.html, (erişim tarihi: 12.05.2022)

"Nasırov Hamrakul", *Geroi Stranı: Mejdunarodnıy Patriotiçeskiy İnternet Jurnal,* https://www.warheroes.ru/hero/hero.asp?Hero_id=12746, (erişim tarihi: 17.01.23.)

Navoiy Hokimligi Rasmiy Veb Sayti, "Viloyat Tarixi", https://navoi.uz/uz/menu/vilojat-tarihi, (erişim tarihi: 26.04.2022)

Nişanov, Rafik, "Nigde Davlenie Centra Ne Bılo Stol Razruşitelnım kak v Uzbekistane", *Gazeta.Uz,* 23.12.2020, https://www.gazeta.uz/ru/2020/12/23/nishanov/, (erişim tarihi: 14.06.2022)

NTV Rusya TV Kanalı, *L. İ. Brejnev: Smert Epohi,* (video), 11.11.2014, https://www.ntv.ru/kino/Brezhnev_Smert_epohi/m78201/o306458/video/, (erişim tarihi: 31.05.2022)

"O Dopolnenii Konstitutsii Uzbekistan Statey 75-1", *Zakon Respubliki Uzbekistan 21.10.1989g. N 3562-XI,* https://nrm.uz/contentf?doc=391017_postanovlenie_verhovnogo_soveta_respubliki_uzbekistan_ot_21_10_1989_g_n_3562-xi_o_dopolnenii_konstitucii_(osnovnogo_zakona)_respubliki_uzbekistan_statey_75-1&products=1_vse_zakonodatelstvo_uzbekistana#%D0%B7%D0%B2, (erişim tarihi: 10.01.2023)

"Rasulov Djabbar", *Geroi Strany,* https://warheroes.ru/hero/hero.asp?Hero_id=15281, (erişim tarihi: 26.01.23)

"Rasulov Djabbar Rasuloviç", https://centrasia.org/person2.php?st=1033674723, (erişim tarihi: 26.01.23)

Rustamov, Khusen, "Tashkentskaya Telebashnya", *Tonkosti,* https://tonkosti.ruТашкентская_телебашня, (erişim tarihi: 24.04.2022.)

"Sarvar Azimov (1923-1994)", *Ziyouz.uz,* https://ziyouz.uz/ru/2012-09-02-11-32-08/55--30-80-xx-/494---1923-1994, (erişim tarihi: 24.01.23)

Ubaydullaev, Sharof, "Raşidovlar Sulolasining Malikasi Yohud 28 Yil Avvalgi Suhbatga Sözboşi", *Zarnews,* 16.06.2020, https://zarnews.uz/uz/post/rashidovlar-sulolasining-malikasi-yoxud-28-yil-avvalgi-suhbatga-sozboshi, (erişim tarihi: 18.01.2023)

Usmanhodjaev, Amirsaid, *Jizn Muftiev Babahanovıh,* Medina, 2008. http://www.idmedina.ru/books/history_culture/?1201 (erişim tarihi: 07.05.2022)

"Usubaliev Turdakun Usubalieviç, Biografiya", *Sputnik Kırgızstan,* 07.09.15, https://ru.sputnik.kg/20150907/1017995483.html, (erişim tarihi: 26.01.23)

Volin, Dmitri, "Liçnıy Pulmonolog Çernenko: Çtobı Gensek Dışal, Mı Preminyali Kosmiçeskie Tehnologii", *TASS,* 14.02.2019, https://tass.ru/interviews/6114762, (erişim tarihi: 31.05.2022)

Yoqubov, Umid, “Asil Raşidov: Akam Şarof Raşidov Hududlardagi Rahbarlar Kitob Öqiganini Bilsa, Yuz-Közi Yaşnab Ketardi”, *Daryo,* 18.06.2017, https://daryo.uz/2017/06/18/asil-rashidov-akam-sharof-rashidov-hududlardagi-rahbarlar-kitob-oqiganini-bilsa-yuz-kozi-yashnab-ketardi/, (erişim tarihi: 18.01.2023)

Zaynutdinov, Ş. “Şavkat Vahidov-Glavnıy po Kosmosu”, *Vesti.Uz,* https://vesti.uz/shavkat-vahidov-glavnyj-po-kosmosu/, (erişim tarihi: 03.05.2022)

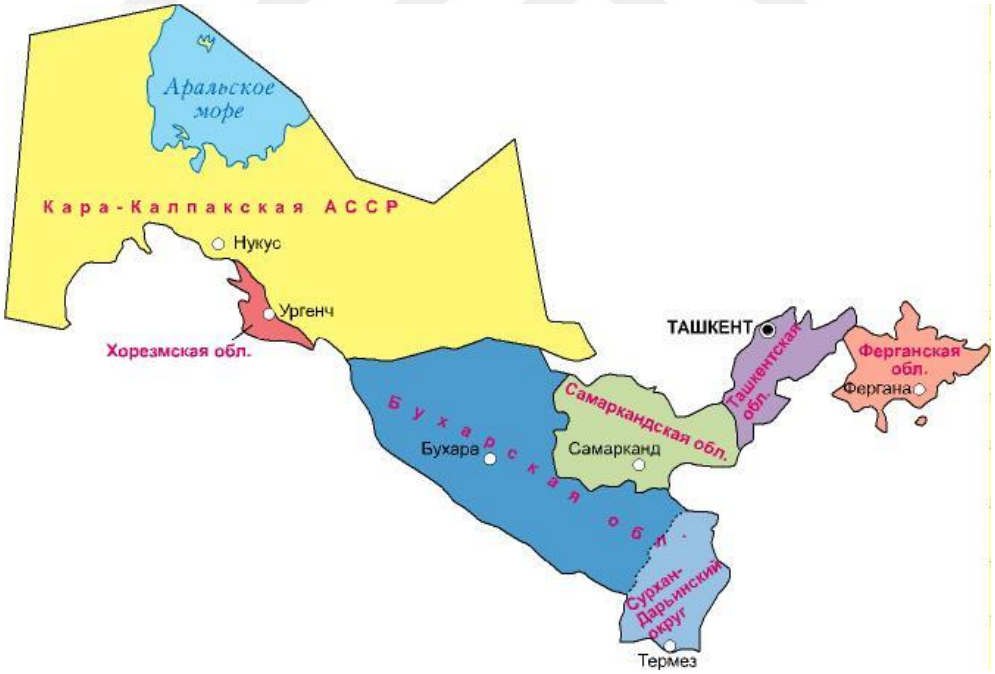
Zvyaginsev, Aleksandr, “Kurortnaya Drama”, *Kommersant,* 30.05.2011, https://www.kommersant.ru/doc/1646828, (erişim tarihi: 08.06.2022)

“1964-1986 gg, Lider Kazahskoy SSR”, *D. A. Kunaev Ofitsialnıy Sayt,* 20.08.19, http://kunayev.kz/ru/bio/1960-1962%252C-1964-1986/1964-1986-GG.-LIDER-KAZAHSKOY-SSR, (erişim tarihi: 26.01, 23)

EKLER

1927 yılında Özbekistan haritası[623]

1938 yılında Özbekistan SSC vilayetleri haritası[624]

[623] https://en.wikipedia.org/wiki/Uzbek_Soviet_Socialist_Republic#/media/File:Uzbek_SSR_in_1927.jpg
[624] https://ru.wikipedia.org/wiki/Map_of_Uzbek_SSR_01.12.1938.jpg

Özbekistan'ın bugünkü haritası[625]

Şeref Reşidov (sağdan ilk sırada) Semerkant Üniversitesinde, 1937-1941.[626]

625 https://www.tourister.ru/world/asia/uzbekistan/map
626 G.Reşidova, D. Komilov, *Inson –Davr Ko'zgusida,* s. 75.

Reşidov cephede, 1941.[627]

Reşidov yazarlarla birlikte[628]

[627] G.Reşidova, D. Komilov, *Inson –Davr Ko'zgusida,* s. 92.
[628] G.Reşidova, D. Komilov, *Inson –Davr Ko'zgusida,* s. 93.

Şeref Reşidov'un *Pionerskaya Pravda* gazetesinde neşredilen portresi. 1966.[629]

[629] Филатов Илья Васильевич (1912 – 1996). Газета «Пионерская правда» № 29 (4988) от 12 апреля 1966 г. https://ru.wikipedia.org/wiki/ Рашидов,_Шараф_Рашидович

Reşidov Hruşçev'le Hindistan seyahatinde, 1955.[630]

Küba Bakanı Fidel Carstro'nun kardeşi Raul Castro Şeref Reşidov ve Sovyet delegasyonunu havaalanında karşılamakta, 1962[631].

[630] G.Reşidova, D. Komilov, *Inson –Davr Ko'zgusida,* s. 131.
[631] https://xs.uz/ru/post/sharaf-rashidov-politik-i-diplomat

Reşidov Küba Başkanı Fidel Kastro ile Özbekistan'da.[632]

Reşidov Portekiz, Uruguay ve Arjantin başkanlarıyla.[633]

[632] G.Reşidova, D. Komilov, *Inson –Davr Ko'zgusida,* s. 139.
[633] G.Reşidova, D. Komilov, *Inson –Davr Ko'zgusida,* s. 137.

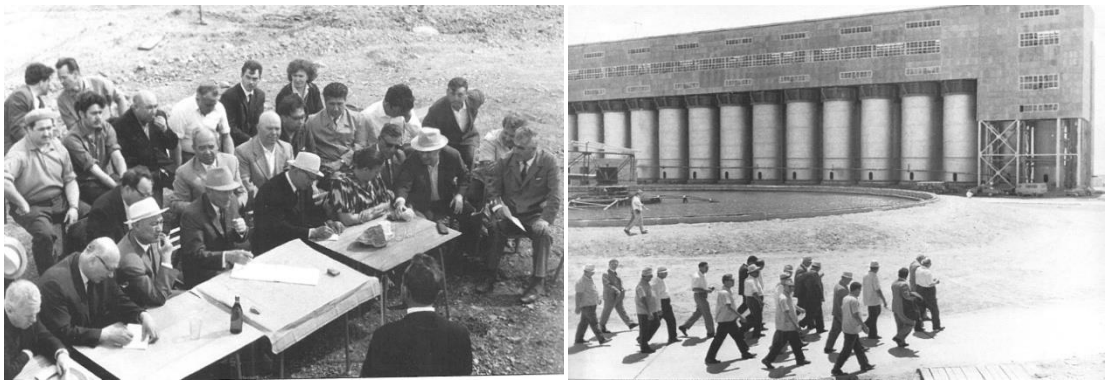

"Burada Pamuk Yetişecektir" Mirzaçöl.[634]

Brejnev ve Kosıgin Mirzaçöl'deki tarıma dönüştürülen 16. sovhozu ziyaret ederken.[635]

634 G.Reşidova, D. Komilov, *Inson –Davr Ko'zgusida,* s. 229.
635 G.Reşidova, D. Komilov, *Inson –Davr Ko'zgusida,* s. 282.

Reşidov Muruntau altın madeninde.[636]

Reşidov ilk astronot Yuri Gagarin'i Taşkent'te karşılamakta.[637]

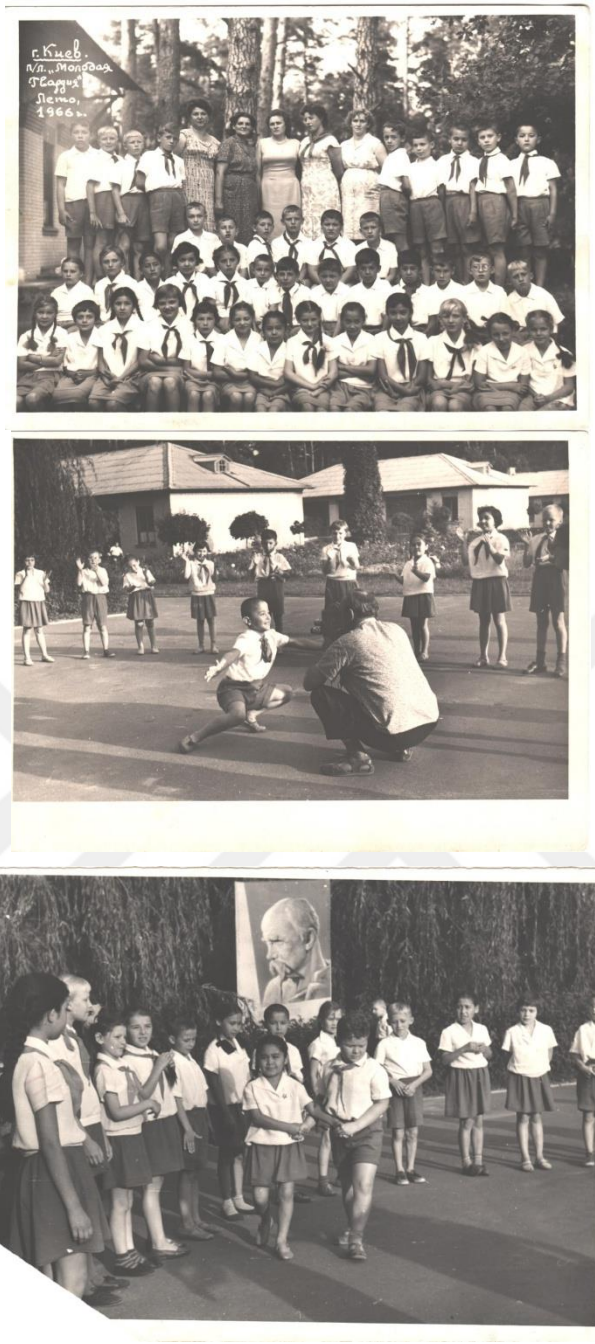
Taşkent'te metro açılışı, 1977.[638]

[636] G.Reşidova, D. Komilov, *Inson –Davr Ko'zgusida,* s. 194-195.
[637] G.Reşidova, D. Komilov, *Inson –Davr Ko'zgusida,* s. 241.
[638] G.Reşidova, D. Komilov, *Inson –Davr Ko'zgusida,* s. 207.

Özbekistan KP Birinci Sekreterleri toplantısı, 1982. Bu insanların %70 "Pamuk Davası"nda yargılandılar.[639]

[639] G.Reşidova, D. Komilov, *Inson –Davr Ko'zgusida,* s. 346.

Taşkent depreminden sonra Kiyev'deki çocuk kampına gönderilen Özbek grubu. 1966.

(Halide Alimova'nın arşivinden)

160.okulun 2. sınıf öğrencileri depremden sonra tamir edilen okulda, 1967 Mayıs Taşkent. (Halide Alimova'nın arşivinden)

Artek öncü lageri, 1972. (Halide Alimova'nın arşivinden)

Reşidov'un ilk şiir kitabı.[640]

Reşidov eserleri toplamı (F. Shokirova'nın arşivinden)

[640] G.Reşidova, D. Komilov, *Inson –Davr Ko'zgusida,* s.104.

Cizzah'taki Şeref Reşidov müzesi.[641]

Ana şehri Cizzah'ta Reşidov'a koyulan heykel.[642]

641 https://sharafrashidov.org/#gallery-slider (erişim tarihi 13.12.2022.)
642 https://www.uzavtoyul.uz/uz/post/jizzaxda-Şarof-rashidov-haykali-ochildi.html (erişim tarihi 25.01.23.)